THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

Class GN31

Book L73

COPYRIGHT DEPOSIT

MENNESKET

DETS OPRINDELSE, LIV OG BESTEMMELSE

BETRAGTET FRA ET NATURHISTORISK STANDPUNKT

AF

N. LILJA.

GJENNEMSEET OG DELVIS OMARBEIDET

AF

KARL AF GEIJERSTAM.

OVERSAT

AF

R. S. N. SARTZ.

LIBRARY OF CONGRESS COPYRIGHT. DEC 10 1896 CITY OF WASHINGTON.

61348 - B2 - 1

UDGIVET OG FORLAGT AF

STRAND & COMPANY,

78 Dearborn Street,

CHICAGO.

GN31
.L73

Copyright
By
Algot E. Strand
1896

4342
6676

INDHOLD.

1. Skabelsen og Naturen 7
2. Jordklodens Dannelse 13
3. Jordklodens Udviklingsperioder 23
4. Cellen og Forvandlingslæren 44
5. Slægtskabet og Personlighedsbegrebet 52
6 Legemsformen og Dyreklasserne 61
7. Mennesket og Urbefolkningen 72
8. Vilde og Kulturmennesker 98
9. Menneskets tvende Dannelsesmidler 119
10. Temperament og Naturanlæg 130
11. Fornödenheder og Opfindelser 139
12. Husdyrene og Husholdningsvæxterne 155
13. Kvinden og Ægteskabet 176
14. Familielivet og Samfundsdannelsen 193
15. Opdragelsearbeidet og de ti Bud 208
16. Kulturens Udgangspunkter 217
17. Gudelæren og Præstelisten 225
18. Kristendommen og Civilisationen 241
19. Kunsten og Videnskaben 274
20. Verdenshandelen og Kosmopolitismen 296
21. Krydderierne og Berusningsmidlerne 304
22. Agerbrug og Havedyrkning 320
23. Dampen og Elektriciteten 334
24. Industrien og Kapitalen 351
25. Friheden og Selskabslivet 363
26. Den menneskelige Lidelse og Livets Poesi 371
27. Idealet 391
28. Döden og Udödeligheden 407
29. De Saliges Öer og Blik paa Evigheden 425
30. Stjernehimmelen og Verdensrummet 435
31. Gud i Naturen og i Menneskehjertet 449
32. Vor förste og yderste Bestemmelse (Slutningsbetragtning) ... 467

FORORD.

Den umaadelige lykke som nærværende arbeide af den populære forfatter har kunnet glæde sig ved i originalsproget, i hvilket ikke mindre end fem store oplag er udsolgte, og de opfordringer vi fra tid til anden har faaet til at lade nogle af Liljas verker oversætte paa det norsk-danske sprog, har foranlediget os til at tage de nödvendige skridt for at give vore norsk-dansk-amerikanske frisindede medborgere anledning til at blive bekjendt med "Mennesket, dets Oprindelse, dets Liv og dets Bestemmelse." Af pressen har bogen faaet det vidnesbyrd, at den har den störste værdi som en befordrer af frisindede religiöse anskuelser blandt de ulærde kredse af vort folk. Faa böger egner sig mere for ungdommen, der gjennem den bibringes viden, et höiere blik paa livet og lyst til alvorlig virksomhed. Forfatteren har gjort sig til opgave at sprede oplysning i de videste kredse og forsögt at udrydde forældede anskuelser og fordomme. Verket er ogsaa blevet stemplet som en bog for folket af förste rang.

Hvad der gjör denne udgave forskjellig fra originaludgaven er illustrationerne. En stor del af disse har vi med stor bekostning og meget besvær anskaffet fra Tyskland og Frankrig foruden fra forskjellige hold her i landet.

Den norsk-danske oversættelse er besörget af den bekjendte norsk-amerikanske journalist R. S. N. Sartz.

Udgiverne.

Verdensrummet.

I.

SKABELSEN OG NATUREN.

Ved skabelsen i dens mest udstrakte betydning forstaaes ikke alene jorden og hvad paa den findes, men hele den for os synlige verden af sol, maane og stjerner og alt hvad der findes i det uendelige rum, der med et fællesnavn kaldes universet eller verdens bygningen. Og at man ikke her har noget smaatteri, ikke noget mislykket fuskeri, noget ufuldstændigt menneskeværk for sig, men et grænselöst og uendeligt hele med sine mangfoldige og omskiftende sammensætninger—det har enhver lært at indse, der grundigt har studeret texten i naturens store bog.

Naturen er Guds skjönneste aabenbarelse, og ligesaa taabeligt som det vilde være at antage, at alt dette fra evighed har dannet sig selv og sammenholdes of sin egen uafhængige livskraft, ligesaa klart er det ogsaa, at der gives en aand, der er höiere end verden, og i hvilken alting

lever, rörer sig og har sin tilværelse ved dens kraft og dens væsens herlighed.

Hvadenten vi derfor hæver blikket mod den livsgivende sol, den blaa himmel eller det glimrende stjernehvælv, eller skuer ud over det bölgende verdens hav, eller træder ud i vaarens pragt og sommerens grönhed, eller betragter et smilende landskab, et snebedækket vinterfelt eller det vrimlende menneskeliv, eller vi hörer tordenens drön eller orkanens susen, en vakker menneskestemme eller fuglenes sang,—saa overvældes vi altid af en eneste tanke, og den er, at Gud er stor i sin almagt og visdom saavelsom i sin kjærlighed.

I naturen er alting skjönt, saa længe det er naturligt, og blot det, der strider mod naturen, er uskjönt, fordi det er en afvigelse fra Guds skjönne verk. Intet kan siges at være stygt af naturen; thi alting har sin egen skjönhed efter sit endemaal, sin virksomhed og naturlige bestemmelse.

Enhver ting i naturen er en fuldkommenhed i og for sig, og intet er udueligt eller henigtslöst. Men det hele maa man betragte som et organisk hele, en kjæde af forenede lænker, der visselig existerer og lever hver paa sin maade, men som dog har et indbyrdes foreningsbaand. Der gives saaledes i naturen nemlig en stigende fuldkommenhed fra den lavere til den höiere, fra sol-omgivelserne til verdenskloden, og fra infusionsdyrene til mennesket; men hver ting for sig er dog sin egen verden i det smaa, sin egen fuldkommenhed og er anvist sin egen plads og sin egen bestemmelse.

Omendskjöndt der i naturen gives visse love, under hvilke saavel livet som de kemiske kræfter udvikler sig og virker, saa kan det ikke paastaaes, at denne kun virker som en blind skjæbne. Thi naturen er ikke at betragte som et blot mekanisk, vistnok kunstfærdigt indrettet maskineri, der driver sig selv og er uafhængigt af sin ophavsmand. Tværtimod ser man altfor tydeligt, at der bag disse naturlove findes en haand, der sammenholder det ordnede hele og giver det evne til at udvikle sig i uendelige skiftninger. Naturlovene er Guds virksomhed aabenbaret i verdens-altet, og de kan lige saalidt som Guds eget væsen forandres eller være anderledes Alle underværk i forbindelse med forstyrrelse af naturlovene er rent umulige, da de vilde stride mod Guds maade at virke og aabenbare sig paa.

For os mennesker har naturen og den synlige verden ingen grændse. Thi selv med vor tids ypperste instrumenter for betragtelse af stjernelandet, ser man, saa langt det bevæbnede öie kan naa, hvorledes den ene lyse verdensklode ligger bag den anden, og det ene taage og stjernebillede bag det andet uden noget tegn til ophör og uden noget tegn til at ingen skabelse længer existerer. Paa samme maade har man ingen tid för skabelsens begyndelse, da alt tyder paa, at der

for millioner af aar siden fandtes ligesaa fuldt udviklede himmellegemer, som i vore dage, hvorfor al tidsbestemmelse maa undlades ved betragtelsen af skabelsekjæden som helhed.

Spiralformigt taagebillede i stjernebilledet jagthunden.

I naturen gives hellerikke nogen egentlig tilintetgjörelse, men kun foranderlighed og omvexlinger. Enhver skabning kan forandre form, ligesom ethvert organisk eller uorganisk naturprodukt kan oplöses i sine enkelte bestanddele, men disse gaar ei til grunde, men antager blot en anden form, idet de indgaar i nye forbindelser. Mange af naturens grundbestanddele befinder sig defor i et stadigt kredslöb. Snart findes de oplöste i luft eller vand, snart optages de af væxter eller dyr, der anvender dem til næring. Fra disse gaar de derpaa i oplöst tilstand over i luften eller vandet for paa den maade at fortsætte sin verdensvandringer i det uendelige. Med de fire grundbestanddele, hvoraf det organiske liv bestaar, nemlig kulstof, vandstof, surstof og kvælstof er dette tilfældet.

Men uagtet al vor forskning og alle vore undersögelser, findes der dog meget i naturen, der maa forblive en hemmelighed for os. Vi ser foreteelserne men kan ikke forklare dem. Den maade, hvorpaa naturen virker giver os nemlig anledning til mange forsög, opdagelser og heldige resultater, men den dybeste grund til alle foreteelser og alle forandringer kjender vi ikke.

Det er saaledes ikke blot livet og dets funktioner, der forbliver os et mysterium, men mange andre ting er lige uforklarlige; thi vi naar altid tilslut til et punkt, hvor videnskab og forskning ophörer, og hvor fenomenverdenen begynder, og vi ikke kommer længer end til gjætning eller i det höieste ubegrundede slutninger. Alt dette forhindrer imidlertid ikke, at naturvidenskaben i vore dage kaster et lys over meget, der för var indhyllet i mörke, og at fremtiden har endnu mere at lære menneskene gjennem nye forskninger, nye opdagelser og endnu yderligere forbedrede dannelsesmidler. Og netop gjennem forskninger har man naaet ganske andre resultater og en ganske anden opfatning af skabelsen end i tidligere dage.

Hos de fleste gamle folkeslag har man mer eller mindre vidunderlige sagn og beretninger om skabelsen og verdens tilblivelse, der er altfor urimelige til at omtales her, da de hverken grunder sig paa forskning eller slutninger. De er blot at betragte som fostre af den menneskelige barndoms livlige indbildningskraft.

Blot den mosaiske beretning fortjener her at omtales, fordi den gjennem aartusinder har været anseet som aabenbaret af Gud og der for absolut sand. Men lige overfor naturforskningen kan heller ikke den betragtes som andet end et sagn hentet fra Arierne og siden forplantet til persiske og mediske folkeslag. Thi skabelsen maa ligge udenfor al tradition og beretningerne derom grunde sig enten paa menneskenes mere eller mindre sandsynlige forestillinger eller paa forskninger af naturens udvikling efter de love, som skaberen har bestemt for udviklingens virksomhed.

Ifölge den mosaiske beretning skal hele den synlige verden med alt hvad deri findes være skabt i sex dage, hvorefter Gud paa den syvende hvilede sig efter sin skabervirksombed. Denne simple om end lidt klodsede berettelse er tydeligvis anlagt paa at give et vildt og barbarisk folk begrebet om et höiere væsen, en Gud og en skaber af alt, uden at vi derfor behöver at tilhylle det nye lys, som naturforskningen har kastet paa skabelsens udviklinger.

Thi hverken hele verdensbyningen eller jorden alene er bleven til paa sex dage, og ingen ved, om materien nogensinde har havt nogen begyndelse. Men hvad man ved er, at jorden sukcessivt har formet sig til, hvad den nu er, og at den gjennem sine egne jordlag kan bevise en tilværelse af millioner af aar. Endnu mere maa dette gjælde om

den store skare af sole og verdenslegemer, der ligger udbredt paa himmelhvælvingen.

For at tilfredstille den rene lære eller ortodoxien har man forklaret, att man ikke maa opfatte skabelsens dage som dage, men som perioder i verdensudviklingen, og dette tværtimod bibelens tydelige ordlyd. Men uagtet den största flid og skarpsindighed har det ikke lykkedes at forsone aabenbarelseslærens og naturforskningens resultater.

Selve det bekjendte udtryk, "Bliv lys!" indeholder mere en sublim tanke end en virkelighed. Gud er nemlig fra evighed selv lyset, der fra evighed oplyser verden med straaler af sit væsens klarhed. At tænke

Vulkaner ved Turbaco i Sydamerika.

sig et mörkt rum er at tænke sig et tomt intet, hvor hverken Gud eller nogen anden er til. Men et tomt intet existerer ikke engang i verdensrummet; thi over alt er der et noget, hos hvilket Gud er tilstede og virker. Og Gud findes overalt, saavel i sol-omkredsen som hos menneskene og i verdensbygningen. Og om Gud ei var til hos enhver ting, saa skulde ogsaa denne ophöre at være til.

Men om Gud er uendelig, saa maa skabelsen være uendelig, en verden uden grændse, uden afslutning og uden ende som et synligt tegn paa hans kjærligheds uendelighed. Og om Gud er evig, saa maa saavel hans skabelse, som hans tanker, aabenbarede i virkeligheden være med ham fra evighed. Det nemlig at tænke sig Gud som fuldstændig passiv og hvilende, er det samme som ikke at tænke sig nogen Gud, hvilket er mere ynkeligt end det værste hedenskab.

Nye verdenskloder, nye skabninger og nye organismer kan födes

eller opstaa af kosmiske, elektriske, kemiske eller andre for os ukjendte livskilder; de kan udvikle sig, oplöse sig og igjen indtræde i nye forbindelser, men Gud forbliver, som han er, og hans skabelse bestaar, men i uendelige omskiftninger.

Vi mennesker regner tiden efter de dödeliges maal, men i verdensrummet betyder millioner aartusinder lidet. Og Gud regner ingen tid; thi for Herren er jo en dag som tusinde aar og tusinde aar som en dag.

Cotopaxis top.

II.

JORDKLODENS DANNELSE.

De fleste forskere antager, at vort og sansynligvis ogsaa andre solsystemer i tidernes begyndelse har bestaaet af en uhyre stor ophedet Dunstmasse, der var klodeformet og befandt sig i en rullende bevæ gelse. Gjennem varmeudstraalingen i det kolde verdensrum indskrum pedes denne dunstkreds lidt efter lidt, og derved blev den rullende bevægelse altid hurtigere. Naar en blöd masse rulles hurtig omkring, vil de ydre dele ikke holde fast ved kloden men löse ringe vil udskille sig for siden igjen at briste og endelig sammenföies til en klode.

Paa den maade skulde planeterne være fra solen lösrevne ringe og maanerne gasringe lösrevne fra sine planeter. Efter sin sammenskrumping til en fastere klode,kommer de til at gjöre en bane omkring sit oprindelige hovedlegeme, planeterne rundt solen og maanerne rundt sine planeter. Planeten Saturns velkjendte ringe, der vel er lösrevne men ikke har kunnet forme sig til kloder og blive maaner, taler temmelig meget til fordel for denne udviklingstheori.

Jo mere disse dunstringe afkjöledes, desto mere skrumped de sammen,og sluttelig overgik de fra gasform til en flydende eller halvstörknet masse, der befandt sig i glödende tilstand. Saalænge alle planeterne var i smeltet tilstand, udstraalede de naturligvis alle et stærkt lys. Men naar de saa lidt efter lidt afkjöledes og begyndte at omgives af et fast skal, var det blot solen, der lyste.

Ogsaa vor jord har begyndt sin bane i denne smeltede og glödende tilstand: den var en blöd, ildröd og flydende verdensdraabe, der i sig selv indeholdt elementerne til sin fremtidige udvikling, og fra begyndelsen maaske udgjörende afsondrede gasarter fra i rummet oplöste eller forandrede verdenslegemer

Ætna.

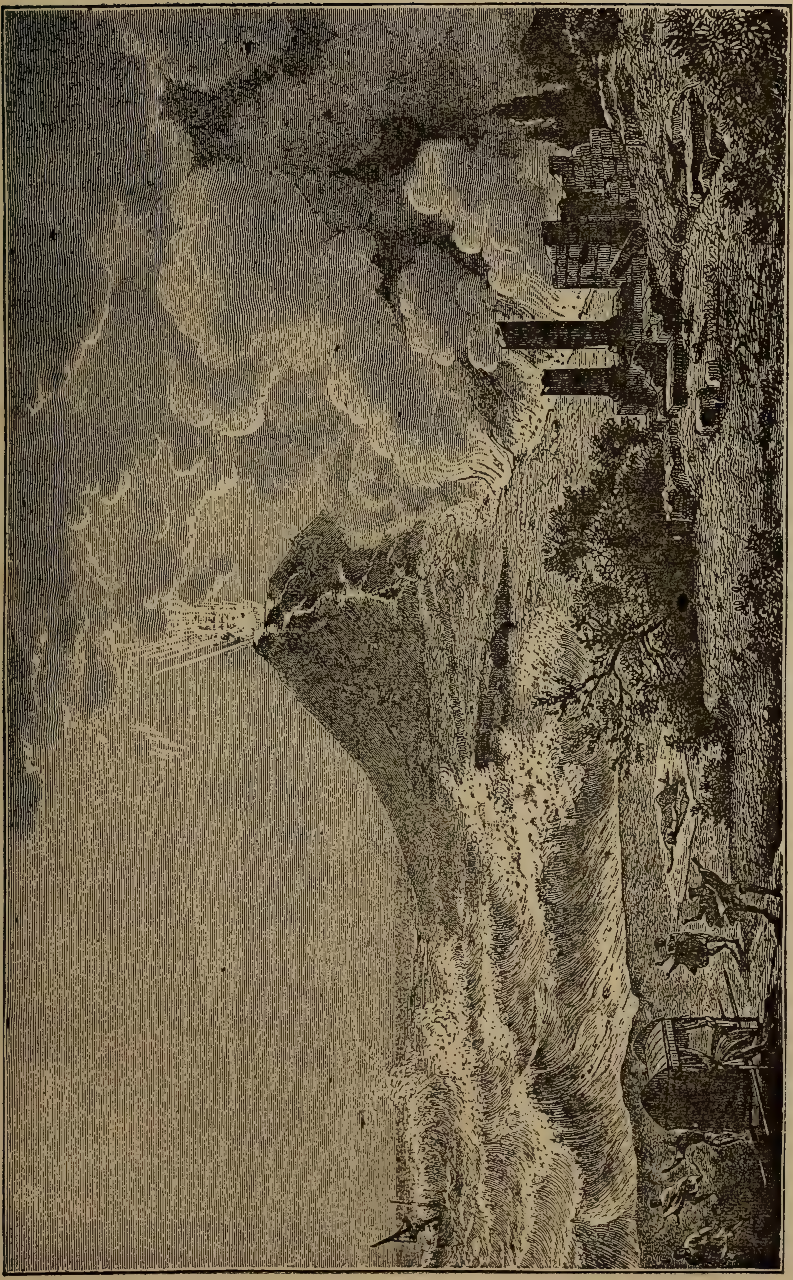

Plennu's död.

Trakyskeglen Ylinissa. (Sydamerika)

Vulkanen Cotopaxi med ruiner efter Inkaspaladser.

Da vor jord mere afkjöledes, begyndte fra den taagede dunstkreds, af hvilken den da sikkert var omgiven, uhyre regnmasser at falde paa jordskorpen for igjen at opstige i form af taage og atter at falde ned. En saadan regnperiode havde siden jorden i millioner af aar, i hvilken tid jordskorpen afkjöledes til en haard skal af ulige bjergarter, der sprak i revner og fra tid til anden hævede sig som bjergtoppe eller sænkede sig i form af dale efter ildmassens ulige rykninger og indvirkninger.

Vesuvii udbrud aar 1833.

Endnu er jordens indre, efter hvad vor tids ypperste videnskabsmand antager, i denne smeltede og glödende tilstand med ildsprudende bjerge til aflöbskanaler, hvorfor jordvarmen tiltager jo længer man graver ned i jorden, sædvanligvis en grad paa 30 meter (100 fod). Og fra denne indre ild stammer den indre jordvarme samt de varme kilder med sine aarer fra jordens indvolde.

Ifölge den blandt nutidens videnskabsmænd gjængse tro skal jordskorpen ikke være tykkere end nogle faa snese mil. Men dette skal er i forhold til jordens störelse ikke tykkere end skallet paa et æble, ligesom visse bjerge forholdsvis ikke danner större udhævninger paa

Neapel med Vesuv

jorden end ujevnhederne paa et æggeskal. Og som et bevis paa en flydende masses langsomme afkjöling selv i vor luft, der er meget koldere end i den förste varme tid, kan nævnes, at, da den berömte forsker Alexander von Humboldt besögte den sydamerikanske vulkan Jorullo 44 aar efter dens udbrud, var den da störknede lava endnu saa varm, at man ikke kunde komme den nær, og i dens aabninger kunde man tænde en cigar, der blev stukket ind fastbunden ved en ibenholtskjæp.

Men eftersom jordskorpen afkjöledes, bedækkedes den med mere eller mindre kogende vand, ved hvis voldsomme strömme og bevægelser de löse fjeldpartiklerförtes omkring og forenede sig til al slags sand, lere og kalk kastet om og over hverandre ved vandets voldsomhed. Disse lag sammentrykkedes efterhaanden til haarde lag af sten og skiffer; derfra skriver sig vore dages mægtige sandstens, kalk og skifferbrud. Dele af jordoverfladen kommer saa ledes dybt under vandfladen, idet vandet samlede sig i vidstrakte og sammenhængende fordybninger, medens andre steder hævedes iveiret. Og paa samme maade opstod öer og fastland, hvilke dog forandrede sig i ulige tidsrum alt eftersom overfladen hævedes eller sænkedes Thi denne var altid i en bölgeformig bevægelse med fast land og dybt vand paa samme sted i de ulige menneskealdere.

Först da vandet og jorden var saa vidt afkjölede, at levende væsener kunde existere, udvilkede sig först vanddyr, efter al sandsynlighed infusionsdyr, derefter skaldyr, koraller, slanger, og endelig rygradsdyr: amfibier, fiske og sumpdyr, der levede i jordens smudsighed og nærede sig af dens afkastning. Ogsaa væxterne optraadte först i form af vandvæxter, derefter som sumpvæxter i smudset og som trælignende ormegræs og andre lidet udviklede væxter, der trivedes i den fugtige jord og det varme klima med sine dampende blade, sit overmaal af kulsyre og sin stadige fugtighed.

Siden fik man palmeartede træer, samt kjæmpestort ugræs og endelig lövtræer. Og under den sidste og yderste udvikling, der ogsaa er den höieste, fremkom de væxter og dyr, der nu findes paa jorden, med mennesket i spidsen for det hele som den sidste men ogsaa mest fuldkomne lænke i jordens skabelseskjæde. Gjenem livets udvikling har det altid gaaet fremad fra det lavere til det höiere. Den ene skabning er forsvundet, og en endnu höiere med forandrede former er traadt i stedet, efterat den foregaaende er forsvunden i jordens dyb og har ophört at være til, da den har udfört sit verk og opfyldt sin bestemmelse.

Men da solen i den foregaaende udviklingstid liden invirkning kunde have paa grund af jordens vaade og fugtige atmosfære, og et tropisk klimat herskede over hele jorden, blev der sluttelig en blaa himmel og klare sommerdage, efterat klimatet var bleven stabilt og alle jordens voldsomme revolutioner var ophört under skabelsens fuldendelse.

Ligevel maa man ikke indbilde sig, at dette skeede i en hast eller engang i aartusinder, men man maa tænke sig at mange millioner aar er medgaaet til denne jordens storartede udvikling.

Endnu er vel jordens skabelse ikke afsluttet, om vi end kan sige, at den foregaar mere stille og umærkeligt end i foregaaende menneskealdere. Men vi maa dog antage, at endog den nuværende skabning har sin tid at være til, til at udvikle sig, leve overleve sig selv og forsvinde, og at en ny og endnu höiere udvikling kan forestaa, efterat alt det nuværende er forsvundet og blot spor af dets tilværelse er at söge i de forgangne udviklingstider.

Vulkan i Japan.

Koralforekomster.

Tværsnit af en vulkan.
a. Krateret; b. Kraterets munding; c. mörke fremkaldt af vandtaage; d. vandbobbler; e. slag; f. aske.

III.

JORDKLODENS UDVIKLINGSPERIODER.

Det skal, der udgjör jordskorpen og som er opstaaet ved den glödende masses afkjöling, bestaar af bjergarter af forskjellige slags, hovedsagelig granit eller hvad man i daglig tale kalder graasten, hvilken bjergart dog er en blanding af mere simple stenarter, fornemmelig kvarts, glimmer og feldspath.

Da vandet mere og mere samlede sig over dele af jordoverfladen og var i stadig kogning mellem equator og polerne, saa at havet saa ud som en voldsomt kogende og rygende kjedel, saa lösnedes det ydre af jordskorpen, og vandet bortförte dette affald, som efterhaanden forenedes til mægtige lag af sand, lere og kalk. Disse lag sammentrykkedes eller ligesom sammensmeltedes i tidernes löb og har forvandlet sig til stenhaard masse af kalk og sandsten eller lerskiffer.

Dog maa det bemærkes, at ogsaa væxt og dyrelivet har bidraget mægtigt til dannelsen af jordlagene. Floderne förer uophörligt kalk i oplöst tilstand til havet, og denne kalk optages af uendeligt talrige infusionsdyr og udgjör deres skal. Naar disse dyr dör, synker de uendelig smaa skal tilbunds og danner vældige kridtlag. Det almindelige skrivekridt, der danner store klipper og tykke lag f. ex. i Danmark og Skaane stammer fra disse smaa dyrs skal. Ethvert saadant skal er saa lidet, at det kun kan sees gjennem et stærkt forstörrelsesglas. De smaa dyr, der paa denne maade har dannet kridtet kaldes foraminiferer.

En anden bjergart, der er opkommen gjennem organisk liv er bjergmelet eller trippel. Det stammer fra samlinger af utallige kiselskal af et lavt staaende slags mikroskopiske væxter (diatomaceer). Saadant bjergmel findes i Sverige i Vesterbotten og Lapland samt i Böhmen, paa hvilket sidste sted, det danner lag af optil 5 meters (16,5 fod) dybde. Endnu idag ser vi med hvilken forbausende kraft endog de mindste dyr bidrager til landmassernes formation i de store verdenshave, hvor disse dyr med sin utallige mængde og overordentlige produktionsevne efterlader sine skal eller sin ydre benbygning til vandets opfylding.

Sydhavets utallige ögrupper, af hvilke den ene efter den anden er opstaaet som en koralbanke af havets skjöd afgiver tilstrækkeligt vidnesbyrd om blöddyrenes evne til i kolonier af millioner smaadyr at opstable de störste öer, der mere og mere hæver sig over havfladen for at blive frugbare steder og boliger for mennesker.

Vulkanen Cerro del Altar. (Sydamerika.)

Floderne har ogsaa havt stor indvirkning paa jordklodens forandring. Enhver flod förer med sig fra sit övre löb en betydelig masse slag og grus, der bliver liggende igjen paa de steder, hvor vandets hastighed er mindre. Især er dette tilfældet ved flodmundingerne,

hvor vandet er aldeles stillestaaende. De store floder afsætter ved sine mundinger hvert aar store grusmasser. Saaledes beregner man, at Ganges afkaster i den Bengalske Bugt en grusmasse, der, om den udbredtes over en kvadratmil, vilde bedække marken med et næsten to meter (6 fod) tykt lag.

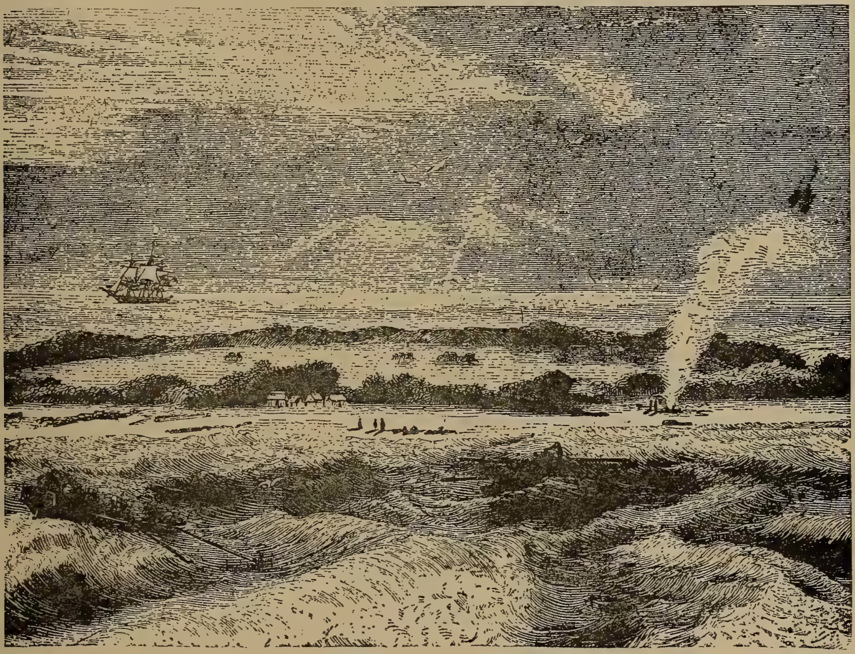

Pintseöen i det Store Hav (Koralö).

Men med hensyn til jordoverfladens og lagenes ulige dannelse og udvikling, har geologerne antaget flere store perioder, hver med sine afdelinger, der betegnes dels ved sine organiske særkjender dels ved det dyr- og væxtliv, der under de forskjellige perioder har udvilket sig. Derfor maa man imidlertid ikke tro, at disse perioder hver betegner sin særegne skabelse; thi de er tværtimod en fortsættelse af en og den samme skabende tid med ulige fremragende hovedkarakterer, som typer for den geologiske udvikling.

Og disse jordens skabelsesperioder har ikke bestaaet af blot aarhundreder eller aartusinder Millioner paa millioner af aar maa have passeret, siden saa store forandringer har kunnet finde sted.

Jordens störknede skorpe viser spor saavel af vandets som af ildens paavirkning. En stor del af vore fjelde har været i smeltet tilstand, fra hvilken de afkjöledes, sprak istykker og undertiden blev krystaliserede eller skifferagtige. Alligevel kan det ikke siges, at man med sikkerhed kjender eller har fuldt begreb om jordens förste overflade

eller dens förste formation, thi den har i tidernes löb undergaaet store forandringer. Adskillige lag, der er dannet ved vandets paavirkning og har bestaaet af levninger af dyr og væxter, kan gjennem nye udbrud igjen være smeltede, krystalliserede og blandede om hinanden, hvorved alle tegn til organisk liv totalt er tilintetgjordt.

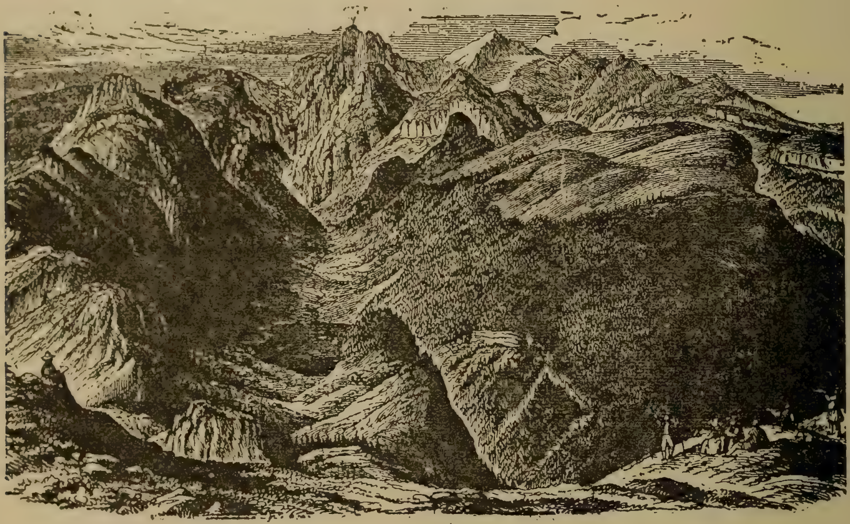

Alpe-panorama.

Fjelde har hævet sig, sprukket i revner og atter blevne nedsænkede til havets bund, medens der andre steder har dannet sig nye bjergkjæder.

Dog er det klart, at, saalænge jordskorpen var saa varm, at alt jordens vand kogte, kunde intet liv existere og hverken væxter eller dyr udvikle sig paa jorden.

De ved ildens indvirkning dannede haarde og krystalliske bjergarter, i hvilke der ikke findes spor af forstenede dyr og væxter, inddeles i vulkanske, plutoniske og metamorfiske bjergarter.

De vulkanske bjergarter har fra jordens indre trængt sig op til overfladen og der dannet större leier. Til disse regnes f. ex. lava, pimpsten, basalt m. fl. De er almindelige omkring ildsprudende bjerge og i trakter, hvor udbrændte vulkaner findes, hvilket er sædvanligt i mangfoldige egne paa jorden, og udgjör et frugtbart underlag for væxtligheden.

De plutoniske bjergarter er saadanne, som har trængt sig op fra jordens indre til overfladen, men aldrig har naaet denne, men har opfyldt vældige hulheder i jordens indre eller indtrængt i revner og saaledes danner store umaadelige ufrugtbare masser eller gange i andre bjergarter. Til disse regnes granit, syebit, diabos m. fl.

Og med metamorfiske eller formede mener man de bjergarter, som har antaget en meget krystallig eller ofte skifferagtig struktur, og som först er forenede i vand, men siden omsmeltede. Blandt disse

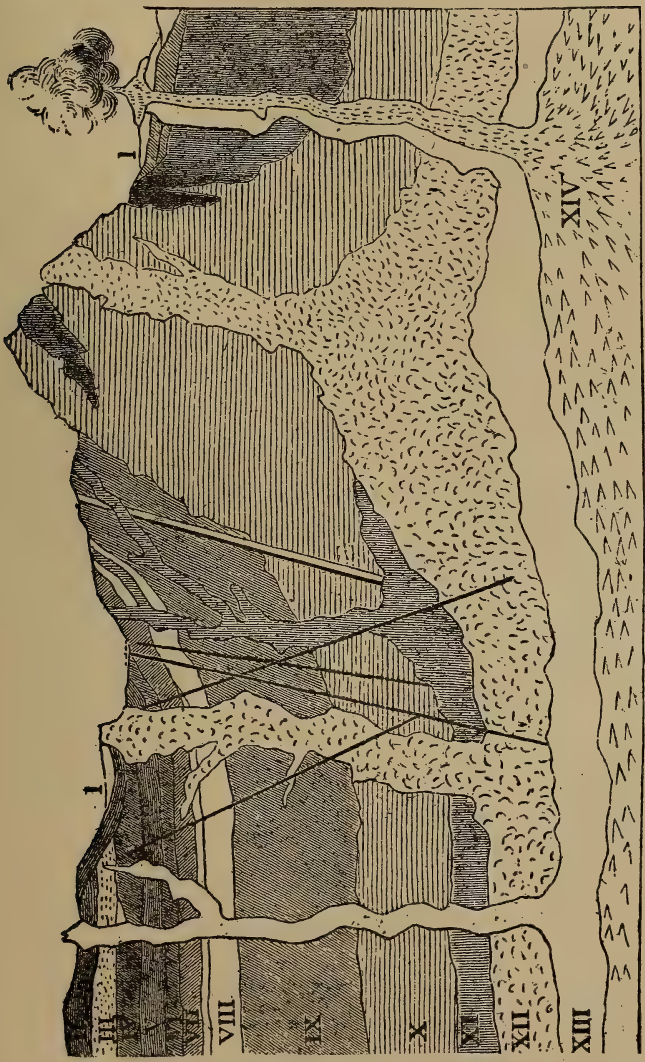

Idielt tværsnit af jordoverfladen.

I. Diluvialdannelsen; II. Tertiærformationen; III. Kridtformationen; IV. Juraformationen; V. Triasformationen; VI. Permiske formationer; VII. Stenkulsformationen; VIII. Graavache; IX. Skiffer; X. Granit; XI. Grönsten; XII. Porfyr; XIII. Basalt; XIV. Lava.

regner man gneis, der ligner granit, men er ligesom delt i skiver, glimmerskiffer, urlerskiffer, quartz, kloritskiffer og krystallig eller metamorfisk kalksten med flere bjergarter. Disse sammen med graniten udgjör de væsentlige underlag i vore nuværende bjergkjæder, medens de ogsaa findes i gange og lag blandede om og i hverandre sammen med yngre leier eller skifferlag, i hvilke findes levninger af uddöde væxt eller dyrarter, saakaldte petrifikater eller fossilier.

I jordskorpen findes en betydelig mængde bjergarter, der ikke stammer fra jordens smeltede masse, men som har afsondret sig af vandet. Ved luftens og vandets forenede paavirkning opsmules lidt efter lidt de store bjergmasser, der skriver sig fra jordens indre, og floderne förer deres dele med sig og afsondrer dem, som för ommeldt. Herved opstaar store sand og lerlag, der gjennem sammengnisning bliver til de saakaldte sedimentære bjergarter, eller saadanne, som afsondres af vandet. Disse lag indeholder saakaldte petrifikater, de forstenede levninger af væxter og dyr. Ved at sammenligne forskjellige lag med hverandre med specielt hensyn paa deres formation og ulige petrifikater, hvilke enkelte steder forekommer i stor mængde, har man været

Forsteninger fra den siluriske tid.

istand til at faa en oversigt over jordens udvikling efter den tid, da vand fandtes i större mængde paa jordens overflade. Man har efter langvarigt studium lært sig at tyde den historie, der findes skreven i jordlagene. I denne udvikling adskiller man tre perioder.

A) Den Palæozoiske periode, livets förste tid, hvis forstenede væxter og dyr i visse former helt afviger fra de nu levende og hvilken periode omfatter de ældste lag af ved vandets afsondring, ved trykning og maaske ogsaa ved krystallisk smeltning opkommen sandsten, kalk og lerskiffer, ligesom det er den tid, da det organiske liv först begyndte at udvikle sig i havets skjöd.

Denne periode inddeles igjen i den siluriske, devoniske, stenkuls og den permiske tid.

Alle lag fra den tid indeholder aftryk og forsteninger eller petrifikater af adskillige blandt jordens ældste dyr og væxter, naar undtages de aller förste lag eller sedimenterne, der blev til som bundsats paa en tid, da jordens vand endnu var for varmt for organiske udviklinger. Men saasnart vandet afkjöledes saa meget, at væxter og dyr kunde leve deri, udviklede det förste organiske liv sig i form af simple celler og sandsynligvis af infusorisk beskaffenhed.

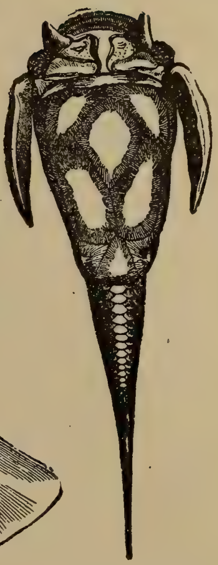

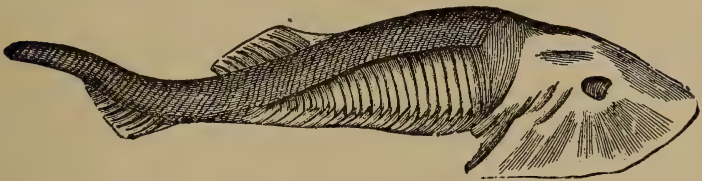

Fiske fra den devoniske tid.

Det er ogsaa antageligt, at disse först udviklede og maaske bevægelige celler snart udviklede sig i forskjellig retning, saa at nogle gik over til dyreriget som mere sammensatte infusi o n s d y r, blöddyr og straaledyr, andré til planteriget som traade, græs og tang. Thi infusionsdyrene saavel som algerne har en forbausende livskraft, da de i de

Forsteninger fra stenkulstiden.

varme kilder paa Island og andre steder kan leve i en varme af over 70 grader, hvilket gjör det antageligt, at disse liv var de förste som i oldtiden udviklede sig.*)

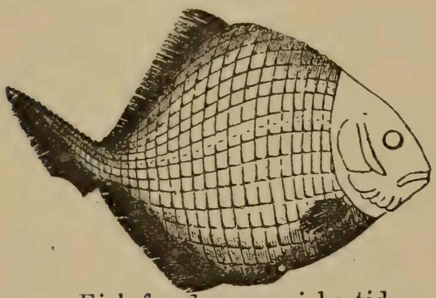

Fisk fra den permiske tid.

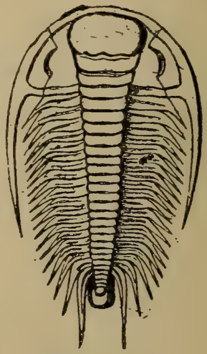

Trilobit.

Af dyr findes talrige arter representerede. De eiendommelige graphtolither, der er at anse som en polypkoloni, fandtes hovedsagelig under den siluriske periode. Et slags krebs, trilobiter, er meget alminelige under den siluriske og devoniske periode, men uddör för afslutningen af den polæozoiske peirode. Mindre almindeligt forekommer mark, koraller, orme og muslinger, insekter og fiske af besynderlig form (s. k. gnaoidfisk).

I dette varme vand og denne tykke, fugtige og kulsyreholdige luft maatte dog ogsaa væxter udvikle sig og trives fortræffeligt, og det er ogsaa sikkert, at havet og bölgerne opfyldtes med tang og sögræs næsten i det uendelige. Endnu i vore dage viser verdenshavene en storartet væxtlighed, ikke alene ved visse tangarter og sögræsarters usædvanlige störrelse—saasom den i oceanet voxende Macrocystis pyrifera, der kan opnaa en længde af 300 meter (eller omkring 1,000 fod), men ogsaa gjennem den mængde der forefindes i havet, baade paa dybet, paa overfladen og ved kysten. Et exempel herpaa er den saakaldte Saragosso-sö eller græshavet i Atlanterhavet, hvor sögræs danner en overflade lignende en grön eng paa en strækning af 1,300 geografiske kvadratmil.

Men efterat ögrupper opstod paa jorden, kunde væxterligheden antage en anden form, og der opstod snart en frodighed, hvis mage man neppe kan tænke sig, saa at öerne og smudset dannede umaadelige og ugjenemtrængelige net af traadligt ormegræs og andre lavtstaaende væxter med kryptogamiske fröindretninger.

*) I fölge Stenstrups undersögelser voxer ved Islands varme kilder flere alger, og blandt dem findes ogsaa infusionsdyr, i en varme af 66 grader Celsius. Ved de varme kilder i Carslbad har man gjort de samme iagttagelser, uagtet varmen her gik op til 74°.

Det er især stenkulsformationens flora og yppige væxtlighed, som ikke netop gjennem arternes antal, men gjennem den uhyre masse af hver art baade forbauser og er gavnlig for efterverdenen. Höie palmelignende ormegræs, eiendommelige Signettrær med bark forsynet med mærker efter affaldne blade, samt jættestort ugræs hörer til væxter, der nu ligger hensmuldrede i stenkulsleierne for efter millioner af aar igjen at opgraves og tjene menneskene til brændsel især for dampmaskinerne.

Stenkul har dannet sig af disse fortidens skov-levninger i lighed med vore torvmyrer, ved brede, grunde og för oversvömmede flodmundinger. Stadig fornyet afkastning er der foregaaet, i hvilken skovene har hensmuldret til torv, der gjennem sammentrykning er bleven næsten haard som sten. Mellem lagene ligger ler eller sandstens-leier, did förte af vandet, og da stedet siden har faaet fast overflade, har ny væxtlighed opstaaet, der paa samme vis har gaaet sin hensmuldring imöde, uden at man behöver at antage, at dette har foregaaet hurtigt eller med voldsomhed, men tvertimod ganske langsomt under aartusinders löb. I de fleste formationer findes stenkul og endog i nutidens ældre torvmyre, f. ex. i Nordamerika, er det nederste torvlag næsten stenkulsholdigt, saa vi her har begyndelsen til en jordformation ligeartet med fortidens stenkuls og brimkuls udvikling.

Mod slutningen af denne periode begynder krybdyr eller reptilier at optræde. Men noget varmblodigt dyr kunde endnu ikke leve paa en jord, der for störste delen var bedækket af vand, eller i en luft, som de ikke kunde indaande paa grund af dens kvælende varme og dödbringende kulsyregehalt.

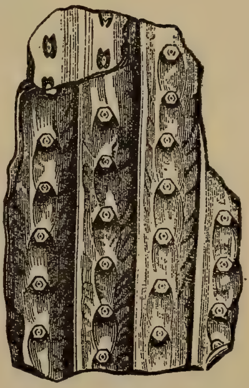

Bark af Signettræet.

Den siste periode, den permiske, var en urolig tid, idet jordskorpen synes at have været udsat for mange voldsomme forandringer, saasom jordskjælv, heftige vulkanske udbrud m. m. Store fjeld af syebit og porfyr dannedes under denne tid.

B) Den mesozoiske periode, hvis forstenede væxter og dyr udgjör ligesom mellemled mellem de ældste og nutidens, inddeles i tre afdelinger nemlig 1) trias-, 2) jura-, 3) kridttiden. Under denne tid dannedes hovedsagelig jordlag bestaaende af sandsten, kalksten og kridt, skifferler m. fl. samt stenkul, salt, gibs, og ds.

Under denne periodes ældste tid vil det synes som om jorden har været meget oversvömmet af vand og overfyldt af have, i hvilke alt landliv fra en foregaaende tid var forsvundet for aldrig mere at komme tilbage.

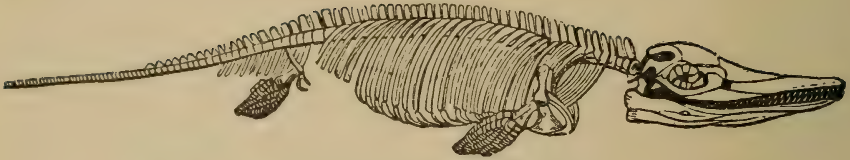

Ichthyosaurus (fiskeexemplar).

Vi overraskes nu ikke mere af ormegræs-skove eller ugræs-plantager, men af en stærkt udviklet vanddyre verden, bestaaende ikke blot af blöddyr og koraler samt orme, nogle saa store som vognhjul, men af kjæmpestore og vidunderlige exemplarer af krybdyr.

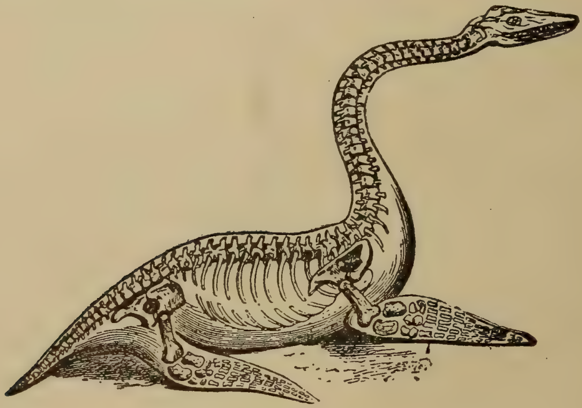

Plesiosaurus.

Disse forverdenens krokodiller med uhyre gab og skarpe hugtænder samt med öine saa store som en theskaal, var fordetmeste rovdyr i vandets uendelige rige og fraadsede med glubskhed i de övrige talrige havdyr, over hvilke de var sin tids herrer og mestere. Navnene Ichthyosaurus og Plesiosaurus er temmelig bekjendte i nutidens naturhistorier, og man ved, at den sidstnævnte slægt var forsynet med en hals af umaadelig længde, maaske forat udstrækkes over vandfladen.

Men da mere fast land under den mesozoiske periodes senere tid synes at have kommet til jorden, saa indeholdt naturen paa samme tid en mængde uhyre skabninger, der mere synes skikkede for det törre land og forat jage sit rov i den tause verdens öde urskove.

Fra havet er levninger af Mosasaurus, Megalosaurus og andre lignende ikke saa sjeldne i jordlagene. Disse har været delfinartede vanddyr. Men störst af dem er dog Iguanodon, mest af kridt, et landdyr af et vin-fads tykkelse og en længde af op til 20 meter (næsten 70 fod), der ligesom flere af sine slægtninge er fuldkommen pantserklædt og saaledes udrustet med sin tids gigantiske ridderdragt. Man har ogsaa forundret sig over haardheden af disse fortidens dyrs rov-

tænder, hvilke synes anlagte paa at knuse Cykadeernes eller naaltræernes haarde kongler. Ikke mindre vidunderlige var de flyvende drager lignende uhyre flagger-mus, men med krop som et dyr, hvilke har faaet navnet Pterodaktyler, og som havde en længde af optil 5 meter (16 fod) mellem vingespidserne og svæved mellem trætoppene samt udgjorde den tids fugle, da man hidtil ikke havde nogen af luftens befjædrede indvaanere.

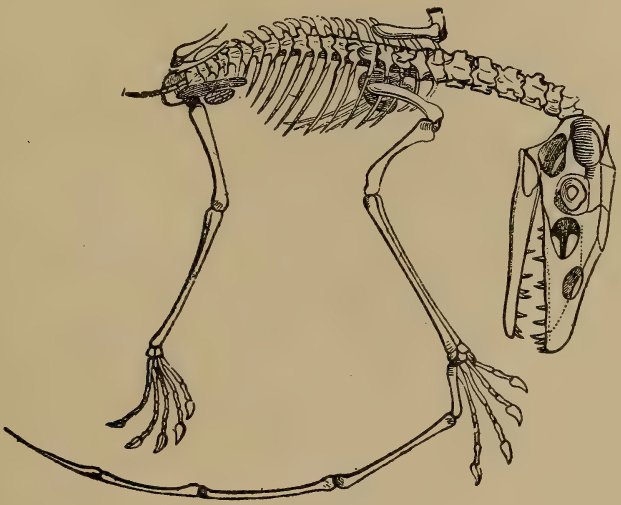

Plerodactylus.

Selve vegetationen havde faaet et andet udseende og bestod nu af græsartede, palme og liljelignende væxter og træer af monokotyledonernes klasse, men fornemmelig af cykadeer, der nu kun har nogle faa arter i de varmeste klimater. Cykadeerne udgjör en mellemting mellem ormegræs, palmer og naaletræer samt har en temmelig lav og tyk stamme, over hvis top en yppig palmelig bladkrone breder sig og i midten sidder frugter som en kongel af en sukkertops störrelse. Og ved siden af disse vidunderlige træer havde man ogsaa naaletræer samt de förste spor til den höiere og s. k. dikotyledone væxtudvikling. Mod slutningen af denne periode paatræffer man for förste gang varmblodige dyr, fugle og pattedyr. Dog er disse af meget eiendommelige former, saaledes fandtes der en fugl, der kaldtes Archeopteryx, der var en mellemting mellem fugl og krybdyr. Af pattedyr fandtes et slags pungdyr.

Og det var en fra samme tid for noget over hundrede aar siden opgravet jættesalamander, som i dette mere oplyste aarhundrede gav anledning til de mest latterlige vildfarelser. Da det blot fandtes i

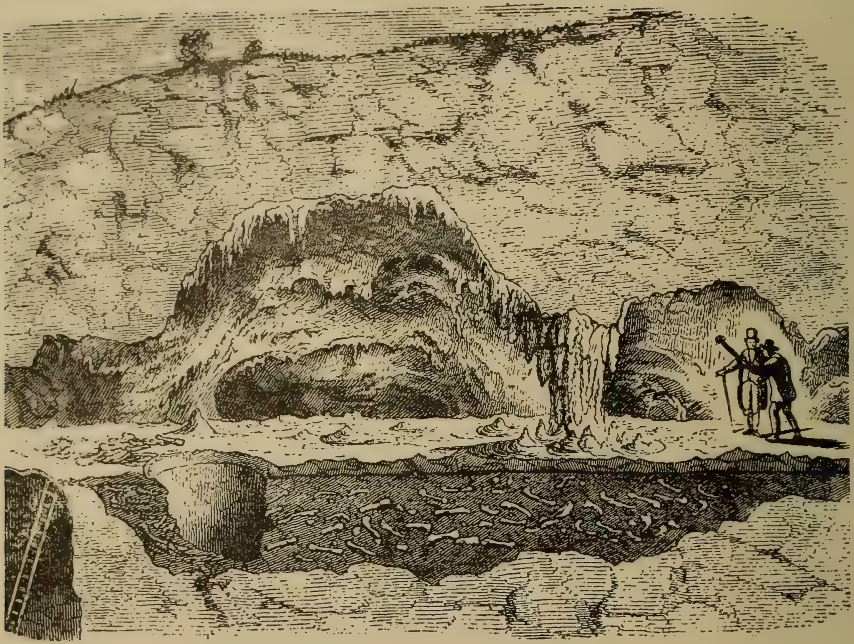

Grotte indeholdende talrige levninger af kvartærperiodens dyr.

fragmenter og uden hoved, tog man dette forstenede dyreskelet for et menneskes og ansaa det som en levning af de jætter, der levede för syndefloden. Med stor höitidelighed og ikke uden et gudeligt anströg beskrev man fundet som "en af den förste verdens fordömte menneske slægt." Paa samme maade har ogsaa præster i den senere tid villet gjöre en lignende fortidslevning salig idet de har taget et og andet fundet ben, som de har anseet for kjæmpeben, og begravet dem i kristen jord paa kirkegaarden.

C) Den kenozoiske periode indbefatter de tertiære og kvartiære udviklinger.

Allerede ved begyndelsen af denne periode viser det förste land sig mere og mere fremtrædende, saa at til slutning hele kontinenter opstaar og giver et afvexlende billede af liv og rörelse. Dog synes klimatet endnu paa det nærmeste at være tropisk, uagtet jordoverfladen mere og mere er akjölet, hvorved luften fortyndedes og en mere blaa himmel viste sig for jorden end i den foregaaende tid.

Store skove fornemmelig af naaletræer bedækker de nye verdens trakter. Og det antages almindelig, at af disse naaletræer har afsondret sig den substants, der under navn af rav findes ved Östersöens kyster. Men ogsaa lövtræer og mere fuldkomne væxter fremtræder tid efter

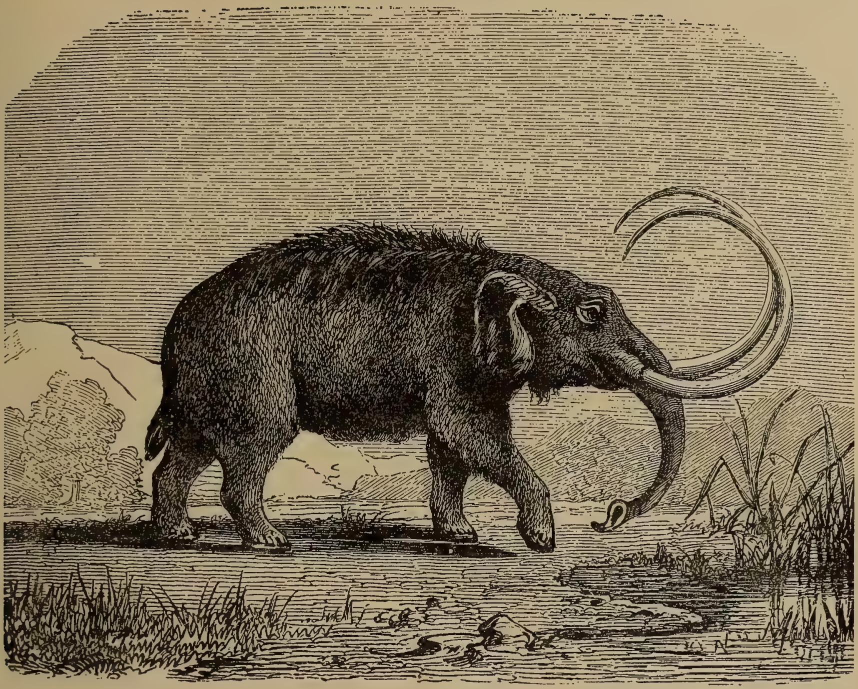

Mammutelefanten.

anden under tertiærformationens periode, ligesom pungdyrene, der allerede optraadte under den tidligere periode, bliver större, paa samme tid som fugle, insekter og andre af nutidens dyreklasser erholder sine representanter, hvilket især gjælder om de lavere arter.

Juras og kridtformationens blöddyr og krybdyr existerer ikke mere. Men i stedet fremtræder under tertiærformationen store tykhudede pattedyr af den mest kolossale störrelse, snart lignende elefanter snart flodheste, næsehorn, heste, tapirer, forat leve i den nyfödte verden og nære sig paa dennes yppige græsgange.

Disse tykhudede dyr var dels bare, dels forsynede med haar og man, medens mange var bevæbnede med uhyre tænder, baade rette og krogede. Og flertallet af disse fortidsdyr, mammutdyret, og andre kjæmpestore dyr er allerede fuldstændig verdensbekjendte.

Som et bevis paa disse dyrs uhyre störrelse kan blot nævnes, at det i Nordamerika fundne exemplar af Mastodon giganteus er et fuldstændigt benbjerg, med et skelet af 9 meters (32 fod) længde og 4,25 meters (18 fod) lange tænder, ved siden af hvilken vor elefant vilde tage sig ganske ubetydelig ud. Flertallet af disse dyr opgraves nu fordetmeste af mergel og lerleierne.

Men efter midten af tertiærformationen synes större forandringer at være foregaaet med jordoverfladen. Thi paa denne tid synes de

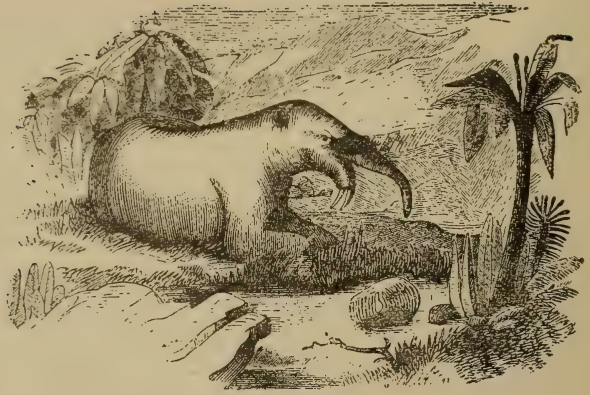

Dinotherium.

grotter at have dannet sig, i hvilke saa tidlige levninger af den tids dyreverden er funden. Paa den tid bedækkedes Sahara af et stort verdenshav, der adskilte det sydlige fra det nordlige Afrika, hvilket hængte sammen med Europa. Et andet verdenshav over örkenen Gobi og Asiens stepper skilte det östlige fra det vestlige og sydlige Asien Negere og Mongoler havde saaledes sin verdensdel adskilt fra den hvide rase.

Den tids dyr, heste, hjorte, raadyr, hunde, björne, löver, hyener og mange flere er alle fuldkommen lige med de nuværende, men betydeligt större og har været vort tids jættelige forgjængere. Men om menneskene har optraadt under tertiærtiden og fra en ældre periode hentet sine husdyr og forædlede væxter der nu ikke mere findes i vild tilstand er temmeligt vanskeligt at afgjöre. De har isaafald forstaaet at redde sig fra at blive i kalkleierne, hvor saaledes faa spor af disse ældstes tilværelse forefindes. Först under kvartiærperioden synes jordens klimat at have antaget sin nuværende tilstand. Thi först da forekommer is og kulde med alle de voldsomme omvæltninger, som de maa foraarsage paa jorden.

Polerne havde afkjölet til kulde grader og fra kuldens rige fyldes de til grændsende trakter med isbjerge og gletscher. Landet sænkede sig efterhaanden, og et fuldstændigt ishav dækkede det med bevægelige isbjerg gletscher, ligesom i det nuværende polarhav og ved dets kyster. Disse omdrivende og svömmende isfelter trykkede hele bjergmasser med sig, og under kastningen hid og did afslibedes stenene, indtil de efterat landet paa nyt havde hævet sig, blev liggende sammen med ismasserne til stort besvær for menneskene, der vil forskjönne og frugtbargjöre jorden. Alle de erratiske blokker eller rullestene, der forekommer meget talrigt paa sine steder,er paa denne maade blevne did-

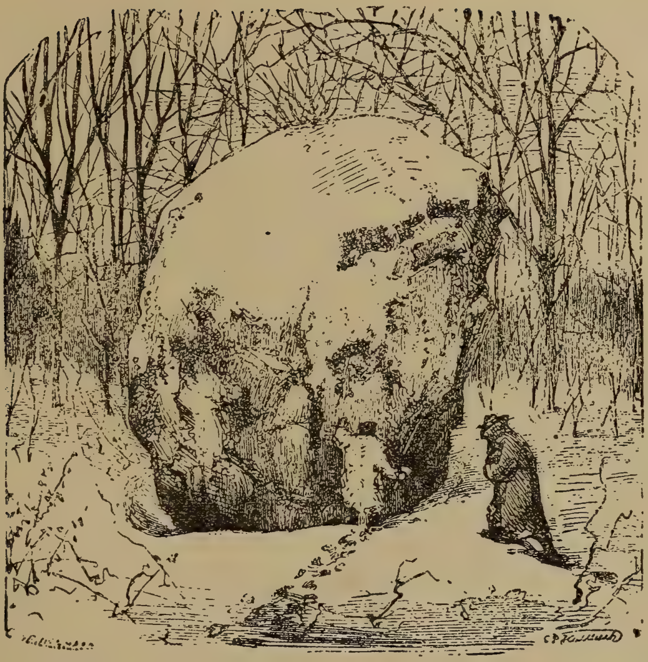

Erratisk block.

förte fra bjergkjæderne, hvor klippemasserne er indfrosset i de senere lösnede og bortförte isklipper.*)

Det antages ogsaa nu almindeligt at jordens nuværende bjergkjæder er blevne oplöftede til sine nuværende stillinger under tertiærformationens seneste periode, da nummulitkalk der formes paa havets bund findes paa deres höieste aaser, og man antager derfor, at det samme sted af jordoverfladen maaske flere gange har hævet sig og sænket sig under tidens lange udviklingstid.

Under den kvartiære udviklingstid satte naturen kronen paa sit værk, og optraadte med nyt liv i tusindvis af nye former af langt större skjönhed og fuldkommenhed. Dyrenes jættelige og knoklede skikkelser erstattedes af mere afrundede, blöde, smidige og myge former, og væxternes skjulte fröhus er blevne til de smukkeste blomster, der bedaarer öiet med sin pragt og fylder luften med sin aromatiske vellugt.

Urdyrene og de tykhudede dyrs tid er for længe siden forbi, og jorden regjeres ikke længere af vidunder og mammutdyr som i tidligere dage. Ormegræs og andet ugræs er som ubetydelige dværge blevne satte i skyggen, paa samme tid som palmer og cykadeer har faaet sine

*) Alle större og mindre stene paa vore agre og enger er didfört af flod og ismasser i den her anförte udviklings-periode.

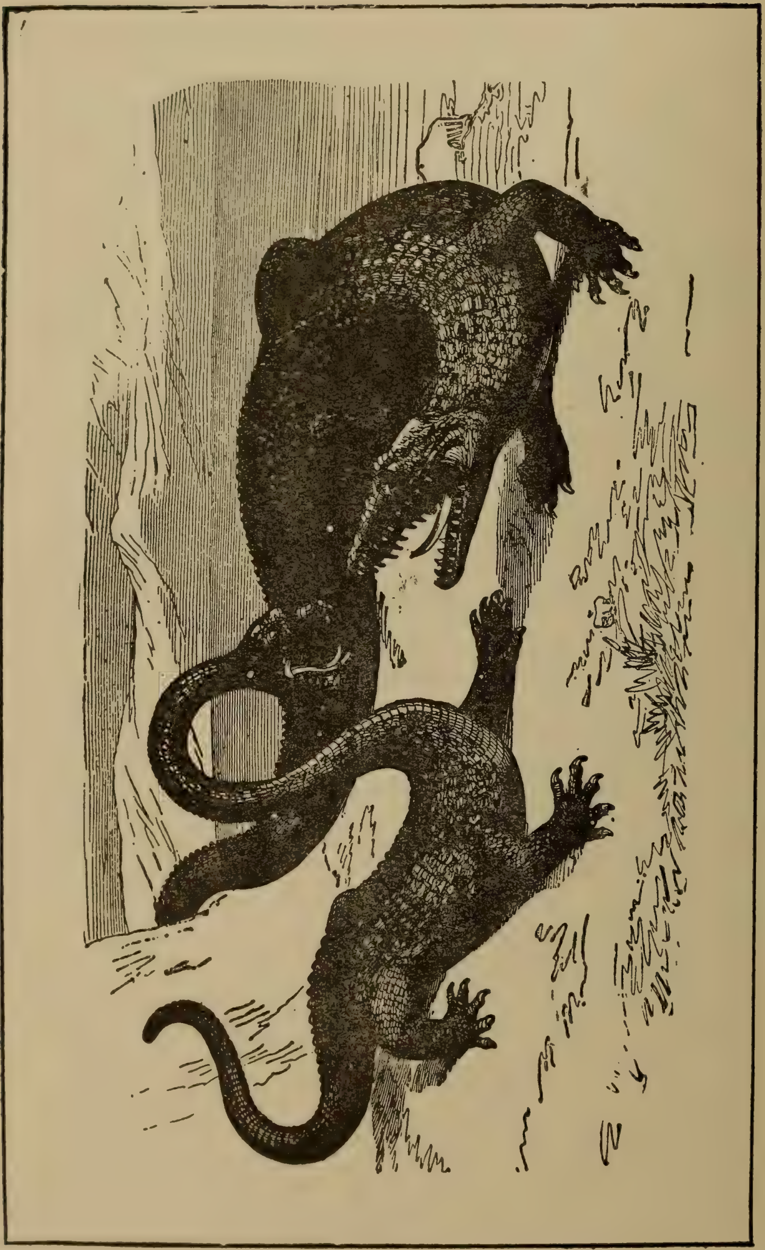

Jætteexemplar af firben.

Jökel (Glacier).

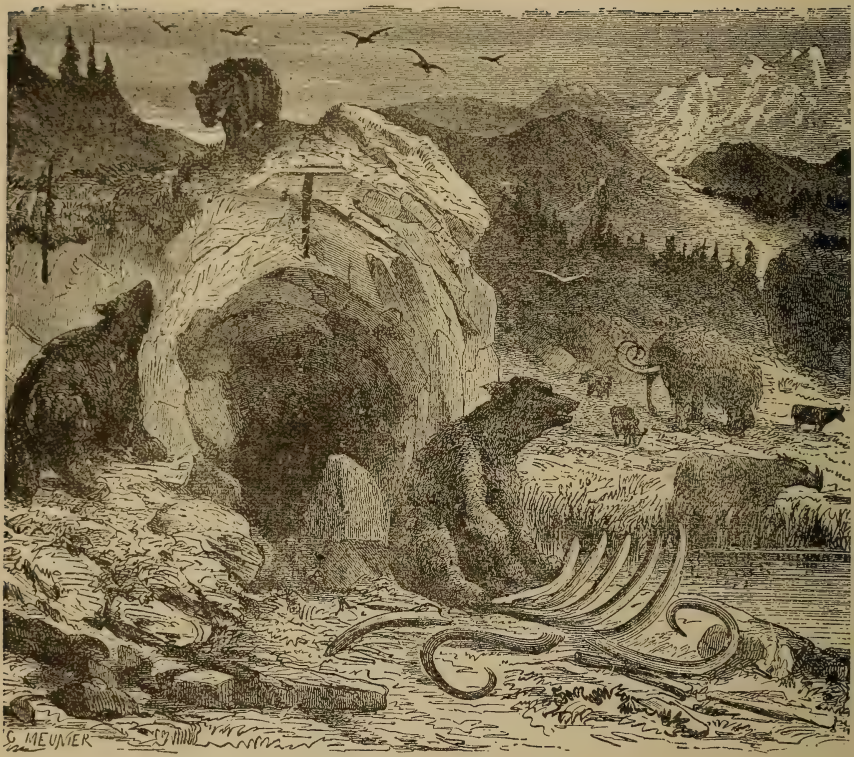

Dyreskeletter fra tertiærperioden.

pladse anviste i den tropiske verden. Men adskillige revolutioner og oversvömmelser fandt dog ogsaa sted i begyndelsen af denne nye skabelsestid, og de yngre löse lag af sand, lere og græs er produkter af denne sidste udviklingsperiode.

I de fleste ældre folkeslags traditioner og sagn forekommer beretninger om partielle oversvömmelser fra ulige tidspunkter. Og det er höist uvist om Noah oversvömmelsen, eller, som præsterne kalder den, "Syndefloden," har havt en betydeligere udstrækning end omkring Middelhav-landene. At denne oversvömmelse skulde have tilintetgjort næsten hele den da existerende menneskeslægt er en altfor urimelig og upaalidelig saga, da jorden da var befolket allerede paa flere hold, og mennesker fandtes flere aartusinder för den mosaiske tidsregning.

Fra tertiærtiden levede flere kolossale dyr langt ind i kvartiærperioden. Blandt disse maa vi nævne mammut-elefanten, en langhaaret elefant (de tropiske har bar hud) af umaadelig störrelse, med lange krumböiede tænder, der ofte paatræffes i Sibirien, men ogsaa har været udgravet over hele Europa, tillige maa nævnes det nordiske næsehorn, der ogsaa var langhaaret og forsynet med to horn, samt levede i de

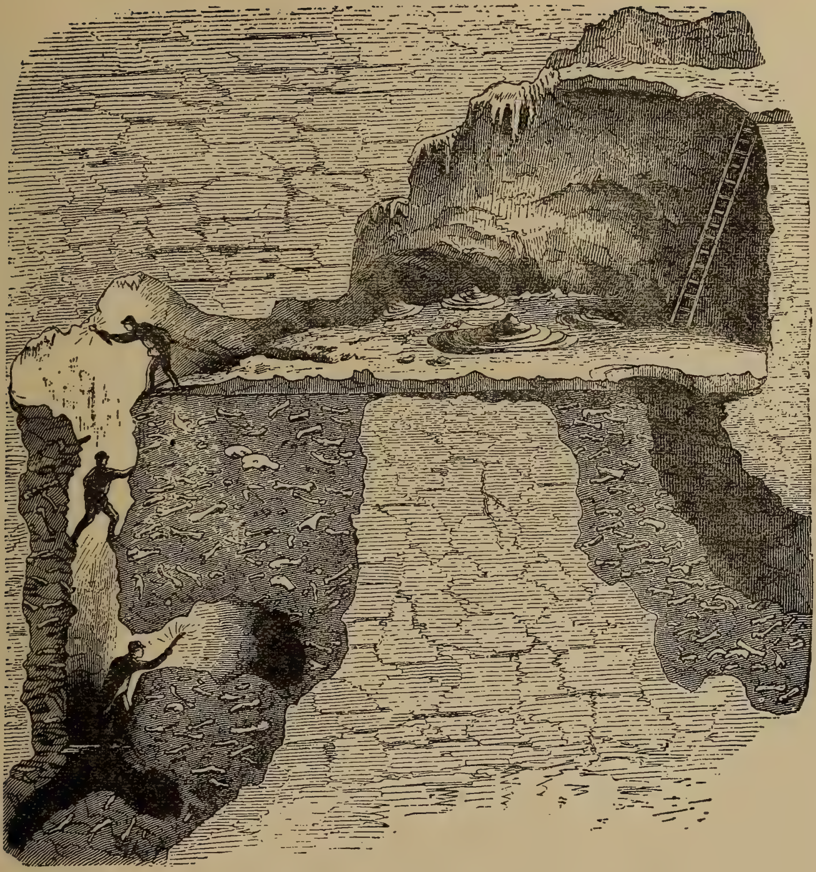

Forsteninger fra tertiærperioden.

samme trakter.*) Begge tilhörte menneskenes tid, ligesom grottebjörnen og jætteelgen. Den sidste var en umaadelig stor elg med uhyre lange og tykke horn med optil 4,5 meter (15 fod) mellem hornspidserne. Den udgraves mest i Irland, men ogsaa paa andre steder i Europa, og man har fundet skeletter saarede af kastespyd.

Da vi har omtalt, at utallige dyrearter forsvandt fra jorden för menneskets optræden, saa bör det heller ikke blive uomtalt, at vi har historiske vidnesbyrd om tilværelsen af dyr, der helt og holdent er uddöde i en langt senere tidsalder.

---

*) Det förste fuldstændige mammutdyr fandtes af Adam indefrosset i polarisen ved Lenaflodens munding i Sibirien aar 1803. Huden findes udstoppet i Petersburg Senere har man fundet flere lignende i Polartraktens is, og i Sibirien findes ben af disse fortidens elefanter i stor mængde, hvilket synes at bevise, at de har udbredt sig til polartrakterne. Ved floden Wilni har man paa lignende maade fundet næsehorn.

De store uroxer, hvis levninger saa ofte findes i vore torvmyrer, levede sammen med ren og elg i de store tyske skove paa Cæsars tid.

Dronten, en med strudsene beslægtet fugl, er for længe siden forsvunden fra öerne Bourbon og Isle de France, hvor den endnu fandtes omkring aar 1400, medens man paatræffer levninger af den over hele Europa, ja til og med i Danmark*) Og bæveren, som fandtes i saadan mængde baade i Skaane og Danmark, vil om hundrede aar være forsvundet fra Europa og maaske knapt nok være at finde ved klippebjergene i Nordamerika eller i Sibiriens ödemarker.

Da vi har omtalt, hvorledes jordoverfladen har hævet eller sænket sig i ulige tidsaldre, undertiden voldsomt og undertiden saa langsomt, at aartusinder har medgaaet, saa skal vi oplyse, at en saadan hævning og sænkning af det faste land er foregaaet ogsaa i senere tider og fortsættes om end ganske umærkeligt endog i vore dage. Thi ikke blot de mange træstammer med sine dybt staaende rödder samt de blade og nödder, der findes i dybet af vore torvmyrer, beviser, at disse först har været land, för de sænkedes til et kjærn for slutteligen igjen at hæve sig og danne en torvmyr, men man har ogsaa virkelig torvmyrer dannede af ferskvands-planter, ligesom mærker efter betydelige skove under selve havfladen. Det er saaledes ikke alene ved Skaanes kyster, at man under havets sandrev har mægtige torvlag, eller paa en betydelig dybde paa havbunden finder mærker efter anselige egetræer, men saadant forefindes over hele Europas fastland som bevis paa jordoverfladens partielle sænkninger.

Paa samme maade har man paa havbunden ved de danske öer fundet gravhöie og spor efter menneskeværk, omkring hvilke skove senere har voxet op, og over alt dette en torvmyr. Det för af mennesker beboede sted, der siden blev skov, havde saaledes först sunket ned til et kjærn og senere formet sig til torvmyr, der igjen er bleven nedsænket i havet**).

Denne jordoverfladens sænkning og löftning eller ligesom bölgeformige bevægelse forefindes ogsaa i vor tid ikke alene paa den skandinaviske halvö, hvilken efter fortsatte iagttagelser hæver sig i nord og sænker sig i syd, men hele kontinenter og hele fastland gynger lang-

*) Af dronten, Didus ineptus, har man intet udstoppet exemplar og knapt nok en paalidelig tegning.

**) Ved en kanal-gravning i havet ved Husum laa under havbundens sandlag först et mægtigt lag af torvjord, dannet af ferskvandsplanter, derunder fast bund med spor efter en större birkeskov over en grav-höi, i hvilke redskaber og levninger af mennesker fandtes hvilket beviser, at vort norden har været bebygget for mange aartusinder siden. Thi at en lang tid er hengaaet för et beboet land er bleven först torvmyr og derpaa havbund, kan ikke bestrides.

somt op og ned eller hæver og sænker sig gjennem aartusinder, hvilket maa have betydelig indflydelse paa landenes klimat og kulturforhold. Man tror sig derfor i vore dage, at kunde paastaa, at det vestlige Europa nu lidt efter lidt hæver sig, medens östkysten af Nordamerika sænker sig, men at forholdet för var omvendt, hvilket igjen tör indtræffe. Det er saaledes hverken gjennem Syndefloden eller andre oversvömmelser, at denne forandring er foregaaet, men som en fölge af jordskorpens hævelse og sænkning paa grund af trykninger af ilden fra jordens indre og dens uberegnelige indflydelse.

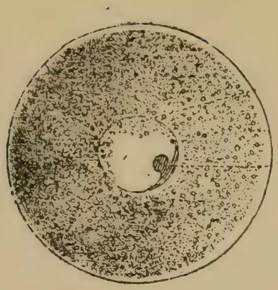

Æggecelle.

Celledannelse ved knopning.

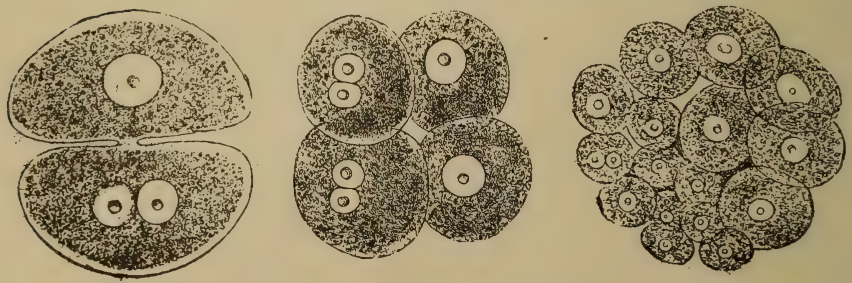

Cellernes sönderlemmelse.

IV.

CELLE OG METAMORFOSE LÆREN.

Hvert liv paa jorden, det være sig plante eller dyr, begynder som en celle, en liden blære cmgiven af vædske. Denne celle har liv i sig selv samt evnen til udenfra at optage næringsmidler og videre udvikle sig til nye celler. Paa denne maade opstaar celle ved celle, indtil organismen naar sin fuldkommenhed, saa at ethvert levende væsen er en bygning af mere eller mindre ulige celler eller cellevæver sammenvoxet til et organisk hele.

Den organiske celle bestaar af sin cellekjerne, sin saft og sine cellevægge. Og i denne saft findes ulige bestanddele af æggehvide, stivelse, olje eller andre for livet og udviklingen nödvendige vædsker, medens cellerne antager forskjellig form og sammensætning i henhold til sine funktioner og bestemmelse inden den levende organisme.

Inden den nu levende natur begynder de fleste organismer som en befrugtet celle eller æg, og i hvert befrugtet æg ligger fröet til et nyt væsen eller individ af dets egen art. Thi hos alle de fuldkomnere dyr og planter sker forplantningen ved æg, som vi hos planterne kalder frö, og af hvilke unger udklækkes hos dyrene enten i eller udenfor moderens liv.

I den lavere natur derimod kan afsondrede dele og celler forplante slægter. Thi ligesom man af en gren eller en knop behandlet som

stikling eller podekvist kan frembringe en hel plante, saaledes kan ogsaa dele af de lavere dyr udvikle sig til hele dyr. Og paa samme maade kan de laveste planter og dyr foröges gjennem enkelte celler eller sporer. Om end saaledes i almindelighed en befrugtet eller afsondret celle udfordres for en organismes udvikling, saa giver dette os dog ikke ret til at paastaa, at organisk liv aldrig opstaar direkte af det uorganiske, især da man maa antage at cellerne til de förste levende skabninger, der i sin begyndelse var af ubestemt art og næsten hverken plante eller dyr, har udvilket sig af jordens skjöd, og at fröet til hele den levende natur er et produkt af jordens egen livgivende og skabende kraft, hvortil elementerne har ligget færdige og blot ventet paa en gunstig og passende udviklingstid.

Æg af et pattedyr.

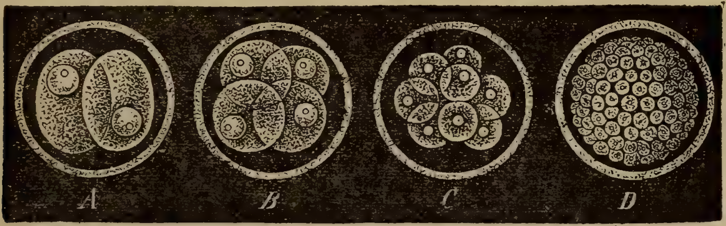

Den förste begyndelse til pattedyrets udvikling den s.k. ægvandring.

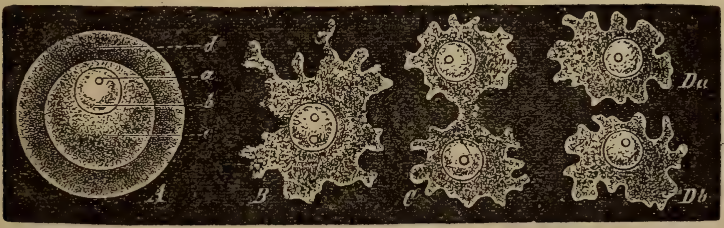

Forplantning af en enkeltcellet organisme, en amoeba sphærococca, gjennem selvdeling.

Med denne lære om cellen staar ogsaa en anden i den nærmeste forbindelse, nemlig læren om metamorfosen eller forvandlingen i den levende natur. Thi hvert liv gjennemgaar sine ulige forvandlinger enten i ægget og moderens liv eller udenfor samme, samt antager ulige skikkelser under ulige udviklingsgrader. Denne metamorfose begynder med cellerne, der i betydelig grad forandrer sig i form, sammensætning og funktioner.

Planternes förste blad eller hjertebladene har et ganske andet udseende end de senere udviklede blade; de visner bort og mere fuldkomne blade tager deres pladse. Og de smaa froskunger, der er fuldkomne

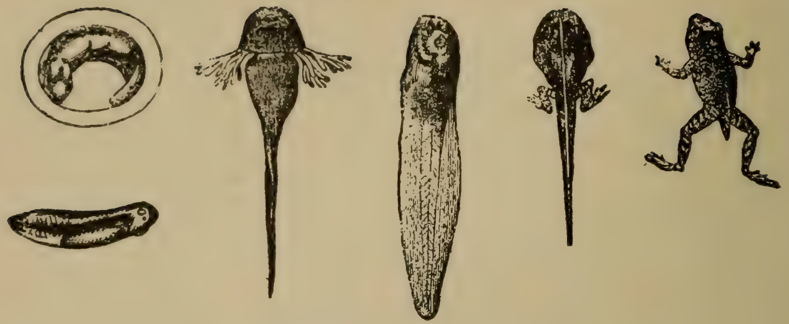

Froskens metamorfoser.

fiske og aander ved gjeller, bliver omsider til dyr, der kan leve paa landet og aande ved hjælp af lunger. Halen falder bort, ben og födder voxer ud, og dyret bliver en frcsk istedetfor en fisk, efterat for vandlingen er fuldbragt.

Söslenden og dens larver.

Endnu tydeligere er den synlige forvandling hos en stor del af insekterne. Fremkomne af ægget tilbringer de den störste del af sit liv som marker eller larver, og bliver derefter pupper eller et dyr omgivet af et skal, og af dette skal kommer sluttelig det fuldt udviklede insekt. En sulten kaalmark eller hæslig naalelarve bliver saaledes fra et krybende dyr til en luftig og glad sommerfugl, ligesom andre larver udvikler sig til glinsende og flyvende slender.

Paa samme maade forholder det sig med ethvert levende væsen, baade planter og dyr; det har sin forvandling at gjennemgaa, om end det meste foregaar, uden at det ikke forskende menneskeöie mærker det. Men ikke blot hos individerne af enhver slægt men gjennem hele naturen foregaar forvandlingerne i mangfoldige retninger.

De lavere dyrearter har sin benbygning udenom sig, enten som boliger, ved hvilke de er fastvoxede, og i hvilke de baade lever, forplanter sig og dör, saasom koraller og muslinger, eller ogsaa er de omgivne af et stenhaardt skal, saasom insekter og krustaceer indtil benbygningen sluttelig udgjör selve dyrets indre og ædlere stammebygnng, saasom hos rygradsdyrene.

Hos organismerne foregaar ogsaa en s. k. kollateral forvandling eller forandring af organerne, saaledes at det, der er finne hos fisken, bliver vinge hos fuglene, fremben hos de firföddede dyr og arm hos mennesket. Noget lignende ser man hos planterne, hvor det, som er blomsterhylster hos liljerne, bliver svöbeblad hos sypen, blomsterfoder hos tornerosen og holk hos syngenesisterne. Ved denne udviklingsmaade har naturen frembragt slægter og arter i stigende udvikling.

De lavere planter bestaar kun af traade og de lavere dyr kun af mave og nogle bevægelsestraade rundt mundaabningen. Paa det laveste trappetrin findes ingen grændse mellem planter og dyr, hvilke i den grad flyder sammen, at de ikke kan adskilles, og det synes at være en tilfældighed, om cellebygningen udvikler sig i den ene eller den anden retning, og om organismen bliver et dyr eller en plante.

Bladlusen med larve.

I begyndelsen synes det altsaa at have beroet paa ydre omstændigheder, om en organisme har udviklet sig til en plante eller et dyr, ligesom det ogsaa var tilfældet, der afgjorde om en plante eller et dyr blev staaende ved sin förste udvikling, eller gik videre fremad paa forvandlingens vei til en endnu höiere fuldkommenhed. Thi et dyr eller en plante af höiere udvikling kunde ei opstaa, för de lokale forhold og klimatet gav det en mulighed for at existere og havde alt i beredskab, der var nödvendigt for deres tilværelse og næring.

Paa den laveste dyreverdens omraade, især hos straale og bloddyrene, synes endnu idag en mængde ulige forvandlinger at tiltrænges, inden dyret kan udvikle sig til sin yderste grændse og fuldkommen selvstændighed. Hvert æg er ofte en hel koloni af smaadyr, der stundom begynder sit liv som sækformede infusorier, og derefter gjennem udvoxede celler i led og ringe paanyt deler sig i andre dyr, hvilke ofte bliver stadigt större og större. Paa denne maade forøger de sig slægt efter slægt med forskjelligt udseende for hver generation, indtil de slutteligen naar sin höieste udvikling og erholder forplantningsorga-

ner, hvorefter de lægger æg og dör. Men den nye generation, der begynder med æggene, gjennemgaar de samme forvandlinger.

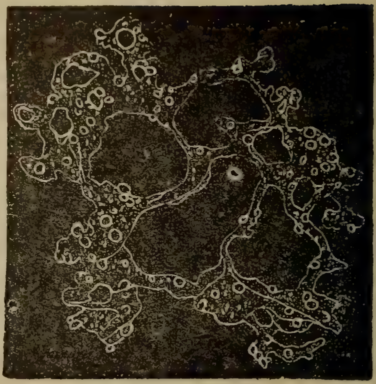

"Urslimvæsenet."

Saa er forholdet for en stor del med maneterne; og hos salperne har man fundet, at hveranden generation er et enkelt dyr og hveranden et sammensat, et baand eller lænkeformet leddyr, saa at moder og datter aldrig ligner hverandre, hvilket derimod er tilfældet med datteren og bestemoderen. Men udviklingen af disse lavere dyrearter har altid sin afslutning ved forplantningsorganerne.

Forat tage et i öinene let faldende exempel fra vor nuværenede dyreverden, der ufuldkomne, men, som det synes, sig selv forplantende dyr under særskilte omstændigheder har evne til at forvandle sig til en efter udseendet aldeles anden art, skal vi, specielt nævne nogle af de saakaldte intestinaldyr. Disse dyr, der lever i andre dyrs indvolde, og af hvilke de höiere dyrarter i almindelighed plages, viser den særegenhed, at de maa gjennemvandre forskjellige dyr, för de fuldt kan udvikle sig. Efter at have udgaaet som æg af en dyreart, behöver de at komme ind i en anden dyreart for at opnaa en vis udvikling og blive staaende derved, saafremt de ei paanyt kan komme i en anden dyreart forat opnaa sin höiere forvandling til udviklet dyr*).

Ogsaa blandt enkelte insekter forekommer höist egne foreteelser, naar bladlusene eller aphidierne komme ud af ægget om vaaren, bliver der först en slægt af hunner der voxer op og forvandler sig, og dette foröger sig siden til en ny slægt af hunner, men uden foregaaende

*) Man er kommen til höist mærkværdige resultater ved foretagne observationer af bendelormen. Hver eneste en af disse dyrs led bestaar af et særskilt dyr, og ormens moder er dens hoved, hvorfra nye dyr stadig udvikles, saaledes at den ledede rad stadig öges. Hvert dyr eller led lægger talrige æg, der gaar ud sammen med menneskets exkrementer. Om nu et svin fortærer disse æg, saa udvikler de sig til unger, hvis frempart er forsynet med tagger saa at de kan gjennembore dyrets væv og indtrænge i flesket, hvor det videre udvikles til et dyr, som ligner bendelormens hoved og er indesluttet i en blære og derfor kaldes blæreorm. Dette er hvad man i almindelighed kalder dynt hos svinene. Videre udvikler dyret sig ikke her. Men om en levende blæreorm igjen kommer ind i et menneske, udvikler den sig igjen til en fuldstændig bendelorm.

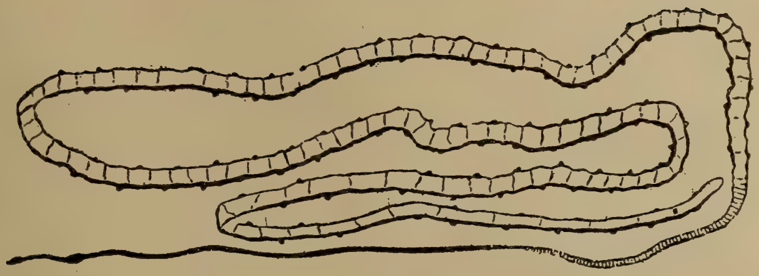

Bendelormen.

Embryo af menneske.

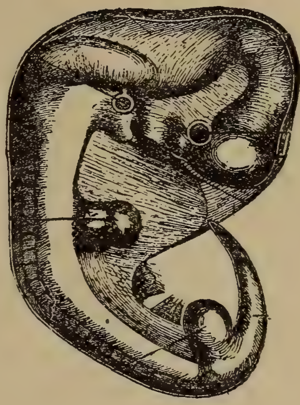

Embryo af en hund.

befrugtning. Denne forögelse, der er et produkt af parringen hösten i forveien, vedbliver i flere slægtled; men tilsidst bliver der altid en generation af hanner og hunner til befrugtning af nye æg og nye serier af slægtudviklinger.

Hos de höist udviklede dyrearter har hvert æg blot et individ, og sjeldnere har man to eller tre æg inden samme æghinde eller omgivelse.

Menneskets barn, der begynder med hjernens og hovedets udvikling, har, som det vil synes, ikke saa synderligt mærkelige forvandlinger at gjennemgaa, naar undtages den mest vigtige nemlig fødselen. Gjennem denne forvandles det med en gang til et selvstændigt væsen med sit eget blodomlöb og fuldkomne respirationsorganer som et luftaandende dyr, istedetfor at være et biprodukt af moderen forenet med hendes organisme under sin förste udviklingstid.

Fosterets hoved er i begyndelsen större end hele dets övrige krop, der egentlig begynder som navlestreng og mave, og paa hvilket lille legeme smaa punkter begynder at vise sig, der efterhaanden udvikler sig til extremiteter, ben og arme. I 5te til 6te ugen har fosteret hale,

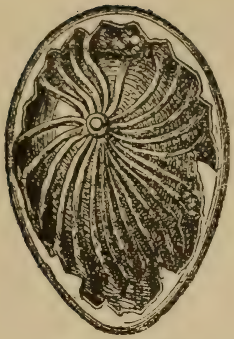

Æg efter tre dögns rugning.

Hönseembryo 11te dögn.

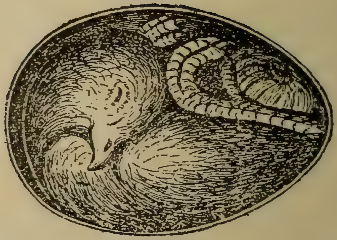

Kylling ved slutningen af 19de dögn.

Hönseembryo.

der siden krymper bort, og visse legemsdele, især ansigtet, hos det udviklede foster er beklædte med uld og haar, men disse haar forsvinder för födselen, ligesom sælens unger skifter og fælder baade haar og tænder i moders liv. Alle pattedyr, menneskene indbefattede, aander först med hele legems overfladen, siden viser der sig tegn til snart bortvoxende gjeller med voxende aarer, og sluttelig aander fosteret med lunger, en udvikling fra fiskenes svömmeblære.

Af det her anförte kan let indsees, at hele naturen ligesom gjennem en fortsat skabelse i löbet af mange millioner aar har metamorfosisk udviklet sig til stedse höiere og höiere fuldkommenhed. Livet er visselig det samme, men formerne har betydeligt forandret sig

Kunstnere fra den forhistoriske tid.

V.

SLÆGTSKABET OG PERSONLIGHEDSBEGREBET.

Ved slægtskab i naturen forstaar man noget ganske andet end slægtskab, svogerskab eller lignende, hvorved en person gjennem blodets baand anser sig forenet med andre. I naturen er slægtskabet den affinitet og den lighed, som visse organismer har med hverandre, saavel i sin ydre skabelse, organer og andre kjendemærker, som i levesættet, i ytringer af livets udvikling i almindelighed. Thi forat kunne studere naturen rigtigt og opfatte dens indbyrdes sammenhæng som et organisk hele, maa man gruppere alle de levende organismer i klasser, familier, slægter og arter, alt eftersom de staar henordnede og har fælles let i öinefaldende gjenkjendelsestegn.

Delinger i planter og dyr er allerede en klassificering, ligesom man videre inddeler planterne i fanerogamer med let synlig og kryptogamer med næsten skjult fröledning, i monokotyledoner med et og dikotyledoner med to hjerteblade. Og paa samme maade inddeler man dyrene i rygradsdyr, leddyr, straaledyr og blöddyr o s v.

Men alle disse store klasser faar en mængde underafdelinger, idet saaledes f. ex. rygradsdyrene indeles i pattedyr, fugle, amfibier og fiske, og man klassificerer monokatyledone planter som græs, liljer og palmer, hver afdeling med sine kjendetegn og sin særegne organisering.

Familien derimod indbefatter et endnu mere indskrænket omraade, idet f. ex. de konglebærende naaletræer bliver en familie, og lövtræerne en anden. Og af pattedyrene, klovdyrene, rovdyrene, gnaverne og hovedyrene hver for sig særskilte familier inden denne höiere afdeling i rygraddyrenes klasse. Hver familie har desuden sine slægter; egetræerne udgjör f. ex. en og birketræerne en anden slægt Paa samme maade er oxer, hjorte, faar og gazeller særskilte slægter af klovdyrfamilien, medens hunde og katte danner særskilte slægter af rovdyrfamilien.

Alle disse klasser, afdelinger, familier og slægter har visse fælles indbyrdes kjendetegn, klovdyrene sine dobelte maver, rovdyrene sine hugtænder og klör, ligesom oxeslægten har slette faste horn og hjorteslægten grenede horn, der aarlig ombyttes. Og paa samme maade har hundeslægten sin lange næse og slöve klör, medens katteslægten har kort næse og sylskarpe klör, der kan trækkes ind og böies tilbage.

Ligesom man ved inddelingen af planterne væsentlig holder sig til

Hum-mand.

Mona-abe.

Sort baöleabe.

blomsterne, frugterne og forplantningsorganerne, saa lægger man hos de höiere dyr især mærke til tænderne, ligesom hos fuglene til næb og födder, hos fiskene til finnerne og hos leddyrene til ledene, födder og mundens dele o. s. v. alt efter de hos hver klasse, familie eller slægt mest fremragende hovedorganer.

Hver slægt inddeler sig igjen i arter, der hver har sit brug; saaledes har man af hjorteslægten, elgen, renen, hjorten og raadyret, af hundeslægten, ulven, hunden, ræven og schakalen, og af katteslægten, löven, tigeren, leoparden og katten, hvilke hver for sig udgjör arter eller specier med sine egne tegn og kjendemærker, hvorved den ene art skilles fra den anden.

Ved art eller species i naturen forstaar man derfor det slags planter og dyr der forplanter sig selv og bibeholder sine egne kjendemærker. Men om nærgrænsende arter blander sig med hverandre, fremkommer mellemting mellem begge, som man i planteriget kalder hybrider og i dyreriget bastarder, medens disse saaledes fremkomne arter ikke altid har evne til at forplante sig.

Dog kan naturen ogsaa herved foröge sig og udvikle helt og holdent nye arter ved disse sammenblandinger, og herpaa ser man mange exempler dels i planteverdenen dels inden husdyrenes omraade, hvor man gjennem krydsning og kunstig befrugtning ofte frembringer former, der bliver saa selvstændige, at de med fuld grund kan betragtes som fuldt ud udviklede specier.

Men art og slægt i naturen er ikke noget stadigt, konstant og vedblivende, men bibeholder sine kjendemærker blot til en vis tid og under visse ydre omstændigheder. Baade slægter og arter forandrer sig i tidernes löb og antager en höiere udvikling og andre former, og det er gjennem denne slægtens og artens foranderlighed, at hele naturen har udviklet sig fra simple celler og lave former til en stigende skjönhed og fuldkommenhed. Urtidens alger og lavaer forandres efterhaanden til myrer, sumper, ormegræskrat, cykadeer, palmer, græs, urter og lövtræer samt andre utallige planter, der pryder jorden og er til gavn for baade dyr og menneker Saaledes nedstammer de planter, der nu pryder vor jord fra stenkulsperiodens planter.

Paa samme maade udviklede dyreriget sig ifölge de love, som skaberen nedlagde i naturens skjöd, og som udgjör Guds egen indgriben i den skabende og ordnende natur,—som uforanderlige naturlove. Fra de simpleste og laveste dyreformer udvikledes altid höiere og mere sammensatte, forsynede med forskjellige organer for de forskjellige forretninger. De förste dyreformer var sandsynligvis de enkeltcellede dyr bestaaende blot af en sæk forsynet med en aabning. Denne udvikledes siden lidt efter lidt til blöddyr, straaledyr, leddyr og sluttelig til pattedyr. Det er klart, at jordlagene kun har bevaret en ube-

Marekate.

1. Hvid bartabe. 2. Apella. 3. Hvidskuldret abe. 4. Fahlaba.

tydelig del af de dyr, som har beboet jorden, idet det blot undtagelsesvis er forekommet, at noget er blevet begravet saa dybt nede, at dets ben ikke har smuldret hen. Derfor er det, ialfald endnu ikke ofte man har kunnet paavise, hvorledes nutidens dyr er opstaaet, eller med andre ord, hvorledes deres nærmeste stamfader har seet ud. Især de lavere dyr, der ikke indeslutter i sig en haard benbygning har i de fleste tilfælder smuldret hen uden at levne noget spor efter sig. Som exempel paa et dyr, hvis stamfader er bekjendt siden tertiærtidens förste tid kan nævnes hesten. De nu levende dyr er saaledes en fortsat kjæde, en höiere udvikling af de foregaaende, der er forsvundne, og mennesket er en fuldkommen udvikling af en nærstaaende dyreform, naturligvis fra de menneskene saa lige aber, hvis mellemformer for al tid er forsvundne.

Denne forandring foregik naturligvis meget langsomt og næsten umærkeligt i löbet af uendelig lang tid. Og man maa ikke tro, at alle former og arter af samme slags undergik den samme forandring; dette gjælder nemlig blot dem, der gjennem paavirkning af klimatet af andre ydre omstændigheder kom til at antage en höiere udviklingsretning; ellers vilde vi ikke havt nogen lavere planter eller dyreformer i behold, som nu ikke havde udviklet sig til noget höiere. Der var saaledes nogle, der udviklede sig, medens andre döde bort eller blev staaende paa sit tidligere udviklingsstadium.

Men det var ikke blot i fortiden, at saadanne udviklinger fandt sted; de fortsættes idag og vil maaske fortsætte i det uendelige Vore kulturplanter og husdyr er vidner om naturens stræben for at udvikle en stadig höiere fuldkommenhed, ligesom man ogsaa ser, at ulige klimater har nærstaaende dyreformer, der viser tydelige overgange til en anden art og som i tidernes löb fjerner sig end mer. Ogsaa mennesket forandrer sig og skal blive baade smukkere og bedre aandeligt udrustet end det nu er, derved at kulturen löfter og paaskynder det eller ialfald visse slægter og individer, der saaledes forplanter en höiere menneskehed.

Paa denne maade har naturen udviklet sig til, hvad den nu er, ikke gjennem nye skabninger, naar de ældre har levet ud sin tid og er forsvundne, men gjennem arternes foranderlighed og stigende udvikling. Om man finder dette forunderligt eller næsten urimeligt, fordi man ikke ser det, saa maa man huske paa, at det er ligesaa besynderligt, at en hel eg med stamme, bark, grene, blade, blomster og frugter, eller mennesket med hele sin fine komplicerede sammensætning i sin förste individuelle tilværelse udgjordes af en liden celle. Men fordi vi daglig ser exempler herpaa, saa kommer vi ikke til at tænke paa denne naturens vidunderlige udviklingsevne.

Men foruden disse egenskaber, der er eiendommelige for de sær-

skilte familier, slægter og arter, har hvert enkelt menneske, hvert dyr og hver plante særegne eiendommelige egenskaber, der gjör den til et væsen for sig selv eller et individ. Hos mennesket er individualiteten udviklet til sin höieste grad, saa at hver enkelt person har sit eget udseende, stemme, bevægelser og anlæg, der gjör ham til ham selv og ingen anden.

Ogsaa særskilte folkeslag og nationer tilhörende samme race har i tidernes löb gjennem folkets vaner, levesæt og samfundsindretninger afsondret sig fra andre og erholdt sine egne typiske kjendemærker. Men den, der ikke tror, at individualiteten ogsaa findes i den övrige levende natur og deraf drager urigtige slutninger, hvilket ofte synes at have været tilfældet med theologerne, synes at tale om sager som han ikke kjender noget til.

Hos de höiere dyr findes en ganske tydeligt udviklet individualitet, saa at f.ex. en hest eller en hund ikke alene har sine ydre individuelle kjendemærker, men ogsaa sine egne luner, tilböieligheder og vaner, som gjör, at den er netop den hest eller den hund og ingen anden. Lavere ned findes sansynligvis den samme individualitet, om den end er mere umærkelig for vort öie og vore forskninger. En svale gjenkjender sin mage blandt tusinde andre svaler ligesom bien sin bikube, hvilket beviser at ogsaa de lavere dyr gjenkjender hervandre paa individuelle tegn der for os er umærkelige, ligesom meget andet, der aldrig kan opdages selv ikke med forstörrelsesglas.

Men om det i den övrige natur synes at have liden betydning, om individerne forsvinde,—ialfald efter vor maade at se og dömme paa—saa er forholdet anderledes blandt menneskene, hvor individet har en höiere betydning, fordi det beboes af en aand, der staar over forgjængeligheden. Personlighedsbegrebet og den enkeltes ret til lige delagtighed med alle, er en af menneskehedens ypperste og mest naturlige læresætninger, selv om den först i den senere tid er kommen frem og endnu ei er almindelig erkjendt. Derfor heder det ogsaa ganske rigtigt i Skriften: "I er meget mere værd end mange spurve."

Blandt naturforskere har det spörgsmaal stundom været opkastet, om der i den laveste organiske verden kan siges at være nogen personlighed, nogen egentlig individualitet eller ikke, fordi man ser, at der viser sig tilböielighed til forvandlinger af hele slægter og generationer, ligesaavel som af de enkelte skabninger.

Inden bieslægten har hver bie sine egne forvandlinger, men metamorfosen gaar ogsaa sukcessivt for hele sværmen, saa at den om vaaren först föder kjönlöse arbeidsbier, derpaa fuldkomne hanner og endelig en hun, der staar paa udviklingens höide.

Vi har för nævnt, hvorledes en eneste parring hos bladlusene virker paa flere generationer af moder, datter og datterdatter, saa at

sex ja lige til eleve led herved kan opkomme. Men sluttelig stanser udviklingen med fuldkomne hanner og hunner, slægtens höieste typer, der forplanter sig og lægger æg for et kommende aar, da lignende generationsserier igjen aabenbarer sig.

Hos maneterne, der komne ud af ægget, begynder sit liv som et svömmende infusionsdyr, som videre udvikler sig og skyder knopper og grene, sönderdeles dyret sluttelig i ringe, hver med sine straale formede udvæxter, og udgjör saaledes först et hele, der er sammensat af flere dyr. Disse ringe lösgjör sig nemlig fra hverandre og bliver fuldkomne individer. Et eneste æg bliver altsaa först et hele med sine fælles forvandlinger, og derpaa sönderlemmes det i særskilte dyr, der hvert for sig gjennemgaar sine udviklingsgrader.

Forholdet er visselig saa, men derfor kan ikke biesværmen, bladlusgruppen eller manetermassen, ligesaa lidt som det ufödte foster, regnes som et frit og selvstændigt individ, medens derimod alle de fuldt udviklede dyr, selv om de er mere eller mindre fuldkomne, der har liv og tilværelse i sig selv, er Individer. Paa samme maade er enhver plante tilsammen med sin rod, sin stilk og sin fröledning et individ for sig selv, enten den nu er kommen op i et rev, gjennem en sprukken rod, af en lög, luftrödder, en podekvist eller paa hvad maade den foresten har vist sig og udviklet sig til et organisk hele.

Paa samme maade er det klart, at plantens individ kan have sine organer af flere rödder, stammer, grene, blade, knopper og blomster, ligesom dyret har sine ben, sit haar og sine horn. Men ligesaa vanskeligt som det er for os at afgjöre, hvorvidt planterne har nogen bestemt sensation eller fölelse, hvortil der dog findes antydninger nok i blomsternes og bladenes ömtaalighed, ligesaa örkeslöst vilde det være at nægte, at dyrene har en sjæl, om vi end ikke tror at de er sig selv fuldbevidst, noget som vi ei kan afgjöre, da det ligger udenfor den egentlige erfarings omraade Det ved vi imidlertid, at dyret ikke har nogen skabende aand, saa det mere og mere kan udvikle sig til altid höiere fulkommenhed. Men tænkeren maa ogsaa indrömme dyrene og alt levende en udödelighed, hvorfor det ikke med fuld grund kan siges: "Ensom uden lige, mennesket fremstaar og til dobbelt rige, jord og himmel ta'r.*)

*) "Ilden" af Tegner.

VI.

LEGEMSFORMER OG DYREKLASSERNE.

Menneske legemets fulkommenhed bestaar ikke i dets störrelse, styrke eller i en mere udviklet muskelbygning og smidighed, ligesaalidt som man hos menneskene finder höiere udviklede sanseevner end hos de andre dyr. Baade oxen, hesten, elefanten, löven og mange andre dyr er större og stærkere end mennesket; rovdyrene og andre arter har langt mere udviklet baade lugt, syn og hörelse end menneskene, og aberne med flere er dem langt overlegne i smidighed, om end mennesket ved övelse kan naa et ganske höit standpunkt i alle disse henseender.

Men fulkommenheden bestaar væsentlig i proportionernes skjönhed og indbyrdes symmetri, saaledes ei blot i formernes afrunding og fuldkommenhed hver for sig, men i helstöbtheden og i de skjönne formers indbyrdes forening og sammenhæng til et helstöbt hele. Ved siden af denne ydre skikkelse, som er typen for det skjönneste vi kjender paa jorden, er det ogsaa menneskets udviklede hjerne og nervesystem, der gjör det til jordens behersker, thi netop derigjennem har det erholdt en höiere tænkekraft og en evne til udviklinger af de medfödte anlæg.

Endog hos det mest ukultiverede naturmenneske bedaarer ydre skjönhed öiet og lokker en smuk tone öret, medens de deilig duftende blomster tiltrækker lugtesansen. Det forstaar at nyde paa en anden maade end dyrene, medens skjönheden ogsaa gjennem de ydre sanser trænger ind i dets sjæl. Og erhvert menneske, selv af de laveste racer, kan til en vis grad kultiveres, uddannes og forædles ei blot til mekanisk færdighed men ogsaa til sjælskraft, til styrke i godhed og kjærlighed, til dyd og sædelighed, medens dyrenes dressering derimod aldrig kommer ind paa det aandeliges omraade.

Den komparative anatomi eller en videnskabelig sammenligning mellem visse planter og dyrs organer giver forskeren anledning til mange betragtninger over naturens mangfoldighed, idet denne videnskab sætter ham i stand til at paapege fælleds grundtyper og en sammenknytning mellem hele kjæder af levende skabninger. Thi der gives ofte led og overgange fra den ene store gruppe til den anden og fra den ene slægt til den anden, fra de höiere til de lavere dyr og fra dyrene til planterne.

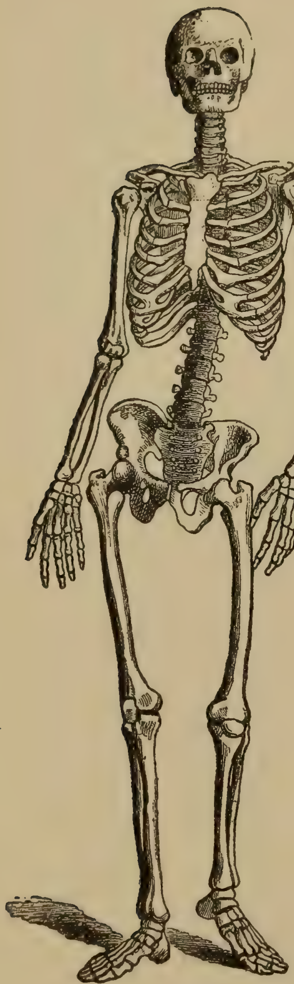

Menneske-skelet.

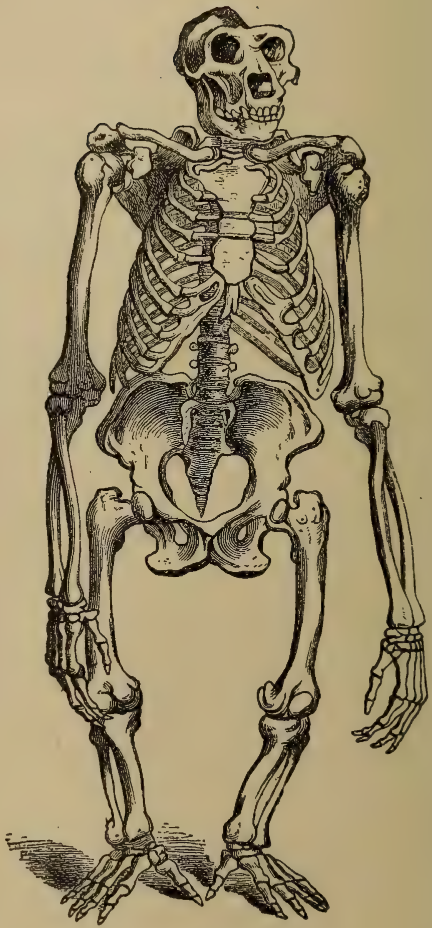

Abe-skelet.

Menneskets opreiste skikkelse gjör, at dets styrke blot passer til at trykke, staa eller löfte, saaledes til at virke op eller nedad, og derfor kan det ikke være nogen egentlig hurtiglöber. Paa grund af denne legemsstilling er mennesket ogsaa mere udviklet til at gaa paa hele foden end noget andet dyr, samt har en bred fodsaale og et stærkt udviklet hælben som fodens underbygning. Aberne og pungdyrene gaar ogsaa omtrent paa samme maade og har ofte en tildels opreist legemsstilling, hvorfor de ikke kan bruges som trækdyr.

Langhalet abe (Cercopithecus Diana).

Disse, der er firhændede istedetfor firföddede optræder som klatrere i træernes grene, og desuden benytter de langhalede aber halen som sin femte haand.

De övrige pattedyr har ialmindelighed kroppen i horisontal stilling

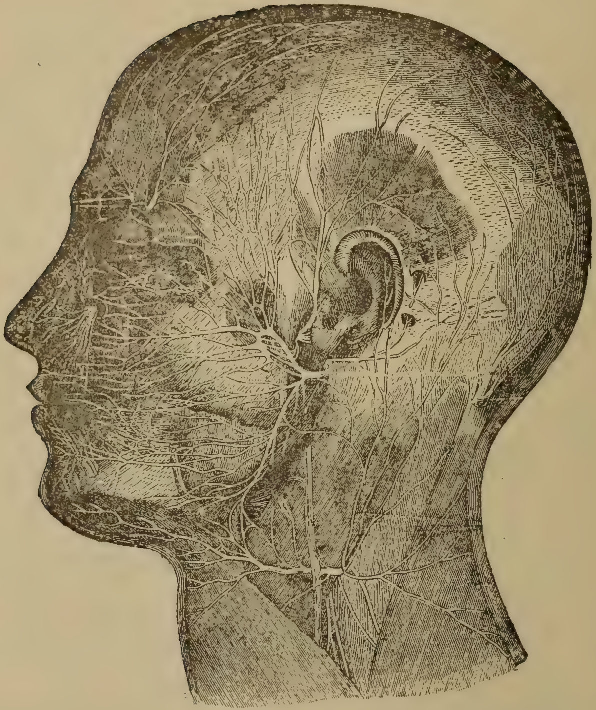

Menneskets hoved med dets ydre ansigt og hovedskalnerver.

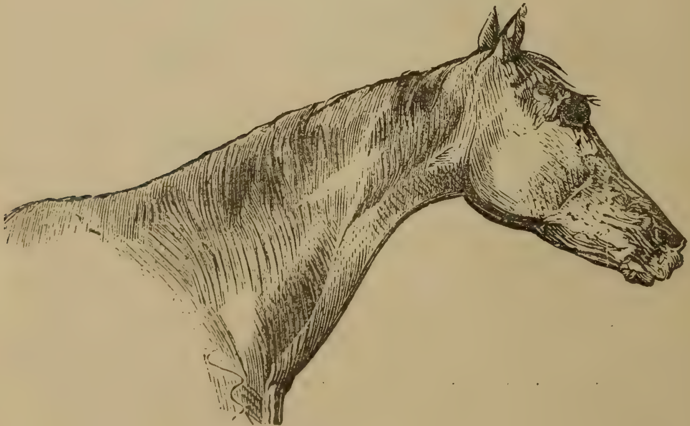

Hestehoved.

og har evner til kraftytringer i horisontal retning. Som fölge heraf har de större evne end mennesket til at komme hurtigt fremad, hvorhos de paa den ofte som en bue höiede ryg kan bære betydelige byrder.

De er derfor lempelige til trækdyr, og om de ikke havde denne legemsbygning, vilde mennesket ikke kunne anvende dem til plöining, eller som lastdyr, eller til at trække vogne. Forat være mere lette og rapfodede er de fleste pattedyr saaledes indrettede, at de spadserer blot paa selve taaspidsen eller er saakaldte taagaaere.

Menneskets ben og dets muskler.

Hestens forben.

Om vi nu sammenligner mennesket med hesten eller noget andet dyr, saa finder vi visselig de samme organer men formede paa forskjellig maade. Menneskets ansigt danner næsten en vertikalt i retlinie ovenfra og nedad liggende plade fra panden til hagen. Kjæverne ligger i samme flade som ansigtet i sin helhed og er forsynede med ret opstaaende tænder. Ansigtsvinkelen bliver hos mennesket, den mest udviklede type, næsten en ret vinkel. Hesten derimod har et i spids vinkel udtrukket tryne uden egentlig at have hverken hage eller næse.

Betragter vi hestens fire ben eller extremiteter, ser vi, at alle tæerne er forenede til en, og at deres yderste ende er omgivet af en hornsko eller hov, som dyret træder paa, at hovleden svarer til tæernes fæste

eller knoglene hos mennesket samt, at hasen er det samme som menneskets hæl og ledet der ovenfor svarer til knæet, medens det kortere laarben her, som hos dyrene i almindelighed, for en del er indesluttet af kroppens kjödmasse. Kun mennesket og en del af aberne har laar og overarm fuldkommen fri. Paa forbenene svarer hestens knæ til vort haandled, medens ledet ovenfor er det samme som albuen, hvormed den korte overarm er ufri og bortgjemt.

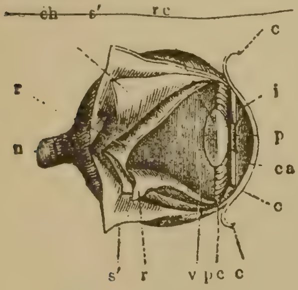

Meneskets öie.

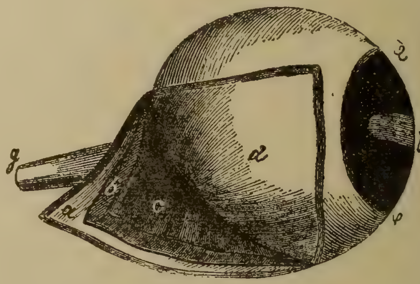

Hestens öie.

Bækkenet hos os mennesker er ogsaa langt mere udviklet end hos noget af dyrene, hvorhos skulderledene og delsvis ogsaa hofteledene er indrettede for bevægelser mod sidene,og opad, saa at vi kan bevæge armene i forskjellige retninger. Ogsaa hos en del af aberne er disse led af samme beskaffenhed. Denne ordning af extremiteterne gjör mennesket istand til alsidige bevægelser, hvilket i en ikke ubetydelig grad bidrager til dets overlegenhed over andre dyr.

De forskjellige dyr har sine öine konstruerede paa forskjellig maade, og det er allerede af den grund vanskeligt at slutte sig til, hvilke slags fornemmelser af den ydre verden de forskjellige dyr har. De höiere dyrearter har vel i hovedsagen sine öine konstruerede paa samme maade, om end nogle har runde pupiller og andre kantede eller aflange. Disse sidste taaler kun daarligt dagslyset, hvorimod de ser ganske godt med svagt lys, i skumringen og til og med om natten. Insekterne har synsorganer, der er sammensatte af talrige smaa öine, af hvilke man hos nogle sommerfugle antager at have fundet 60,000. Hvad virkning de har, om de fordobler eller forstörrer gjenstandene, ved man ikke, ligesaa lidt som man ved,hvorledesederkoppen ser med sine mange om end enkle öine og krebsen med sine paa skaft siddende, ligesom öinene hos nogle mollusker skal sidde i spidsen paa deres horn.

Nogle öinefacetter.

Den os omgivende dyreverden og den gruppe af levende væsener,der er menneskets samtidige, har en rig mangfoldighed af afvexlende former og en gradvis fremadgaaende udvikling. Som fölge heraf byder den saa meget af interesse, at den

fortjener at betragtes, studeres og nærmere undersöges af en og hver. Vi har tidligere nævnt, at dyrene inddeles i rygradsdyr, leddyr, blöddyr og straaledyr, hvortil enkelte som en egen klasse föier de laveste af alle dyreformer, nemlig infusionsdyrene.

Rygradsdyrene har sin benbygning inde i kroppen og kjödet udenpaa, og benbygningens forskjellige dele er forbundne ved led. Hjernen og rygmarven, fra hvilke alle nerver udgaar, ligger helt og holdent omgivne af ben. Musklerne er ved brusk og sener fastvoxede til og udgaaende fra benbygningen. Hovedet hænger sammen med rygraden, der er delt i hvirvler eller vertebrer, som de ogsaa kaldes. Alle disse dyr har hjerte og rödt blod samt mere fuldkomne aandedrætsorganer, forskjellige kjön, enkle öine, aldrig over fire födder og fem fingre eller tæer. De inddeles i pattedyr, fugle, amfibier og fiske.

Leddyrene har sin benbygning saa at sige udenpaa sig i et haardere og mygere skal, som i form af ringe eller led omslutter legemet. Disse ringe kaldes segment og er i almindelighed forbundne ved en mygere hud, der udgjör leddene. De mygere dele ligger indeni og hos de mere fuldkomne findes en kjödelig nerveforgrening svarende til rygmarven med dens nervetraade. De fleste har sex eller flere ben, har intet hjerte og puster mellem luftrör eller gjeller samt har for det meste hvidt blod. De er af adskilte og forenede kjön, eller de er kjönslöse. Mange har sammensatte öine, og de inddeles i insekter, spindler, krebsdyr og mark.

Blöddyrene har et mygt og slimet legeme uden led og födder; en del har öine, og de lavere har ingen sanse organer. De fleste har en ryghud, som kaldes mantel, der ofte afsondrer en vædske, som stivner til et kalkartigt skal og kaldes muslingskal samt udgjör dyrets bolig og ydre benbeklædning. De har ligesom en del af leddyrene ofte horn eller traadlige organer i hovedet, der kaldes fölehorn og som udvikler fölelsen og maaske ogsaa lugten. Hos visse arter sidder öinene i enden paa disse. De har nervetraade og hvidt blod. Kjönnene er enten adskilte,eller dyrene er tvekjönnede,da tvende dyr parres og befrugter hinanden; men de lavere er samkjönnede, saa at hvert dyr befrugter sig selv. Disse dyr, af hvilke en del af de laveste er hovedlöse,og som, ligesom mange blandt leddyrene,undergaar synlige forvandlinger,inddeles de i blækfiske, snegler, muslinger og salper eller sækmantlede.

Straaledyrene har ingen tydelige ydre sanseorganer og sjelden hoved,men munden i midten og legemsdelene rundt omkring i krands eller straaleform med mange bevægelige fölehorn, hvorfor de saaledes ikke har nogen höire og venstre, men en övre og en under side, lige som en stjerne eller krands, hvis midtpunkt udgjöres af munden og mavesækken. Nogle har en haard og tagget hud, andre en myg, geleagtig krop ligesom en sæk, og hos andre sidder denne myge, aflange

eller runde krop paa en kalkartet stamme ligesom paa en stilk. Disse stammer, der er grenede og af mangfoldige former, kaldes koraller; de voxer altid gjennem afsondring fra dyrene, der ofte er sammensatte og kaldes polyper samt findes i masser paa de uhyre koralbanker. De fleste straaledyr er samkjönnede og hos de lavere former forplantes dyret gjennem sönderlemmelse, idet knopper voxer ud og falder af dyret for selv at blive selvstændige individer. Ogsaa straaledyrene undergaar ofte serier af forvandlinger. Herhen hörer söborrer, söstjerner, maneter og polyper

Endnu lavere end alle disse staar de saakaldte urdyr, der adskiller sig fra de tidligere omtalte derved, at de kun bestaar af en eneste celle. De fleste urdyr er saa smaa, at de kun kan iagttages ved stærk forstörrelse. Flertallet lever i vandet, en stor del dog som snyltedyr i andre dyr.

Men forat komme tilbage til de höiere dyreklasser, saa er pattedyrene eller mamalierne de mest fuldkomne af alle dyr, har rödt, varmt blod, puster gjennem lunger, og föder levende unger uden at gjennemgaa synlige forvandlinger. Hjertet har to kammere og to forgemakker, munden er forsynet med myge læber og har som oftest tænder, og ungerne opfödes med melk eller die af moderens yver, hvorfor de alle har moderkjærlighed. Legemet er som oftest haarbedækket for vedligeholdelsen af blodets varme, og en del har under huden tykt spæk eller flesk i samme hensigt. Alle sanseorganerne er fuldt udviklede, brystkassen vel formet, og brystets organer omgivne af haard brusk og ribben. Alle rovdyr har sin særegne maade at give lyd fra sig paa.

Pattedyrene inddeles i:

1) Tohændede: mennesket.

2) Aber.

3) Flaggermus. For og bagben tilligemed halen forbundne med flyvehud. Natlige insektjægere.

4) Insektædere: röskatten, muldvarpen.

5) Gnavere har smaa kegleformede skarpe fortænder i begge kjæver, mangler hjörnetænder. Rotten, ekornen, bæveren, haren

6) Rovdyrene har skarpe klör, hugtænder og sædvanlig myg hud: Löven, tigeren, björnen, katten, hunden m. fl.

7) Hovdyr. Hertil hörer hesten, æslet, zebraen m. fl. ligesom kamelen, oxen, faaret, hjorten m. fl., samt vore störste landdyr, saasom elefanten, næsehornet m. fl.

8) Sirendyr, af hvilke faa arter nu findes i havet.

9) Hvaldyr. Hidhörende dyr lever i havet og afviger betydeligt fra den sædvanlige pattedyrstype. I stedetfor tænder har de s. k. barder, der udgjöres af skiver, der sidder tværs over kjæverne. I legemsform afviger de fra fiskene, men har horisontal halefine og puster gjennem lunger.

10) Tandfattige dyr. Disse har faa eller ingen kindtænder, og er træge dyr med lange klör. Flere har haarde belter eller er forsynede med skjæl. Dovendyret, beltedyret m. fl. fra de varme zoner.

11) Pungdyr med korte ben og stiv hale, föder ungerne ufuldbaarne, hvorefter disse forvares i en pung under maven, til de bliver fuld udviklede: kænguruen.

12) Kloakdyrene danner en overgang til den anden afdeling af rygradsdyrene. De lægger æg og deres kjöns og urinorganer samt tarme udmunder i en fælles hulhet.

Fuglenes hele skikkelse er anlagt paa luftseilads. Deres lette men yppige fjærdragt, deres hule benpiber og fjær og deres stærkt udviklede muskler ved vingerne gjör dem til luftens glade og svævende indvaanere, idet de benytter stjerten som ror til at styre med. De har kun to ben, næb istedetfor mund og ingen tænder. Deres respiration er ligesom pattedyrets, og deres blod endnu varmere. Sanseorganerne er fuldt udviklede. De lægger æg omgivne af et haardt kalk skal og bygger ofte kunstige reder, hvor de udklækker æggene ved legemets varme og viser moderkjærlighed for ungerne. Alle fugle har stemme og lokketoner, og en del opfylder vaarens lunde med sin rene og omvexlende sang, hvortil de er blevne udrustede med særskilte sangorganer.

Fuglerne inddeles i: a) dem der föder nögne unger, som ikke strax kan gaa eller flyve: 1) sang og smaafugle: kraaker, troster, spurve, finker, svaler, nattergaler m. fl. 2) skrigefugle blandt hvilke klatrere med to tær foran og to bag: papegöier, hakkespætten, gjögen samt duer med tre tær foran og næb med en kjödhinde over næseborrerne. 3) Rovfugle med stærke klör og næb, tærne frie ved roden: örne, falke, höge.

b) Dem, der föder dunbedækkede unger, der strax kan gaa: 4) strudse med fjærene oprispede ligesom filler uden pennefjære i vinger og stjert, sandörkennes fugle, der ikke kan flyve, men blot löbe; strudsen er den största af fuglene, 2½ alen, over ryggen, og til denne klasse henhörer ogsaa kasuaren eller emu, kiwikiwi m. fl.; 5) höns med kort næb og fjærbedækkede laar, ofte vakker stjert og med kam, kalkunen, paafugle, fasaner, aarfugle, ryper, alle saavelsom duerne frö og græsædere; 6) strandfulge med lang hals og lange ben, bare laar, lever ved stranden af mark, fiske og amfibier: stork, trane, hise, snepper m. fl.; 7) svömmefulge; har to ben, laaret bedækket. Födder med svömmehud, fjærene slette ligesom oliede; gjæs, ænder, svaner, lom. Hos nogle sidder födderne langt tilbage, andre har ingen vinger saasom pingvinerne i Sydishavet.

De krybende dyrs klasse, der bestaar af amfibier eller, som de ogsaa kaldes, reptilier, indtager derimod en underordnet plads blandt verdens koldblodede med ufuldstændig respiration samt nögne eller skjælbedækkede, disse dyr er mindre vakre, og flere blandt dem er temmelig giftige. En del lever baade i vand og paa land, andre blot paa et af disse steder; de kan udholde en meget lav temperatur og fryser fort

uden at dö; de er meget seiglivede og afrevne dele erstattes af nye, der voxer ud. De kryber, slæber eller skubber sig frem og har ikke de andre dyrs art. En del lægger æg, der ikke har noget haardt skal og udklækkes af sommervarmen, andre föder levende unger, der imidlertid strax overlades til sig selv uden omsorg eller opsyn. Forvandlinger viser sig, og hannen begynder at blive mindre end hunnen.

Amfibierne deles i: 1) skilpadden, brede med haardt skal over og under og fire födder, der sammen med hovedet kan trækkes ind i skallet; nogle lever paa land andre i havet; de fleste er spiselige. 2) ögler, smale med lang hale, skjællet hud de fleste med fire, skjelden med to eller ingen ben, kjæverne fastsiddende; snoge, krokodiller, og ögler; 3) orme, smale, lange med skjællet hud, fodlöse uden brystben og skulderblad, der findes hos öglerne, kjæverne bevægeligt forenede med hinanden, saa gab og svælg i höi grad kan udvides; slanger, snoge, de sidste ikke giftige; herhen hörer de giftigste af alle dyr. Slangegifter afsondres fra kjertler, der staar i forbindels med de hule gifttænder, gjennem hvilke den presses ud ved biddet. 4) froske dyr, med nögen hud, sædvanlig fire, sjelden to ben; ungerne undergaar synlig forvandling; frosken, vandögler, salamandere.

Fiskene staar endnu lavere i udvikling og deres skeletter har mere ufuldkommenheder i sammenligning med de höiere dyreklasser. De er skabte for vandet, og deres krop er derfor som oftest dannet som en kegle forat kunne skyde frem gjennem bölgerne. Somoftest er de bedækkede med skjæl og har finner, bestaaende af fine ved en tynd hud forbundne benstraaler istedet for ben, arme eller vinger. De aander gjennem gjeller, som er röde kamlige organer fæstede ved gjelleben og bedækked med laag bag hovedet. Deres mund savner læber, tænderne er, ligesom amfibiernes, skarpe sylespidser, siddende under tiden i ganen eller paa tungen, og er kun anlagte paa at holde fast, ikke paa at tygge. Hals og öienlaag savner de, ligesaavel som öreaabninger udad. Lugt eller stemme antages de ikke at have. De lægger æg, der udklækkes af varmen uden mödrenes omsorg. Hunnerne lægger först sin rogn og siden gyder hannerne sin mælke derover. De fleste fiske har en svömmeblære, ved hvis hjælp de hæver eller sænker sig i vandet.

Fiskene inddeles i benfiske eller brusk fiske med flere underafdelinger efter finnerne.

Insekternes talrige klasse af maaske millioner arter*) frembyder adskillige höist mærkelige foreteelser, saavel ved sine i saa mange

---

*) Mere end 14,000 arter i Sverige. Af pattedyr kjender man over 1,500 og flere tusinde arter fugle. Man finder saaledes, at sagnet om Noahs Ark, hvor et eller flere par af alle landdyr og fugle optoges og reddedes fra floden er en urimelighed. Den maatte mindst været saa stor som Skaane, om alle disse dyr skulde faaet plads i arken.

former omvexlende skikkelser som ogsaa ved sin levemaade og övrige forretninger. Af speciel interesse er det at betragte dem i deres fuldstændige forvandlinger, thi de begynder sit liv som mark, der har korte ben og er meget glubske og bliver derefter en ubevægelig og skjællet puppe, af hvilken sluttelig det fuld udviklede insekt fremtræder. Insekternes mund aabner sig ikke opad eller nedad, men til siderne. Deres öine er for det meste sammensatte af talrige facetter, og deres to fölehorn er sansynligvis deres organer for lugt og fölelse. Föddernes antal er sædvanligvis sex, og flertallet af insekterne har tynde, hindeagtige, men stundom ogsaa skjællede smukt farvede vinger, hvormed de svinger sig om og tilbringer sit glade liv over blomstermarkene.

Ikke mindre mærkelige er spinderne, der i alle retninger udad og nedad kan spinde de mest kunstige, korslagte og hjulformede, stjernelige væve, der pryder luften en dugget sommermorgen. Disse næt former dyrene af en vædske, som de afsondrer fra vorter. Spinderne har otte ben og som oftest otte öine og er rovdyr med giftige bid, hvilke hos de större arter, 3—4 tommer lange, i de varme lande er farlige endog for mennesker.

Gjennem studering af de lavere klasser af dyreriget kunde mange mærkværdige ting paapeges, men det anförte faar være nok. Vi har derimod kun villet give læseren et begreb om dyrelivets mangfoldighed, paa det at man maa indse, at mennesket, der anser sig for at have et herrevælde over dyrene, alligevel ofte har lidet kjendskab til et rige, til hvis forklaring en menneskealder ikke rækker langt.

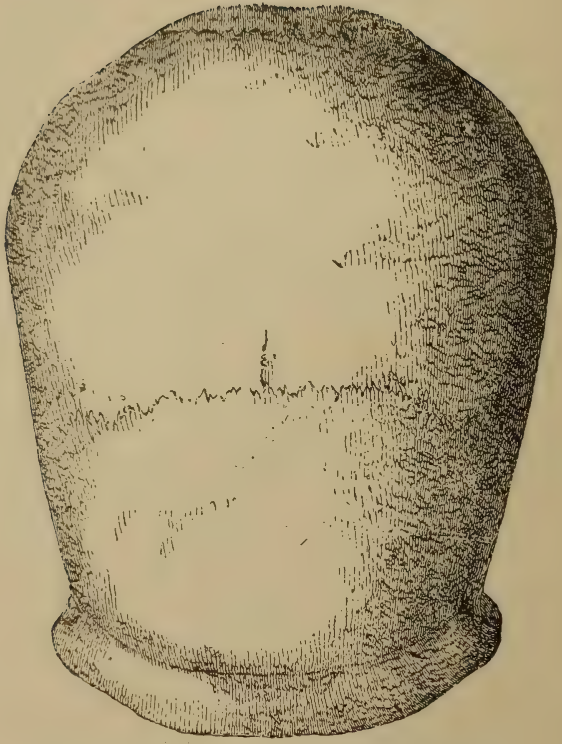

Hovedskal af et forhistorisk menneske.

VII.

MENNESKET OG URFOLKENE.

Uagtet mennesket saavel som den övrige levende natur er bleven til gjennem en fortsat udvikling, saa er det alligevel umuligt at bestemme de forvandlingsgrader, det har gjennemgaaet, eller den tidslængde der er forlöbet under disse udviklinger. Hellerikke kan det afgjöres, hvorledes denne udvikling lidt efter lidt er gaaet opad, gjennem hele dyrekjæden fra infusionsdyret til mennesket. Men at mennesket, ligesaa lidt som den övrige levende natur, er nogen skabning med en gang fremkommen i sin nuværende skikkelse og form, men gjennem en udvikling fra altid lavere og lavere former, er aldeles tydeligt og fuldstændig overenstemmende med de almindelige naturlove.

Ligeledes er det umuligt at bestemme tiden for menneskets förste optræden paa jorden, hvilket dog maa have været under tertiærtiden eller i begyndelseu af den paafölgende kvartiærperiode. Men at dette

foregik i en endnu langt fjernere fortid end man för har troet, har nyere forskninger tilstrækkeligt bevist.*)

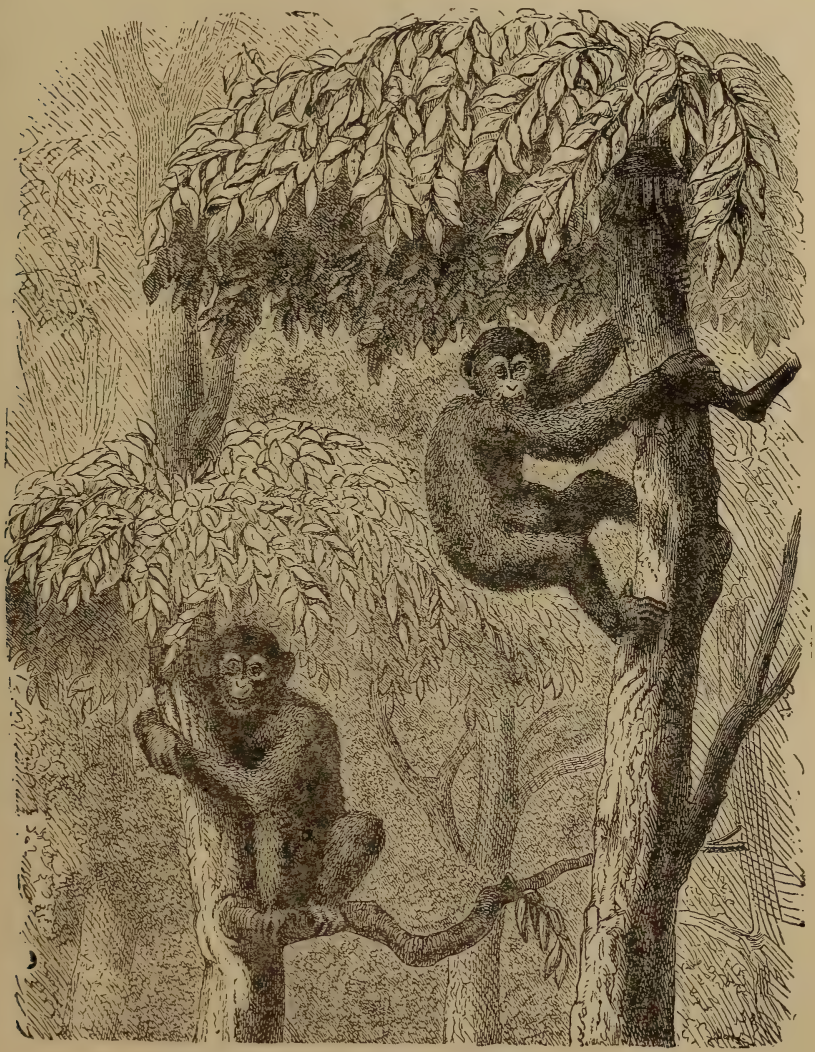

Aber, der bygger boliger.

*) Det er först i den nyere tid, at man for alvor har begyndt at opdage spor efter menneskets ældste tilværelse, men de allerede gjorte opdagelser viser dog, at mennesket allerede har levet paa jorden i mindst 200,000 aar. Man har opdaget menneskeben og redskaber sammen med grottebjörnen, grottehyænen, mammutelefanten, den nordiske enhorning, jætteelgen m. fl. samt fundet at den tids mennesker levede af disse dyrs kjöd, klædte sig i deres huder og anvendte deres ben til redskaber og vaaben. De ældste fundne kranier er meget lavt udviklede og tyder paa en race, der har staaet meget nær aberne, af hvilke menneskets utvivlsomt har udviklet sig.

Men hverken mennesket eller dets stammeforvandte aberne kunde dog optræde, för jorden var i en saadan tilstand, at disse væsener kunde ernære sig som frugtædere. Og för der fandtes træer, der bar de for mennesket passende frugter, havde det intet her at gjöre, thi da skulde det förste menneske have forgaaet af hunger. At mennesket er bleven altædende til og med en af de grummeste kjödædere, beror ogsaa paa dets anlæg og evne til at kunne læmpe sig efter alle forhold, lige-

Marekat (Cercopithecus petaurista).

som det formaar at vænne sig til alle klimater og til mange mer eller mindre unaturlige næringsmidler.*)

Paa samme maade ser man, at mennesket ogsaa i legemlig henseende formaar at udvikle sig til en myghed og smidighed, der er forbausende, og som beviser, at dets legeme er mere böieligt og elastisk end noget andet dyrs, ligesom dets tænkekraft kan opöves til en grad, der er mere end beundringsværdig. Men disse spæde og ubedækkede lemmer tyder uvilkaarlig paa et tropisk væsen, ligesom menneskets tænder leverer det bedste bevis paa dets bestemmelse at leve af frugter og naturens yppighed. Paa samme maade viser tænderne hos visse aber, at disse dyr er bestemte til at leve af frugter.**)

---

*) Forfatteren er som ovenstaaende viser, vegetarianer, d. v. s. han hylder den vidt udbredte mening, at blot planter er menneskets naturlige nærings midler. Denne mening antages dog ikke i almindelighed af lægerne. De fleste af disse anser kjöd som et for friske mennesker sundt og nærende födemiddel, ja de anser det for uundværligt, idet de tror, at menneskets saavel legems som aandskræfter svækkes ved vegetabilske födemidler alene. *Udgiveren.*

**) Flere naturforskere lige far Buffon og Lamarcks tid Vogt og Cotta staar i den formening, at mennesket i opstigende led har udviklet sig fra de aber, der mest ligner det. Mange zoologer, Oken, Gray, St. Hilaire, Bory de St. Vincent m. fl .har ogsaa stillet mennesket og aberne, især de med flade negle, i samme klasse eller ogsaa forbundet mennesket og orangutangen i samme familie. Denne halelöse og menneskelige abe, der ofte gaar paa to ben og som yngre har en ansigtsvinkel af optil 65 grader, der dog hos ældre gaar ned til 30, viser ved sammenligning stor ulighed med mennesket. Ved siden af dens overalt lodne lemmer, dens lave hovedskalle og lille hjerne, dens udstaaende og noget trynelignende mund samt lidet udvilkede næse, er dens fortænder mer lig hugtænder, rygraden noget krum, bækkenet smalt og langstrakt, armene meget lange saa fingrene naar nedenfor knæet, laarbenene korte, föddernes tær lange, adskilte og fingerlige samt stortaaen dannet til at gribe med. De menneskelignende fladneglede aber inddeles i tre klasser, nemlig orangutang (Simia), Chimpansen (Troglodytes) og Gorilla-aben (Gorilla). Af de förste har man den store orangutang (S. Satyrus) paa Barneo samt den lille (S. bicolor) paa Sumatra. Chimpanser (T. niger) har mere symetriske lemmer end de andre aber er stor og sorthaaret, med ansigt, mund, ören, fingre og hændernes indside næsten nögne, lignende grov menneskehud, og er den eneste, der har furer i hænderne ligesom mennesket. Ansigtsvinklen 65. Den er skjægget og lever paa Afrikas vestkyst ved Gabun, Angola etc. tilligemed en anden art (T. Sschego). Gorillaaben er stor, stærk og lig en björn, sort med grove hugtænder. Föddernes tær er, undtagen stortaaen, forenet med en hud til andet led. Den opdagedes i det vestlige Afrika af den amerikanske missionær Dr. Sauvage 1847. De lever i hobevis, er vilde og angriber menneskene, som forstyrrer dem. Den kan med et bid bide en bössepibe flad. Alle disse aber lever i de store urskove, har sine boliger i træer, og gaar,

Mennesket optraadte saaledes midt i en skjön verden, i en lysthave med prægtige blomster, lækre frugter og en smilende natur rundt omkring sig, paa det at det maatte nyde livet og naturens skjönheder. Thi det er skabt mere for at tænke, more sig, og ved sin virksomhed berede sig et kjærlighedsrigt og lykkeligt liv end forat arbeide som et lastdyr. Det sidste er imidlertid bleven nödvendigt, da mennesket ikke mere er jordens frie og glade naturbarn, men dens haardest arbeidende slave.

Herved vil vi dog ikke nægte, at mennesket har arbeidsdygtighed—tværtimod. Thi om dets aandsevner er af den beskaffenhed, at det maa tænke, ane eller nyde og saaledes leve inden ideernes verden, saa er dog paa den anden side dets legemskonstitution af den natur, at det ogsaa maa have en legemlig sysselsættelse. I begge disse retninger har det ogsaa anlæg, der kan naa en betydelig udvikling og fulkommenhed. Vi har blot villet antyde, at det ei er menneskets bestemmelse at blive en jordisk slave, men en fri arbeider baade i tankens verden og paa den jord, det er sat til at vogte og forskjönne, forat gjöre sig selv lykkelig og opfylde en höiere bestemmelse end et elendigt arbeidsdyr.

Men om end ikke de förste mennesker stod saa höit som nutidens med hensyn til formfuldendthed og trækkenes skjönhed, saa stod de dog baade i holdning og udseende höit over de andre dyr. Ved sin opreiste stilling, sin rolige gang og sine fine med myg hud bedækkede lemmer var de vidt forskjellige fra den övrige dyreverden, og deres særegne og rene ansigtstræk, samt fremfor alt deres himmelske og trodsige blik maatte indgyde ærefrygt forbauselse og forskrækkelse hos de andre dyr.

Ogsaa ser man, at alle dyr underkaster sig menneskets herrevelde og bliver enten dets troeste tjener og bundsforvandte, eller de frygtsomste flygtninger, der af naturen erkjender dets overmagt og trækker sig tilbage til ödemarkerne. Alle vilde dyr har rædsel for menneskene. Det er sjelden at selv de vildeste rovdyr anfalder menneskene, om de ikke först forstyrres, og det berettes, at mange jægre har frelst sig ved at se löven skarpt i öinene; disse har da ikke vovet noget angreb. Mange dyretæmmere faar ogsaa de vildeste og grummeste dyr

---

naar de er paa marken, som oftest paa alle fire og paa hænderne altid paa knogerne med fingrene indover, aldrig paa den flade haand. Naar de gaar paa to eller blot paa födderne sker dette i en kroget stilling, aldrig opreist som mennesket, ligesom de har en större og mere hængende mave. I övrigt er deres levesæt lidet kjendt, men de siges at vise ömhed og kjærlighed for hverandre og kunde muligens led efter led opdrages til huslighed. I Europa levede ogsaa menneskelignende aber under tertiærtiden.

Gorillaunge.

Djævelabe (Pithecia satanas).

Smalabe (Semnopitqecus rubicundus)

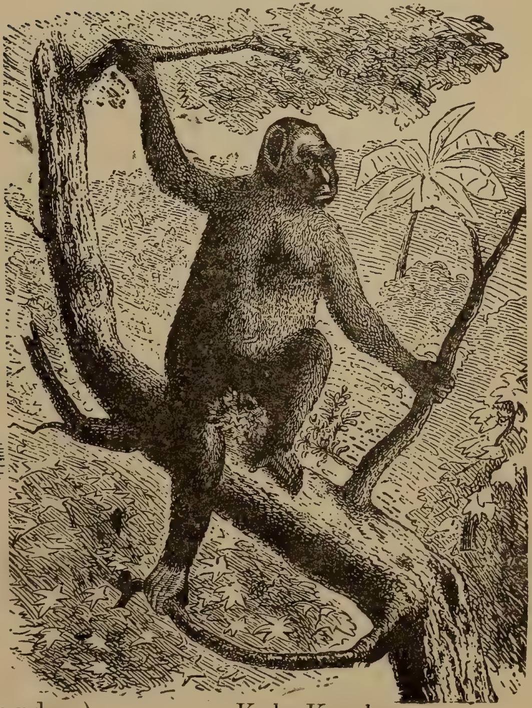

Kulu-Kamba.
(Menneskelig abe, staaende mellem chimpansen og gorillaen.)

Gorilla.

til at være sig underdanige blot ved sit blik, ligesom det ofte indtræffer, at menneskene misbruger sin magt over dyrene til at plage og mishandle dem, uagtet disse har ligesaa stor ret til livet og dets nydelser som de selv. Indrömmes maa det imidlertid, at hele den övrige dyreverden fandt sig overtruffet ved menneskets optræden, og at alle dyr maa betragte det som sin skytsgud eller sin tugtemester.

Det ligger udenfor dette arbeides plan at gjennemgaa menneskelegemets anatomiske bygning og organisation. Vi vil blot nævne, at dette legeme, der har en saa sublim og fuldkommen sammensætning bestaar af ikke mindre end 207 ben, foruden 32 tænder hos det voxne menneske, hvilke ben er forbundne ved brusk og sener samt er mere eller mindre bevægelige og udenpaa bedækket med legemets mygere dele og muskelbygning.

Foruden 7 hals og ryghvirvler, der udgjör en ledet sammenstæning, har menneskelegemet ogsaa 74 enkelte eller dobbelte led for bevægelsens bekvemmelighed. Nervesystemet har sin höieste organisation i hjernen, der er hovedsædet for aandens virsomhed, og som har sin störste udgrening i rygmarven, hvorfra nervetraade breder sig til legemets övrige dele. Det er ogsaa gjennem nervernes paavirkning, at legemets muskler sættes i bevægelse og fölelsen opstaar. Eftersom al fölelse sker udelukkende gjennem nerver, saa er det ogsaa i forbindelse med en særskilt sammensætning af disse, at vore ydre sanseorganer er blevne konstruerede hver for sit særskilte brug—for syn, hörelse, lugt, smag og fölelse, hvilken sidste har faaet sin fuldkomneste udvikling i det yderste af fingerspidsene.

Menneskene saavel som dyrene har sine særskildte organer, hvert til sit brug, maven, leveren og tarmerne for fordöielsen, luftröret og lungerne for aandedraget, samt hjertet og aarerne for blodomlöbet, og det kan tilföies, at hjertets og pulsens slag i normal tilstand er mellem 70 og 80 i minuttet, og at legemets varme sædvanligvis er + 37° Celsius (98,6 Farenheit).

Heller ikke kan vi her beskrive menneskets aandsevner, dets fornuft, tænkeevne, vilje, indbildningskraft og skjönhedssands, hvormed den psychologiske videnskab egentlig sysselsætter sig. Vi vil her blot i korthed give en oversigt over jordens urfolk og de særskilte menneskeracer.

Og eftersom det er overenstemmende med naturens orden at stige op fra de lavere til de höiere, saa maa man antage, at de saavel i fysisk som aandeligt henseende laveste menneskeracer er de ældste, de först tilblevne, og at disse siden er blevne fortrængte af en mere intelligent race, der er kommen efter dem og bleven deres overmænd. Thi der findes endnu menneskeracer, der ublandede hverken kan fuldkommen civiliseres eller duer til herefter at beherske jorden, hvor om-

hyggeligt man ogsaa vil opfostre dem. Man ved ikke om ikke endnu lavere racer end de nu levende har existeret og forsvundet fra jorden. Ligeledes maa det antages, at flere der har været stammepar til de ulige racer, uden at disse har kjendt hverandres tilværelse. Hver verdenstrakt har saaledes erholdt sine oprindelige indvaanere, som enten er indflyttete eller har faaet sin tilværelse paa ulige lokaliteter, idet man dog maa anmærke, at alle racer er blevne til i trakter med en tropisk natur og sydens planterigdom.

Naturforskerne har dog havt forskjellige meninger om jordens urfolk, idet alle ældre forfattere, vel ikke af fysiologiske grunde men for ikke at stöde an mod den mosaiske berettelse og den deraf indgroede folketro, har antaget, at mennesket nedstammer fra et urpar. Dette har nogle sögt hos negerne, nogle hos mongolerne og andre hos peruvianerne.

De yngre forfattere derimod antager saavel af fysiologiske grunde som af hensyn til psykiske foreteelser, at urfolkene har været flere og fra ulige par opstaaet paa forskjellige steder paa jorden, de lavere först og siden de höiere saavel i fysisk skjönhed som aandelig overlegenhed fuldt udviklede folkestammer.

Blandt forskerne har der ogsaa hersket forskjellige meninger om menneskeracernes förste optræden og de steder paa jorden, hvor de först har vist sig. Sædvanligen har man taget bjergene til udgangspunkter, saa at de mongoliske racer ansees at skrive sig fra Altai, indianerne fra Andesbjergene og de kaukasiske folk fra Kaukasus.

Intet er imidlertid usikrere end lignende antagelser, thi om folke-

Gorillahoved. Kapucineraben. Spindelabe. Orang-Utang.
Smalabe. Bavian. Rulleabe.

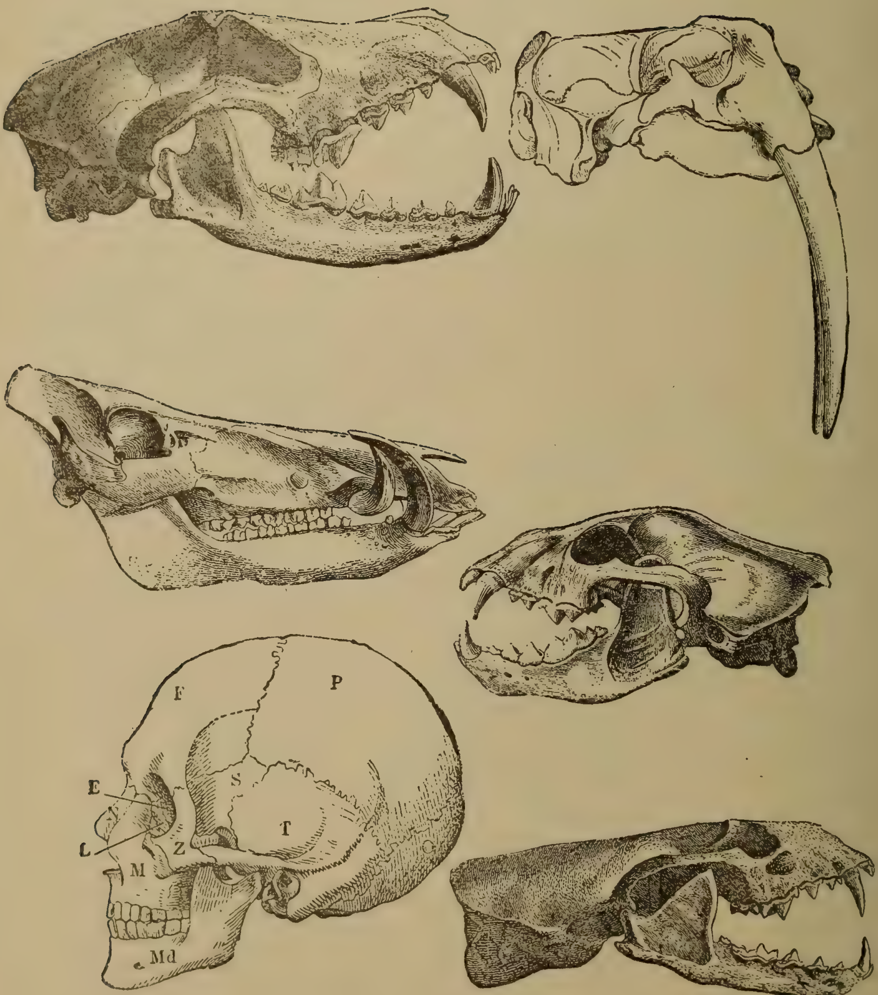

Ulvens hovedskal.
Svinets hovedskal.
Menneskets hovedskal.

Hvalrossens hovedskal.
Jervens hovedskal.
Otterens hovedskal.

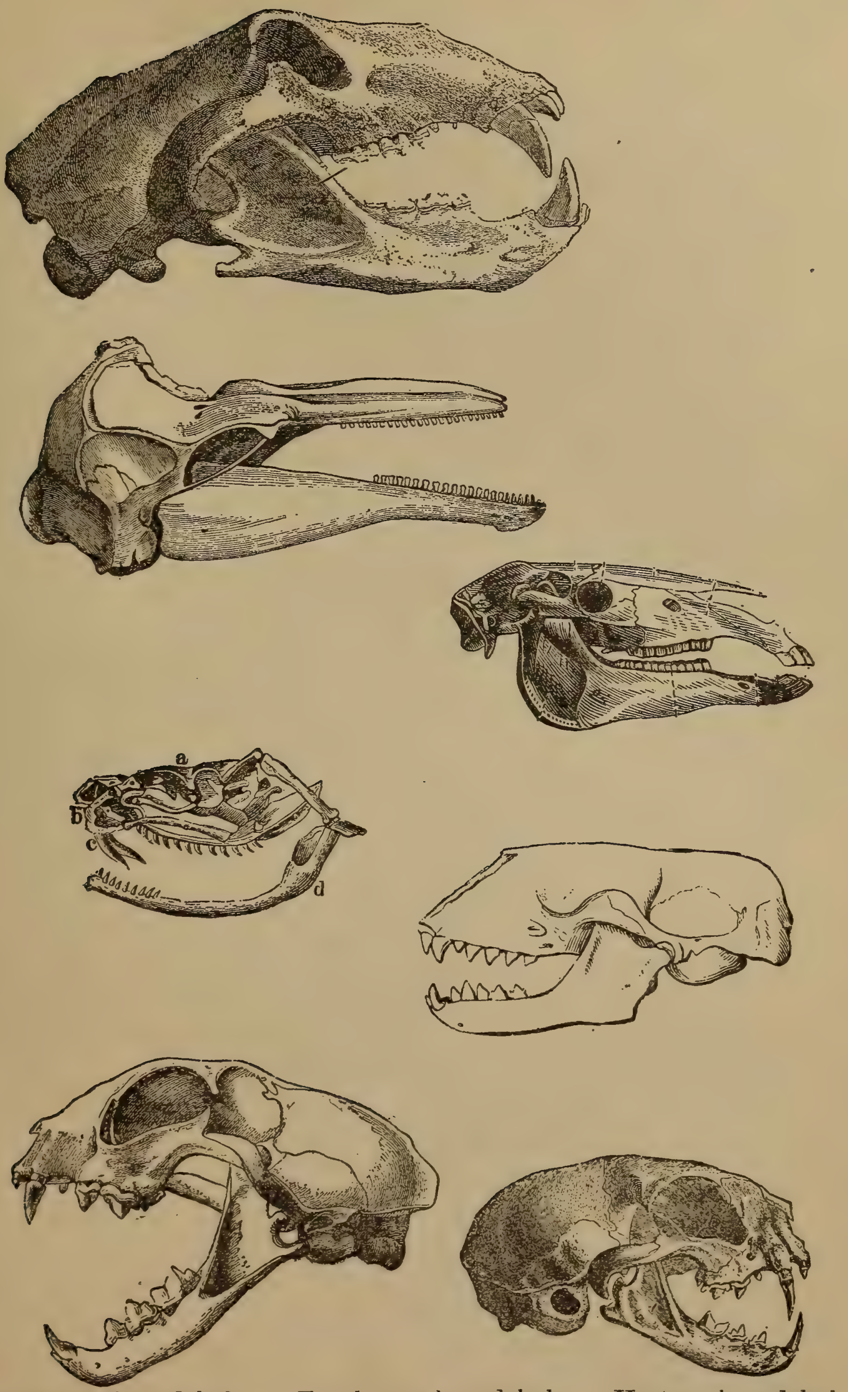

Björnens hovedskal. Tumlerens hovedskal. Hestens hovedskal.
Skallerormens hovedskal. Sælens hovedskal Loddyrets hovedskal.
Den tamme kats hovedskal

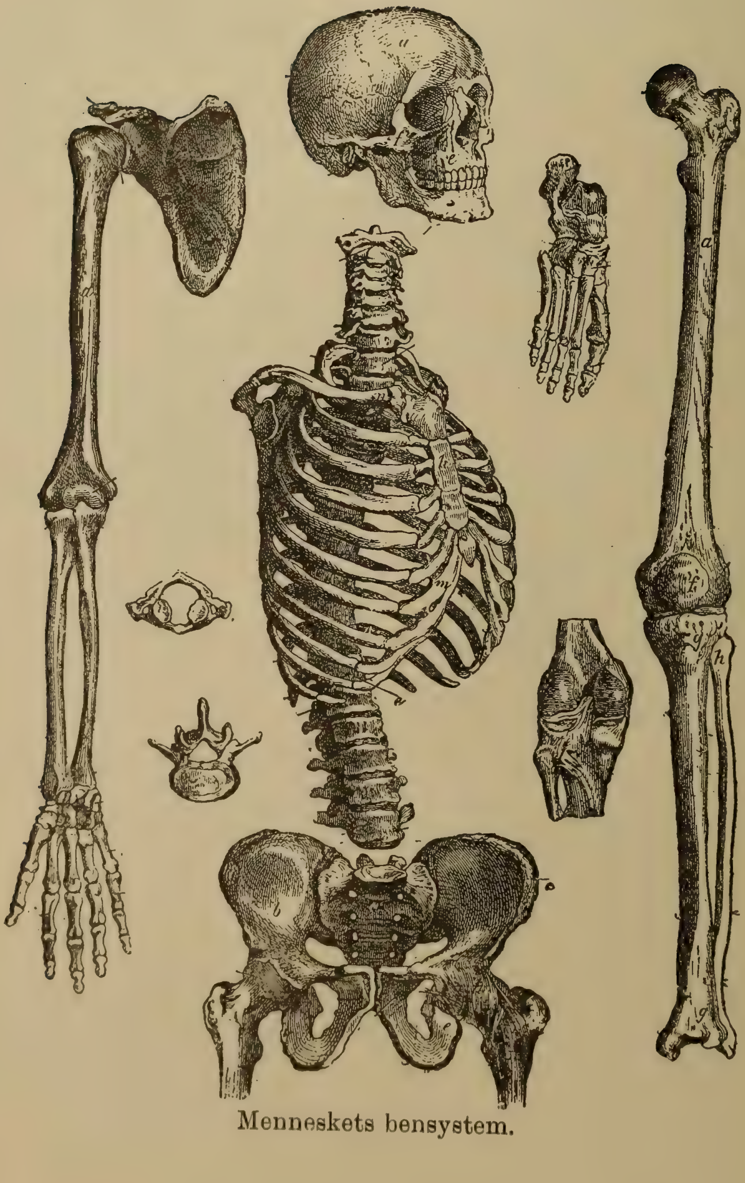

Menneskets bensystem.

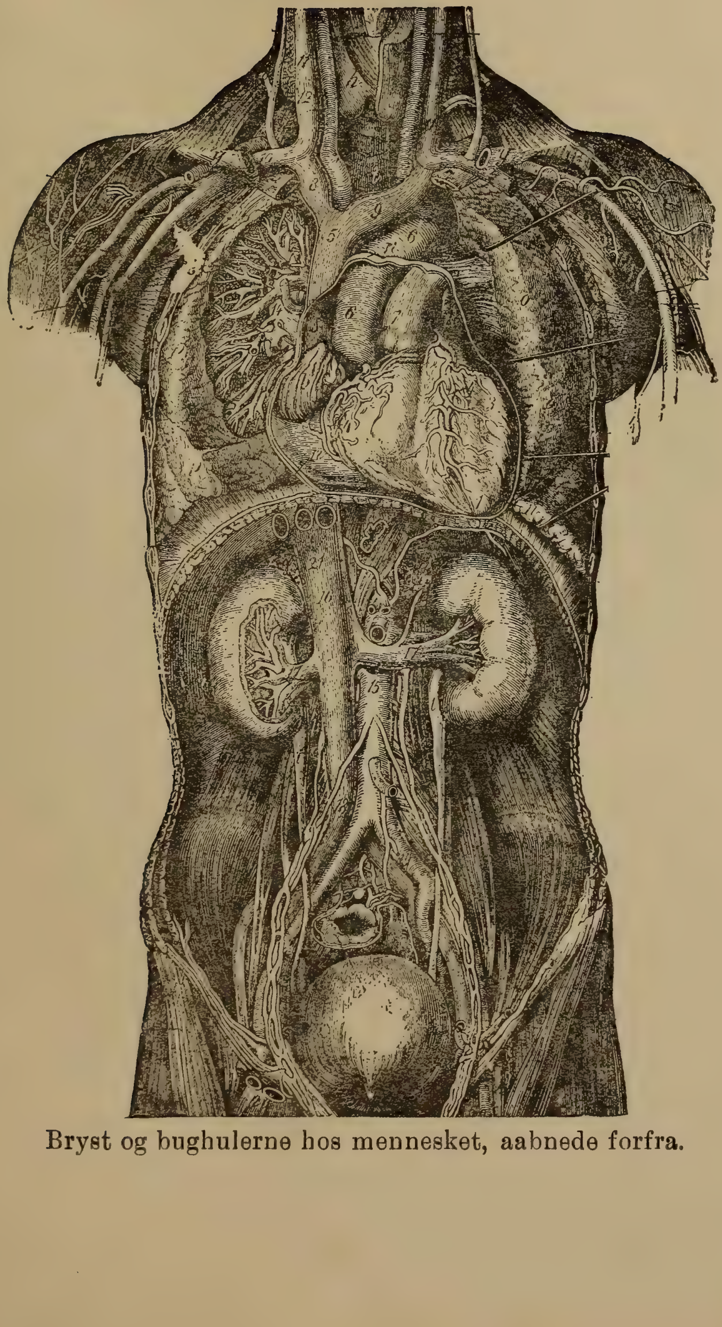

Bryst og bughulerne hos mennesket, aabnede forfra.

Menneskets muskler.

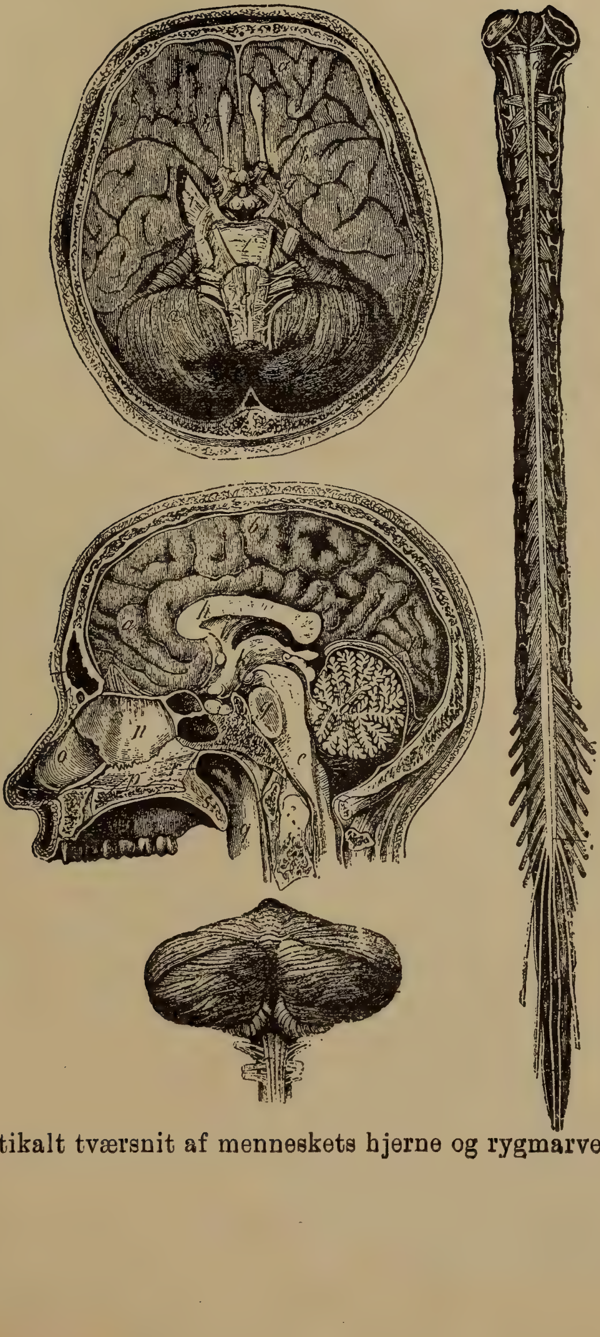

Vertikalt tværsnit af menneskets hjerne og rygmarven.

slagene ogsaa beboede höiderne för de sumpige floddale, saa beviser ikke dette, at mennesker först optraadte i bjergenes ödemarker. En anden antagelse er, at udviklingen begyndte ved polerne, hvor temperaturen först blev lavere, og at alt liv egentlig har udbredt sig derfra, samt at menneskeslægtens förste vugge er at söge i polaregnene.

Man tör vel ikke paastaa, at menneskene i almindelighed har havt polerne til sit udgangspunkt, men man savner dog ikke grund til at antage, at de förste urtyper er opstaaet der under tertiærtiden og derfra videre udbredt sig med varmen og vextligheden, samt at sporene efter de forsvundne urstammer muligens maa söges i trakter, hvor ingen mer kommer hen, og hvor den evige is er det eneste monument, der er bleven reist paa en for længe siden uddöet menneskeslægts grave.

Ligeledes findes der forskjelig inddeling og klassifikation af de forskjellige menneskeracer. Nogle forfattere, og blandt dem Cuvier, inddeler dem i sorte, gule og hvide, andre antager, at der er en race for hver verdensdel.

Andre forfattere inddeler menneskene i aktive og passive stammer. De passive kommer da til at indbefatte alle de lavere racer af negere, malajer, mongoler, sydhavsfolk og indianere, samt alle de urfolk, der lidet eller aldeles ikke har optraadt i verdenshistorien, medens de aktive udgjöres af de hvide eller Kaukasiske stammer eller jordens egentlige kulturfolk med sine talrige forgreninger.

Mest opmærksomhed fortjener Retzii og flere nyere forfatteres inddeling efter hovedskallens form, kjævernes fremstaaenhed, og ansigtsvinkelen, saameget mere som man i disse forhold har at söge grunden baade til folkeracernes intellektuelle evner og for dens ydre skjönhed i almindelighed.

Efter denne lære klassificeres racerne i tre afdelinger, nemlig: a) langskallerne med bagud böiet pande og lang sammentrykket hovedskalle. b) Bredskallerne med lav pande samt bred og ovenfra nedtrykt hovedskalle; og c) höiskallerne med lodret pande samt höi og afrundet hovedskalle.

Det turde dog behöve undersögelse, om visse folkestammer efter barnets födsel pleier at give dets hoved en unaturlig form, og om denne skik kan tænkes at have nogen indflydelse paa hovedformen i almindelighed. Desuden maa man ogsaa tage i betragtning, at flere folkestammer i ældre tider har modtaget indvandringer af andre mere intelligente folk, saasom i Peru og Mexiko, ligesom övre Centralamerika har spor efter indflytninger, som gjennem blanding med urstammerne for en vis del har forandret hovedracen.

Med hensyn til hudfarven inddeles menneskene i gule, sorte, brune, röde, og hvide, med en mængde mellemfarver tilblevne ved opblan-

Egyptisk fellah. Zuav, Algier.

Araber fra Aden.

dinger. Derfor inddeles menneskene sædvanligt i fölgende racer: 1) Den mongolske race af smudsig gul hudfarve, af hvilke mongolerne staar paa et höiere og tschuderne eller polarfolkene paa et lavere udviklingstrin; 2) den malaiske race med mörkebrun hudfarve; 3) Negerracen med sort hudfarve, af hvilke Papuas eller Buskmændene er lavest udviklede; 4) Indianerne eller den amerikanske race med kobberbrun hudfarve; 5) den kaukasike eller hvide race. Nogle forfattere regner tschuder og mongoler til forskjellige racer.

De smudsgule racer har bredt hoved, sparsomt, sort, sædvanligen slet haar, lav pande, fladt og bredt ansigt, kort, bred og flad næse. knoglede kindben, indsunkne, noget skjæve, længere adskilte öine, bred mund og store örer; mændene har lidet skjæg, kvindene koniske bryster. Af disse folk er polarfolkene eller tschuderne egentlig at betragte som det nordöstlige Europas og maaske ogsaa som en del af Asiens urfolk. De er smaa af væxt, langsomme og indskrænkede, har aldrig hævet sig over jagt, fiske og nomadeliv, og er nu helt trængte tilbage til polarlandene.

De egentlige mongoler derimod staar paa et höiere aandsudviklingstrin og kan delvis civiliseres. Men de bliver gjerne staaende paa et vist udviklingstrin, fra hvilket de siden ikke naar fremover. De har desuden en stærk tilböielighed til tyranni, lader sig despotisk undertrykke og faar desuden undertiden i flok og fölge en stærk udvandringslyst. Som krigförende horder har de undertiden optraadt i verdenshistorien, men ligesaa hurtigt er de forsvundne for aldirg mere at optræde igjen.

Malaierne har mörkere hud og lokket haar, tykke læber, stor mund og sorte fremstaaende tænder; de er raske, hidsige og grumme og har aldrig optraadt i verdenshistorien. De udgjör invaanerne i det asiatiske Arkipelagus og er mere storvoxte end mongolerne.

Den sorte menneskerace har sort silkeblöd hud, uldagtigt haar, foran sort og bagtil fladt hoved, tyk, bred og liden næse, knoglede kinder, udstaaende mund og tænder og meget tykke læber; mændene har lidet skjæg og kvindebrysterne hænger ned som pærer.

Negrene er ialmindelighed af indskrænkede aandsevner, og bliver lidet mere end barn i tankegang og kultur, de har ingen historie og rimeligvis ingen fremtid, men de er ofte ligesaa grusomme som feige, og sælger sig selv og sine börn som slaver uden den ringeste betænkning. Hos en del af dem finder man dog spor af dannelse, og mange har gaaet over til Islam ligesom i kristne lande til kristendommen. Största parten er derimod de raaeste fetischdyrkere.

De paa Ny Holland boende australnegre og de paa nærmeste öer boende papuas, er ligesom de afrikanske buskmænd de ynkeligste og styggeste af alle folk og lidet overlegne dyrene. Disse er menneskeædere.

Jöde fra Smyrna.
Perser fra Ispahan.

Beduin fra Palestina.
Tartar fra Baku.

Den kobberbrune eller amerikanske race er vel voxet, har langt, sort, tyndt haar, kobberbrun hud, bredt ansigt, lav pande, kroget noget bugtet næse, fremstaaende kinder og indsunkne öine. Mændene har lidet skjæg, og kvindebrysterne er ovale.*) De er et mere intelligent folk, tilbeder den store aand uden altere eller templer, kan kultiveres, og uagtet de aldrig har optraadt i verdenshistorien, lader de sig ikke forkue, men forsvinder heller i ödemarkene, hvorhen de hvide har jaget dem.

Det er vanskeligt at sige, hvilke folkeracer er de ældste, og hvilke der bör ansees for samtidige. Men i alle lande findes spor efter en lavere og fortrængt menneskestamme.

Den kaukasiske race eller middelhavsracen med sin hvide eller brunagtige hud, sin kjække og vel proportionerede legemsbygning, sit fine og regelmassigt formede ansigt, hvor hos manden er forsynet med et vakkert skjæg og kvinden fremtræder som den skjönneste skabning paa jorden, er den sidst udviklede, ligesom den vakreste og mest intelligente af alle folkestammer. Det er denne folkestamme, der skal beherske jorden, medens de andre mere og mere fortrænges, forjages og underkues. Folkeslagenes historie er ikke andet end den hvide races verdenshistorie. Dog skal man ikke tro, at de hvide folk alene har fortrængt urstammerne. Thi mongolerne i Asien, og endog de röde indianere, har fortrængt en, som det synes, ældre folkestamme nemlig polarfolkene. Vist er det ialfald, at malaierne paa Borneo og andre blandt Sundaöerne har fortrængt de oprindelige papuas til det indre lands utilgjængelige bjergegne og til de ubesögte vildmarker. Denne omstændighed viser netop at folkeracerne nedstammer fra forskjellige par og forskjellige verdensperioder.

De kaukasiske folkeslag med alle sine nationer og afdelinger har ogsaa udbredt sig til alle lande paa jorden. Og det er denne folkestamme, der har gjort ödemarken til blomstrende enge og blomstrende enge til rygende ödemarker—alt efter omstændighederne. Thi uagtet de hvide mennesker som jordens egentlige kulturfolk har gjort de fleste opfindelser og de hovedsageligste fremskridt paa kunstens, videnskabens og tankens omraade, saa kan det dog ikke siges, at de har været de bedste om end i det ydre de mest humaniserede.

Tværtimod kan det næsten paastaaes, at de har været de grusomste af alle folk, samt at de gjennem list, svig, bedrageri og vold har begaaet de störste daarskaber og frygteligste ugjerninger i verden, idet de har benyttet sine opfindelser til torturredskaber. Men paa den anden side maa man ikke frakjende dem alle de storværk, de har ud-

*) Ogsaa bækkenets form skal være forskjellig hos de forskjellige racer. Det skal være ovalt hos kaukaserne, rundt hos den amerikanske race, firkantet hos mongolerne og aflangt hos negrene.

Indisk Kuli fra Madras.

Kling (mand) fra Bortre Indien. Kling (kvinde).

rettet paa opdagelsens vei, de sandheder, de har forsvaret, og det lys, de har udbredt over menneskeheden. Alt dette tilkommer den kaukasiske folkestamme og hverken negre eller mongoler.

Bibelens Adam og Eva er kun folkeslagenes personligheder og ingenlunde de förste i virkeligheden existerende mennesker paa jorden. Thi menneskene nedstammer ikke fra et enkelt par, og de ældste stammepar forsvandt for flere hundrede tusinde aar siden. Muligvis kan sagnet hentyde til en vis slægts stammepar, hvilket sagaen har forherliget i digt. Forövrigt er det baade Gud og mennesket til större ære, at det er fremkommen som en organisk udvikling end at være "formet af jordens stöv," og saaledes udgjör "en lumpen masse af animeret ler," som Lord Byron udtrykker sig. Men hvordan nu end mennesket blev til, saa begavede skaberen det med en levende sjæl og en gnist af himmelsk lys som en veiledning og kraft til en stigende fuldkommenhed. Det sattes i alfald hid for at være jordens behersker. Det er saaledes ikke blot dets ydre skikkelse, dets udvortes Gudsbillede, men fornemmelig denne Prometheusgnist, som gjör, at mennesket kan siges at være skabt i Guds billede og blevet en arving til udödelighedens land.

Naar det videre heder, at det förste menneske smagte frugter af kundskabens træ paa godt og ondt, saa kan dette, om man saa vil, tages i allegorisk betydning, hentydende paa menneskets overgang til fuld selvbevidsthed fra en mer barnslig og i from enfoldighed tilbragt ungdomstid, uagtet hele den mosaiske beretning kun er et österlandsk sagn eller digt. Thi om man skulde have et saa indskrænket gudsbegreb, at man vovede at paadigte Gud, at han af tilfældig nykke eller lyst til at pröve sin skabnings duelighed, besluttede at sætte det förste menneske paa pröve, det være sig gjennem forbud mod at spise en vis slags frugt eller hvadsomhelst, hvorved noget ondt vilde opkomme i verden, saa vilde Gud selv være det ondes ophav, da han, med sin alvidenhed, maa have forudseet fölgerne af dette forbud,—noget som altsammen er en fuldstændig urimelighed.*)

---

*) Ordet arvesynd forekommer ikke i Skriften, og hvorfra man egentlig har faaet læren om den er vanskeligt at forstaa. Men naar syndens forplantning gjennem den naturlige födsel antages, saa er det ubegribeligt, hvorledes de ortodoxe dog kan frikjende Kristus for den, thi, om man end kan fuldt tro paa hans overnaturlige undfangelse, saa var han dog född af en kvinde og fuldkomment menneske, og det er vel ikke alene manden, men ogsaa kvinden, der forplanter arvesynden? At Kristus efter vor mening var fri, baade fra arvesynd og anden synd, er overflödigt at paapege Vi har kun villet paavise inkonsekvenserne af en lære, som egentlig i sin nuværende krasse form skriver sig fra kirkefaderen Augustinus, der forfægtede læren om "arvesynden og naadevalget."

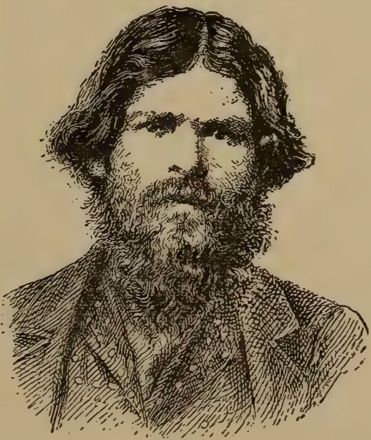

Georgier fra Tiflis. Armenerinde fra Achalig.

Tysker. Russer.

Det onde i verden er derimod ikke noget absolut ondt, noget, der er udgaaet fra Gud, men noget, som maa være en nödvendig fölge af menneskets endelighed og ufuldkommenhed, da det ikke her paa jorden kan være fri for fattigdom, feiltrin og forvildelser, der udgjör dette onde, hvilket kun tilhörer den nuværende sanseverden. Og dette onde kan ogsaa forplantes til hele slægter og tidsaldre derved, at feil og skjæve ideer er udgaaet i lovene eller folkets tænkesæt, hvorved man saaledes ledes paa afveie. Men paa den anden side er det menneskets bestemmelse at arbeide sig ud af raahed, töileslöshed, vold, uret og vilde lidenskaber samt fra sine feil, fordomme og forkjerte begreb til fornuftig frihed, oplysning, kultur og forædling.

Det er ligeledes et rent sagn og digt om engles og andres fald fra en god, lyksalig og fuldkommen tilstand til en ond, ulykkelig og barbarisk, da den slags fornedrelse inden aandsverdenen er en umulighed. Der findes ingen ond aand eller noget absolut ondt, thi alt det absolute tilkommer Gud alene, der dog tvertimod er det absolute gode uden nogen indskrænkninger, medens noget absolut ondt er utænkeligt. Læren om onde aander og djævelen er ligesaa urimelig som læren om de förste menneskers syndefald. Den tilhörer baade den persiske og jödiske sagnverden, og gjör sig selv umulig ved den ringeste eftertanke.

De förste mennesker var blot börn. Gud, som var disse börns fader, holdt sin beskyttende haand over dem. Han lod dem voxe og styrkes i aanden, og han elskede dem, fordi de var hans börn. Dette er endnu vor störste tröst, at vi, da Gud er vor fader, ogsaa er hans börn, som han hjælper, naar det behöves, og som han ugjenkaldeligen trykker til sin evige kjærligheds bryst.

Koreaner. Giljak (kvinde) fra Öst-Sibirien.
Japaneser.

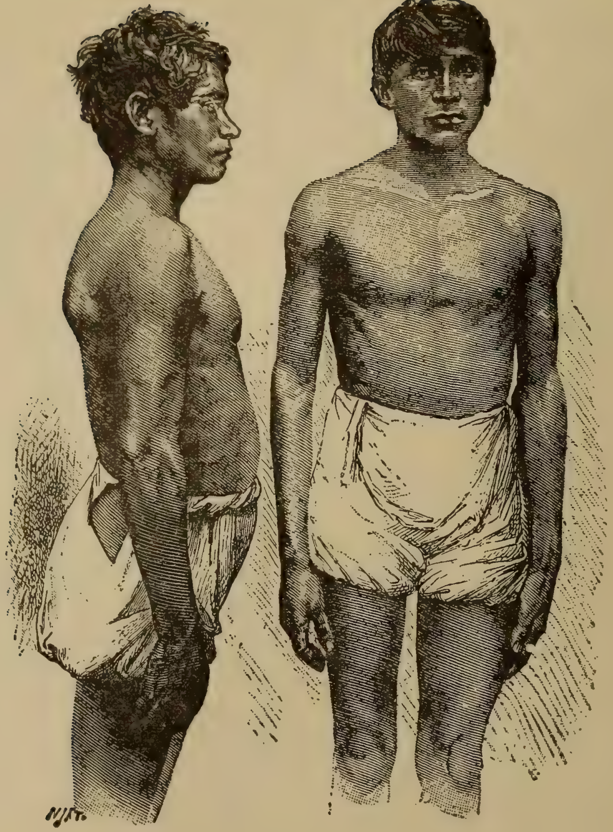

VIII.

DE VILDE OG KULTURMENNESKET.

Om det blot var naturvidenskaben, der i samklang med de resultater den har vundet gjennem forskninger, vovede at paastaa, at mennesket fra begyndelsen af ikke er udgaaet af nogen aabenbarelsens skole eller stammer fra nogen höiere magt, men at hele menneskeslægten, hver stamme for sig, i begyndelsen har levet i en naturtilstand, som ikke har været meget forskjellig fra vor tids vildes, saa skulde man muligens gjöre haan af en saadan paastand, og kalde den ensidig for ei at sige kjættersk, ugudelig eller blot grundet paa selvbedrag.

Men man er netop ved selve oldforskningen og ad rent historisk vei kommen til samme resultat; thi alle mindesmærker, gravstene, stenredskaber og lignende, som man i ethvert land paa jorden kan opdage efter landets ældste eller ialfald ældre indvaanere, beviser paa en overenstemmende maade, at disse folk har været naturbörn, vilde jæ-

Chineserinde.
Kalmuck fra Astrakan.

Chineser.
Mangun fra Vest-Sibirien.

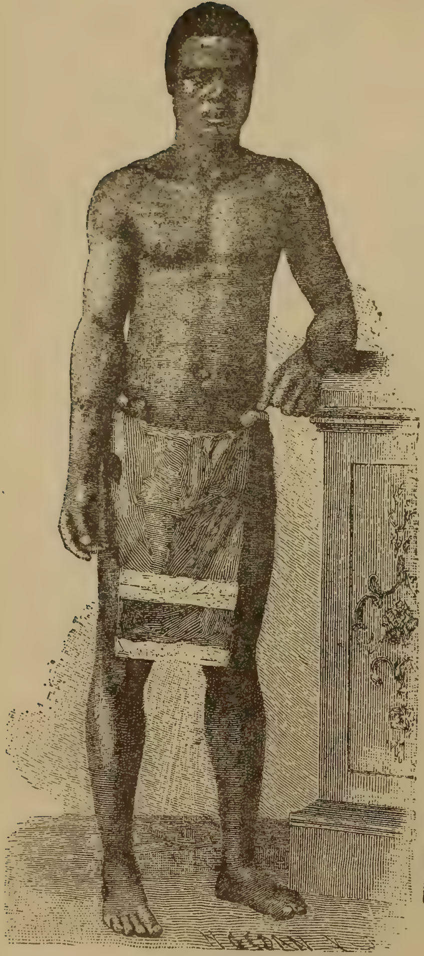

gere eller fiskere af samme udvikling som störste parten af de vilde i vor tid.

Det er ogsaa tydeligt, at saalænge menneskene levede blot af træernes frugter og i sydens yppighed samt gik og drömte sit liv bort mellem pisanger og kokospalmer, saa efterlod de ikke noget mærke eller mindetegn til efterverdenen. Og hvem ved, i hvor mange aartusinder de levede i dette barndommens uskyldige blomsterland, og hvilke strider og behov, der drev dem udforat söge et andet hjem, andre udkommekilder og en anden næringsvei, hvorved de kom til at forandre sit levesæt og saa lidt efter lidt at opfylde jorden?

Men af de anlæg, som vi finder nedlagte i menneskets sjæl og af kulturens gang i verdenshistorien indser vi tydelig, at skaberen har ladet mennesket blive til forat udvikle sig selv, voxe til, oparbeide sig, kultiveres og beherske jorden. Vi ser, at det er paa grundlag af denne

Eskimo.

Nordamerikansk Indianer. Sydamerikanske Indianer.

om og langsomt gaaende udvikling, at ikke blot læren om jorden, og hvad paa den er kommen til ved alle opdagelser og opfindelser, men selve læren om Gud har paa samme maade udviklet sig fra dunkle anelser til fuldstændig vished.

Selve messias-ideen, som den aabenbarede sig hos jöderne, havde fra en dunkel anelse, et uvist haab om menneskehedens forædling eller löftning udaf mörke og uvidenhed af vildfarelser og lænker, voxet mere og mere til vished om en kommende forlöser, der som en ny verdenserobrer skulde befri jödefolket fra fremmed aag, tage det fra Judæa rykkede spir tilbage og oprette Davids hus til et nyt rige i det erobrede Jerusalem.*) At alligevel denne sikre forhaabning aldrig gik i opfyldelse, at den efter det Babyloniske fangenskab mere og mere udbredte venten paa en ny konge over jödeland blev frugteslös, dertil ser vi grunden i jödefolkets politiske skjæbne og i den adsplittelse, der rammede et folkeslag af den mest eiendommelige og skarpt udprægede nationalitet, og som til paa kjöbet gik og hoverede over at være Jehovas eget folk. Og den helt, som der optraadte forat omskabe menneskeheden til lys og sandhed, til frihed, kjærlighed og udödeligt haab, stemte ikke paa nogen maade overens med disses messias-ide. Han kom til sit eget, og hans egne anammede ham ikke, thi han levede i foragt og dræbtes som en ugjerningsmand.

*) Allerede hos Esaias, især efter 40de kapitel (den del, der ikke er skrevet af profeterne men efter det babyloniske fangenskab), viser det sig hvorledes messiasbegrebet da havde udviklet sig, og hvorledes man forespeilede sig, at den jödiske gudstjeneste skulde blive alment raadende, og at Jerusalem var udseet til middelpunkt for et almindeligt verdensrige, der skulde beherske alle folk, gjöre dem underdanige og lægge dem i lænker. Paa Kristi tid fölte jöderne det romerske aag saa trykkende, at det maatte kunne forudsees, at denne tilstand vilde ende med oprör og tillige med underkuelse ifölge romernes noksom bekjendte udryddelsesbegjærlighed. Disse oprör udeblev heller ikke ligesaa lidt som de romerske hære, af hvilke Jerusalem indtoges og ödelagdes under Titus, aar 70, hvorefter den jödiske nation adsplittedes. Senere lod keiser Hadrian (117—138) nedrive levningerne af Jerusalem til grunden og opföre en til Jupiter helliget stad, kaldet Aelia Capitolina, med et Venus tempel paa det angivelige Golgata. Paa samme tid (132—135) optraadte blandt de i Jödeland forblevne jöder en fantast, der kaldte sig Bar-kokba (stjernens sön, efter 4 Moseb. 24, 17), udgav sig for den rette Messias og mishandlede de kristne grusomt samt foraarsagede et oprör, der forvandlede landet til en örken og berövede jöderne deres sidste kraft. Under Justinians regjering, aar 522, optraadte en anden jöde, Dunaas, udgav sig for Moses's sön og voldte et oprör i österlandene. I de kristnes kirkelige skrifter skildres denne jödefolkets skjæbne som en forfærdelig straf for dets ulydighed. Men historien, der maa betragte alt fra et mere praktisk standpunkt, kan ikke dele denne anskuelse eller paastaa, at dette mer var en straf for jöderne end for andre folkeslag, der paa samme maade bukkede under for overmagten. Selv om jöderne alle havde antaget kristendommen, var deres skjæbne rimeligvis ikke bleven forskjellig.

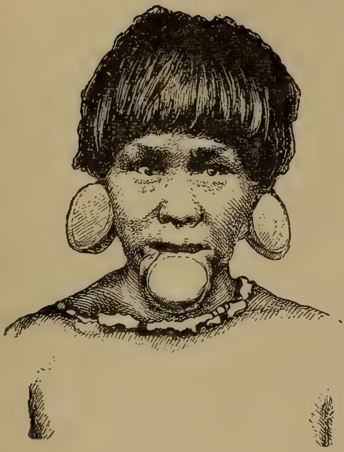

Botokudin fra Sydamerika. Peruaner fra Sydamerika.
Patagonier fra Sydamerika.

Men naar det i de gamle sagn berettes, at guderne kom til jorden og blandede sig med menneskene, hvem de behandlede som kammerater eller de intimeste fosterbrödre, og med hvem de ogsaa indgik svogerkab, idet de giftede sig eller ialfald levede i kjærligheds forbindelse*) med jordens dötre, saa ser man strax, at man er kommen ind paa usandsynlighedens omraade fra uvidende tidsaldre. Sagnets opkomst kan let forlkares saaledes, at det har været indvandrede fremmede af overlegen dannelse, som de raa folk har anseet for guder, og derfor vist gudommelig ærbödighed ved et slags tilbedelse med ofringer og æresbevisninger.**)

Endnu mere eventyrlig er berettelsen om, at de förste mennesker opfostredes af Gud, der tit og ofte besögte dem og belærte dem om forskjellige ja endog de mest verdslige sager†), eller at han personlig

*) Ogsaa hos Moses staar det, at Guds sönner tog menneskenes deilige dötre til hustruer. 1 Mos. 6:2.

**) Exempler paa saadant i den senere tid læses i Ap. G. 14: 11—18, hvor folket i Lystra troede at have besög af guder og kaldte Barnabas Jupiter og Paulus Mercurius, samt vilde ofre til dem.

†) "Skal jeg tage vare paa min broder?" svarer Kain meget næsevist ligesom til en ligemand, 1 Mos. 4: 5. Videre heder det, at Kain frygtede at blive dræbt (V. 14),—men af hvem da han ikke engang havde en broder, men kun fader, moder og sandsynligvis söstre?—og at han derfor fik et mærke paa sig. Kain flyttede med sin hustru, der naturligvis var hans söster,östover, hvor han byggede en by—men for hvem byggede han?—for sin familie, thi andre var der jo ikke. Det var vel idetmindste blot et hus, om ikke beretningen skal være altfor urimelig.

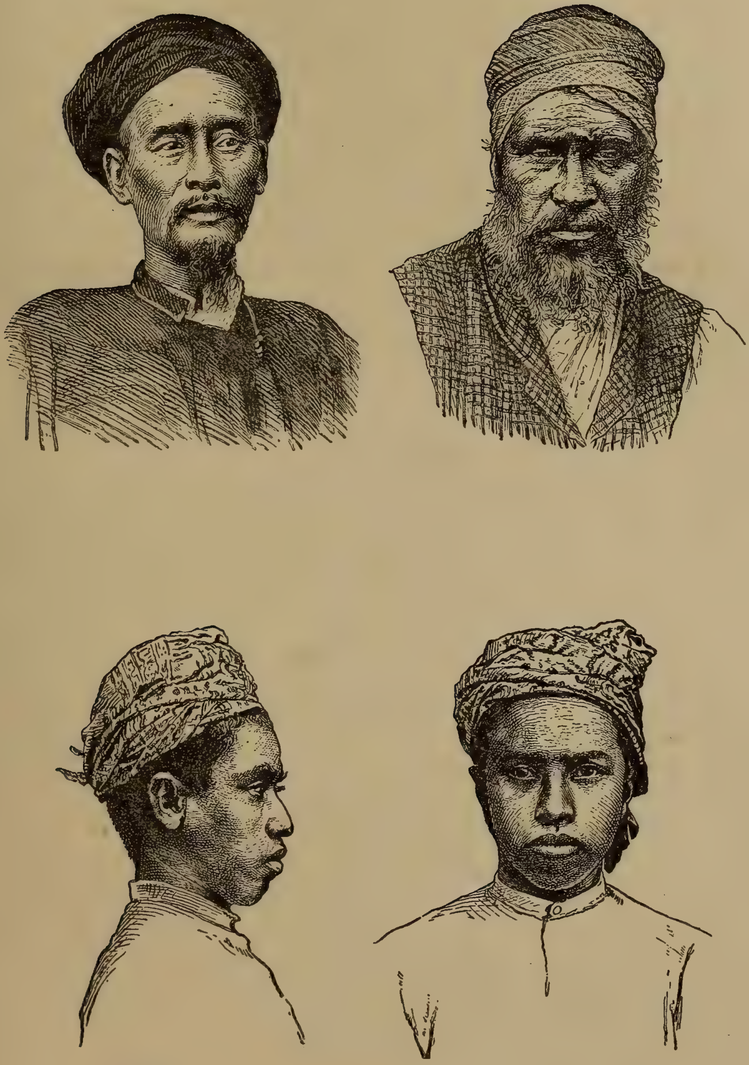

Anamit. Kap-malaj

Malaj fra Siam.

aflagde besög hos visse patriarker og indgik forbund med dem, aldeles som naar mennesker slutter venskab sig imellem. Man har paa denne maade gjort Gud fuldkommen menneskelig, med visse lidenskaber, önsker og til og med hævngjerrighed, ligesom der altid kan fremsættes spörgsmaal om grunden til, at Gud til en saadan omgang kun skulde have udvalgt en vis familie eller et vist folk og ikke har alle mennesker lige kjær eller önsker alle menneskers guddommelige undervisning, samt hvorfor han ikke personlig viste sig paa andre trakter af jorden hos fortidens raa folk eller i andre tidsaldre, der ogsaa nok kunde have havt brug for en umiddelbar berörelse med det höieste gudsvæsen.

Og da visse af fortidens lovgivere eller prædikanter har forsikret, at de har talt med Gud, og af ham faaet sine bud og befalinger til menneskene, saa fremstaar de altid mere eller mindre som bedragere*) eller idetmindste som visionære, der har taget fantasiens drömme for virkelighed. Thi Gud er en aand, til hvem vi blot kan nærme os i aand og sandhed. Han besöger os aldrig personlig og indgaar heller aldrig forbund med nogen af os som med sine lige, om vi end, som allerede grækerne sagde, tilhörer hans familie**). Vi staar dog ogsaa i aandelig henseende langt tilbage for ham.

Alligevel kan det ikke benægtes at ogsaa Gud besöger os, om dette end ikke sker paa en saa materiel maade som ved en umiddelbar og personlig aabenbarelse. Han kommer til os i dagens lys, i himlens azur, i vaarens prakt og i den glimrende stjernehimmel. Vi ser hans spor, hvorsomhelst en blomst dufter eller et ax böier sig, og vi hörer hans röst i sommervindens sus, i lundenes sang, og i flodens og tordenens drön, paa samme maade, som vi fornemmer den i sandhedens ord, i frihedens tungemaal og i vort eget hjerte. I andagtens stille ro, i bönnens fred og i kjærlighedens hengivenhed kommer han til os med uendelig tröst, med salighed og med haab.

Og hvem er det som giver os styrke i striden, kraft i fristelsen, taalmodighed i lidelser, tröst i sorgen og længselens glæde i döden, om ikke han, den himmelske fader, der anes i hver menneskesjæl og er aabenbaret i kristendommen. Paa samme maade har han besögt menneskene fra tidernes begyndelse og har givet dem en forstand at opdyrke, et hjerte at forædle og en anelse om skaberen, om en Gud i mennesket og i naturen, om en forlöser i döden og om et andet liv, hvor han vil

---

*) Ogsaa i vor tid har man beviser paa lignende hos mormonismens grundlæggere. Hvert kapitel i Mormonens bog begynder nemlig med den bekjendte formel: "Og Herren talte til sin tjener Joseph Smith og sagde." Dette troes naturligvis af mormonerne.

**) Ap. G. 17: 28, Paulus citerede disse ord fra den græske poet Aratus.

Kajak fra Borneo.
Maori fra Ny Zeeland.

Hövding fra Sulu-öerne..
Kvinde fra Tonga-öerne.

forsamle sine börn fra alle jordens kloder og give hver og en sin arvedel af hans kjærligheds rigdom.

Stille og i uforstyrrede betragtninger for sig selv skulde ogsaa naturbarnet kunne faa et indre blik paa guddommeligheden og en ide om det overnaturlige, hvortil saa mangt et frö findes nedlagt i vor sjæl, og vi ved ikke, om saa ikke undertiden har været tilfalde. Men dog maa man tro, at det ydre liv förte mennesket paa andre tanker, og at det heller lyttede til alle og enhver, der havde faaet det indfald at opfinde urimeligheder og fortælle gudesagn, end overlod sig til rolige betragtninger.

Vi kan altid tænke os de förste menneskers naturtilstand om ikke som rent dyrisk, saa dog som en ubevidst, ör, glad, uskyldig og legende barndomstid uden selvfölelse eller reflexioner. Förest senere opstod herskesyge og begjærlighed og paa samme tid utöilede lidenskaber, had, vildhed, kiv og raahed i tankesættet. Man samlede sig i visse grupper, man kom til at gjöre indgreb i hinandens omraader, og derved kom endog disse fredelige förste mennesker i luven paa hverandre og til at skaffe sig anförere eller rettere slagskjæmper for menneskenes förste, men nu i glemselens nat forlænge siden begravede krige.

Utallige menneskealdre gik imidlertid endnu maaske med, inden menneskene paa denne vis kom i handgemæng, og under hvilke de tilbragte sit liv i det behageligste broderskab. Paa mange steder synes de vilde folkestammer endnu idag at leve ligesom i fortrolig enighed og vise tegn paa dyder, höisindethed, og ædelmod, der skulde være til hæder endog for de mest civiliserede folk, medens der fra andre hold berettes om vilde, der ligger i evige feider, og hvor de forskjellige stammer forsöger at ödelægge, udrydde og æde hverandre uden den ringeste betænkelighed.

Sikkert er det imidlertid, at de vilde folkeslag i vore tider er bedre, saalænge de lever adskilte for sig selv, da de er godmodige, gjæstfri, venlige, tjenstvillige og af ædelt sindelag, om end samtidig barnslige, uvidende, fordomsfulde og stundom ogsaa grusomme *) og enfoldige. Derimod bliver de altid fordærvede, saa snart de kommer i berörelse med den civiliserede verden, hvis lyder, vildfarelser og laster de gjerne tilegner sig uden at skaffe sig deres dyder. De bliver saaledes listige, træddske, falske, foræderiske og tilböielige til tyveri og drukkenskab og bukker ofte under for sine begjærligheders tilfredstillelse.

---

*) Saaledes omtrent skildrer Catlin Nordamerikas frie Indianere. Saa langt gaar gjæstfriheden, at den hungrige fremmede stiltiende faar gaa ind i teltet og spise sig mæt af den kogende lergryde. Om sydhavsfolkene ved vi, at de ofte har tilbudt sine hvide gjæster sine hustruer og söstre. En kraftfuld stamme er paa den maade opstaaet paa öerne, især efter englændernes besög hos de indfödte.

Aino fra Jesso.
Negrito fra Filippinerne.

Aino (kvinde) fra Jesso.
Nyhollænder.

Samme indflydelse har kristendommens indförelse havt paa sydhavsfolkene, thi fra at være lykkelige, uskyldige, gode, om ogsaa stundom grusomme naturbörn er de gaaet over til at blive kulturens vrængebilleder og har iklædt sig den kristne dyrkelses brogede narrekappe. De er blevne ulykkelige, idet man har bibragt dem mere, end de har kunnet fordöie. De har blot nippet til dannelsens bæger, men paa samme tid tömt til bunden bægeret med civilisationens laster og kulturens afskum, der för var dem ubekjendt. Det er först deres kommende slægter forbeholdt lidt efter lidt at tilkjæmpe sig kulturens velgjerninger.

Vi ved ikke, paa hvilken maade dannelse og kundskaber begyndte at vise sig hos de gamle vilde folkeslag, blandt hvilke rimeligvis visse familier eller visse personer tid efter anden har været fremragende. Men hos de ældste folkestammer synes dog ingen kultur at have op-

Ny-Kaledonier. Papua fra Ny Guinea.

Papuapige fra Ny Guinea.

staaet, og endnu idag har flere racer og folkeslag kun til en vis grad kunnet civiliseres, efterat de er komne i berörelse med andre folk. De förste spor til kultur finder vi hos mongolerne, fra hvem dannelsen rimeligvis har udbredt sig til de hvide folkeslag, der mere og mere har tilegnet sig den og er blevne jordens kulturfolk, saa at ingen hvid stamme er bleven staaende paa det vilde standpunkt eller forbleven i en ligesaa raa og uvidende tilstand, som flere af de övrige menneskeracer.

Ofte hörer man personer prise barndommens lykkelige tid, dens tro, dens uskyld og dens sindsro, som noget langt bedre end hvad man i de modnere aar har kunnet forskaffe sig ved erfaring og selvprövelse. Konsekventsen heraf bliver, at man ogsaa foretrækker den vilde for kulturmennesket og priser ham som langt bedre og lykkeligere. Thi barnet og den vilde udmærker sig ved enfoldig naivitet og har et sind, der er let modtageligt for indtryk, men som ligesaa gjerne hylder det urimelige som det rimelige, idet en livlig fantasi ikke er underkastet fornuftens prövelser.

Det indsees alligevel let, at denne forestilling er falsk, og at den lykke, man selv föler og forstaar at nyde, den tro og overbevisning, man har tilkjæmpet sig paa fornuftens og sandhedens vei, og den uskyld, den dyd og den sjælsstorhed man har vundet gjennem kampe og fristelser, er langt höiere end baade barnets og den vildes, som ei selv ved, om de eier alt dette eller ikke. Og ligesom barnet skulde forgaa eller fare ilde uden skjötsel, saaledes er den vildes ydre liv ofte beklagelsesværdigt. Han maa kjæmpe baade mod dyrene og elementerne. Solen brænder ham og törrer hans frugt eller hans vandkilde; han gjennemblödes af regnet, pidskes af stormen, bedækkes af sand og urenlighed, og om han ikke bor i et tropisk klima, har han endnu flere besværligheder at kjæmpe mod i sin elendigheds land.

Vi kan derfor ikke noksom prise os lykkelige, fordi vi, om vi end omgives af dannelsens laster og vildfarelser, der har bragt saa megen nöd og saa mange bekymringer i samfundet, dog kan gjöre os delagtige i kulturens velsignelser. Dog er flertallet af vor tids folk en mellemting mellem vilde og kulturmennesker, idet de har formeget af de förste forat være civiliserede og formeget af de sidste til at være uskyldige naturbörn. Daarlige folkeskoler og opdragelsesmidler, mangel paa lyst og vilje til at skaffe sig forstand og kundskaber samt stolthed, overmod, selvtillid og egenkjærlighed, der bringer en til at tro, at han ved, nok og er et mönster paa duelighed, er den mur, der har reist sig mellem tidsalderens forstand og folkets daarskab.

Det er imidlertid ikke altid lærdom eller et ensidigt kundskabsforraad, men mere en mangesidig, humanistisk dannelse med opnaaelse af en oversigt over sin tids videnskaber, der gjör os værdige til den

Somali fra Aden.
Nubier fra Nord-Afrika.

ædle benævnelse kulturmennesker. Störst er imidlertid den, der, ligegyldigt i hvilken samfundstilling han befinder sig, arbeider paa menneskenes oplysning, og som opofrer sig for frihed og foradling, for sandhed og menneskerettigheder. Hans ord skal ikke blive en raabende röst i örkenen, men höres gjennem tidsaldre og kun om ham kan man med Leopold sige: "En graanet filosof er menneskehedens konge."

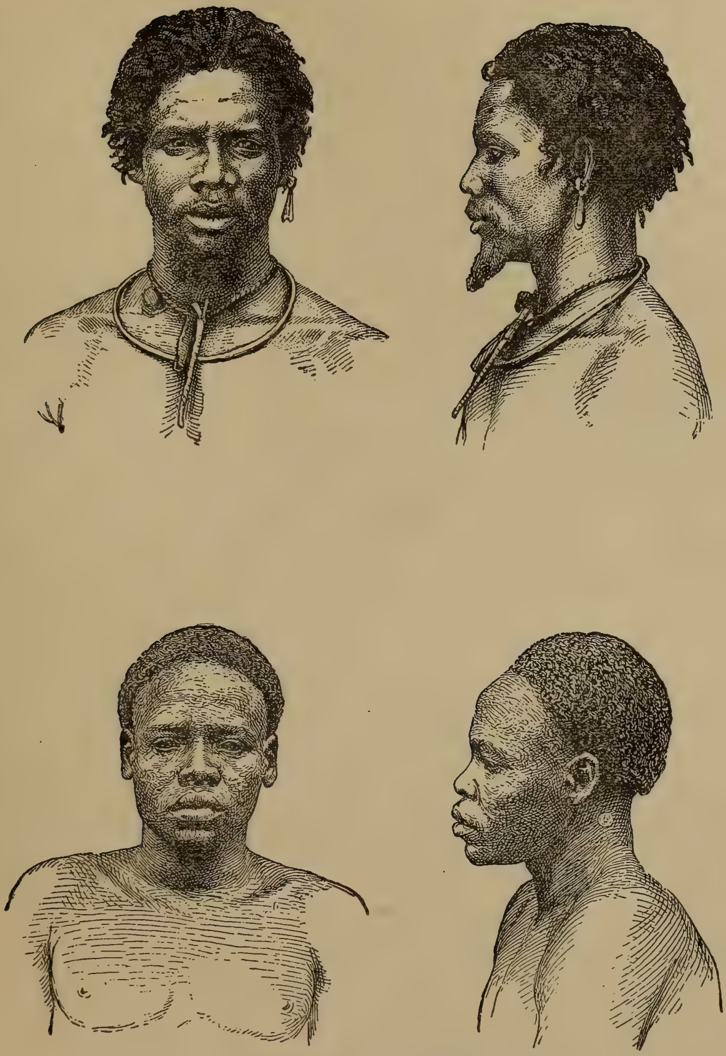

Motschuana fra Syd-Afrika.
Sudan-negere fra Nord-Afrika.

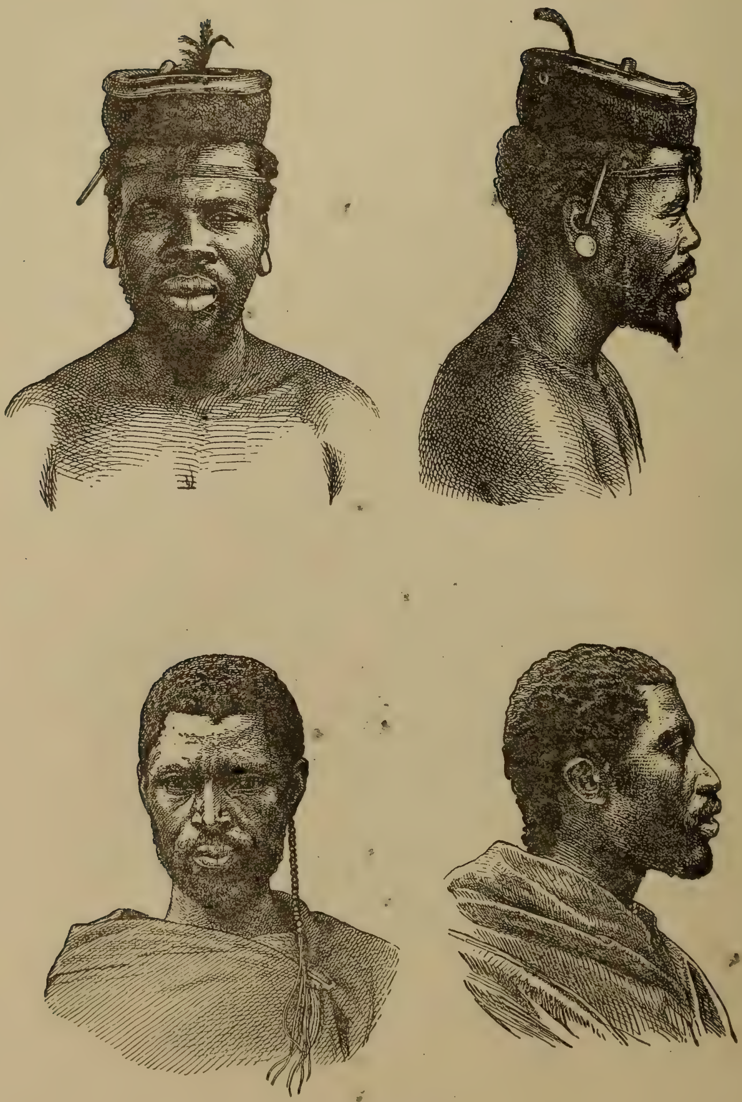

Zulu fra Natal.
Aandili, kafferhövding fra Syd-Afrika.

Hottentott fra Syd-Afrika.
Buskman far Syd-Afrika.

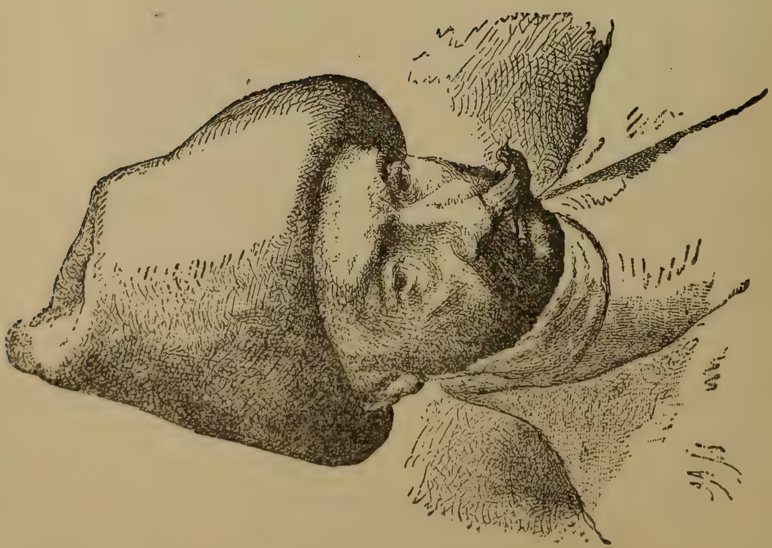

Tater fra Kaukasien.

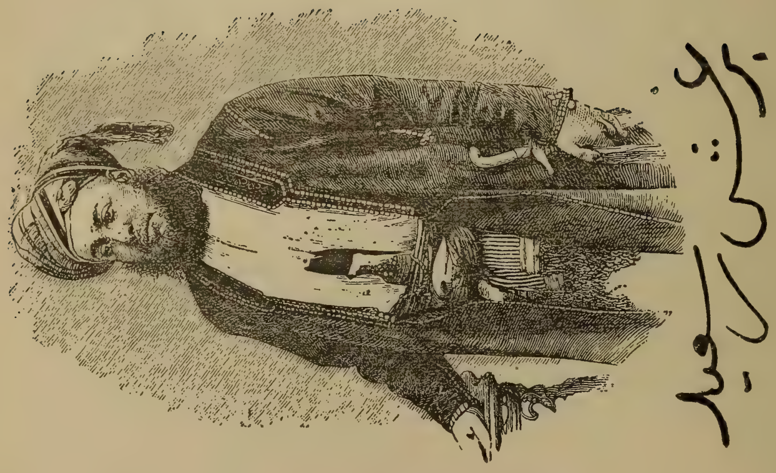

Araber.

IX.

MENNESKETS TVENDE DANNELSESMIDLER.

Mennesket födes kun med anlæg, dyret derimod med fuldt udviklede egenskaber, ethvert efter sin art. Lige efter födselen kan dyret gaa eller bevæge sig paa egen haand, hos fuglene efter nogle faa dages forlöb. Det har samme instinkter som forældrene, voxer hurtigt og kan snart leve paa egen haand i henhold til naturens anvisninger. Barnet har derimod intet andet instinkt end at holde sig til moderen. Det maa lære baade at gaa og tale, baade at lege og forstaa; det voxer desuden saa langsomt, at næsten to trediedele af en menneskealder medgaar, för barnet bliver fuld voxent.

Det nyfödte barn træder ud i verden med graad. Dermed skal det dog ikke antydes, at menneskets liv bliver et sorgens liv, en verden af taarer, klage og modgang i det liv, som vi födes til. Barnet taler herigjennem blot sit förste sprog med den det medfödte naturlyd. Eftersom barnet voxer til, kommer glæder og opfylder dets sjæl. Det ler af verden og dens underligheder, om end ei med den samme bevisthed, som tænkeren, naar han med en ironisk foragt for verden behandler hverdagsligheden eller drager et humoristisk skjær over dagens skygger.

Ligesom livet ialmindelighed berettiger mere til spög end til taarer, saa kan man ogsaa paastaa, at mennesket af naturen mere er at betragte som et glædens end som et sorgens barn, uagtet det paa den anden side altfor ofte arbeider paa at komme under sorgens og lidelsens formynderskab. Intet andet dyr kan smile eller le, ligesaa lidt som det kan udtrykke sin smerte gjennem sang eller begræde dette livs knusende ubehageligheder. Kun mennesket formaar at le af glæde eller betages af henrykkelse, ligesom det alene kan dybt opröres og gribes af sorgens magt og af lidelsens herrevælde.

Thi om end dyrene har sine egne naturdyder eller sine forskjellige tegn paa glæde og smerte,for lidelser og velbefindende,saa savner de dog menneskets evne til at le og dets smilende udtryk,dets blik og omvexlende ansigtsudtryk, hvormed det betegner had eller kjærlighed, mildhed eller vrede ved blotte bevægelser af ansigtsmusklerne. Kun mennesket kan være skjönt i sine taarer eller afkjöle de klagende sanser ved en flod af öiets regn, som sorgen har samlet over hjertets helligdomme. Et haardt eller knust hjerte findes hellerikke hos dyrene; det tilhörer beklageligvis blot mennesket.*)

Men udenfor disse særegne karaktertræk,staar mennesket i enhver henseende over den dyreverden som omgiver det. Thi om end dyrene har sine særegne af hverandre forstaaede lyder og lokketoner, som udgjör skovens sprog, saa har mennesket evner til at frembringe artikulerede lyd og rythmisk sang og derigjennem ogsaa til sprogdannelse, til at udtrykke sine tanker, hvorved det kan meddele sig til andre mennesker.

Ogsaa fuglene har sin sang, der med alle sine afvexlinger dog altid er den samme. Menneskets sang derimod er en sig selv udviklende og i nye former udviklet evne til gjennem musikkens toner at udtale akkorderne i dets egen sjæl. Der findes heller ikke i hele naturen noget vakrere at höre, end en opövet og uddannet menneskestemme.

Denne menneskets evne til löb paa toneskalaen inden et vist omfang er vel medfödt, men kan, gjennem övelse, betydelig udvides, uden at man derfor kan sige,at den höist udviklede vokalmusik er vakrere end naturens simple melodier, der fostredes blandt bjergene og regner sin förste tilværelse i skovenes land. Og hvor mange har ikke sunget bort sin uro og sine klager, ligesom man ogsaa finder sangen at være glædens tungemaal.

---

*) Denne forfatterens paastand, at de dybe fölelser af sorg og glæde blot viser sig i menneskets liv er neppe ganske rigtig. Der gives nemlig tilfælde, da dyr utvivlsomt lægger saadanne for dagen. Hvilken liflig glæde viser ikke en hund ved synet af sin herre, og det berettes, at en hund har lagt sig paa sin döde herres grav,og ikke har villet lade sig fjerne derfra. Udgiveren.

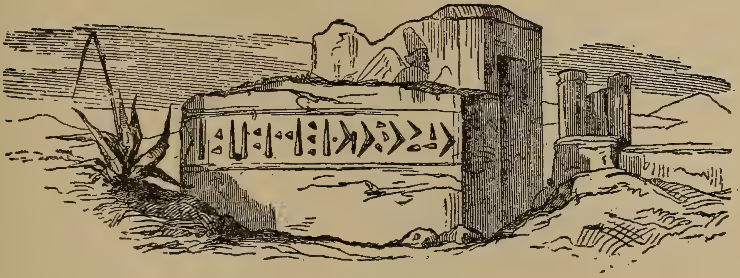

Kileskrift (Assyrisk).

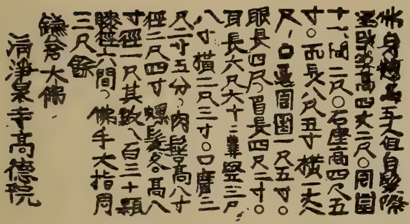

Japanesisk.

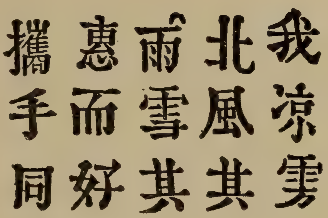

Kinesisk.

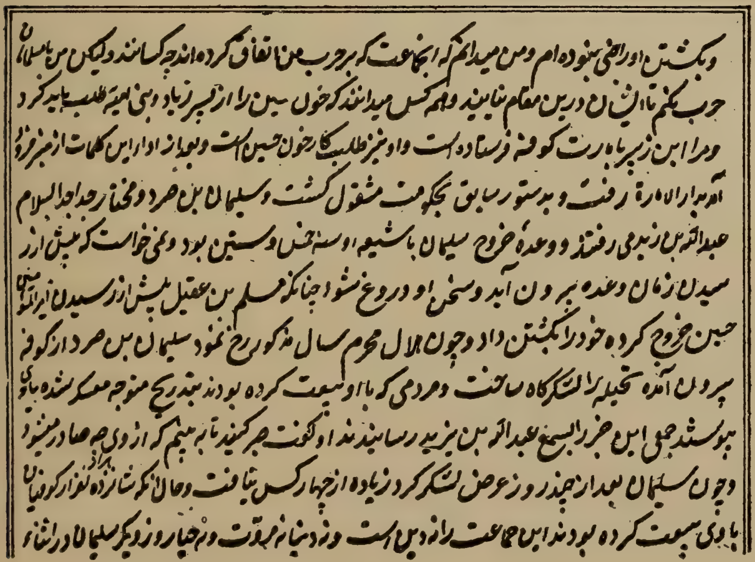

Persisk.

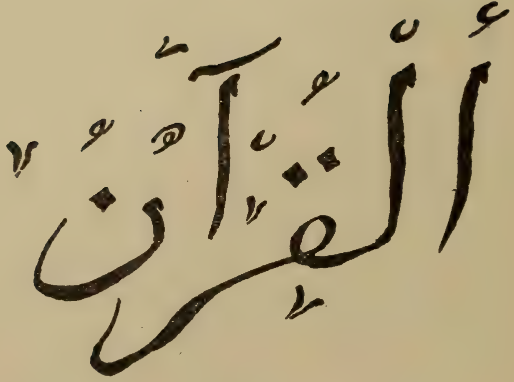

Arabisk.

Det græske alfabet

Α α	Alpha	a	Ι ι	Jota	i	Ρ ϱ	Rho	r
Β β	Beta	b	Κ ϰ	Kappa	k	Σ σ ς	Sigma	s
Γ γ	Gamma	g	Λ λ	Lambda	l	Τ τ	Tau	t
Δ δ	Delta	d	Μ μ	My	m	Υ υ	Ypsilon	y
Ε ε	Epsilon	e	Ν ν	Ny	n	Φ φ	Phi	f
Ζ ζ	Zeta	ds	Ξ ξ	Xi	x	Χ χ	Chi	ch
Η η	Eta	ä	Ο ο	Omikron	å	Ψ ψ	Psi	ps
Θ ϑ	Theta	th	Π π	Pi	p	Ω ω	Omega	o

Det hebræiske alfabet.

א	Aleph	Spiritus lenis	ח	Cheth	ch	ע	Ajin	
			ט	Thet	t	פ	Phe	f
ב	Beth	bh b	י	Jod	j	צ finis ץ	Zade	z
ג	Gimel	gh g	כ finis	Kaph	k	ק	Koph	k
ד	Daleth	dh d	ל	Lamed	l	ר	Resch	r
ה	He	h	מ finis ם	Mem	m	שׂ	Sin	s
ו	Waw	w	נ finis ן	Nun	n	שׁ	Schin	sch
ז	Sajin	s	ס	Samech	s	ת	Taw	th t

Men foruden sangen har mennesket, som anfört, ogsaa faaet evner til at danne sig et sprog, hvormed det ene menneske kan meddele sig til det andet og give hver gjenstand, hver sag, og hver handling en benævnelse, som forstaaes af andre, og sætter det istand til at beherske verden ved ordets magt.

Sproget er saaledes et af menneskets förste dannelsesmidler. Og uden disse evner til at medele sig, skulde mennesket med al sin kunstfærdighed blot staaet som en stum marmor stötte og presenteret sin

Hieroglyfer (de gamle egypters skrifttegn).

plastiske skjönhed for de övrige dyr. Det er ogsaa tydeligt, at de förste menneskers sprog var ganske simpelt, barnsligt og monotont og nære nok bestod af en af de simpleste naturlyder sammensat rot-

vælsk, ligesom man i vore dage hörer det dog betydeligt mere udviklede kinesiske sprog*).

Man dannede sig lidt efter lidt det förste sprog rimeligvis ved efterhærming af naturlyder. Og sikkert forgik mange tidsaldre, för sproget blev noget andet end benævnelser paa de sædvanligste gjenstande og handlinger, saa at man ved tegn og gebærder maatte erstatte, hvad tungen ei kunde udtale og hvortil man manglede ord.

At forske efter det förste sprog er ligesaa taabeligt som at söge efter den förste taare eller det förste kjærlighedskys. De er forsvundne for længe siden for aldrig mere at findes igjen.

Men ved et nogenlunde uddannet sprog erholdt ogsaa menneskene et dannende baand sig i mellem samt et udtryk for sine tanker, begreber og forestillinger, der i begyndelsen var lige simple, barnslige og indskrænkede som menneskets förste sprog. Thi ligesom selve barnets jolren ligner billeder fra en poetisk drömmeverden,saaledes maa ogsaa de förste menneskers tale have været et eiendommeligt billedsprog. De förste skriftlige optegnelser, der er blevne bevarede for efterverdenen, bærer ogsaa tydeligt spor af disse ubevidste poetiske forestillinger fra menneskeslægtens barndomstid.

Ikke blot derved,at forskjellige menneskepar paa forskjellige steder og til forskjellige tider opstod og skabte sit eget sprog, men ogsaa derved, at menneskene udbredte sig til forskjellige hold, opkom forskjellighederne i sprogene. Heri bestaar egentlig den babyloniske sprog-forvirring. Til et og samme sprogs sönderlemmelse först i dialekter og senere i forskjellige sprog medgik rimeligvis uhyre lang tid. Men hvem ved, i hvor mange aartusinder menneskene levede i en naturtilstand uden at kunne efterlade et eneste minde til en videbegjærlig efterverden? Thi naturforskningen antager, at flere hundrede tusinde aar er hengaaede siden menneskenes förste optræden paa jorden.

Först da bogstaver og skriftegn opfandtes og blev praktisk anvendbare, hvilket tilhörer en meget nærmere tid, kunde menneskene opbevare sine ord og tanker paa en anden maade end som blot udtalte. Det kan næsten siges, at ordene derved antog en skikkelse og gik ligesom den evige jöde fra land til land som talende efterladenskaber fra forlöbne tiders forestillinger Og ligesom man efter opfindelsen af noder og de musikalske tegn har faaet et melodiernes universalsprog,

---

*) Sprogene inddeles i: 1) enstavelsessprogene, hvor hvert ord har en eller faa stavelser, og hvor tonevægten bedstemmer betydningen, saa som kinesisk; 2) agglutinationssprog, hvor et enste ord ved tilföiede endelser kan udgjöre en hel mening, saasom sprogene paa sydhavsöerne; 3) böiningssprogene med adskilte ord og böininger,saasom alle dannede fokeslags sprog. Mennesket er födt med evne til at danne sprog,men sproget har det selv lært sig og udviklet efterhaanden.

FORSKJELLIGE SLAGS ALFABETER.

Runealfabet.

Vore forfædres skrift-tegn var fölgende:

Navn.	Udtale.	Navn.	Udtale.
ᚠ *Fe*	F.	ᛁ *Iss*	I.
ᚢ *Ur*	U, A, V.	ᛆ ᛅ *Ar*	A, A.
ᚦ *Thorn*	Th, D.	ᛋ *Sol*	S.
ᚬ ᚭ *Oss*	O.	ᛏ *Tyr*	T.
ᚱ *Reder, Reid*	R.	ᛒ *Bjarkan*	B.
ᚴ *Kaun, Kön*	K.	ᛚ *Lögr*	L.
ᚼ *Hagl*	H.	ᛘ ᛰ *Madr*	M.
ᚾ ᚿ *Naud*	N.	ᛦ *Yr*	Y, R.

Stenografi.

Begyndelsevokaler: Slutvokaler:

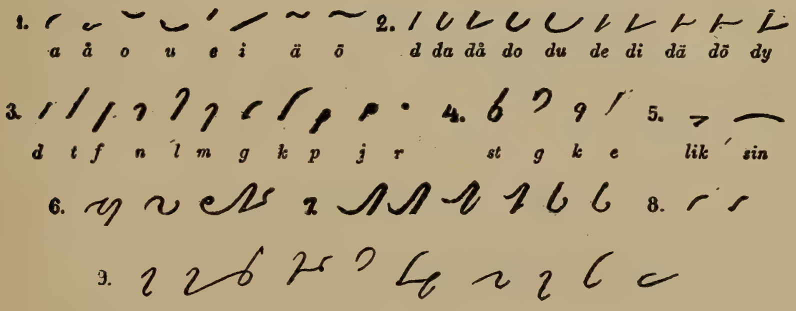

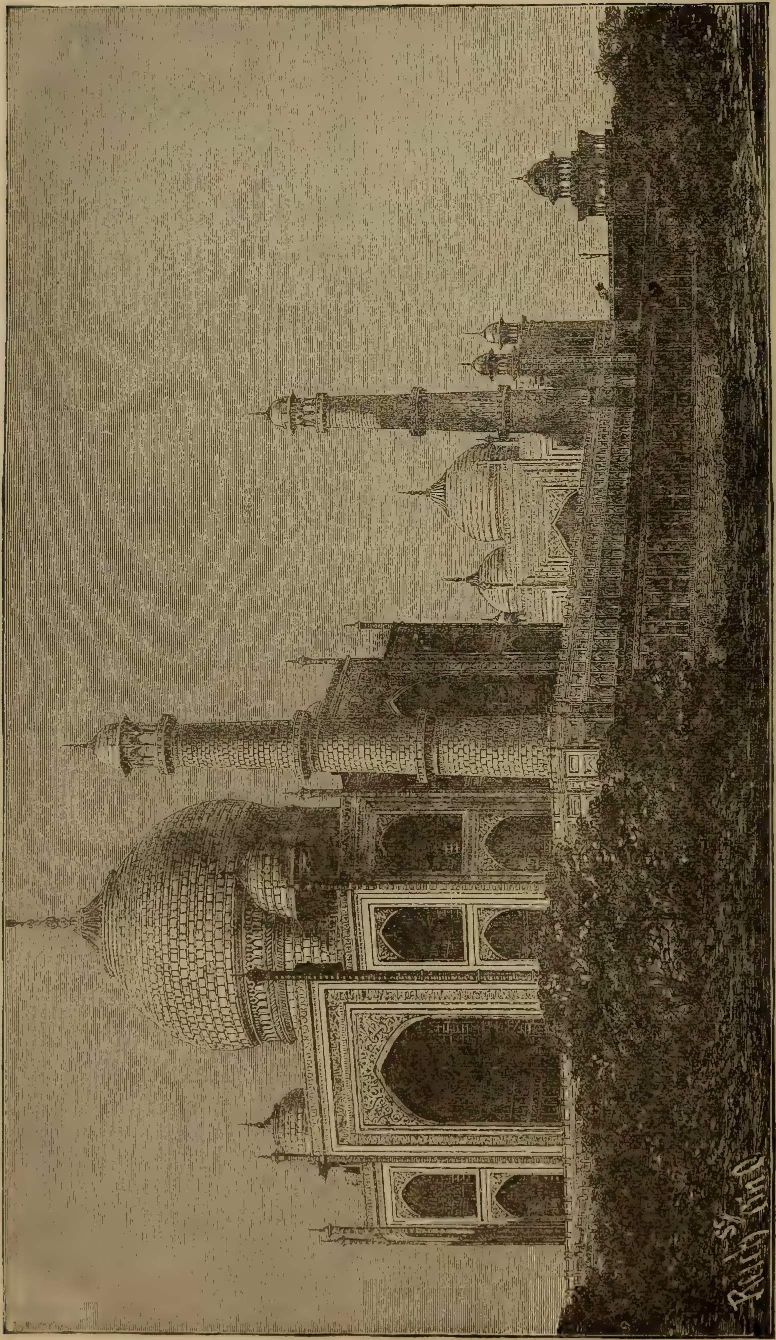

Pedsch mahall ved Agra.

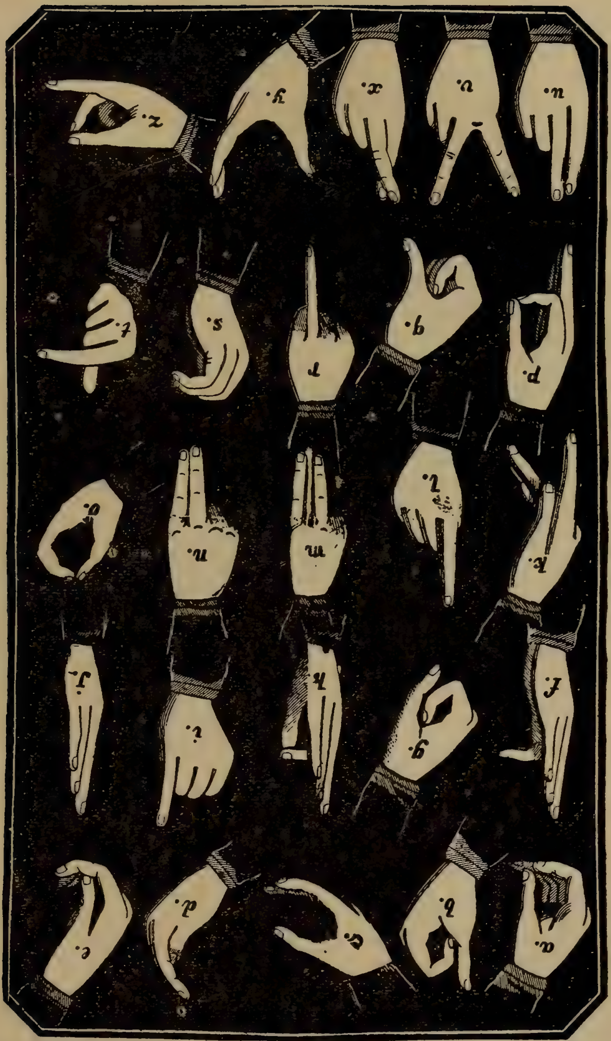

à. Haanden i stilling af a, svinges i en cirkel i luften.
æ. Haanden i stilling af a, hæves i en kroget linie i luften.
ö. Haanden i stilling af o, hæves i en kroget linie i luften.

Man bör altid vende den af haanden dannede bogstavform mod den tiltalte.

som tales af hele den dannede verden, saa har man ofte tænkt paa et universalsprog for talen, der kunde forstaaes af alle folk, samt anvendes blandt alle de utallige tungemaal, der findes paa jorden. Et saadant forsög er Volapük=verdensprog, der i de senere aar har vundet adskillig udbredelse og tilslutning.

Det latinske sprog udgjorde længe, og er delsvis idag de lærdes sprog, men det kan kun læres ved et langvarigt studium, medens engelsk i vore dage synes at blive det sprog, som overalt vil blive forstaaet i den mere praktiske verden og det væsentlig paa grund af englændernes

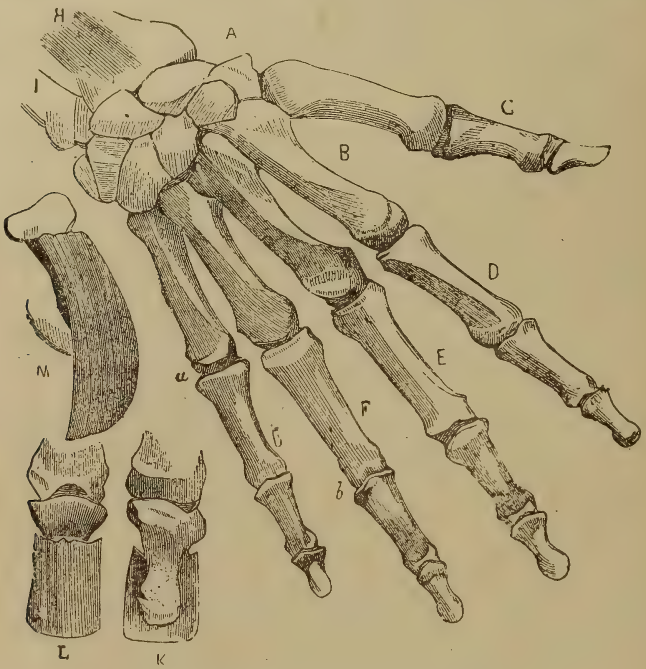

Höire haands ben seet fra bagsiden.

udbredelse af kulturen gjennem sin verdenshandel og sine kolonier. Hvad ordets magt har udrettet i verden er ikke ubekjendt. Gjennem herskernes magtsprog gives folkene enten frihed eller slaveri, ligesom paa den anden side intet mere frygtes af alle jordens despoter end det frie ords almægtige suverænitet.

Derfor er tankens, ordets og pressens frihed de vigtigste betingelser for al civilisation. Og ligesom ordet idag er menneskets fornemste dannelsesmiddel, ved hvilket al lærdom, alle kundskaber og al viden væsentlig erholdes, saaledes er ordets frihed det samme som sandhedens frihed, uden hvilken menneskene vilde komme til at leve i mörke, enfoldighed, uvidenhed og vildfarelser.

Men ved siden af sproget erholdt mennesket af naturen ogsaa et ydre dannelsesmiddel, et simpelt men tillige höist sindrigt redskab, uden hvilket alle opfindelser, al kunst og enhver fremadskriden paa kulturens og industriens bane vilde været ligesaa umulig, som at klyve til maanen. Dyrene har faaet sine forsvarsvaaben, hvert af sit slags.

Hesten har sin hov, oxen sine horn, löven sine klör og tænder, hjorten sine tagger, fuglen sit næb, sine klör og sine vinger, slangerne sine gifttænder cg humlerne sin braad. Men mennesket erholdt blot et eneste, et mygt og ubevæbnet forsvarsmiddel, der er dets eneste vaaben, dets værktöi og dets ydre dannelsesmiddel, og dette simple men sindrige redskab er menneskehaanden.

Haanden er saaledes menneskets andet og ikke mindre vigtige dannelsesmiddel, uden hvilket mennesket skulde have gaaet omkring som en snaksom, men ubehjælpelig og uduelig skabning i de evige urskove. Det er med denne haand, de har dyrket jorden og ödelagt jordstrækninger, plantet blomster eller forövet misgjerninger. Med denne haand har de kjælet og slaas, skrevet böger eller udspredt smædeskrifter, udfærdiget frihedsbrev eller expederet banlysningsbuller.

Man har maaske sjelden egnet en tanke til dette sindrige redskab, der er forlenet af skaberen og langt fuldkomnere end alle de vaaben han har tildelt de övrige dyr; og dog er det et dannelsesmiddel, som mennesket visselig ofte har misbrugt, men hvorved det dog ogsaa har udfört saa mange store ting paa jorden, at det næsten har forhauset sig selv, samtiden og efterverden.

Med dette samme redskab er det man endnu idag sætter lokomotivet eller dampskibet igang, meddeler sig til hverandre paa hundreder af miles afstand gjennem den elektriske telegraf, tager portrætter ved sollyset cg aftrykker det vakreste digt eller det frie sandheds ord under hurtigpressen. Og alle disse fremskridt har fundet sted kun ved hjælp af et saa simpelt verktöi som menneskehaanden.

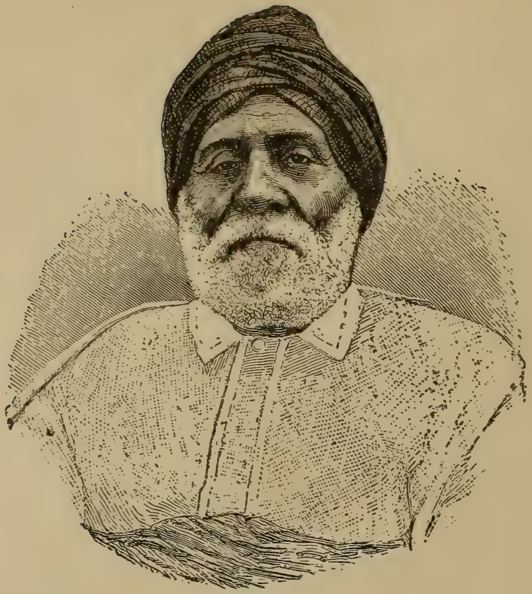

X.

TEMPERAMENTERNE OG NATURANLÆGGENE.

Med naturlige anlæg mener vi ikke naturdrifterne og dyrenes medfödte indstinkt, der bringer katunger til at jage og lammet til at gaa paa græs; men derved menes de anlæg samt de naturgaver, hvormed det ene menneske udrustes anderledes end det andet og derved erholder sin individualitet og selvstændige personlighed.

Og naar vi har nævnt, at mennesket i modsætning til dyrene kun födes med anlæg, saa maa man herunder indbefatte alle de anlæg til kundskab, dygtighed og kunstfærdighed, der ligger medfödte, men slumrende, saavel hos menneskene i almindelighed som hos den enkelte, hvilket gjör, at vi kan blive meget eller intet, alt efter omstændighederne.

Hos dyrene er i særdeleshed de ydre sanser i höi grad udviklede, saavel synet, ved hvis hjælp rovfuglen kan opdage sit bytte paa den betydeligste afstand og nattens dyr se gjennem det dybeste mörke, som især lugtesansen, der er udvikled i en grad, der vækker vor store forbauselse. Thi ikke blot de græsædende dyr formaar ved lugtens hjælp at udskille de urter, som de vrager, selv naar de er ivrigst i græsningen, men ravne kan paa flere mils afstand lugte et dödt dyr. Denne fine lugtesans er det, der har givet anledning til ordsproget: "Der aadselet er, samler sig ravnene."

Den daglige erfaring lærer os at iagtage hvor overordentlig fin hun-

dens lugtesans er. Ledet af den formaar den ei blot at opdage et dyrs spor og fölge det efter den svage uddunstning, som dyrets fod har efterladt i sporet, men ogsaa lange veie at fölge sin herres spor efter en naturligvis endnu svagere og for os aldeles umærkelig uddunstning fra en bedækket fod, hvilket beviser, at hvert menneske har sin egen uddunstning, som vel ikke vi men hunden har rede paa. Thi ellers var det da umuligt blandt tusinde spor paa en alfarvei at kunne gjenkjende sin herres efterladte uddunstning. Og en i den grad udviklet lugtesans hörer ikke til naturens mindste, men til dens mest forunderlige hemmeligheder.

Det kan ogsaa med al sandsynlighed antages, at de förste mennesker ogsaa havde utrolig fint udviklede sanseorganer, der, ligesom hos dyrene, var deres fornemste rettesnor. Endnu idag finder man exempler paa skarpt syn, meget fin hörelse og hos de blinde fremfor alt en fölelse, der grændser til det utrolige og tyder paa, at ogsaa menneskenes sanseevner i höi grad kan udvikles.

Et mærkeligt exempel herpaa er den bekjendte Casper Hauser. Opvoxet som han var blandt vilde dyr, kunde han ved sin optræden blandt menneskene ikke gaa rigtigt og endnu mindre tale eller forstaa noget, ligesaa lidt som han havde sædvanlige forestillinger og begreb. Men hans syn var saa skarpt, at han saa næsten ligesaa klart om natten som om dagen, og efterat han kom i menneskeligt selskab var hans uhyre udviklede lugtesans ham til meget besvær. Endog paa afstand kunde han paa lugten adskille bladene paa æble, pære og blommetrær, og lugten af en champagneflaske var nok til at jage ham ud af værelset. Den korkede flaskes lugt var saa stærk, at han ikke kunde taale den.

Men denne udvikling af de ydre sanseorganer udgjör dog ikke noget individuelt, men er slægtens eller artens fælles arvedel. Derimod er naturanlæggene, humöret og udseendet at betragte som særegne træk, der bestemmer personligheden og adskiller den ene fra den anden samt forskaffer hver og en sin egen individualitet. Og mennesket, der begynder som en embryo og gjennemgaar sin förste udvikling i ægget og moders liv, beredes naturligvis ogsaa der for alle de uligheder, der opstaar selv mellem södskende, med hensyn til udseende, temperament og medfödte naturevner.

Spermatozoerne i mandens sæd, der, som man ved, indeholder en mængde mikroskopiske smaa bevægelige legemer, er de levende celler, som kvinden har at optage i sit skjöd, drage omsorg for og sluttelig i udviklet form og forandret klædebon overlevere til verden som et fuldkomment barn. Uagtet disse celler er nödvendige, om befrugtning skal finde sted, saa udgjör ikke deres tilstedeværelse det eneste vilkaar for dannelsen af det menneskelige embryo, hvortil nemlig ogsaa kvin-

dens medvirkning behöves, först og fremst for rugning af ægget, i hvilket dog intet nyt individ kan udvikles uden gjennem spermatozoens medvirkning.

Saaledes har barnet sin fysiske andel af begge forældre, men sit udseende og temperament undertiden fra ingen af dem. Thi det ene barn kan mere ligne faderen og det andet moderen baade i ansigtsform og med hensyn til sjælsevner, medens et tredie hverken ligner faderen eller moderen, men synes at være en ny skabning uden nogen synlige træk af sine stammeforældre.

Hvad man med sikkerhed ved, er at stærke, friske og velvoxne mödre föder stærke og frodige börn, om end faderen er svag og af daarlig konstitution, uden at man derfor kan sige, at barnet faar sin muskelkraft fra moderen og sit nervesystem fra faderen, hvilket ingenlunde er tilfældet. Der er ei nogen deling, men en sammensmeltning af skabekræfterne. Men ligesaa lidt som det er opdaget hvorpaa fosterets udvikling til mand eller kvindekjön beror, ligesaa lidt ved man, hvorledes dette udvikler sig forskelligt med hensyn til aandelige og legemlige evner..

Vi ser af daglig erfaring, at en kan have en stærk legemsbygning, være frodig og ligesom overmættet med livskraft medens en anden er spögelseagtig, muskelsvag og ligesom fattig paa livskraft, paa varme og spændstighed. Og paa de forskjellige konstitutioner beror enhvers styrke, ihærdighed og arbeidsdygtighed, ligesom anlæggene til sygdom ogsaa har sit udspring fra disse forskjellige udviklinger af legemets organisation. Kjönene og aldrene er af forskjellig beskaffenhed. Manden er kraftfuld og har mere energi, kvinden er mere modtagende, böielig og ihærdig. Barnet og de unge staar paa udviklingsstadiet, manddommen er frugtbar og alderdommen hensygnende og gaaende tilbage. Med hensyn til legemets störelse er der forskjel mellem de forskjellige menneskeracer. Polarfolkene og mongolerne er smaavoxte, svage og har smaa hænder og födder. Papuas og en del negerstammer er endnu mindre af væxt medens derimod sydhavsfolkene, den amerikankse race og de hvide har en höiere, rösligere og kraftfuldere legemsbygning.

I almindelighed ser det ud, som om de primitive urfolk har været mindre og lavere af væxt end deres senere efterkommere, saa at sagnene om fortidens jætter og titaner nok rent er grebne ud af luften.

Alligevel har alle raa folkeslag större smidighed og fysisk styrke end kulturfolkene, som fölge af fortsatte legemsövelser og et simplere levesæt med alle dettes velgjörende indvirkninger. Paa samme maade er det let forklarigt, at ogsaa de hvide folkestammer havde mere fysisk kraft i de tider af raahed og barbari, da armestyrken styrede verden, og muskelkraften saaledes opövedes paa de andre evners bekostning.

Egyptisk Sheriff.

Dverg af Buskmandracen.

Ligeledes ser man endnu idag, at enkelte personer og slægter er större og stærkere end folket i almindelighed, ligesom tilfældet kan være med visse folkeslag f. ex. de storvoxte og vilde patagonier ved Amerikas sydkyster.

Höiden paa et fuldvoxent menneske sættes gjennemsnitlig til $1,_5$ a $1,_8$ meter (5 a 6 fod) og vægten til 70 a 80 kilogram (160 a 180 lb) medens kvinden dog naturligvis er noget mindre og af svagere og spædere legemsbygning. Men ligesom man paa den ene side har seet dværge af en höide af blot 2—3 fod, saa har man havt exempler paa personer af en störelse af 8 fod og 5 tommer, en höide, der skal være den störste noget menneske har naaet Ligeledes har der været mennesker, der har maalt $2._5$ meter (9 fod) omkring livet og veiet op til 263 kilogram (620 pund), hvilket dog alt er at betragte som tilfældige abnormiteter.*)

*) Vi har allerede tidligere omtalt forskjellen mellem de forskjellige menneskeracer. Men ogsaa i andre legemlige henseender findes betydelig forskjel. Enkelte folk er smaavoxte med stort hoved, saasom mongoler, polarfolk, buskmand og folkene paa van Diemens land, andre har lange lemmer, lidet hoved og liden krop som papuas, eller kort hals og brede skuldre som indianeren, korte ben som mongolerne

Et nyfödt barn er sædvanligvis af 6 decimeters (20 tommer) længde og veier fra 2,3 til 4 a 6 klgr (6—14 pund,) hvilket dog er meget varierende. Ogsaa maa det bemærkes, at negernes börns hudfarve ved selve födselen siges at være lysere, end den bliver siden, samt at den bliver mörkere og mörkere, eftersom barnet voxer til. Men ikke alene i legemlig men ogsaa i aandelig henseende er menneskene indbyrdes ulige—med hensyn til humör og sin hele aandelige gestalt—hvilket gjör, at ethvert har sit eget temperament ifölge naturens anordninger, og dette temperament har man inddelt i fire hovedklasser.

Det sangvinske temperament er det glade, lette, legende og bekymringslöse humör med lyse forhaabninger og livlig indbildningskraft. Dette temperament er det lykkeligste, men ogsaa det mest foranderlige af alle. En person med dette temperament gaar lige glad til alt —til livet eller til döden, samt har let opvakte, men ligesaa hurtigt forandrede og forsvindende tilböiligheder, og dybe, men altid höist forhaabningsfulde beregninger.

Det koleriske temperament er heftigt opbrusende og bringes let i harnisk. Personer med dette temperament lider ofte under voldsomme lidenskaber, der bliver til plage og fordærvelse for dem selv og omgi-

---

og kalmuckerne, magre ben og laar findes hos papuas, grove og tykke hos beboerne af Calcutta og St. Thomas, udadböiede födder og sammenstaaende knær hos negrene, smaa hænder og födder hos folket paa Sandwichöerne og Carolinerne, flade födder, og abeagtige lange fingre hos negere, hottentotter, brasilianere, lang underarm i forhold til overarm og krop hos negrene. Hovedets profil er konisk hos siameserne, firkantet hos kalmuckerne og trekantet hos hottentotterne. Kinderne er meget fremstaaende hos mongoler, negre og hottentotter. Öinene er adskilte og smale hos mongolerne, skjæve hos kineser, japaneser og siameser, ligesom halvaabne hos papuas. Næsen er bred og opstaaende afstumpet hos mongolerne, nedtrykket og flad hos negrene, flad hos Carolinerne. Munden er bred og klövet hos malaier, mongoler og polarfolkene, med tykke opsvulmede læber hos malaier og negre samt brede læber hos mongolerne. Tænderne staar paaskraa hos negre, malaier og indianere, er lange og spidse hos mongoler og kjödædere, brede og tæt sammenstaaende hos negre og frugtædere Örerne staar höiere hos hinduer og de gamle egyptere (af samme folkestamme), er meget store hos siameser og biskayer samt langt udtrukne hos flere indianske folkeslag. De kaukasiske folk, der har veldannet ofte ophöiet eller böiet næse, liden mund og smalere læber, har mörk og olivenbrun hudfarve i alle varmere luftströg, lys og hvid med rosenröde kinder i koldere klimat, ligesom öinene er sorte eller brune, haaret kruset og tilligemed skjægget sort i de varme lande, medens de koldere landes indvaanere er blonde med blaa öine, lyst slet og ofte rödt haar samt rödt skjæg, uagtet ogsaa her blandinger forefindes. Dette sidste har sin grund i klimatet, hvilket ikke er tilfældet med grundtypen hos de oprindelige folkeracer.

velser. Den koleriske skyr ingen middel og ingen opofrelser forat naa sit maal og udföre sit forsæt. Saaledes er det et meget farligt temperament for den, der ikke forstaar at moderere sig, men udvikler paa den anden side, kraft, energi og beslutsomhed ved alle dristige og storartede foretagender.

Det melankoliske, er det tause ofte lidende, dybt tænkende og vemodige menneskehumör. Hvad det föler, det föles dybt og vedvarer, men har ofte derved de mest forstyrrende virkninger, liggende, som det gjör, ligesom en skjult ild i det indesluttede humör og det fölsomme hjertes inderste helligdom. Det er tænkningens og dybsindighedens temperament, om det end ligesaa ofte er aarsag til den tause lidelse, der ödelægger livet og lammer sjælens kræfter för tiden.

Sluttelig erdet flegmatiske temperament, ligegladhedens, jevnhedens og fölgelig ogsaa svaghedens menneskehumör. Træg, langsom, magelig og ligegyldig for alt, har den flegmatiske hverken evne til heftig vrede eller sorg, men blot en tilböielighed til at vegetere og nyde livet i magelig ro og uforstyret bekvemmelighed, og er saaledes daarligt udrustet med naturens gaver.

Og med hensyn til konstitutioner, saa har den sanguinske ofte aabne, blomstrende og lyse ansigtstræk, den koleriske er mörk og frodig, den melankolske ofte brunet og mager, og den flegmatiske blond, blas, ofte svampig, og af et dumt og ligegyldigt udseende. Alligevel træffes disse temperamenter sjelden alene, men som oftest blandede med hinanden, saa den sangvinske kan have lidt melankoli og den koleriske en smule flegma, hvilket gjör, at harmonien bliver mere jevn og forskjellen mellem de ulige temperamenter ikke saa skarpt afstikkende.

Dog kan det siges, at ungdommen er mest sangvinsk, manden mest kolerisk, kvinden mest melankolsk og alderdommen mest flegmatisk. Saaledes er ogsaa folkeslagene i de varme zoner koleriske, i den tempererede sangvinske, i nordlandene mest melankolske og i alle polartrakter helt og holdent flegmatiske i alle sine livsforhold. Og med hensyn til menneskeslægten i sin helhed tör man næsten paastaa, at de hvide er sangvinske, negre og malajer koleriske, mogoler og indianere mere melankolske og polarfolkene flegmatiske, ligesom deres ynkelige stammeforvandte i Australiens örkenlande.

Men ved siden af temperamenterne, der tilhörer menneskene i sin almindelighed, gives der ogsaa mere specielle anlæg hos individerne, der gjör et menneske mere fremragende end et andet. Thi omend de fleste er middelmaadige og dumme som östers, saa har man dog en og anden, der er kvik og begavet som en gudesön.

Den ene kan have begavelse i en retning, en anden i en anden. Digteren, videnskabsmanden, tænkeren, mekanikeren og alle fremragende naturer har medfödte anlæg, uden hvilke al opdragelsee, al övelse og al speciel uddannelse ikke vilde have mere indflydelse end paa menneskene i almindelighed og paa den mængde af middelmaadigheder, som opfylder verden i alle tidsaldre. Men begavelse og talenter er dog gaver fra Gud, som naturen uddeler hverken rundelig eller efter nogen bestemt regel. Thi bortseet fra deres sjeldenhed saa uddeles de lige saa ofte i armodets hytter som i kongeborgene og marmorpaladserne. Alligevel maa det ikke forbigaaes, at en og anden virkelig begavelse ofte forbliver uudvilket og forsvinder ubemærket blandt folket, medens man ofrer umaadelige summer paa aandsfattige dögenigter. De medfödte sjælsanlæg beror helt og holdent paa hjernens bygning, og det ser ofte ud, som om et organ til visse anlæg udvikles paa andre evners bekostning. Thi man har seet begavelser, der udenfor sit fag har været enfoldige som börn og i alfald i den praktiske virkelighed ikke har formaaet mere end de fleste andre mennesker. Paa den anden side har man ogsaa seet personer, der har havt begavelse i alle retninger, og som med lige stor dygtighed har udrettet de forskjelligste ting, alt med en aldeles forbausende overlegenhed. Men den slags universalgenier er dog meget sjeldne og kan kaldes tidens sekulærbegavelser.

Ligesom hele familier, mand efter mand kan være begavede, saaledes ser man ogsaa at en eneste begavelse kan opstaa blandt flere middelmaadige södskende, ligesom det er bekjendt, at höist begavede personer sjelden overförer sit geni paa börnene, saa at det ser ud som om naturen ligesom har villet samle sin gudegnist i et eneste brændpunkt til de övriges forbauselse. Men uagtet mennesket i almindelighed nödig vil erkjende nogen anden begavelse end sin egen, og enhver ophöier sig selv forat fornedre endog de höieste naturer, saa forlanger og sandheden, at de lærer at indse, at gaverne er mangfoldige, men anden er en; den er Guds kraft, der virker i alle.

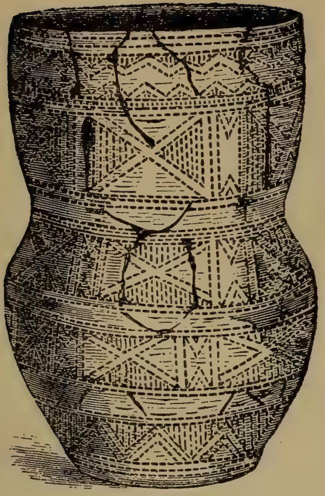

Fortidens Drikkekar.

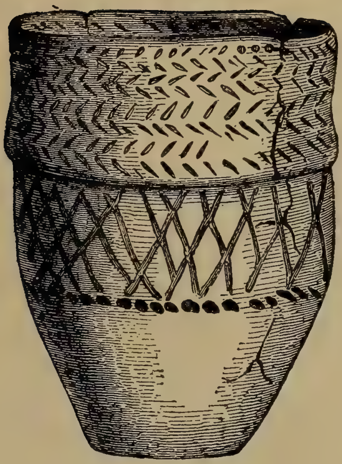

Gravurne af ler.

XI.

BEHOVENE OG OPFINDELSERNE.

Vi, civilisationens folk, har gjort os til slaver af vore behov og maa ofre af vor livskraft forat tilfredsstille den. Ikke blot föde, som betingelse for livets existens, eller klæder som beskyttelse mod kulde og luften, eller tag over hovedet under regnet og stormens rasen, men mangfoldige andre ting er blevne os et livsbehov og en absolut nödvendighed.*)

Men de vilde folkeslag trænger ingen madretter, hvilke de henter fra nærmeste palmelund eller brödfrugttræ, eller tag, som de finder i den kjölende skygge, eller klæder, thi klimatet gjör, at de ikke trænger andet end naturens egen dragt; de löber nögne omkring i urskovene. Hos os ansees det derimod som ublufærdigt at blotte Guds skjönneste verk og uden bedækning vise de plastiske former, som de gamle med rette kaldte Guds lemmer. I höiden faar man have hovedet og halsen ubedækked, thi selv hænderne skal skjules af handsker, om man vil være rigtig fin og optræde som gentleman inden salongernes verden. Ja man har begyndt at anse denne ydre bedækning, der op-

*) Alt levende, saavel mennesket som dyrene og planterne, behöver luft, lys, varme, fugtighed og næringsmidler. Menneskene og dyrene behöver ogsaa bevægelse og hvile eller sövn, hvilken sidste ogsaa paa en maade behöves af planterne. Og ligesom intet liv kan bestaa i tör udvandholdig luft, ligesaa lidt kan vandets dyr og planter leve i et aldeles luftfrit vand. De koldblodede dyr, endog de, der kan komme til live igjen efterat have været indefrosne i is, har dog nogen, om end mindre varme, og de dyr, der lever i mörket, behöver den smule lys, som der forefindes.

rindelig var anlagt mod klimatets haarhed, som noget fint og storartet og at være meget stolte over et udstyr, der idag er en baldragt, imorgen en vaskefille. Kun barnet bærer naturens simple klædedragt i al uskylighed og uden ringeste reflektioner eller blussel, indtil vi ældre faar undervist det i ærbarhedens mysterier.

Men naar nu naturfolkene vil gjöre sig rigtig fine,—thi behagesygen har været til fra menneskets begyndelse—saa plukker de affaldne fuglefjære og fæster dem i haaret samt fletter belter af fint græs eller siv forat hænge alle slags legeværk rundt livet, som man endnu idag ser det hos Amerikas og Sydhavsöernes vilde.*) Vil de nogensinde skaffe sig et telt af andet slags end en lövhytte, eller for morskabs skyld anlægge en slængekappe, saa syr de sammen pisangblade med bast til traade og med palmebladenes skarpe torne som synaale eller rettere syle til bladenes sammenheftning.

Paa denne maade levede ogsaa de förste mennesker i aartusinder. Og om behovet ikke havde tvunget dem til andre udveie, vilde menneskene maaske endnu idag sölet bort sin tid i de varme lande. Men efterhaanden, som menneskene forögedes, kom de ogsaa til at udbrede sig i flere retninger. Der födtes maaske ogsaa eventyrere, der vilde forsöge sin lykke paa andet hold, og som dreves af udvandringslysten, ligesom man i vore dage udvandrer til Nordamerika.

Man fandt det nye klimat for kjöligt og maatte beskytte sig med figenblade eller andre store blade man fik tag i. Og dette er den saakaldte uddrivning (rettere udvandring) fra lysthaven eller fra menneskets förste, frugtrige og solbelyste fædreland. Og da træerne ikke længere gav tilstrækkelig levnetsmidler, saa maatte man se sig om efter

---

*) De nögne naturfolk, der enten er ganske nögne eller omkring livet har et slags blufærdigheds belte, flettet af bast, fint græs eller opstrimlede palmeblade, ofte paa en ganske kunstfærdig og sindrig maade, er ogsaa tilböielige til at bruge andre prydelser end blomster og fuglefjær. De har sædvanligvis ogsaa prydelser i ansigtet, muslinger, træstykker, tilslibede benstykker, indsatte eller hængte i underlæben, næsens brusk eller örene m. m. Hos mere kunstfærdige folk bestaar disse prydelser i ringe, ligesom man nu pryder sig med armbaand og halsbaand, hvilket især gjælder kvinderne, der altid har været mere forfængelige end manden. Brugen af ringe i næsen var ogsaa gjængs hos fortidens historiske folkeslag, hvilket kan sees af I Mos. 24: 22, 47, hvor Abrahams tjener, der for sin herres sön friede til Rebekka, siger: "Og jeg satte ringe i hendes næse og armbaand paa hendes hænder" (saaledes staar det i grundtexten). Ligeledes pleier mange vilde folkeslag at male eller, som det heder, tatovere sig, især i ansigtet, undertiden over hele kroppen, saa at de faar et forfærdeligt udseende, som de formodentlig finder vakkert. Dette sker gjennem farvede plantesafter, der brændes ind eller ogsaa ingydes ved punktering med et skarpt instrument i huden og de underliggende fine blodkar; stundom foregaar ogsaa tatoveringen ved skjæring.

andre. Man fangede fisk med hænderne og lærte sig til at blive fiskeædere. Efterat man imidlertid havde faaet smag paa fisk, var det let ogsaa at faa smag paa andre dyr, som man ogsaa kunde faa fat i uden vaaben. Man blev saaledes lidt efter lidt ogsaa kjödædere, og det er ikke usansynligt, at man fra den periode ogsaa kan regne opkomsten af den endnu grusommere rovlyst hos de væmmelige menneskeædere.

Da mennesket er opfindsomt og har anlæg snart sagt til alting, baade ondt og godt, saa lærte det sig lidt efter lidt til at gjöre alleslags jagt og fiskeredskaber af sten, tilhugne og tilslibede med andre stene. De var visselig klodsede, men dog bedre end intet.

Fra alle landes urfolk, baade i Skandinavien og paa Sydhavsöerne, har man lignende vaaben og stenredskaber af aldeles samme beskafenhed, hvilket viser, at mennesket har taget sin tilflugt til stenriget som det förste og nærmest liggende haarde materialie for dets behov. Denne lange urtid kan derfor kaldes menneskets stenalder. Til öxer egnede sig især flintesten, paa grund af dens haardhed, sine skarpe kanter og lethed i at bearbeide. I Amerika benyttedes obsidianen, en med flintestenen nær beslægtet sort stenart, hvoraf det saakaldte knivebjerg i Mexiko bestaar, og hvor indianerne i aartusinder har havt sine knivfabrikker, ligesom man træffer spor efter gamle flinteknivfabrikker nu og da i de andre verdensdele.

Nu lærte man sig at gjöre klæder af huder, visselig raabarkede, men dog bedre end figenblad og sivkappen. Og om det end siges, at Gud selv personlig forkastede deres lövdragt og for de förste mennesker gjorde skjörter af huder og skind, saa faar man ikke hænge sig saa nöie i ordene. Men billedligt kan det alligevel betyde, at menneskene troede sig fra et höiere væsen at have faaet den store ide at indhylle sig i en böffelhud.

Men opfindelsen af spinderokken og væven, eller kunsten at spinde traad af bast eller uld samt endnu mere at sammenföie disse til töi, alt dette opkom længe efter, maaske ligesom de fleste opfindelser, ved et tilfælde, uagtet ingen paalidelig beretning om den förste opfindelse har naaet efterverdenen.

Efterat man siden havde lært at tæmme dyr, fangede som unger, og blandt dem gjort det udvalg af de for menneskene mest anvendelige og dem mest hengivne dyrearter, saa opgav man sluttelig for en stor del baade jagt og fiskeri. Menneskene blev nomader og drev sine hjorder rundt paa græsgangene. Thi de indsaa snart, at de ikke kunde have nogen fordel af andre end græsædende dyr, naar undtages hunden, der benyttedes til at vogte faareflokken. Paa denne maade opstod det idylliske hyrdeliv, da man ernærede sig af hjordernes kjöd og melk, anvendte huderne til klæder, telte og husgeraad, ligesom de prægtige oxehorn til kander og de kostbareste drikkehorn.

Ildens opdagelse og anvendelse er dog en af glandspunkterne i menneskeslægtens liv og af saa stor vigtighed, at man antog, at den var kommen fra guderne. Thi ifölge det græske sagn berettes det,at ilden blev stjaalet fra Zeus, der var tordenens behersker. Dette tyder maaske paa, at man hos et eller andet folk har hentet den förste ild fra et træ, der var antændt af lynet Til en begyndelse maatte man vedligeholde ilden i stadigt fornyede baal eller den evige ild, som det da kaldtes. Thi hvis den slukkedes, havde man intet middel til at gjenopvække den tabte "gudsgnist."

Senere opfandtes andre antændigsmethoder. Vilde folkeslag gniede to træstykker mod hverandre, indtil de antændtes. En anden maade bestod deri, at man slog to kiselstene mod hverandre, saa at man fik gnister, der kunde antænde let brændbare gjenstande. Efter jernets opdagelse anvendtes flint og staal samt endelig i vor tid svovel eller sikkerhedsfyrstikker. Gjennem ildens opkomst blev det först muligt at bearbeide metallerne, af hvilke kobber er det, der först anvendtes til redskab og verktöi,der vel var slöve, men dog stod langt over stenvaaben og granithammere.

Om man end havde fundet guld og sölv för noget andet metal, saa var disse dog paa grund af sin myghed ikke andvendbare til andet end prydelser, hvortil de lidt efter lidt kom til at anvendes,og de udgjör endnu idag den rige verdens luxuriöse glitterverk. Derimod findes kobber paa mange steder i en saadan tilstand, at det strax kan hamres, og var let at opdage. Man opfandt ogsaa maaden gjennem legering og sammensmeltning med andre metaller, tin, zink og sölv, at gjöre det mere haardt og sprödt.

Og under aartusinder kjendte man ikke noget andet mere anvendt metal end kobber og dets legeringer, saa man f.ex under den trojanske krig ei havde andet end kobbervaaben,ligesom blot saadanne anvendes hos alle europæiske folk, som man har anseet som celtiske indvandrere.*) Hele dette lange tidsrum har man ogsaa med et fællesnavn kaldt bronsealderen **)

*) Disse folkeslags bronsearbeider er altid stöbte og ikke smedede eller hamrede.

**) Endog paa Moses's tid har jernet været ubekjendt. Og da det i 1 Mos.4: 22 omtales, at Tubalkain (navnet skal bettyde kobbervaaben eller kobbersmed), "blev stamfader for alle smede og den, som arbeidede i kobber og jern," thi saaledes bör det ord ret oversætes, saa er ordet "jern" tilsat i en senere tid, da berettelsen nedskreves eller omarbeidedes. Man ser, at israeliterne havde dygtige træ og metalarbeidere selv i örkenen; specielt nævnes Bezalael (2 Mos. 37 ff.) som aldeles udmærket. Han arbeidede i guld, sölv og kobber endog i drevet og ophöiet kunstarbeide, men jern nævnes ikke. Derimod heder det i 2 Mos. 38: 8 ordret oversat: "Og han gjorde et vaskefad af

Nordisk kriger fra den ældre jernalder (ca. 300 efter Kristus).

Men uagtet hverken tiden eller opdageren er bekjendt, saa var det dog först henimod den historiske periode, at jernet blev opdaget, da det var saa meget vanskeligere at erholde jern i större mængde, som dette yderst sjelden findes rent, men blandet med syre. Jernmalmen fordrer saaledes altid smeltning og en egen behandling, om den skal kunne anvendes. Jernet er dog det mest nyttige og uundværlige af alle metaller og findes ogsaa i den störste overflod over hele jorden. Man har ogsaa opdaget andre metaller, i det man f. ex. af alunskiffer og ler laver aluminium.

Med jernets og staalets opkomst faar jern og andre redskaber et stort fremskridt. Opdagelser af metallerne og maaden at gjöre disse brugbare paa var derfor et höist vigtigt vendepunkt i den menneskelige udvikling. Thi dette bidrog i væsentlig grad til,at man kom til at bygge sig huse og anskaffe sig faste boliger. Man slog sig ned paa et passende stykke jord, forandrede levevis og skaffede sig et fædreland, paa samme tid som man lærte sig til at dyrke jorden og höste dens afkastning. Hermed var ogsaa det förste om end ogsaa det simpleste skridt taget henimod en jordbrugerstilling og al egentlig samfundsudvikling.

At spise plantefrö havde mennesket maaske lært af spurverne. Og da forsöget lykkedes, saa bestod kunsten i at udvælge passende planter,der var at finde blandt de större græsarter—ulige slags i ulige klimater—og som derfor er blevne de vigtigste planter til næring for menneskene. Til at begynde med forsögte man maaske blot at udsaa frö af de planter og det slags,hvormed man först vilde gjöre en pröve, i gytjen efter tropernes regntid og flodernes oversvömmelse, ligesom man endnu idag ofte gjör med risdyrkningen, inden man sluttelig lærte at grave og bearbeide jorden til sædekornets modtagelse.

Paa samme maade spiste man i begyndelsen ogsaa kornet helt. Siden lærte man at male kornet til mel og af en deig tilvirke bröd, der först törredes i solen,men siden kom til at behandles paa bagermaner. Den förste maling foregik mellem stene og gav anledning til opfindel-

kobber af de speile, som tilhörte kvinderne, der gjorde tjeneste ved indgangen til hytten." Heraf ser man, at kvindene kun benyttede kobberspeil eller blankskurede og polerede kobberplader til at speile sig i. Havde jern og staal været bekjendte, vilde man havt speil af polerede staal plader, der er meget klarere og mere ialmindelighed benyttedes som speil i hele fortiden. Efter glassets opdagelse af Phönicierne,og efterat dets anvendbarhed var bleven mere udvidet,benyttede man paa bagsiden sortmalede glasskiver som speil. Kunsten at gjöre speil ved at bedække glassets ene side med et tyndt lag af tinfolium, er en opfindelse,der skriver sig fra de senere tider. Kilden eller den rolige vandflade var forresten det förste naturlige speil for jordens skjönheder.

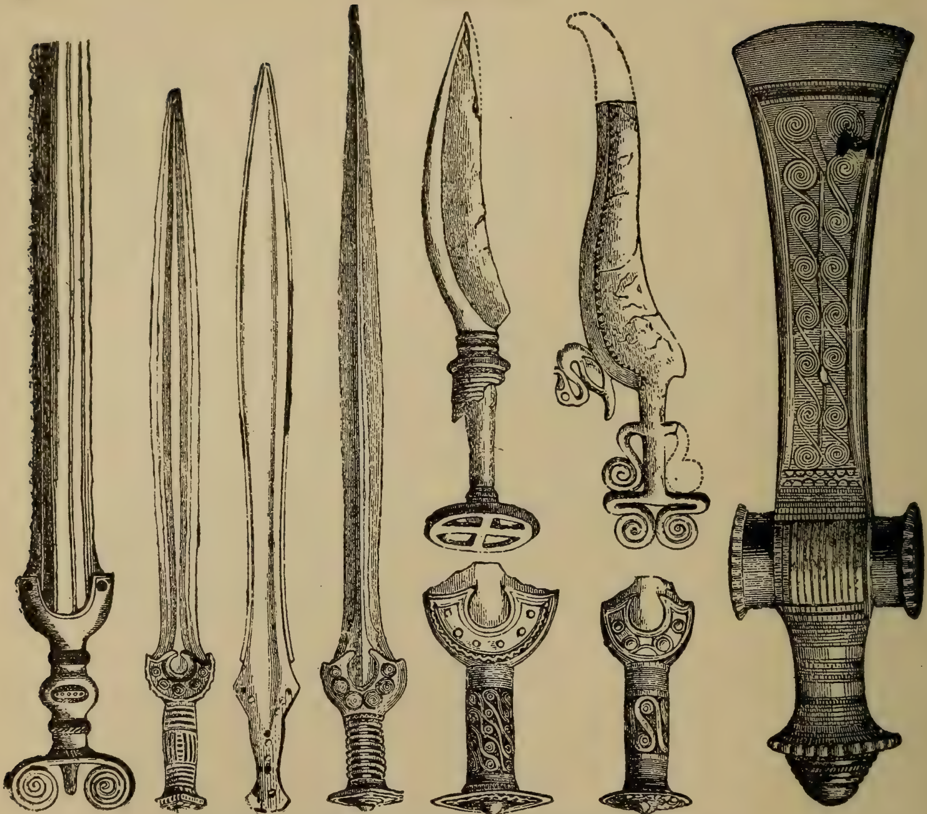

Vaaben eller værktöi fra bronzealderen.

Smykker fra bronzealderen.

sen af haandkværnen, der i hele fortiden udgjorde folkenes eneste maleindretning.

Til dette grove og besværlige arbeide benyttedes sædvanligvis slaver. Selv den beseirede Samson maatte staa ved haandkværnen hos filisterne i Gaza. Men vandkværnen, der först opfandtes paa kristendommens tid, samt senere vindmöllen og i den nyere tid dampkværnen har med sit sammensatte maskineri gjort det ædle möllerhaandværk til noget ganske andet end et fortidens haandarbeide.

De for eventyr og vovestykker anlagte mennesker fik snart det indfald at ville begive sig ud paa vandet, og de förste forsög i seilekunsten foregik paa bark og træstammer, senere i udhulede træer, paa flaader eller i flettede baade og sidst i mere kunstigt byggede fartöier, idet sömandshaandteringen udbredte sig. Grönlænderne forfærdiger endnu idag de tætteste baade af sæl og hvalrosskind, ligesom de indfödte i

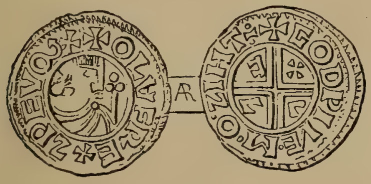

Sveriges ældste mynt.

En af Sveriges nugjældende mynter.

Peru fletter saadanne af siv, der er fuldstændig brugelige, og paa andre steder i Sydamerika findes en tæt træart med saa store stammer, at man af den kan udhugge kanoer, der rummer en besætning af 150 mand.*)

Af fortidens folk stod fönicierne höist som sömænd og verdensopdagere. Ligesom middelalderens portugisere og vor tids englændere og Normænd var de ude paa alle have og ved alle kyster ikke blot i sit nabolag men i fjerne trakter. Thi de hentede guld i Ophir (rimeligvis i det sydlige Arabien) til kong Salomons tempelbygning, seilede til Tinöerne og ravkysten, eller til Britannien og Östersöen, og der er dem, som tror, at de baade seilede omkring Afrika og til Amerika, om end resultaterne deraf er ubekjendte.

Först ved oppfindelsen af kompasset hvilken tilskrives italieneren Flavia Gioja 1302, uagtet det allerede paa grækernes tid var kjendt i Kina, og siden 1190 i det sydlige Europa, rimeligvis indfört af araberne, og videre ved Amerikas opdagelse af Columbus 1492**) samt

*) De store kanoer i Sydamerika tilvirkes af de umaadelige stammer af Bombax Ceiba, hvilke træer har en meget höi alder.

**) Columbus, der var födt genueser, reiste paa den spanske dronning Isabellas bekostning; den förste plads var San Salvador. Navnet Amerika skriver sig fra dets förste beskriver florentineren Amerigo Vespucci.

Kristoffer Columbus.

den derpaa fölgende verdensomseiling, der först foretoges af Magelhan*) antog söfarten og seilekunsten en mere kosmopolitisk karakter, hvilken i vore dage betydelig er udvidet ved opfindelsen af damp skibe.

Med agerbrug og söfart opkom ogsaa handelen, til en begyndelse gjennem bytning, indtil man fandt det bekvemmere at anvende metaller, specielt sölv, som byttemiddel, samtidig med at betydelige oplagsteder befolkedes mere og mere og, blev til stæder og handelpladser, hvor mange mennesker fandt sit udkomme og rörelsen var livlig.

London, Englands hovedstad, beliggende paa begge sider af Themsenfloden med en tunnel under denne, er for nærværende verdens störste og folkerigeste stad, der efter de sidste opgave har 4,769,000 indbyggere, og hvor der aarlig födes 46,000 börn. London har flere katoliker end Rom, flere Jöder end Palestina, flere Skotter end Edinburg og flere Irlændere end Dublin. Den indtager en udstrænking af 700 engelske kvadratmil. Dens 8,000 mil gader voxer aarlig med 40 mil nye gadeanlæg og 15,000 huse. Paa havnen findes gjennemsnitlig hver dag 1,000 fartöier med 10,000 mands besætning. For drukkenskab arresteres 38 000 personer om aaret. Postkontorene besörger aarlig 298,000,000 breve. Omnibusselskabet eier over 700 vogne, der aarlig befordrer 56,000,000 passagerer.

Det er farligere at færdes i Londons gader end at reise paa jernbaner eller over Atlanter havet; alene i aaret 1883 krævede gadetrafikken som offere 130 menneskeliv og 2,600 saarede.

Kjæmpestaden har 15,000 politimænd, 15,000 droskekudske og 15,000 postbetjente. Antallet af daglige blade og ugeblade er 400. Ildebrande forekommer gjennemsnitlig 600 gange om aaret. London har femten gange flere indvaanere end Kjöbenhavn og to og tyve gange flere end Stockholm.

Næst London er Paris, Frankriges hovedstad, beliggende ved og paa öer i Seinefloden, Europas störste by med næsten to millioner indbyggere, og verdensberömt for sine herlige aabne pladse, anlæg, paladser og indretninger. Og med disse to Europas stæder kappes den nye verdens fornemste stad New York, beliggende dels paa öer dels paa fastlandet omkring Hudsonflodens munding. Sammen med sine forstæder, Brooklyn og Long Island City, har byen over to millioner mennesker og udmærker sig ved sine prægtige bygninger, brede gader

*) Portugiser; myrdet paa Filippinerne.

Armebaand af sölv.

Glassperle. Bronzenaal. Fingerring of sölv.

Medaljon af sölv. Fingerring of guld. Spænde af bronze.

Ringspænde af bronze. Spænde af bronze.

Smykker fra Vikingstiden.

og vakre parkanlæg. Især er hovedgaden Broadway bekjendt for sin umaadelige trafik.

Ved udbytninger med sölv bestemte man metallernes værdi efter deres vægt men da denne betalingsmaade tydeligvis var forbundet ved store vanskeligheder, kom man paa den ide at forsyne et rundt stykke metal med et tegn eller et præg, der angav dets gehalt og vægt. Senere blev det regjeringen, der overtog ansvaret for myntvæsenet og under sin garanti lod præge mynt, og derved fremkom pengene, der siden i den grad har udviklet sig, at de i vore dage behersker verden, saaledes at selv de frieste folk er slaver under pengenes enevælde.

Men vi afhænger dog ikke alene af penge og et forbedret agerbrug for tilfredstillelsen af de daglige brödbehov, men ogsaa af en fuldkommen udviklet bygningskunst. Thi bjergklöftene, grotterne, jordhytterne og baghusene har for længe siden maattet give plads for moderne herresæder og paladser udstyrede med elegance og smag. Paa samme maade er vi komne til ganske andre resultater med hensyn til bordets behov. Den usleste melk det saltörrede bröd og de uskrællede rodfrugter forekommer nu ikke engang i de fattige huse, og i de fornemme huse har man drevet kogekunsten frem til en luxus, hvorunder bordene bugner under byrden af de lifligste vine, de mest udsögte lækkerheder og under tyngden af al madlavningens yppighed.

Paa samme maade er vi den moderne tids ypperste modejournaler. Vi pudses op under saxen og har gjort os til slaver af modernes og kostymernes magt, saaledes at den elegante verden egentlig regjeres af haarskjærerkunsten. Der er nu ikke mere spörgmsaal om gederag eller lövehud og knapt nok om skindkrave eller faareskinspels, men om klædesfrakken, blusen og gutaperkakappen, ligesom hos kvindene om uldkjoler, silkekufter, tylklædninger, flöielshatte og kassemirs sjaler, og folkets udstyr kan taale sammenligning med den nyeste pariserdragt. De rigt smykkede gemakker, fra gibstagene, freskomalingerne, draperierne, tapeterne og efterligninger af det antike, til de tyrkiske tæpper, palisanderbordene, gyngestolene, lamperne og de kostbare garderober giver tilstrækkeligt bevis paa kunstfærdighed, luxus, og behovenes uendelighed i vore dage.

Det er imidlertid ikke her meningen at gjennemgaa alle grader af opdagelser og opfindelser, fra det förste simpleste verktöi til vore fineste staalarbeider, og fra de förste lidet anvendelige redskaber til nutidens kompliccerede dampmaskiner. Vi vil blot antyde, hvor meget, der allerede er bleven gjort för vor tid, og hvor meget arbeide, der har været anvendt, samt at de fleste opdagelser just derfor da var de vanskeligste.

Men en blandt de vigtigste opfindelser var bogstavskriften, som man rimeligvis uden grund har villet tillægge fönicierne, glassets og pur-

Skibs-faconer fra 1400 aaret.

purets tilfældige opfindelse. Thi först gjennem alfabet og bogstavskrift sattes menneskene istand til at forevige sine tanker, og at sende dem og resultatet af forskninger langt ind i kommende tidsaldere. Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten i midten af 1400 aartalet*), hvilken dog för allerede var bekjendt hos kineserne, samt de store forbedringer, som den senere har undergaaet, har sat kronen paa værket og udbredt kultur og videnskab i vide kredse samt ogsaa i væsentlig grad bidraget til forskningens fremgang.

Man behöver ikke nu som i fortiden at indridse sine tanker paa træskiver eller paa med vox bedækkede metalplader, og hellerikke som för med utroligt arbeide afskrive sine böger paa papyrusblade, huder, pergament eller papir. Medens det för tog aar at afskrive en eneste bog i et exemplar, hvilket ofte betaltes med en stor landeiendom, saa kan noget saadant nu foregaa i tusinder af exemplarer paa nogle dage ved hurtigpressen. Nu oversvömmes vi af böger, baade nyttige og unyttige, aandrige og enfoldige, men midt iblandt skrabet, der frembringes af vor tids skriveklöe, findes der dog perler af uskattelig værd for menneskeslægtens forædling, ligesom det for det meste er gjennem det trykte ord, at sandheder frigjöres, ideerne vækkes og folket kommer til bevidstheden om betydningen af frihed og lys.

Af stor betydning var ogsaa opdagelsen af mikroskopet eller forstörrelsesglasset, hvilken tillægges hollænderne fra det 13de eller 14de aarhundrede, og som tid efter anden videre udvikledes.**) Thi det er ved mikroskopets og tubens hjælp, at det menneskelige öie kan studere infusionsdyrenes fineste dele, ligesaa vel som de fjærneste himmellegemer.

Opfindelsen af urværket, hvilket tilskrives tyskerne, var ikke heller uden stor betydning, da man derved kunde gjöre tidsberegninger paa en langt sikkrere maade end ved vandur, timeglas eller solvisere.***)

*) 1440 fortsattes og forbedredes af Joh. Faust og Peter Schöffer. Bibelen udkom 1446. Gutenberg var födt i Mainz og boede i Strassburg.

**) Som det sammensatte mikroskops opfinder nævner man snart den hollandske landmand Cornelius Drebbel 1620, snart Jansen, fader og sön, brillemagere i Middelburg, Holland, 1650.

***) Denne sidste er antagelig den ældste tidsmaaler opfundet i österlandene. Assyrierne havde allerede solvisere med graderede skalaer, og af disse havde jödekongen Ahas (743—728 f Kr) forskaffet sig en paa hvilken skede et mirakel med skyggens misvisning (Es 38: 8, 2 Kon. 20: 9—11) som naturligvis enten er et sagn eller skede gjennem bedrageri. Da disse ur blot kan anvendes om dagen og i solskinnet, saa opfandtes vandurene, hvor vandet ledС†edes igjennem sand eller smaa hul og faldt ned i et kar, der var indrettet med grader til at vise timene. Saadanne ur brugtes paa romernes tid. Harun al Raschid for-

Hertil kommer de af Keppler*) og Newton**) opdagede tyngde og centrifugalkræfter, himmellegemernes bevægelser, fastslaaede af Copernicus***) og andre storartede sandheder, bragte for lyset af mænd, som derfor belönnedes med fangenskab eller baalet af et forstokket præstevelde i obskurantismens tidsalder.

Sluttelig maa vi nævne krudtet, forud ogsaa bekjendt hos kinesene, der blot anvendte det til fyrværkeri og som lægemiddel. Krudtets opfindelse har man tilskrevet en tysk munk†) i det fjortende aarhundrede, som vilde gjöre guld, men istedet fik en explosion i gryden. Denne opfindelse har frembragt stor forandring i krigsförelse, ligesom den ogsaa har faaet anvendelse ved bjergsprængning. Krigen er ved krudtets anvendelse blevne frygteligere end för, idet menneskeliv og eiendom hurtigere kan ödelægges, men paa den anden side bliver den mindre langvarig, da folket ikke længe kan staa udgifterne, der snart udtömmer dets hjælpekilder.

Krudtets anvendelse til skydning kom i brug i 1400 aartalet. De förste kanoner var af træ, beslagne med jernbaand og ladedes med stene. Da Karl Knutsson 1452 bröd ind i Skaane, og herjede og brændte Lund, havde han i sin arme flere saadanne trækanoner, der kjörte paa kjærrer og derfor kaldtes kjærrebösser. Lidt efter lidt begyndte man at stöbe dem af jern i begyndelsen meget lange og af liden kaliber. Ogsaa haandgeværene var i begyndelsen meget daarlige og affyredes med lunte. Siden opfandt man laas med hjul, der trækkes op ligesom et ur. Flintestenen sad fast, og hjulet som var af staal, surrede omkring forat faa ild af flintestenen. Derpaa opfandtes laas med hane, men slagfjæren laa udenpaa laasen. Ofte var kolben forsynet med en öxe eller andet vaaben. Senere opfandtes de s. k. per-

---

ærede Karl den Store (768—814) et kunstfærdigt af araberne arbeidet vandur af metal. Ogsaa opfandtes time glasset, hvor fin sand löb fra et övre glas ned i et andet paa en time, hvorpaa glasset vendtes. Saa danne ser man endnu paa vore gamle prækestoler. De förste mekaniske urværk, der opfandtes i Tyskland i det 13de aarhundrede, var af træ, meget simple, uden pendel samt höist upaalidelige. Först efter pendelens opfindelse og opdagelsen af lovene for dens svingning, begyndte man at fabrikere lommeur, der var meget simple. Disse forfærdigedes væsentlig i Nürnberg og kaldtes Nürnbergeræg. Droning Kristinas ur ansaaes som en stor mærkværdighed og Karl den 11te fik ogsaa et ur som present af en udenlandsk fyrste. Endnu for hundrede aar siden var ur meget sjeldne blandt almuen paa landet.

*) Tysker (1571—1631) ansat hos Tycho Brahe.

**) Englænder (1642—1725).

***) Fra Thorn i Preussen (1473—1543), den förste der lærte, at jorden bevægede sig, og solen staar stille. Hans system satte verden i forbauselse.

†) Berthold Schwazst fra Freiberg 1354.

kusionslaase. I geværer forsynede med et saandant antændes krudtet af en knaldhætte, i hvilken knaldkviksölvet exploderer ved et slag fra hanen. Nu for tiden er ogsaa disse gammeldagse og lidet anvendte, siden bagladningsgeværerne er komne i brug.*)

I de sidste femten aar har krigsvæsenet betydeligt udviklet sig som fölge af opfindelser af hurtigskydende geværer og kanoner, kuglespröiter m.m.,der sætter en skamflæk paa den europæiske civilisation; thi man kan med grund sige, at den civilisation, der anvender sit kjendskab til naturens kræfter til sine medmenneskers fordærvelse, er værre end barbari.

I vor tid har man gjort sig til en fuldkommen verdensbehersker. Man behersker ikke blot dyrene, men ogsaa elementerne, og har forstaaet at udfinde og drage fordel af alle saavel synlige som usynlige naturkræfter. Ved hjælp af disse reiser man med pilens hurtighed over vand og land, man stiger til luftens höiere regioner,og taler med hverandre uanseet afstand. Man udforsker alle hemmeligheder og maaler endog de ubekjendte rum i stjernelandet. Det er saaledes klart, at, om de förste mennesker stode op igjen forat indvies i alle nutidens forhold,saa vilde de idetmindste betragte sine efterkommere som halvguder og være rede til at tilbede dem, ligesom vi paa vor tid ingen anelse har om, hvad fremtiden bærer i sit skjöd.

*) Som sprængningsmiddel er krudtet nu paa det nærmeste fortrængt af det i midten af vort aarhundrede opfundne nitroglycerin,der udgjör hovedbestanddelen i mange forskjellige slags sprængstoffer, saasom dynamit, sebastin m. fl. og hvis sprængkraft er fire gange större end krudtets. Ogsaa i krig anvendes nu dynamit,især i sökrig (til miner, torpedoer o. s. v.).

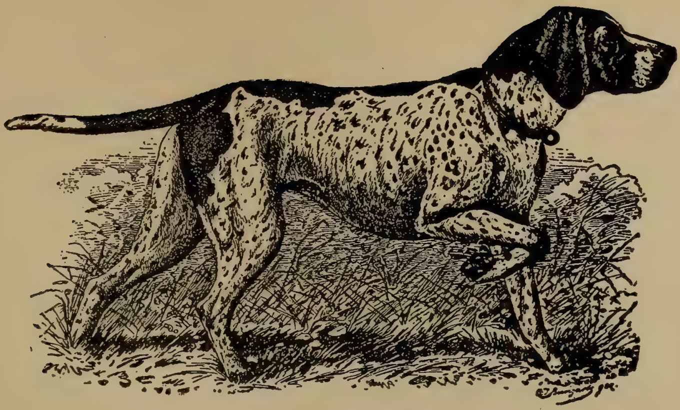

Fuglehund.

XII.

HUSDYRENE OG HUSHOLDNINGSPLANTERNE.

Husdyrene har helt og holdent antaget den samme unaturlige stilling i livet som menneskene, ikke blot derved, at de, hvad föde og skjödsel betræffer er blevne aldeles afhængige af dem, men ogsaa derved, at de er blevne stærkt paavirkede af menneskenes vaner og levevis. Derved er disse dyr ogsaa blevne udsatte for en mængde sygdomme, foranderligheder og andre mod deres oprindelige natur stridende forhold, der er ubekjendte for dyrene i vildmarken, foruden at de af menneskene behandles med ömhed eller tyranni,med kjærlighed eller pisk under den mest slaviske underkastelse. Uden husdyr og husholdingsplanter, skulde menneskene nu paa de fleste steder ikke kunne existere, og hos de civiliserede folk udgjör saavel stalden som ageren det vigtigste for menneskets jordiske tilværelse og for dets ökonomiske velstand.

For den vilde jæger var alt dette derimod fuldstændig overflödigt. Han behövede blot et eneste dyr nemlig hunden som sin trofaste jagtkamerat. Og i dette dyr fandt han en ypperlig medhjælper paa jagtens felt, hvorfor hunden nemlig er blandt de först tæmmede dyr og menneskets troeste ledsager. Tro, aarvaagen, lærvillig og hengiven har hunden ogsaa fulgt mennesket over hele jorden. Den kan muligvis nedstammme fra flere forskjellige vilde dyr. Derimod kan tæmningen af katten först tillægges en senere tid, da den blev nödvendig til udryddelse af rotter og mus inden huset.

Med nomadelivet antog det menneskelige levevis en anden karakter, og husdyrene blev uundværlige for mennesket. De dyr, der kunde anvendes til föde, og hvis kjöd var mest velsmagende, var saaledes for nomaden de mest nödvendige, især da disse dyrs huder var særdeles brugelige til telte og klæder. Först ved agerbrugets opkomst fik

St. Benhards hund.

Islandsk hund.

man brug for træk og arbeidsdyr, noget som hverken jægeren eller nomaden egentlig behövede, uden til at reise hurtigere fra et sted til et andet og for desto hurtigere at kunne forfölge vildtet.

Man saa snart, at klovdyrene var de mest passende for menneskets behov saavel paa grund af disse dyrs levevis, lækre kjöd og tykke skind, som paa grund af deres medfödte fromhed og tilböielighed til helt og holdent at underkaste sig menneskenes herskevælde. Kreaturer er derfor af stor nytte i de tempererede lande, hvor melk og smör

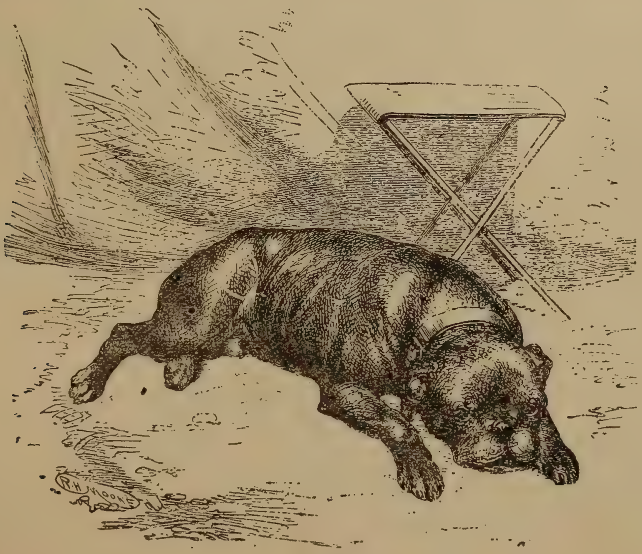

Bulldog.

Pudel hunde.

kan benyttes uden hurtigt at bortskjæmmes ligesom i jordens varmeste egne. Disse dyr blev ogsaa tæmmede allerede i den forhistoriske tid. I de varme klimater benyttes dog böffeloxen mere som trækdyr.

Af lige stor eller endnu större nytte er kamelen og dromedaren i visse egne af den gamle verdens varmeste kontinent. Ved reiser gjennem örkener og törre distrikter er disse dyr uundværlige, og de fandtes sikkert tamme som husdyr allerede för den tid, om hvilken man har nogen historisk beretning. De nöier sig med den törreste og usleste græsgang og kan i lang tid undvære drikke, som fölge af, at de drikker en masse paa en gang og oppevarer det overflödige i blærer, der ligger ved mavesækken. Deres födder, der kun har smaa klover paa taaspidsene, er forsynede med myge saaler ligesom en dyne, saa at de med lette og sikre skridt kan vandre paa en stenet vei eller gjennem de brændede sandörkener.

Kamelen er et fromt og lydigt dyr, der udmærker sig ved lydighed og lærvillighed. Den lægger sig paa knæ, naar den skal lastes eller

bestiges af ryttere, vandrer med rolige og hurtige skridt gjennem örkenerne, hvor kamelerne gjerne gaar i rad efter hverandre, bærer et helt handelslæs og desuden en hel familie paa sin ryg og lader sig ligesom hunden om natten benytte som den sikreste hovedpude.

Faaret synes ogsaa at have været blandt de förstt tæmmede dyr, först for kjödets og siden efter spinderokkens og vævestolens opfindelse ogsaa for uldens skyld. Thi för kunde faarets hud blot benyttes til telte og tæpper samt i de koldere trakter til klæder. Geden derimod bör i tam tilstand henföres til en senere tid, og den er rimeligvis först bleven tæmmet i bjergdistrikter, hvor dens egentlige hjem er, da kaschmirgjeden, der leverer det bekjendte kamelgarn, kun findes i Höiasiens varmere bjergegne og neppe kan akklimatiseres, om det ei skulde være i Sydamerikas tropiske bjerge. Paa samme maade er renen blevet et husdyr, der er lige nyttigt og uundværligt for polarfolkene, som kamelen for de arabiske folkeslag og i Afrikas örkener.

Da den gamle verdens urfolk blev fortrængte til polarlandene, fandt de der i renen et passende dyr for alle sine behov, uagtet det ogsaa kan være muligt, at de bragte den med sig fra sit tidligere fædreland. Det er ikke nok med, at de af renhjordene forskaffer sig de nödvendige levnetsmidler, men de trækkes ogsaa af dem over de uendelige snevidder. Nordens yderste polarfolk er derimod hvalrosjægere og benytter hunde til at kjöre med.

Af enhovede dyr er hesten et af menne kets ypperste husdyr, der fölger det overalt fra polarcirkelen til equatortrakterne. Bekjendt for sin hurtighed, sit mod, sin lærvillighed og sin renslighed gjör hesten ogsaa fordring paa at være menneskets vakreste husdyr, der med al

Rener.

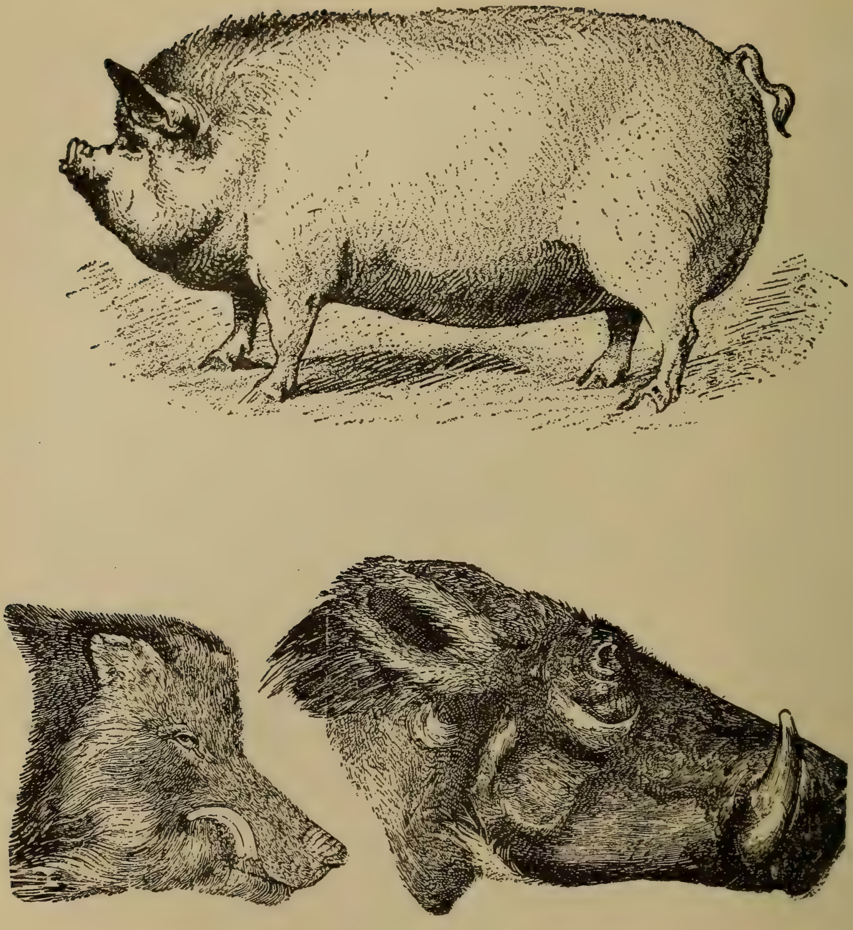

Husdyrene og deres stammeformer. Svin: hvid yorkshirerase.
Hoved af et almindeligt vildsvin. Hoved af det afrikanske vortesvin.
Oxe.

mulig luxus bekostes og underholdes samt har ligesaa mange former og afarter som de talrige hunderacer. Tidlig tæmmet, maaske allerede af jægerne, forat de ligesom Amerikas indianere kunde forfölge vildtet paa hesteryggen, var hesten som et græsædende dyr ogsaa spiselig hos alle fortidens nordlige og tartariske folkeslag. Men som en fölge af jödiske fordomme blev hesten erklæret for uren af de kristne, som ogsaa derved vilde udskille sig fra hedningerne.

I alle bjerglande med varmt klimat er æslet til stor nytte som trækdyr især over bjergstierne. I endnu större anseelse staar mulæslerne, der er en blanding af æsel og hest, ligesom de forener det förstes ihærdighed med den sidstes mod, raskhet og noget större vækst. Men af alle trækdyr er elefanten saavel det störste og stærkeste som det mest forstandige og lærvillige, og den har blot den feil, at den aldrig i tam tilstand vil formere sig, hvorfor den stadig maa fanges og opfödes.

Af 3 a 4 meters höide og saa stærk og modig, at den trodser löven, tigeren og boaslangen bliver elefanten 100 til 150 aar gammel og siges kun at mangle taleevner forat være et fornuftigt og konversabelt dyr, da den forstaar alt, hvad man siger til den. Foruden bukken er den rimeligvis det eneste dyr, der har lyst paa menneskenes berusende drikkevarer, af hvilke den ofte endog faar ordentlige tömmermænd.

Elefanten bevæger sig visselig klodset, men dog temmelig hurtigt, kan bære over 20 personer paa ryggen og er meget anvendbar paa jagt, da den er meget modig og ikke let tager flugten. I fortiden anvendtes den med stor fordel i krig og bar da paa ryggen taarne, i hvilke der sad soldater; paa en maade var den et slags vandrende fæstning, der anrettede stor ödelæggelse i fiendens rækker.

Med snabelen, der er dens haand, sugerör, og forsvarsvaaben, udretter den forunderlige ting, trækker korken af en flaske, löser op knuder, tager penge fra marken, indsuger vand og spröiter det ud som en spröite og tager en tiger om livet og kaster den i marken saa haardt, at dens ben knuses, paa samme tid som snabelen er et redskab, ved hvis hjælp elefanten spiser, idet den förer maden til munden. Skade at dette store, let tæmmelige og nyttige dyr ei kan leve uden i de varmeste lande samt er umuligt at underholde undtagen i den egentlige palmeregion og i nærheden af equator eller vendekredsene.

I alle lande med tempereret klimat er ogsaa svinet et nyttigt husdyr for bordets brug. Af fedtet laver man baade madolje og stearin. Men svinet er ikke to men firklovet og er et sumpdyr af den ikke aller renligste beskaffenhed. Hos de landbrugende nationer findes ogsaa mange tamme fugle, saasom gjæs, ænder, kalkuner og duer, samt i varmere lande fasaner og andre slags. Men först af alle maa man nævne hönsene, der regner aner fra den graaeste fortid og findes hos alle samfundsklasser, samt overalt hvor æg og kyllinger ansees som nödvendighedsartikler.

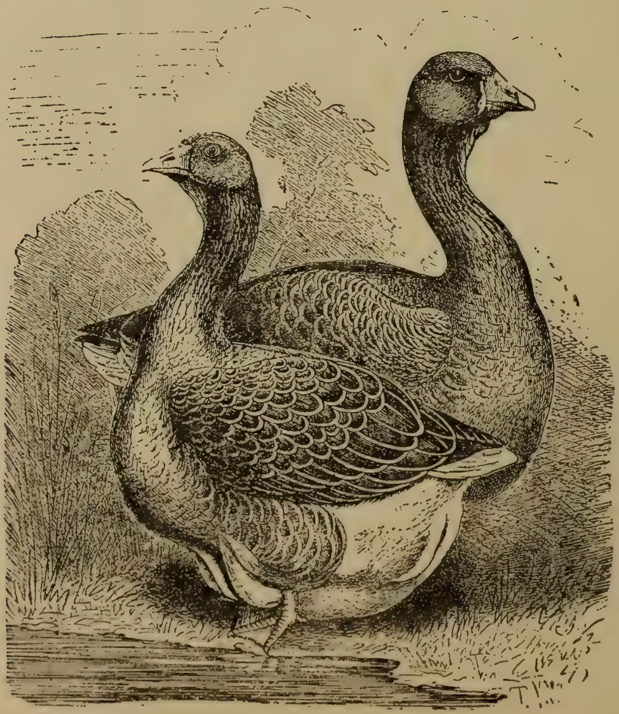

Houdanske höns. Toulonsergjæs.

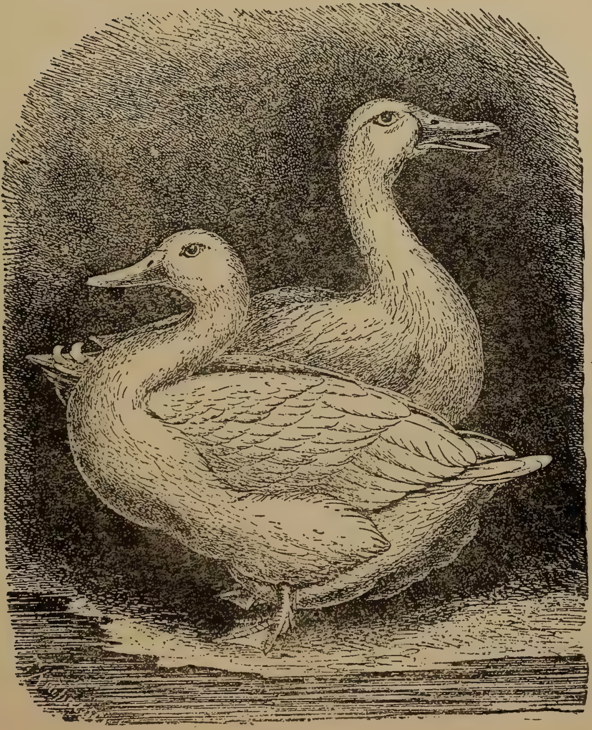

Andalusiske höns. Aylesbury ænder.

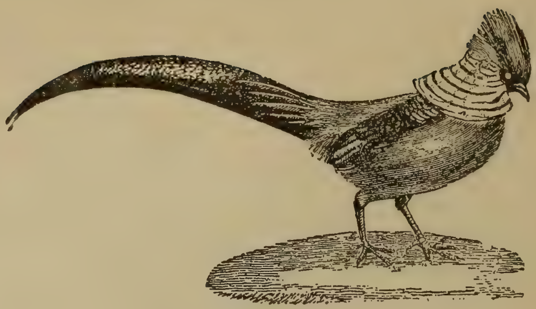

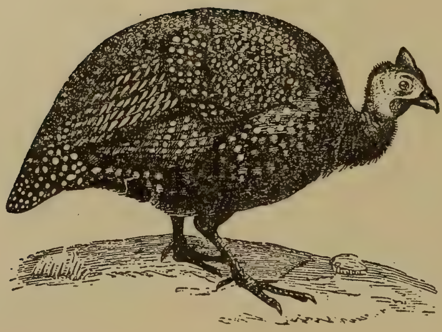

Guldfasaen. Perlehöne. Kalkunsk hane.

Fisken derimod kan vel forædles men dog ikke egentlig siges at være hjemmetæmmet; men dette er derimod tilfældet med to insektarter, nemlig bier og silkeormen, hvilke begge kan betragtes som husdyr.

Silkeormen, der er larver til en natsommerfugl, og som spinder silketraade forat indhylle sig og lave sig en bolig under forvandlingstiden, siges at skrive sig fra Kina. I alle fald har kineserne fra gammel tid drevet silkeavl i endnu större skala end biavlen drives i Europa.

I hele fortiden, da silke alene kom fra det næsten ubekjendte Kina var silketöi kostbarere end guld og kunde knapt nok bæres af selve kongehusene. Men under den græske keiser Justinians regjering aar 552 ankom to reisende fra Kina til Konstantinopel medbringende adskillige silkeormeæg i sine udhulede vanddringsstave. Disse æg foræredes til keiseren, der ogsaa oplystes om ormenes behandling, idet de kun kan födes med blade af hvide morbærtræer, og om silkens tilvirkning. Og paa denne maade har silkeavling opstaaet i Europa, hvor den er stjaalet fra det kinesiske rige.*)

Men man har, naar man maaske undtager svinet og renen, ikke længer nogle vilde stammeracer til vore husdyr, og heller ikke ved man, fra hvilke trakter af jorden de har sin oprindelse. Urstammerne er saaledes enten uddöde eller udryddede, og maaske har man af enkelte af dem fundet levninger i bjerggrotterne fra tertiærtiden eller i dybet af de ældste torvmyrer.**)

Heller ikke til vore fröplanter har man noget fædreland. Om de nu ogsaa skulde findes vilde, saa kan man dog ei vide, om de ei blot

---

*) Under begyndelsen af keisertiden blev silke mere og mere bekjendt i Rom og kom gjennem karavaner fra det sagnrige Orient, uden at man kjendte dens oprindelse, og var meget dyr. Muligvis hentyder Matt. 11: 8 til silketöi. I ældre tider var dette aldeles ubekjendt udenfor Kina. Derimod tilvirkedes, især i Egypten, et meget fint lintöi kaldet byssos, der var bekjendt allerede paa Mose tid (jfr 2 Mos. 28, 38, 39 kap., hvor det i vor norske Bibel urigtigt er oversat med silke), da israeliterne allerede var dygtige i kunstvævning, som de havde lært i Egpyten. I Luc. 16: 19 omtales ogsaa byssos. Hos gamle egyptiske mumier eller balsamerede lig, der er ældre end den mosaiske tid, finder man disse töier, uden at man dog med sikkerhed ved af hvad slags plantetraad det tilvirkedes, og de var ogsaa temmelig kostbare. Fra Egypten stammede ogsaa papyrusplanten, hvis i kanten sammenlimede blade man i fortiden ialmindelighed benyttede som skrivepapir (ordet papir er en afledning af papyrus), og som siden overflyttedes og plantedes ogsaa i det sydlige Europa. Det er en rörplante eller rettere stort halvgræs kjendt uder det botaniske navn Papyrus antiquorum (Cyperus Papyrus, Linn.).

**) Hestens stammeforældre finder man spor af levninger af i jordlagene borte i tertiærtiden.

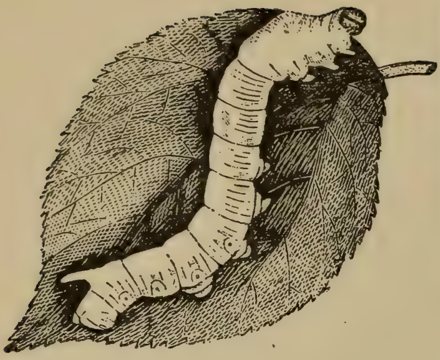

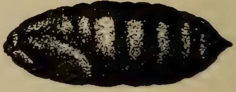

Larve. Silkeormen. Sommerfugl. Puppe.

har forvildet sig; thi de har fulgt menneskene overalt og ligesom husdyrene gjort deres hjem, der er det samme, som hele jorden, til sit fælleds fædreland. Ris, kaffe, hirse og mais er i syden ikke mindre vigtige end hvede, rug, byg og havre i de koldere klimater. Dog maa det bemærkes, at hver kornsort har sin region og sin geografiske udbredelse, men at det uden disse kulturplanter vilde været mennesket umuligt at blive en mere civiliseret verdensborger og at kunne bebo alle lande, som lader sig dyrke og giver kornafkastning til dets daglige behov.

Disse fröplanters regioner er hovedsagelig fölgende: a) risens region, der indbefatter jordens varmeste lande, hvor man ved siden ogsaa har mange andre planter, rödder og frugter til brödbrug og benytter palmevin som drikke og sesamolje som smör; a) maisens region indbefatter hovedsagelig Centralamerika, hvor man har pulk til nationaldrik og cherimojafrugten som bordets lækkerheder.*) Dog dyrkes mais overalt i de fleste varme og tempererede lande**). Videre c) hvedens region udgjörende hele den varmere tempererede zone baade i den gamle og den nye verden til opimod 50de breddegrad. I denne region benytter man hvede og stundom ogsaa mais til dagligt bröd samt dyrker rug eller andre kornplanter til grönfoder, drikker druens saft og har olivenolje i smörrets sted. Endelig d) rugens, byg-

*) Cherimojafrugten er den ypperlige og saftige frugt af Annona Cherimolia, et træ, der meget almindelig dyrkes, især i Mexiko. Denne ved siden af frugten af træet Garcinia Mongostane i Ostindien skal være de lækreste frugter i verden.

**) Man har i de senere tider og det maaske med grund begyndt at tvivle om, at maisen skriver sig fra Amerika, idet det er ligesaa sandsynligt, at den kommer fra den gamle verdens Orient. Den dyrkes ogsaa i det inderste Afrika. Ogsaa kalkuner ansees ligesaa gjerne at have nedstammet fra Sundaöene som fra Amerika.

gets og havrens region, indbefattende jordens koldere klimater, hvor man bruger nogle af disse kornsorter til bröd, havre til grönfoder, kornmalt til beredelse af drikke og har smör i oljens sted.

Hertil kunde man ogsaa föie e) brödfrugttræets region, eller Sydhavsöerne, hv r brödfrugttræet dyrkes i det store og dets frugter udgjör det daglige bröd, og hvor avadrikken spiller samme rolle som brændevinet i nordlandene.

Af alle kornsorter er risen den mest dyrkede og anvendte paa jorden; den har vakkert og höit græs med udbredt krone og giver betydelig afkastning. Man har tvende slags, af hvilke det sædvanlige er störst og frodigst, samt fordrer gytje og fugtighed, saa at rismarkene ofte staar halvt under vand ved de tropiske regntider. Det andet slags, der kaldes bjergris, trives paa törre steder samt fordrer mindre varme, men giver ogsaa mindre afkastning end den langt mere dyrkede hovedart.

Gren, blomst og frugt af Morbærtræet.

Maisen er endnu större og et fuldstændigt jættegræs, der ei kan saaes, men maa sættes ligesom turnips eller næper. Hanblomsterne sidder i en yppig krone i toppen, men de lange cylinderformede frugtax sidder indeni bladsliren paa siderne af straaet, der bliver tykt som en spadserstok og næst sukkerröret er det mest sukkerholdige af alle straa. Maisavlen udbreder sig mere og mere, idet sorghum og hirse og andre mærkelige kornsorter mest dyrkes i det sydlige Europa og i visse trakter af Asiens og Afrikas mere befolkede lande.*)

*) Maisen, der i Amerika ogsaa kaldes indianerkorn, giver ofte op til 800 fold Under navnet durra eller kaffekorn forekommer Sorghum vulgare og Poa abyssinica, der dyrkes fra Egypten til Kafferlandet. Hirse, som er Panicum miliaceum og frumentaceum, samt

Bygget og havren trives længst mod nord og kan i gunstige aar endog blive modne inden polarcirkelen. Disse kornsorter findes i Skandinavien indtil 70de breddegrad, modnes i det vestlige Sibirien ved 60 og det östlige ved 55, paa Kamtschattka ved 57 og i arktisk Nordamerika ved 57 grader, eller saaledes nordligst i vort eget fædreland. Inden rugens region ligger bog hveden, der især dyrkes i Sibirien, det östlige Rusland og Asiens steppelande.

I hele den varmere zone udgjör palmetrærne befolkningens fornemste rigdom og yder de rigeste bidrag til hverdagslivets forskjönnelse. Disse træer, der har en umaadelig höide af 100 og 150 fod med ranke, smale og grenlöse stammer, i hvis top en yppig krone af noget hængende og splittede blade udbreder sig, er anvendelige i mange retninger og dyrkes derfor ofte i det store af ökonomiske hensyn.

Det noget löse og myge træ benyttes til bygningsmaterialer, barken til taug og bladene undertiden til tagtækning. Hos flere arter anvendes den löse marv til mel og sago, ligesom andre giver en udmærket grönkaal af de spæde bladkroner. Af frugterne laves mad, vine, olje og andre næringsmidler. Men blandt de talrige palmearter, af hvilke hver og en er nyttig paa sin maade, er dog kokuspalmen den mærkeligste, idet dens nödder, der er af störrelse som et barnehoved, i umoden tilstand leverer en saft, der benyttes som melk, og deres modne kjærne er en lækker spise, medens skallene benyttes til husgeraad og paa anden maade.

Selve de afrikanske sandörkener har en af naturens störste velsignelser i den saa talrigt voxende daddelpalme, hvis velsmagende og blommelignende frugter er et behageligt födemiddel for tusinder af mennesker, der bebor disse örkentrakter eller besöger dem paa den store verdenshandels karavanevei og opslaar sine hvilepladse under daddelpalmerne.

Pisanger og bananer er ogsaa palmeagtige træer med uhyre store blade, der ikke er splittede og derfor især kan anvendes til tag. Deres saftige frugter udgjör den ypperste og mest sögte lækkerbidsken. Paa Sydhavsöerne har man det tidligere nævnte mærkværdige brödfrugttræ, et lövtræ med store splittede og haarbeklædte blade og frugter af et kaalhoveds störrelse, hvilke modnes hele aaret rundt og som stegte benyttes til bröd uden videre omstændigheder.*)

Eleusine coracana og stricta, forekommer mest i det sydlige Europa og Afrika. Risen, Oryza sativa og montana, er forsaavidt ulig det meste græs, at den har sex standere.

*) Hos brödfrugttræet er det fæstet og blomsterkalkene, der er voxede sammen til den store kjödrige frugt. Træet er beslægtet med figen og morbærtræet.

Almindelig hvede. Rug. Byg. Havre. Ærteskolme.
Fröplantens blomst. 1. Rug. 2. Hvede. 3. Byg. 4. Havre.
a. Frugtembryo; b. mærker eller stift; c. standere; d. ydre og indre blomsterskjæl; f. skjærmeskjællet; g. embryo til udviklet blomst.

Og saa har man desforuden i alle jordens varmere lande en mængde velsmagende rödder, der dyrkes som brödsurrogater, og af hvilke man laver baade mel og stivelse. Thi ved siden af batater i alle tropiske klimat, maniok og arrowroden i det tropiske Amerika og yamsroden paa Sydhavsöerne har man over hele jorden en ypperlig og fremfor alle andre vurderet rodfrugt i den herlige potetesplante.*)

Man formoder, at denne plante, der mere end en gang har reddet Europas millioner fra hungersnöd, stammer fra Perus eller Chilis höilande, og at den omkring aar 1565 overförtes til Irland fra Sydamerika, hvor den allerede dyrkedes, uden at man dog har gjenfundet dens vilde stammeart i de transatlantiske bjergtrakter. Hellerikke ved man navnet paa den velgjörer, der overförte dette uvurderlige brödsurrogat til Europa. Men potetesplanten er siden bleven overflyttet til alle jordbrugende nationer og synes, ligesom mennesket, at kunne trives overalt, fra equator til polarcirklene.

Men foruden de planter, der egentlig dyrkes for deraf at tilberede födevarer, har man ogsaa andre der benyttes til klæder, töier og taugværk. I det tempererede Europa dyrkes lin og hamp væsentlig i denne hensigt, medens de derimod i de varmere lande har adskillige andre væxter dertil. Thi om end forbruget af uld, lin, og hamp er i stadigt tiltagende, saa skulde dette dog ikke paa langt nær strække til til verdensmarkedets behov, om vi ikke i bomuldsplanten havde faaet et saa storartet hjælpemiddel til klædedragtens fuldendelse. Denne træuld, der er af samme beskaffenhed som lin, medens uld og silke derimod er af hornartet substans, udgjör egentlig fröenes uldagtige bedækning og ligger som en myg seng i de store fröhuse af væxtslægten Gossypium, hvoraf flere arter, dels buske, dels urter nu dyrkes i

*) Batater er röddene af Convolvulus Batatas, maniok af Maniho utilissima og Aipi, arrow af Marantha arundinacea og flere arter Tacca, samt yams af Dioscorea bulbiera, alata, sativa og Taccapinnatfida. Ogsaa dyrkes arter af Arum samt Arachis hypogæa og Glycine subterranea for bælgones skyld; disse borrer sig ned i jorden, naar de modner. Paa Sicilien og i Centralamerika lever fattige folk af paradisfigen og frugter af Opuntia og Cactusarter, i Japan af Sojabönnen, paa Nordafrikas kyst af Zizyphus Lotus, ligesom Kaliforniens indianere om vinteren lever af nödderne paa Quercus macrocapar. I polarlandene er lavarine det samme som palme i de varme regioner, og mennesker og dyr lever deraf, især i det arktiske Amerika. Paa visse havkyster, helst i Skotland og Irland, laver man gele og anden sund föde af visse tangarter. Den i Kina og paa de indiske öer bekjendte svale, Hirundo esculenta, hvis reder udgjör en kostbar lækkerbidsken, skal hente stoffet til sine reder fra Sphærococcus cartilagineus og lichenoides m. fl. Denne svale bebor især de talrige kalkklipper ved Japans kyster, hvor over 500,000 svalereder aarlig plyndres, men efterat ungerne begynder at faa fjær, er disse reder ikke mer anvendelige som spise (gelé).

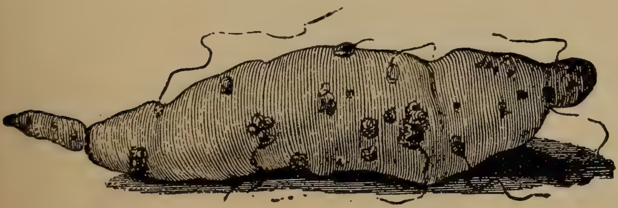

Bananatræet. Sagotræet. Brödfrugt. Batat eller söd potet.
Mandeltræets blomst.

alle varme lande forat tilfredstille den store og almindelige trang til bomuldsvarer.

Oprindelig kommer bomuldsplanten fra Asien, hvorfra den först i en senere tid overförtes til Amerika og andre egne af verden, hvis klimat egnede sig for dens dyrkning. Den storartede masse bomuld, der aarlig produceres forarbeides i vor tid væsentlig med maskineri, spinderokke og vævestole, der drives med damp. Vor tid benytter ikke hovedsagelig uld eller skind til klæder, men det lette og myge bomuldstöi, der tillige er saa billigt.

Men ikke blot til töier i tusinde variationer, men ogsaa til den store

Bambusröret.

papirtilvirkning leverer bomulden de mest uvurderlige bidrag og indtager saaledes en fremragende plads i selve den literær videnskabelige dannelses historie. Thi istedetfor at skrive paa voxtavler, træskiver, papyrusruller eller pergament som i gamle dage, fandt man i middelalderen paa at lave papir af filler eller bortkastede klæder, der saa at sige gjennemgik en gjenfödelse paa papirfabrikerne.

Rodformationer af potetesplanten. Potetesplanten. Gren af bomuldsplanten. Linet.

Men i Kina, hvor papirtilvirkningen har været bekjendt fra umindelige tider, og hvor en mængde böger trykkes og læses ligesom i österlandenes europæiske kolonier, laves papir hovedsagelig af bambusrörets bark. I Japan derimod og paa flere af de nærmeste öer tilvirkes papir væsentlig af barken af papirmorbærtræet, hvilket papir næsten ligner pergament i fasthed og varighed. Papirmorbærtræet med dets vakre og besynderligt indskaarne splittede blade dyrkes ogsaa almindeligt paa Östasiens og Sydhavets öer, hvor man af dets bark og trevler tilvirker töier af aldeles udmærket beskaffenhed. Desuden har man i österlandene adskillige andre træer og planter, hvis bark og trevler anvendes til töier, ligesom til snore og taugværk, hvilke varer i den senere tid er begyndte at komme ud i verdenshandelen fra de engelske kolonier.

Ananasfrugt.

Den österlandske hamp, der voxer vildt mellem equator og Himalajabjergene, og af hvis blade man tilbereder et narkotisk berusningsmiddel, benyttes af hinduerne især til taugværk. Alt sækkelærred i Ostindien fabrikeres af en enaarig plante Corchorus capsularis, der dyrkes i denne hensigt og ogsaa indföres til Europa. Derimod er det et slags nesle, af botanikerne kaldet Urtica niveva, der leverer materialet til det omtalte kinesiske græstaugværk, der ogsaa er bleven bekjendt i vestlandene.

Næst Ny-Zeelandslinet leverer denne nesle det stærkeste taugværk man kjender. Thi, medens en line af Petersburger hamp brister ved en vægt af 68 kilogram, saa brister en line af samme tykkelse af nesle

först med en tyngde af 136 kilogram. Men det mærkeligste er at rense disse taug for den gummiagtige substans, der fölger dem, og det er en kunst, der hidtill er forbeholdt kineserne. En anden artikel er ananas, af hvis bark man paa Philipinnerne fabrikerer de skjönneste töier, og hvilke planter med sit ax af liflig og velsmagende frugt forekommer lige talrigt i de tropiske lande, som tistler hos os, medens vi med stor möie opelsker dissse planter i drivhus.

Men det vigtigste af alle österlandske surrogater for hamp er barken af bananaplanten, Musa textiles, eller den velbekjendte alirea fra Philipinnerne, hvor denne plante dyrkes i stort omfang, medens dens trevler forekommer i verdenhandelen under navn af manillahamp. I hjemlandet anvendes de til töier, der er meget varige. Sluttelig har man bladene af Phormium tenax fra Ny-Zeelandsöerne, en sværdliljelignende plante, hvis trevler leverer det stærkeste materiale, man kjender, til skibstakelage og lignende, ved siden af at adskillige andre planter i sine hjemland anvendes til töier og flettede arbeider.

XIII.

KVINDEN OG ÆGTESKABET.

Efter den mosaiske anskuelse var det manden og ikke kvinden, der behövede en hjælp, med hvilken han kunde forene sig. Men iföige naturforskningens resultater er det ikke saaledes men aldeles omvendt *) Moderen i naturen, hunnen, den frugtbærende og födende

*) Da kvinden ifölge det mosaiske sagn siges at være skabt af mandens ribben, er dette for ifölge österlændingernes anskuelse at gjöre hende saa underordnet manden som muligt; thi hun er saaledes blot en ubetydelig del af manden hun er kjöd af hans kjöd og ben af hans ben, som det heder. Urimeligheden af dette folkesagn er altfor paatagelig til at paakræve udförligere omtale. Thi ikke behövede Gud hverken noget ribben eller noget andet materialie forat udföre sit mesterværk, ligesaa lidt som skabelsen er noget fabrikarbeide.

er den gjennem naturkjæden mest beskyttede, mest pleiede og vogtede, medens hannen mere er at betragte som en beskytter, en forsvarer eller et næsten tilfældigt om end nödvendigt tilhæng.

Hos alle de höiere dyr, lige fra mennesket, er hannen udrustet med större mod, styrke og störrelse end hunnen; og det netop forat være hendes hjælp, hendes forsvarer, hendes vogter og hendes tilflugt i paakommende farer. Han er saaledes kraften, helten, ridderligheden; hun derimod naturens yndige ömhed, skjönheden, kjærligheden, der tager vare paa den unge, ved hendes bryst eller hendes modersmelk opfödte slægt i dens spæde umyndighedstilstand. Manden er saaledes kun bistanden og den ydre forsvarer, medens kvinden er det höieste som herskerinde i livets og kjærlighedens friske og smilende blomsterhave.

Lavere ned i dyrekjæden, hvor denne ydre beskyttelse ikke mere behöves bliver hannen mindre, svagere og mere som et ubetydeligt tilhæng til stammen. Dette viser sig allerede hos froskene og endnu

Bihan.

Arbeidsbie.

mere hos insekterne, hvor hannen hos mange arter blot lever en kort tid forat parre sig og forsvinde. Hos kochenillearterne er hannen visselig bevinget, ligesom kjærlighedsguderne i de græske sagn, men den lever dog blot ganske kort, da den ei har samme bestemmelse som den vingelöse hun, nemlig at være slægtens opdragere.

Hos bierne findes blot en hun, nemlig visen*), som til alt arbeide i kuben, baade til indsamling af födemidler, til voxkagernes kunstige bygning og til opdragelsesarbeidet, har en mængde medhjælpere i de talrige arbeidsbier, der egentlig er udvikede hunner. Men hannerne, som kaldes droner, og er forsvarslöse, dör eller dræbes lige efter forplantningstiden. Et lignende forhold hersker blandt vepse, humler og klægge; men hos disse slægter dör hele kullet ud i et aar, naar

*) Hunnen eller visen parrer sig blot en gang i hele sin levetid (4 a 5 aar), og det altid i det frie oppe i luften. Ved denne parring kan den frembringe æg i millioner i flere aar. Uden parring kan den ikke lægge æg til nye hunner men vel til hanner eller arbeidsbier. Disse sidste, der ikke kan parre sig, kan ogsaa lægge æg til lignende. Hunnen er saaledes den höieste udvikling. Samme parringsforhold skal finde sted hos flere andre hymenopterer og hos adskillige sommerfugle.

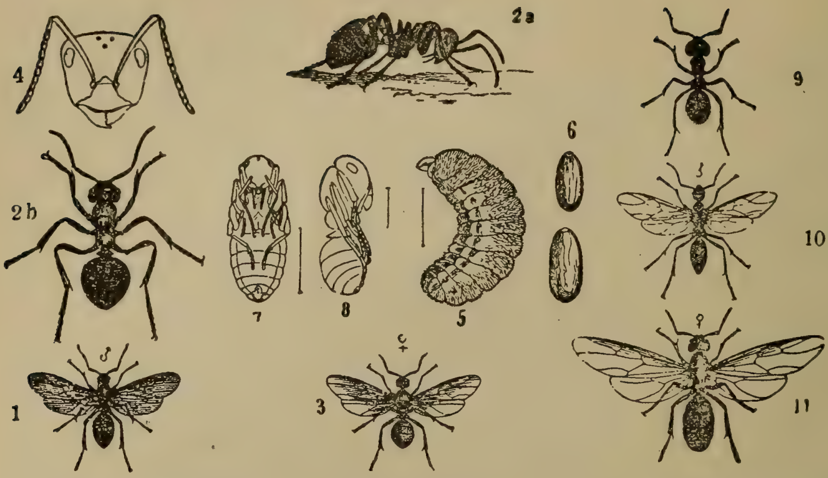

1. Han af Stokmyren. 2. Arbeidsmyren. 3. Hun. 4. Hovedet af en arbeidsmyre. 5. Larve. 6. Kakong (myreæg). 7 og 8. Pupper. 9-11. Han, hun og arbeidsmyre af stokmyren (fig 3, 4, 5, 7 og 8 i forstörrelse).

undtages hunnen eller moderen, der overlever vinteren for den kommende slægts udvikling under den nærmest paafölgende sommer.

Hos myrerne er visselig baade hannen og hunnen bevingede, men hannerne dör lige efter parringen, hvorimod alle de vingelöse myrer er arbeidere og svarer til arbeidsbien. Gjennem disse har mödrene faaet en hjælp til opdragelses arbeidet, medens hannerne blot er til for öieblikket. Gaar man endnu lavere ned i dyreklasserne, saa forsvinder sluttelig hannen aldeles, og dyret bliver fælleskjönnet, saa at det samme individ paa samme tid er hun og han, indtil man i de aller laveste former ogsaa ser en forplantning gjennem sönderlemmelse.

Inden planteverden er forholdet det samme, thi i hver blomst med stander og stifter, af hvilke de förste svarer til de mandlige og de sidste til de kvindelige kjönsorganer hos dyrene, bortfalder standerne efter med sit blomster frö at have befrugtet hunnen. Men denne forbliver derimod, og udvikler frugten i sit skjöd, ligesom de ogsaa for

Stander. Pistill. a. Frugtemnet; b. stifter; c. market.

Dansk Skjönhed.

en stor del er beskyttede af en ydre beklædning, som kaldes blomsterfoder eller svöbeblad. Sluttelig forsvinder ogsaa her den mærkbare kjönsforskjel. Fröledningen bliver kryptogam og overgaar omsider nære nok til den simpleste udvikling—at hver afsondret celle kan forplante hovedarter. Alle disse naturens virkeligheder, der ikke kan bestrides, revser med rette vort mandlige overmod og lærer os at fatte kvindens værd som den höieste og skjönneste af naturens aabenbarelser.

Men netop paa grund af sin styrke og sit hovmod har manden hos alle folkeslag svunget sig op til kvindens behersker og behandlet dette ædle væsen som sin tjenerinde, sin slave eller sin om end nödvendige luxusartikel, for ikke at sige som et trækdyr og en handelsvare. Det er naturforskningen, der först skal aabne öinene paa kvindens undertrykkere og lære dem at erkjende hendes naturlige og medborgerlige rettigheder samt saaledes forskaffe hende alle de fordele, der tilkommer hendes kjön, men som hidtil er blevne hende berövede. Thi hun maa först betragtes som menneske, för hun behandles som kvinde, saa at menneskelige rettigheder först og fremst tilkjendes hende.

Og om hun ogsaa ved et tilfælde er blevet af et andet kjön end manden, saa bör dette ikke udelukke hende fra alle de fordele, der bör tilfalde hvert enkelt menneske som medlem af Guds frie og rige natur, af samfundslivet og af en forædlet menneskehed.

Og uagtet kvinden altid kommer til at blive husmoder, den indre ledende og ordnende Guds magt, börnenes opdragerinde og husets venlige genius, saa gives der dog en mængde sysler i det almindelige liv, til hvilke kvinden passer ligesaa godt som manden, og som hun kunde udföre med den samme flid, orden og ihærdighed som han. Og disse burde ikke forholdes kvinden som hendes forsörgelsesmiddel. Desuden har samfundslovene ikke indrettet det saaledes, at alle kvinder kan blive husmödre og opfylde sin bestemmelse som hustruer og barnefödersker, inden hulighedens omraade, idet de tværtimod har gjort dette kvindens naturlige maal umuligt at opnaa for mindst en trediedel af hele den kvindelige befolkning. Alle disse saaledes tilbagesatte kvinder i samfundet skal under de nuværende forhold helt og holdent ofres til forsagelse og armod samt under hele levetiden forblive syersker eller arbeidere, for ei at sige noget endnu ynkeligere. Under mere fornuftige institutioner skulde de derimod kunne anvendes til virksomhed for samfundets bedste og före et mere uafhængigt liv end i sin nuværende trange og afspærrede klosterverden. Thi den ene kunde have anlæg og færdighed til et, en anden til noget andet, om disse anlæg udvikledes forat blive anvendbare.. Og ligesom al tvang föder slavesind og ligegyldighed, saaledes er derimod friheden alle dyders moder samt en nödvendig betingelse for al selvstændighed,

Hollandsk skjönhed.

al storhed og udviklingen af alle baade fysiske og intellektuelle egenskaber hos menneskene. Bevidstheden om at være en fri kvinde skal ikke have mindre indflydelse paa samfundslivet, end den mandlige frihed, men tværtom være en drivefjær til langt större mangfoldighed i livets virksomhed og til uviklingen af evner, der nu ligger slumrende og unyttige for menneskeheden.

Fremfor alt burde der findes offentlige friskoler, i hvilke den unge kvindelige slægt kunde erholde den opdragelse og de kundskaber, som er nödvendige for ethvert dannet menneske, og uden hvilke kulturen ikke er nogen oplysning men blot en ydre politur, et udenpaa hængt smykke over den indre aandelige fattigdom. "Thi formegen forstand fik ingen, hvor vis han end ansaaes." Det er ikke ubekjendt, at kvinden har de samme aandsevner som manden, lige klar forstand og langt mere ömhed end han. Derfor er det vanvid at afstænge hende fra dannelse og kunskaber inden aandens verden; hun har ligesaa stor grund som manden til at pryde sig med civilisationens lys og oplysningens gudedragt.

Om kjönsforholdene hos dyrene ved vi, at en del lever parvis og andre i mangegifte, og at hannen og hunnen færdes sammen og sædvanligvis hjælper hinanden med at opdrage börnene, uagtet dette dog hos mange arter falder udelukkende i moderens lod. Efter ungerne er fuldvoxne, skilles ialmindelighed forældrene.

Næste aar kan det hænde, at hver især af dem tager sig en anden mage. Og i den frie natur findes ingen forbudne led, men moderen tager sin sön, faderen sin datter og broderen sin söster uden spor af betænkelighed. Hverken blodbaand eller svogerskab bliver der saaledes spörgsmaal om ved dyrenes kjærlighedsforeninger. Dyrene har desuden en bestemt parringstid saaledes ordnet af den evige styrelse, at den indtræffer paa en saadan tid paa aaret, at de derpaa fölgende unger netop födes paa den aarstid, da det er lettest at skaffe dem underhold. I vort klimat indtræffer den saaledes i höst eller vaardagene eller paa en saadan aarstid, at sommeren kan benyttes for opfostringen. Som en fölge heraf kan den fysiske kjærlighed hos dyrene aldrig lede dem til overdrivelse.

Blandt menneskene er det derimod ikke almindeligt, at forældrene skilles, naar barnet er födt. Man har desuden opstillet en hel del forbudne led, rimelige eller urimelige, der ikke maa indgaa ægteskab med hinanden, og derunder har man lige meget raadspurgt godtykket som naturens befalinger. Forbindelser mellem södskende og nærmeste blodsforvandte burde undviges blot af den grund, at det paastaaes, at en fortsat beblanding af nær beslægtede led skal forsvage slægten baade i aandelig og legemlig henseende, uagtet dette ikke kan paavises med fakta, men endnu nok trænger nærmere undersögelse. Men en

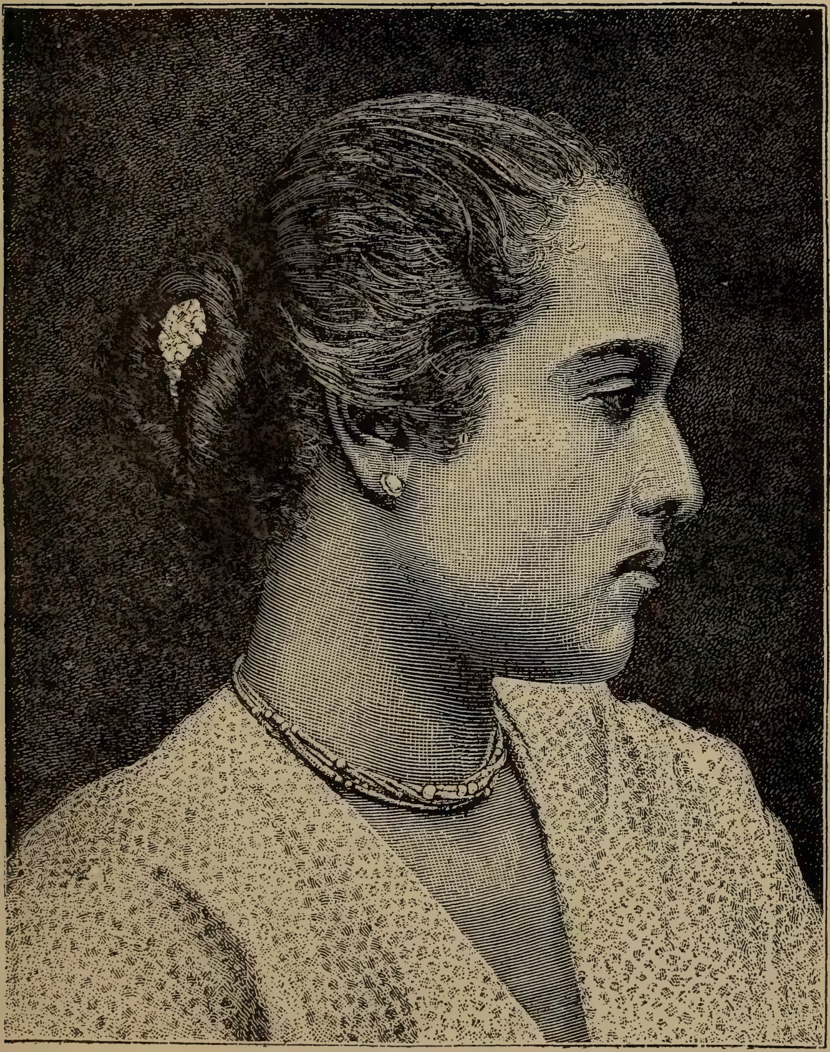

Ostindisk kvinde.

ting maa bemærkes, og det er, at de rettroende, som tror, at Gud har forbudt forbindelse f.ex mellem södskende, opgiver Guds uforanderlighed, idet han paa en tid forbyder og paa en anden tillader et og samme forhold, aldeles som det gaar med paabudene i den omvexlende menneskeverden.

Da disse rettroende nemlig antager, at menneskene nedstammer fra et par, nemlig 1ste Mosebogs Adam og Eva, saa maa jo deres börn have ægtet hinanden. De kan hellerikke benægte, at patriarken Abraham havde sin halvsöster Sara til hustru, uden at dette paa nogen maade regnedes den israelitiske stammefader til last eller forseelse.

Samlivet og forbindelserne mellem kjönnene er ikke hos menneskene saa lovbundet som hos dyrene, men er mere overladt til deres frie bestemmelse. Derfor er de saakaldte ægteskabelige forhold forskjellige hos de forskjellige folk og i de forskjellige tidsaldre. I Europa, er, naar Tyrkiet undtages, ligesom hos alle kristne folkeslag, engiftet ikke blot en skik men et moralsk paabud, medens mangegifte eller rettere flerkoneri er raadende hos de fleste andre folkeslag paa jorden.

Sædvanligvis er dette flergifte saaledes, at manden faar tage sig et ubegrændset, eller, som hos kinesene et bestemt antal hustruer, hvilke han ofte efter behag kan afskedige eller beholde, uagtet enkelte folk ogsaa i den retning har sine lovbestemmelser. Kun hos Tibitanerne og nogle faa tartariske folkeslag findes polyandri, idet en kvinde har flere mænd, som er brödre. Den ældste broder vælger og kvinden maa være hustru for hele broderfamilien.

Flerkoneriet har været raadende hos alle folk fra den graaeste fortid og existerede hos alle fortidens mest civiliserede nationer, kaldæer, persere, arabere, fönicier, hebræer og egyptere uden undtagelse. Og om end engifte existerede hos grækerne, saa var dog konkubinatet og löse forhold saa almindelige og hverdagslige, at man godt kan sige, at flergifte existerede i det helleniske samfund.

Men medens Grækenlands frie kvinder, der alene havde arveret og derfor udgjorde de egentlige husmödre, i dannelse og intelligents synes at have været underordnede, saa udmærker derimod flere blandt hetærerne (slavinder) sig ikke blot ved sin skjönhed og sine forföreriske egenskaber men ved sin dannelse og civilisation som sin tids ypperste kvinder. Og hverken hos romerne, hvor ægteskab kunde indgaaes mellem halvsödskende, eller hos det nordlige Europas daværende barbariske folk, galler, germaner, britter og skandinaver var engiftet en almindelig antagen skik eller nogne lovbestemt nödvendighed.

I Österlandene gik mangegiftet over til et slags luxus, idet rige og höitstaaende personer samlede sig flere tusinde hustruer, og da manden forlangte troskab af kvinden, opstod den barbariske skik at indespærre og bevogte hende, som man endnu ser i de österlandske fyrsteseraljer.

Albanisk Par.

Denne kvindeluxus viste sig allerede i ældre dage og er bekjendt fra selve den vise Solomons historie.

I vesterlandene derimod fandt man sig ofte tilfreds med en og havde sjelden mere end nogle faa kvinder i sin huslige familiekreds. I disse flergifter betragtedes altid en, den först antagne eller höiest elskede, som husmoderen og som staaende over de andre, der mere betragtedes som hendes tjenere og medhjælpersker.

Men da jöderne efter det babyloniske fangenskab var komne i saa fattige og politisk fortrykte kaar, at flergifte næsten blev dem en ökonomisk umulighed, saa tog de sig mestendels blot en hustru.

Denne skik, der var almindelig ved kristendommens optræden, kom ogsaa til at gjöre sig gjældende hos de förste kristne samt bestemtes hos dem ogsaa tid efter anden ved lov som et almindeligt sædelighedspaabud.

Sluttelig erklærede man den ugifte stand for bedre og Gud mere behagelig end kjönsforbindelser, idet man troede sig at kunne forhverve himmeriget ved cölibat og saakaldet rent liv*). Og klosterne, hvorhen man tog sin tilflugt af religiös overspændthed, og hvor mange indespærredes af unaturlige slægtninge, kunde, da et saadant liv er meget naturstridigt, ikke i længden forblive, hvad stifterne havde paatænkt, men udartede lidt efter lidt til virkelige reder for alle slags udsvævelser.

Engiftet er derfor ikke nogen frugt af civilisationen, men skrev sig fra begyndelse fra en ren ökonomisk nödvendighed. Noget andet kan hellerikke forekomme i de fattige og fortrykte lande, hvor manden knapt nok kan forsörge en, langt mindre flere hustruer, og hvor mange mænd aldeles ikke kan gifte sig paa grund af mangel paa tilstrækkeligt udkomme.

---

*) Denne i kristendommen udplantede og i det Nye Testamente nævnte anskuelse, hvor der tales om den som har afholdt sig fra kjönsomgang for himmerigets skyld, har sin oprindelse fra den jödiske esséersekt. Hellerikke var det saa uvanligt, at man lod sig selv gjöre udygtig til kjönslig omgang, endog i den senere tid, saa som det f. ex. var tilfældet med den filosofisk uddannede kirkefader Origenes (†254). Selve ægteskabet var fra kristendommens begyndelse kun en koncession, en tilladelse, der var givet for menneskehjertets haardheds skyld, medens den ugifte stand var i höi grad at foretrække. Saa betragtes det hos Paulus, og senere ansaaes det for en forbrydelse at træde i ægteskab eller have kjönsomgang, og da især at gifte sig mere end en gang og med mere end en person. Derfra kom den anskuelse, at de geistlige fremfor alt skulde leve ugifte og ubesmittede af verden. Det kan dog være et grundet spörgsmaal, om ikke ægteskabet og kjönnenes indbyrdes forhold i ægteskabelig henseende er en naturlig indretning, der intet har at gjöre med religionen eller kristendommen, ialfald synes det aldeles ikke at staa i noget sammenhæng med det egentlige troesliv.

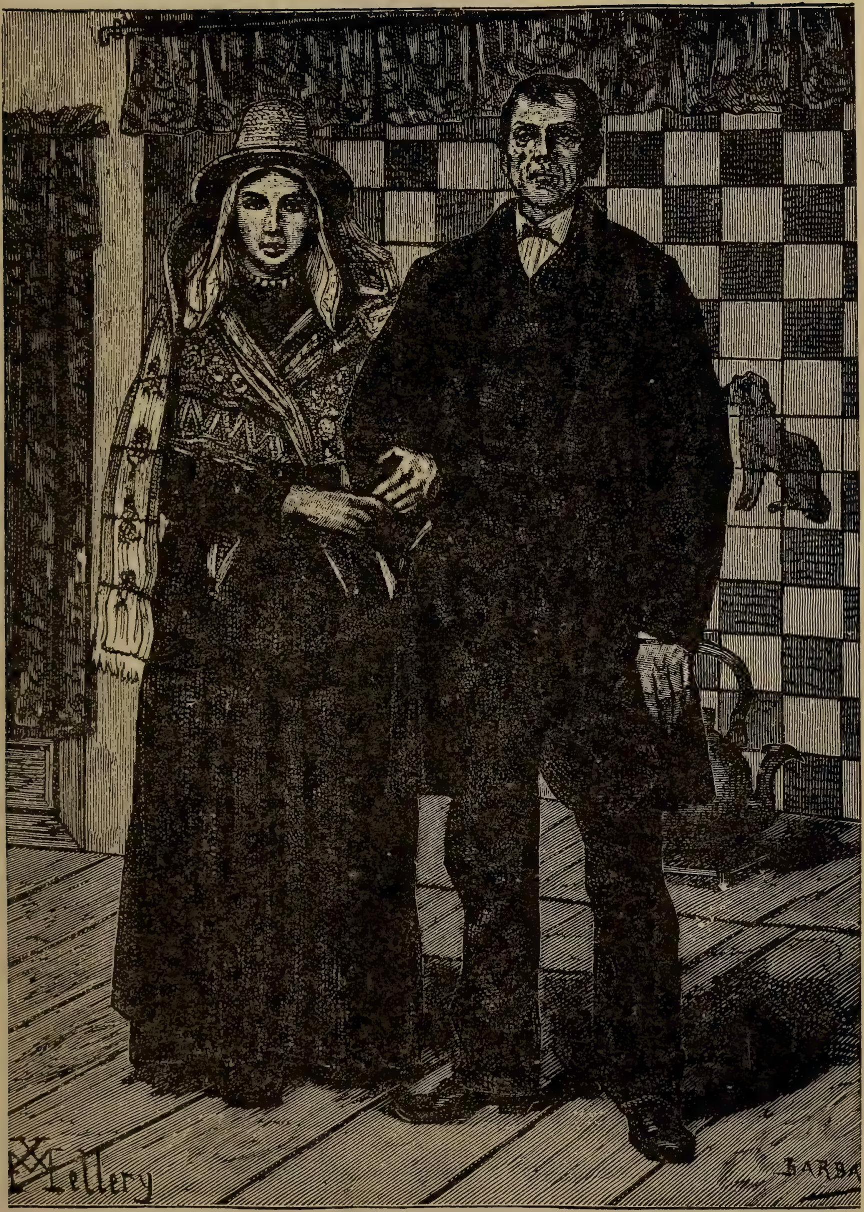

Bondefolk fran Lithauen.

Som et argument for flergifte har man anfört, at naturen ligesom har givet anvisning derpaa derved, at flere kvinder end mænd fødes, og at det overskud af kvinder, der af den grund maa blive ugifte, da mændenes antal ikke strækker til, skulde blive uden nogetsomhelst maal paa jorden. Dette faktum vil dog kunne bestrides; man anser det nu nemlig bevisligt, at flere drengebörn födes end piger, men allerede efter det förste aar stiller forholdet sig anderledes paa grund af en större dödelighed blandt gutter. Engiftet synes ogsaa at være det mest naturlige og fölgelig ogsaa det rigtigste, under forudsætning af, at man, hvad dog hidtil ikke er skeet, erkjender kvinden som lige meget menneske som manden og berettiget til lige medborgerlige og menneskelige rettigheder.

Naar undtages hos enkelte tænkere eller skribenter, saa har dette dog aldrig været civilisationens anskuelse; den har nemlig tilkjendt manden alt og kvinden lidet eller intet. I selve det Nye Testamentes kanoniske böger, vel ikke i evangelierne, men i apostlenes breve, omtales kvinden efter den tids sæder og tænkesæt som et underordnet væsen, der skulde tilslöre sig og være uden stemmeret i forsamlingen. Jungs bekjendte udtryk, "at bibelen, lovbogen og sæderne, ofte har været de, der har holdt kvinden nede," tör derfor ei være saa ganske uden grund i civilisationens historie.

Ægteskabet eller forbindelser mellem kjönnene har man derhos gjort ikke blot til en borgerlig men ogsaa til en kirkelig institution med al tilhörende kontrol og forsigtighedsregler. Dette har ofte tilfölge, at man ved disse baand tvinger mennesker til at være sammen, som i sjæl og hjerte ei tilhörer hinanden, og som vel mennesker, men ikke Gud har forenet. Paa grund af disse forholde er ægteskabet gaaet over til en forretning og en ofte ret uhyggelig handelspekulation Ved denne ægteskabelige institution har man tvunget kvinden til den lige ynkelige som i sine fölger ofte ulykkelige udvei at kaste sig i armene paa den förste kunde eller handelspekulant der anmelder sig, blot forat undgaa den skjæbne, der ofte falder i kvindens lod, at leve afhængig af slægtninge og formyndere eller at blive et unyttigt samfundsmedlem ved at forblive i den foragtede jomfrustand.

De ved vielse fuldbyrdede ægteskaber kan egentlig inddeles i tre klasser, nemlig de fuldstændig lykkelige og harmoniske, hvor ægtefællerne af sjæl og hjerte tilhörer hinanden og paa den maade gjör jorden til en glæde og husligheden til et himmerige, eller de hverdagslige, hvor mand og kvinde lever sammen, fordi det skal saa være, uden at de egentlig hverken elsker eller hader hinanden; og sluttelig de rent ulykkelige, hvor trætter, splid og huslige scener hörer til dagens orden og forbitrer livet.

Man paastaar, at de lovlige ægteskaber er en guddommelig indret-

ning. Det heder dog tydelig, "at han, som i begyndelsen skabte mennesket, "mand og kvinde skabte han dem"*), det vil med andre ord sige af forskjellige kjön og med gjensidig tilböilighed for hinanden. Alt hvad man derover har villet paabyrde Gud med hensyn til ægteskabet, er kun en vilkaarlig og forvildende præstelære.

Det normale hos mennesket er at föde et barn ad gangen. Nedkomsten med tvillinger eller trillinger hörer til de mere sjeldne undtagelser, og fire paa en gang skal være det höieste, man har havt exempel paa. De höiere dyr föder sædvanligvis ogsaa blot en unge ad gangen; men jo længere man gaar nedover dyrekjæden, desto rigere bliver ogsaa den aarlige forplantning. Dette indtræffer allerede hos de lavere pattedyr, svinet, gnaverne og andre, der föder to eller mere talrige kuld om aaret. Endnu större er antallet af unger hos fuglene og de koldblodede dyr, Fiske og amfibier, der uden videre omstændigheder lader sine æg udklække af sommervarmen.

Jo længere ned man kommer blandt organismerne, desto talrigere synes afkommet at være. Visen eller den eneste hun i bikuben lægger over tyve tusinde æg om aaret, og hos de dyr, der foröger sig gjennem sönderlemmelse eller afsondring af enkelte celler, saasom infusionsdyrene, foregaar denne forögelse i det uendelige.

Paa samme maade har planterne ofte blot et frö efter hver blomst, saasom hos syngenesisterne, hvorimod andre har talrige frö i hvert fröhus, saasom tobak og valnöd. Og i de laveste grupper, hvor forplantninger foregaar ved sporer, er dette fröstöv næsten grændselöst, som man faar se er tilfældet med ormegræs og endnu mere med sopper, hvor en eneste sop troes at kunne indeholde op til to millioner frö eller forplantningssporer.

Men blandt menneskene er det nu for tiden ikke blot en ulykke, men nære nok en til bröde grænsende elendighed, at föde mange börn, endog inden ægteskabet, forsaavidt man ikke har mere end sædvanligt at opföde og opfostre dem med**). Thi istedetfor som för at være sin faders stolthed og sin moders glæde, bliver de nu en byrde, der er for

---

*) Math. 19: 4, citeret efter 1 Mos. 1: 27, hvor det i grundtexten heder, "Han og hun skabte han dem." I 2 kap. 18 heder det: "Og Herren sagde: Det er ikke godt at manden er alene, jeg vil gjöre ham en hun, som er ham lig.

**) I naturen hersker den lov, at af de frö eller unger der undfanges, er der kun et faatal, der kommer til fuld udvikling. Af de unger, der f. ex. kommer af fiskenes rogn, er det meget faa der bliver fuldvoxne som fölge af, at fiskeyngel tjener fiskene til föde. Og gjennem hele naturen hersker strid; planterne strides indbyrdes om marken, hvorved enkelte individer kvæles eller forkröbles for andre kraftigeres skyld; de ulige dyrearter bekjæmper hinanden, da enkelte tjener andre til föde; individer af samme art kjæmper indbyrdes om föden, og planterne

tung at bære, og i mangel af opdragelse overlades de til fornedrelse og samfundets barbari*).

Endnu mere vanvittig har man baaret sig ad derved, at man med hensyn til födselen har gjort nogle börn til ægte, andre til uægte, eller med andre ord gjort en klasseforskjel mellem ægte og uægte mennesker, hvilket er mod naturen og dens hellige anordninger. Thi det ene menneske fødes lige meget ægte som det andet, med de samme legems og sjælsevner, og alle bliver til ved den samme skabende proces. Disse ulykkelige börn, der födes udenfor ægteskab, har man med foragt kastet ud i verden og overladt til moderens omsorg alene, og hun er ogsaa udsat for andre nedværdigelser end den at faa et barn at forsörge Og ligesom disse börn ofte bliver vanskjöttede gjennem en daarlig opdragelse, saaledes hænder det, at staten ofte faar dem i forbedringsanstalterne, istedetfor at den burde tage sig af dem i deres spæde alder for derved at redde dem fra en forbandelse, som egentlig samfundets forsömmelighed bærer skylden for.

Paa samme maade er det klart, at et frit ægteskab, hvor begge har

---

tjener sluttelig de græsædende dyr til föde. De talrige frö hos planterne og unger hos de lavere dyr er nödvendige for slægtens vedligeholdelse. Hos de höiere dyr og menneskene, der drager omsorg for ungerne, indtil de har naaet en modnere alder, er der ikke et saa stort antal af de födte, der gaa tilspilde, netop paa grund af denne forældrenes omsorg. Jo större omsorg menneskene har anledning til at ofre paa börnene, desto flere af disse vil naa en moden alder. I en tid, som vor, da befolkningen ikke —ialfald i Europa—i saa höi grad som i forlöbne tider gaar til spilde gjennem krig, hunger, nöd og sygdom, voxer befolkningen i en grad, der ikke modsvares af landets naturlige tilgange. Det er nemlig klart, at et land ikke kan skaffe næringsmidler til hvilken befolkning som helst. Den stilling, i hvilken vi finder menneskene i vore dage, behöver derfor ikke at være en fölge blot af uheldige, sociale institutioner, men kan ogsaa tilskrives det faktum, at folkemængden er for stor i forhold til de midler, der staar til raadighed. At være frugtbar og foröge sig er visselig et simpelt naturbud som forf. siger; thi saa byder lysten, men det har ikke væretet menneskeligt bud, da mennesket har faaet kjendskab nok til naturen til at finde, at denne er langt liberalere med födte individer af alle slags end med underholdnings midler til dem, og at den overhovedet aldeles ikke bekymrer sig om de födte individer, ligesom det er en feiltagelse at indbilde sig, at naturen er specielt kjærligheds-rig mod mennesket og menneskets börn. Med hensyn til börnefödsel bör det menneskelige bud lyde: "Föd ikke flere börn. end du har udsigt til at kunne opföde og opdrage vel." Og dette bud skriver sig fra kjendskabet til naturen. Udgiveren.

*) Vær frugtbare, foröger eder og opfyld jorden, er Guds förste bud i den mosaiske beretning og givet i selve paradiset Hvilken kontrast mellem dette simple bud og menneskenes stilling i vore dage.

rettigheder og forpligtelser, og hvor kjærligheden forener og den gjensidige agtelse daglig voxer, er det eneste rigtige og mest naturlige; thi da vil mand og kvinde rette sig efter hinanden og söge at vinde hinandens mest hengivne fortrolighed. Rent ulykkelige ægteskab vilde derved forebygges, da den ene ikke kunde tvinge den anden til at forblive og fortsætte trættelivet. Men der gives noget andet end den flygtige tilböilighed, der forener menneskene, noget enhver ved, der har börn, hvilke er et mægtigt foreningsbaand, og som til sin ægtefælle nærer en kjærlighed, der ikke forsvinder, om end de ydre tillokkelser svinder under möie og bekymringer eller under aarenes ödelæggende herrevælde.

Hos menneskene findes nemlig en höiere og ædlere kjönskjærlighed end hos dyrene, djærv, inderlig, sværmerisk og romantisk. Denne er visselig stærkest i ungdommen og under livets gladeste og mest forhaabningsfulde tid, men hos ædle naturer kan den vare gjennem hele livet, og denne kjærlighed kan være vort livs skjönneste dröm og vor höieste lyksalighed paa jorden. Thi ligesom der paa den ene side ikke findes nogen mere forstyrrende og i menneskelivets inderste dyb fortærende magt end kjærligheden mellem mand og kvinde, saa gives der heller ikke noget, der er skjönnere, mere forædlende og mere himmelsk end denne gudsflamme, naar den faar brænde ren og fri i et ædelt menneskehjerte.

En lykkelig forening mellem mand og kvinde, eller, om man saa vil kalde det, et lykkeligt ægteskab, er saaledes det lykkeligste paa jorden, hvilket vissselig forundes faa, men dog forekommer ligesom et himmelsk lys i den dunkle nat, som forövrigt omgiver os. Men forat naa dette skjönne maal, maa man gaa ud fra ganske andre beregninger end egennytte eller materielle spekulationer; thi sandt er det, som skalden siger: "Et ædelt hjertes tillid skjænkes blot, gives blot, kjöbes ikke.*)

Man har dog al grund til at advare mod kjærlighedens bedragerier. Thi ungdommens og den förste kjærligheds rus er ofte ikke andet end et falsk skin, der mere eller mindre bedrager os for drömmen om livet. Man fæster sig ved en vakker, i det ydre behagelig gjenstand, ikke sjelden ved den förste, man möder, og med hvem man kommer i et fortroligere forhold; man ser blot dens lyse sider og bliver ei bekjendt med dens inderste væsen, för det er forsent at trække sig tilbage. Man harmonerer sluttelig ikke og staar tilsidst bedragen for alle sine illusioner, der forandrer sig til et mere eller mindre utaaleligt hverdagsliv.

Ungdommen bör især söge at vogte sig for saadanne gjækkerier paa den förste kjærligheds sti. Og ved alle forbindelser mellem mand og kvinde, som skal blive lykkelige og harmoniske, maa det som en

*) Nadeschda Runeberg.

grundsats antages, at ikke lighed, men de grundtoner, der skaber enstemmighed og harmoni, maa findes hos begge parter. Er den ene heftig, opfarende og opblussende, maa den anden være rolig, sagtmodig og öm, og er den ene af humör tungsindig, maa den anden have et let og glad sind; thi hos en ægtefælle söger man ikke de egenskaber, man selv har, men dem man ikke har Man venter ogsaa gjennem tidernes löb at opnaa ægteskabets frigjörelse, naar præsteaaget bliver afkastet og et höiere syn paa livet bliver gjældende end en samfundsordning, der hviler paa tvangslove og præstelige kvarantænesindretninger.

Frieri i Skaane.

XIV.

FAMILIELIVET OG SAMFUNDSDANNELSEN.

Menneskene har fra begyndelsen havt en vis tilböielighed til associationer, d. v. s. til at gruppere sig i större eller mindre skarer, for at komme nære hverandre til gjensidig hjælp og stötte, samt forat kunne iagtage visse leveregler grundede paa de forskjellige folks forskjellige dannelsestrin og retsprinciper. Thi for mennesket er intet kjærere end mennesket, og et fra al menneskeomgang afstængt liv skulde være det utaaleligste af alt og gjöre jorden til en ödemark. Selv eremit livet, der skrev sig fra religiös fanatisme, var ikke saa afsondret, at man ikke imellem havde samkvem med den övrige menneskeverden.

Den enkelte formaar lidet eller intet, idet det har været i forening med andre, ved hjælp af deres fysiske og intellektuelle kræfter, at alle storværk er udförte, al oplysning opnaaet, og alle opdagelser og opfindelser er gjorte. Der findes ogsaa en naturlig tilböielighed ikke blot mellem kjönnene og forældre og börn, men mellem alle mennesker, idet det ene menneske altid har et medfödt hang til at omfatte det andet med kjærlighed, venskab, fortrolighed og deltagelse, saafremt ikke naturstridige menneskelove eller ophidsede og töileslöse

lidenskaber sætter menneskene i harnisk mod hinanden. Denne menneskets medfödte hang til kjærlighed og fortrolighed har ogsaa bragt menneskene til at forene sig i familier, i samfund og i nationer, for i fælleskab at arbeide for visse interesser samt forat være lykkelige og beskyttede ved hinandens bistand, forsvar, hjælpsomhed og indbyrdes overenskomster.

Til en begyndelse udgjorde familielivet det eneste naturlige sammenknytningsbaand mellem menneskene. Husfaderen var den ledende og ordnende magt i det patriarkalske samfund, og ham maatte ikke blot kvinde og börn, men alle husets slaver, tjenere og arbeidsfolk være underdanige. Denne husfader var baade den lovgivende og den dömmende magt, og det var han, som bestemte de retsprinciper, som hver og en burde stille sig til efterlevelse. Dog er det tydeligt, at disse retsgrundlag hovedsagelig hvilede paa gamle skikke og antagne livsvaner og indeholdt lidet eller intet af rent spekulative eller filosofiske retsbegreber. Den patriarkalske styrelse eller faderværldet var i almindelighed et eneværlde i det smaa, medens hver familie sjelden havde mere end en familiefader, der betragtedes som hovedmand. Kun hos de gamle britter har historien at opvise et andet forhold, der mere nærmer sig til den demokratiske eller republikanske regjeringsform.

Hos disse bestod nemlig hver familie af tyve personer, halvdelen af hvert kjön, hvilke havde alt fælles, selv hinanden indbyrdes i ægteskabeligt forhold. De kunde bestaa af forældre, sönner og dötre blandede mellem hverandre. Og börnene af den kvinde, med hvilken en mand for förste gang havde samliv, ansaa han for sine börn, selv om kvinden siden havde omgang med familiens övrige medlemmer. Dette slags familieliv var en huslig kommunisme, som viser, at ogsaa den lære, at have alting fælles, har ladet sig realisere selv i fortiden. Thi i spörsmaalet om forbindelser beror alt helt og holdent paa vane, overenskomst og indpodede retsbegreber, medens menneskene kan være lykkelige under alle regjeringsformer, saa længe de ikke kuer eller undertrykker hverandre.

Saa længe menneskene var nomader og ikke bundet til noget bestemt sted eller egentligt fædreland, var det patriarkalske liv omtrent den eneste styrelse, der kunde existere. Men da de blev jordbrugere og fik faste boliger, blev det lettere at forene sig i endnu större samfund, i samme maalestok som familierne forögedes og kom til at staa i forbindelse med og afhængighedsforhold til hverandre. Man kom da snart overens om at vælge et overhoved for flere familier, for större eller mindre samfund, og tog i begyndelsen en ældre husfader eller ellers prövet og hæderlig mand, der stilledes i spidsen for folkets anliggender, og som fornemmelig var samfundets ypperste præst, forvalter af ofrene og bestyrer af tempeltjenesten.

Piger fra Öen Mark.

Men da herskesyge og ærgjerrighed altid har været udprægede lidenskaber hos mange individer, saa indtoges ofte denne plads af rænkefulde invandrere eller andre eventyrere, der bemægtigede sig statsroret eller satte sig i spidsen for præsteværdet. Ved bistand af mægtige samfundsmedlemmer, som fandt det overenstemmende med sine interesser, at en vis person fik magten, kom man saaledes til at svinge sig op og gjöre sig til herre over folket, hvilket maatte danse efter deres pibe. Og saa opstod der undertiden en eller anden mere oplyst og fordomsfri mand, forat reformere sin tid og forandre og forbedre folkets stilling. Nye skikke, nye anskuelser, nye love og nye religioner er paa den maade opstaaede i verden. Og det vantroende og enfoldige folk indbildte sig ofte, at disse mænd var guder, der kom til dem i menneskeskikkelse forat blive dets befriere og reformatorer.

Hos mange gamle folkeslag gaar der sagn om saadanne guder, der optraadte forat belære dem og indplante fornuft i deres uvidende og forvirrede hoveder. Men alle disse gudemenneske-aabenbarelser har dog baaret præget af folkets og tidens arbeide og udgjort et slags grundvold for en kommende udvikling Ikke sjelden hændte det ogsaa, at ei blot enkelte personer, men hele mere civiliserede stammer indvandrede og slog sig ned blandt de raa folkeslag, og til disse overgav man paa den mest slephændte maade befalet og styrelsen, forsaavidt disse indvandrede horder ikke var mandstærke nok til at underkaste sig eller fortrænge den oprindelige befolkning.

Selve Odin med sine omstreifende asiater var en af de eventyrere, som kom til at stille sig i spidsen for et underordnet folkeslag. Og i Peru omtales Inke som befrielseguden, og han skal ifölge senere berettelser have været en kongesön fra Norge ved navn Inge, der var drevet af vinden til Amerikas kyst, hvor han optraadte blandt indianerne som gud og lovgiver og gav stödet til Peru-kul uren.

Men saasnart man har naaet en vis storhed, ære eller myndighed, vil man naturligvis gjöre sig endnu större og mere berömt i verden. Man beilede til folkenes onde lidenskaber, man satte dem i fiendskab med nabofolkene, man samlede sig i masse og greb til vaaben. Og snart opstod de blodige feider som fölge af vindesyge og erobringslyst,—et forhold, der siden har bestaaet gjennem hele verdenshistorien. Saalænge magt har existeret, har denne enten villet undertrykke sit eget folk eller ved dettes hjælp sögt at underkue, forjage eller udrydde andre folkeslag Og paa denne ligesaa grusomme som unaturlige maade har menneskene gjennem aartusinder forsögt at udrydde hverandre. Men paa den maade opkom lidt efter lidt eneværdet, kongemagten, keiserværdigheden, den legitime arveret, bajonetstyrelsen, politiundertrykkelse og al anden myndighed i verden, som har villet regjere folk med vold eller list, med magt eller tvangslove. Og omend

Fiskerpige fra Rügen (Nordtyskland).

benævnelsen khan eller konge stammer fra de asiatiske mongoler, blandt hvilke den despotiske styrelse er almindelig, saa er det derfor ikke sikkert, at denne magt mere har sit opkom hos dem end hos andre folk, der har havt den ære at lade sig undertrykke.

Ligesom kvinderne ei vover at tale med sin mand uden paa knæ eller liggende flad paa marken eller at give ham anden titel end herre, hvilket har været brugeligt i Orienten lige siden Abrahams tid, saa træffer man ei blot hos mongolerne, men hos alle österlandske og afrikanske folkeslag den ydmygende skik at kaste sig i stövet for magten og ei vove at tale uden paa et givet tegn, ligesom det ansees for en stor naade at faa kysse den mægtiges fod eller beröre hans klædebaand. Men hos mongolerne har man drevet galskaben saa vidt, at man ei tör udtale herskerens navn og stundom ikke kjender det, för efter hans död. Ligeledes vælger han sin egen efterfölger, der ogsaa maa være ubekjendt for folket lige indtil despoten, der egentlig burde være udödelig, föler döden nærme sig. Men den nyvalgte antages paa grund af den overnaadige udnævnelse at være besjælet af en guddommelig kraft.

Man ser altsaa, at det er bleven en skik i verden at regjere ligesaa vel som at lade sig regjere, og nedstige paa underdannighedens trappetrin med den dybeste ydmyghed. Og ligesom krigene, fordetmeste foranledigede ved vindesyge og erobringslyst, har fortsat gjennem hele verdenshistorien, saaledes har denne i system satte skik at udrydde hverandre ikke bragt andre fordele end folkemangel, ödelæggelser, elendighed og et barbarisk nationalsind.

At gjöre et folk krigersk og opdrage dets ungdom til soldaterlivet er at arbeide paa barbariets fremskridt og at indpode i folket en helt anden aand end kjærlighed, ömhed og fred; men dette har ligget i magtens interesse lige fra jordens förste tilværelse. Og endnu idag ser man, hvorledes jordens herskere overbyder hverandre i rustninger og underhold af armeer selv i de fredeligste tider, forat udarme folket, tömme statskassen, sætte sig i respekt ligeoverfor enhver frihedsbevægelse og beskjære folkets rettigheder ved vaabenmagt.

Dog maa dette onde ikke alene tilskrives de magthavende i verden, men hovedsagelig folket selv der har staaet paa et saa lavt udviklingstrin, at det ikke har forstaaet sin egen interesse og derfor arbeidet dem magten i hænderne givet dem löse töiler og selv givet eller tilladt dem at give love, urigtige i indhold og urimelige at efterleve, ved hvilke folkene saaledes har indviklet sig selv i labyrinter af paabud, paragrafer og forordninger, at de sidder helt indespærrede uden engang at have en ariadnetraad til at lede sig ud af en saadan helvedeslabyrint. Om man derfor med eftertanke studerer menneskenes politiske historie eller, som den med andre ord kaldes, verdenshistorien, saa

Fornem Singhales fra Kandia.

skal man snart finde, at denne i hovedsagen ikke er andet end voldets og listens historie, en egen og sörgelig verdenskrönike, i hvilken vold, rænker, daarskab, fordom, overtro, list, svig og underfundighed har fört herreværldet om hverandre. Dette er rimeligvis hovedsummen af verdenshistoriens filosofi.

Man ligner visselig historien med et verdensdrama, i hvilket man formoder, at visse tragiske knaldeffektscener maa forefindes forat forhöie det dramatiske i begivenhedernes gang og for gjennem rædselscener og blodige ofre at komme til forsoning med menneskeligheden. Sandt er det ogsaa, at intrigerne i dette drama er af en ganske storartet beskaffenhed, enten man nu betragter præsternes list eller magtens voldsgjerninger, hvilke hver paa sit hold söger at naa sit maal. Og paa den anden side har man en masse komiske situationer, frembragte af folkene selv, naar de har været narre, gjenstand for spot eller magtens munterationsraader.

De vildeste mordscener, og de mest afskyelige ugjerninger, der afmales paa theatrene, er som intet at regne med dem som virkeligheden kan opvise. Naar man f. ex. læser om österlandets tyranner, om romernes udryddelseslyst, folkevandringerne, korstogene, spaniernes grusomhed i Amerika, Napoleons opofrelse af millioner paa slagmarken, for ei at tale om Trojas, Karthagos og Jerusalems ödelæggelse, Magdeburgs brand og den franske revolutions rædselsvælde, ved hvis blotte betragtelse man föler haaret reise sig paa hovedet, saa fortvivler tanken næsten om at finde den evige retfærdighed i verdenshistorien. Om alt dette har udgjort en nödvendighed for menneskehedens udvikling turde være temmelig tvivlsomt. Det ser snarere ud som om menneskene selv har gjort det til en regel at være hverandres plageris og grusomste undertrykkere.

Naar man derfor har talt om et sjælens dödsrige, et rige for ulyksaligheden, og derved er kommen til at tænke paa de kolde maaner eller planeters ulykkesland, saa gjör en dygtig forfatter*) den meget rigtige bemærkning, at om en af Jupiters indvaanere forflytedes hid, saa skulde han snarere föle sig foranlediget til at henlægge helvede til jorden, ikke saa meget paa grund af dens fysiske mangler, som derfor at menneskenes hele digten og tragten gaar ud paa at forbitre livet for hverandre og gjör jorden til et barbarernes land.

Og det er vel muligt, tillægger han, at der findes verdener, der er daarligere end denne, ligesom det er sikkert, at der gives tusinder paa tusinder, der er uden sammenligning bedre. Men en verden der var daarligere end vor jord, kunde dog neppe betragtes som andet end et fængsel, et tugthus eller en forbedringsanstalt. Det er ogsaa med hentydning til disse stygge optog, disse mere eller mindre uhyggelige

---

*) H. M. Melvin.

Siamesisk prins.

grimaser i verdenshistorien, at Thorild kalder jorden et "marekatteland," hvor flertallet spiller skovbavianernes rolle og efteraber hverandre i sæder og tænkesæt, er krigeriske, naar der er krig, frihedsindede under revolutioner, og reaktionære, naar magten paanyt forskandser sig med et foröget herrevælde.

Men i ovenfor givne billeder af verdens undertrykkelser gives der dog mange lyspunkter. Man har seet regenter, der har sat sin ære i fredens sysler samt i at oplyse, lykkeliggjöre og forbedre sit folk. Og man har seet nationer, der aldrig har eftergivet en tomme af sin frihed, og som enten har styret sig selv eller deltaget i styrelsen, folk, der altid og med rastlös iver har arbeidet paa sin sociale og moralske udvikling til altid höiere og höiere fuldkommenhed. Det gamle Hellas, kulturens, frihedens og det skjönnes land, kunde overvindes, men lod sig aldrig underkue. Og i vore dage ser det ud, som om en ny dag af frihed og lys skal gry i en transatlantisk verden, medens der i Europas gamle stater hersker hedenske sæder og kristne vildfarelser, sammenknadede til en surdeig.

Thi det er klart, at den republikanske regjeringsform er den eneste rigtige og mest naturlige, men ogsaa en styrelse, der forudsætter samdrægtighed, almindelig oplysning, fordomsfri folkeforstand, samt fremfor alt erkjendelsen af fornuftens magt som sandhedens gradmaaler. Og ligesom i alle vel organiserede samfund enhver bör være fri og ingen bör have ret til at blive eller gjöre sig selv til slave, saaledes maa osgaa alle mennesker, baade mænd og kvinder, blive myndige til fuld medborgerret ved den alder, da de kan ansees som paa legeme og sjæl fuldt udviklede, kvinden ved 16 a 18*) og manden ved 21 a 24 aars alder, alt efter de ulige klimater og de forskjellige udviklingstider.

Ligeledes maa alle mennesker, mænd og kvinder, efter opnaaet myndighedsalder have adgang til statsstyrelsen og faa deltage i representationen, idet alle kan have nogen rettighed at hævde eller nogen interesse at arbeide for. At man hidtil har udelukket kvinden skriver sig fra mandens hovmod og fra det tyranniske despoti, hvormed man altid har sögt at udelukke halvparten af menneskeslægten, og det den mest ædle, fra snart sagt alle meneskelige rettigheder.

At efterleve samfundslovene er en sag for sig selv; man maa ikke

*) Om kvinden ved den af forfatteren anförte alder kan ansees som fuldt udviklet kunde være tvivlsomt At det er skik at betragte hende som giftefærdig ved denne alder er intet bevis, og mange klarttænkende og oplyste personer önsker, at kvindens giftemaalsalder skal forhöies. Et saadant overflod paa forstand, at de skulde erholde fulde medborgerlige rettigheder i en tidligere alder end manden, har kvindene visselig ikke lagt for dagen. Udgiveren.

Nubier.

lade sig forlede til dumheder gjennem anförelse af apostlenes formaning til sine forsamlinger om at adlyde övrigheden og være alle menneskelige anordninger underdanige; et paabud, der var nödvendigt forat neddysse daddel af kristendommen i dens förste tid. Thi man ved, at de kristne, og det maaske ikke ganske uden grund, beskyldtes for fiendtlige tankesæt og udtalelser mod samfundet og den bestaaende ordning.*)

*) Vi ved ellers, at romerne var meget tolerante i religionssager og heller optog nye guder end forfulgte folkene for deres gudsdyrkelse. Kun jöder og kristne behandledes med en intolerance, der mod de sidste gik over til blodige forfölgelser, fordi de ansaaes som farlige for samfundet og at stille sig fiendtligt lige overfor hele menneskeslægten. I begyndelsen var de kristne utvivlsomt selv skyld i disse forfölgelser, da om ikke alle, saa dog en stor del af dem optraadte som virkelige fanatikere mod den hedenske gudsdyrkelse og de hedenske tankesæt, aldeles som billedödelæggere og gjendöbere under Luthers tid.

Især gjaldt dette de til kristendommen omvendte jöder, der adskilte sig i visse sekter, som maaske troede at kunne udrydde hedenskabet. Vi mærker dette fremfor alt hos montanisterne opkaldt efter en vis Montanus fra Phrygen (aar 150), der paastod at have med sig paralætos, sandheds lederen, husvaleren, og havde henrykkelser, faldt i extase og prækelyst, samt blot satte værd paa profetgaven og at tale i tungemaal, hvormed disse sværmere forkyndte at verdens ende var nær, og at Kristus snart skulde komme til det tusindaarige rige. Alt hedensk var efter deres anskuelse Satans værk, som burde undflyes og udryddes, kunst og videnskab skulde foragtes og skjændes, men den mosaiske sædelære strængt overholdes og fortolkes bogstaveligt. Ingen synlig kirke eller kirkelig absolution skulde findes, ingen barnedaab foretages (efterat disse var komne i brug), fuldstændig askes, afsondring, faste, coelibat m m. iagtages (2det ægteskab erklæredes for hor), og martyrkronen maatte söges med al iver. Paulus og hans lære var for dem en galskab. Gnostikerne og tilhængerne af den Valentinkse skole var ikke stort bedre. En modsætning til montanismen viste sig i marcioneterne, en sekt stiftet af Marcion fra Sinove, samtidig med Polykarpus. De forkastede alt fællesskab med jödedommen og det gamle testamentes skrifter og erkjendte blot Paulus og Lucas, hvis skrifter de dog ei fandt frie for jödiske elementer. De havde et eget evangelium, Marcions, lignende Lucas's, og som kom til Rom för dette, samt afholdt sig fra kjöd, vin, ægteskab m. m. En anden sekt erklærede det for syndigt at kysses, da dette ikke var nogen naturtrang, men lovligt at tilfredsstille kjönsdriften o. s. v. Man ser heraf, at man i de förste tider ikke opfattede kristendommen bedre end i vore dage. Men de rolige kristne kom derfor til at lide forfölgelse sammen med de kristne eventyrere. Först i det andet aarhundrede, da de kristne mere og mere forfulgtes af baade hedningerne og övrigheden, begyndte man at tænke paa gjennem skrifter og sammenkomster at forlige partierne og forene de adskilte sekter, hvorved "jöde og hedningekristne" nærmere sluttede sig sammen og de tidligere stridigheder mere og mere udjævnedes ogsaa i de kristnes skrifter, saa at man paa begge sider gjorde sine indrömmelser. Derfor ved man ikke,

Odalisk.

Fremfor alt maa man betænke at kun naturen og naturens orden er en guddommelig indretning, men at staten, i hvilken form den end aabenbarer sig, kun er et ufuldkomment og foranderligt menneskeværk. Det er ogsaa tydeligt, at staten er i fremadskridende ligesom kulturen; den naar höiere og höiere former i samme maalestok som samfundet udvikles og den menneskelige civilisation bliver folkets eiendom; thi blot ved paaseendet af folkets fælles interesser og gjennem dets medvirkning fortsætter samfunds dannelse og det sociale livs fremadskriden paa fornuftens vei og under fuldkommen erkjendelse af den almindelige sandhed.

Kjærligheden til fædrelandet bestaar ikke deri at man lukker öinene til for det som er usselt og udueligt i ens hjemlands samfundsliv, men den er kjærligheden til naturens eiendommeligheder, folkekarakteren, minderne og fasthængen ved livsvanerne. Den er af samme beskaffenhed som kjærligheden til moderhjemmet, barndomstrakterne og til alt andet i verden, som man fæster sig ved. Men fædrelandskjærligheden har dog faaet en anden karakter end i tidligere dage. Man anser ikke sit folk og sit land som det bedste i verden, for hvilket alle andre maa vige pladsen, men blot som det kjæreste. Det gamle nationalhad giver mere og mere plads for höiere og ædlere anskuelser om menneskeheden. Man elsker alle nationer og anser alle folk som brödre, hvilke er lige berettigede til de fordele, det lys og den frihed, som bör være fælles for menneskeslægten, idet man i höiere forstand betragter hele jorden som sit fædreland.

---

hvilke större eller mindre forandringer man da tillod sig at foretage i det nye testamentes skrifter, baade i evangelierne og apostelbrevene. Paa den tid ansaa man det nödvendigt at ordne sig i et ordentligt kirkesamfund, under hvilket den præstelige magt ogsaa begyndte at udvide sig. Dog havde folket forbeholdt sig selv at vælge lærere, men allerede för mödet i Nicæa (325) begyndte præsterne, der da blev en magt i staten (selve keiser Constantin styredes helt og holdent af biskoperne), at blive herrer over folket, og da indförte man en ny troesformular, saa at kristendommen end yderligere udartede. Alderen af den s. k. apostoliske tro er ubekjendt, men man ved, at der er bleven gjort tillæg, f. ex. at Kristus nedsteg til helvede (hentet blot fra det apokryfiske sted i 1 Petr. 3: 40—20, egentlig til Hades eller pröverummet). At selv de hedenske horder nærede forakt for middelalderens præster finder man i anekdoten om den tapre friesiske hövding Ratbod (ca. 700), der allerede havde sat den ene fod ned i karet for at lade sig döbe, da han spurgte, om hans forfædre var fordömte, fordi de ei var kristne, hvorpaa der svaredes ja. "Da vil jeg," sagde han, og trak foden tilbage, "heller blive fordömt med mine tapre forfædre end gaa til himmelen med eder."

B. RONJAT

Nonne.

Munk.

XV.

OPDRAGELSESARBEIDET OG BUDENE.

Det absolut rette i verden, som fornuften antager at være gjældende for alle folk, er visselig indskrænket til nogle höist faa retsbegreber, hvilke dog ikke kan siges at have udgjort rettesnoren for det menneskelige samliv i almindelighed. Thi om man upartisk vil granske menneskets historie og de forskjellige anskuelser om ret og uret, som inden samme har gjort sig gjældende, saa skal man snart komme til det resultat, at disse begreber ofte har været vilkaarlige og vexlende. Man skulde næsten kunne sige, at der ikke findes noget alment erkjendt retsbegreb i verdenshistorien.

Alting har ei blot været tilladt, men til og med som et udtryk for folkestemningen været almindelig antagen skik i ulige tider og hos forskjellige folkeslag. Drab og selvtægt, had og forfölgelse, strider og udryddelseslyst har stundom været anseet som retfærdige og lovlige. Men hvor forskjellige begreber man end har havt om det rette, menneskene imellem, saa har dog alle folk hyldet visse retsprinciper som selvindlysende sandheder, om disse ogsaa har været meget vexlende. Uden saadanne vilde tydeligvis alt samliv og alle samfundsindretninger være umuligt.

Kun fornuften og retsfilosofien kan opholde linierne for det virkeligt rette og saaledes for de virkelige sædelighedsbud i verden. Men da man ofte har taget lidet hensyn til fornuften, men hellere holdt sig

til fordomme og gammel hævd, saa hender det hos alle folk, at det moralsk og juridisk rette ikke falder sammen, og at de menneskelige love ei er udtryk for det virkelig rette, men leder hele folkeslag og tidsaldre paa vildspor. Sandt er det ogsaa, at om menneskekjærligheden var varm og levende hos alle paa jorden, saa skulde ingen retsbud behöves, idet man af kjærlighed skulde opfylde alt og gjöre alle godt af et ædelt hjertes inderste tilböielighed. Til dette skulde ogsaa den sande kristendom före menneskene, om nogen saadan fandtes, men for nærværende er dette ikke tilfældet, idet blot navnet findes, og nogen egentlig kristendom knapt har været at opdage siden apostlernes tid.

Og som fölge af menneskenes ufornuftige lovgivning har hele livet i mange henseender faaet en skjæv retning, saa at hvad man i almindelighed kalder samvittighed for en stor del blot er bleven en indre afhængighed af vaner, opdragelse, fordomme, indsugede anskuelser og lignende, hvorfor denne indre röst er altid ei nogen sikker gradestok for ondt og godt efter strængt moralske grundsætninger. Hver lovgiver har blot givet love, der passede for hans tid og hans tidsalder. Blot forsaavidt saadanne love har mere almen anvendelse, har et og andet retsbud kunnet antages fra dem som passende for menneskeheden i en ædlere betydning.

Men som fölge af, at mange lovbud ei er andet end offentlig godkjendte vaner og livsanskuelser, har man indfört en mængde pilgter i livet, der er fuldstændig naturstridige. Og det bör ikke forties, at en stor del af de pligter paa hvilke saa stor vægt lægges endnu i vore dage, ikke er andet end saadanne tilfældighedsbud, hvilke, om end forædlede, staar igjen som retsbegreber fra forgangne tiders enfoldige forestillinger. Det burde ogsaa være temmelig tydeligt, at en sund og ædel opdragelse for en stor del bör gjöre straffelovene overflödige eller ialfald uanvendelige. Og derfor kan staten aldrig med nok iver og kraft arbeide paa folkets oplysning og paa opdragelsesarbeidet, hvilket altid er nationens mest kraftige og betryggende forsvarsværk.

Men folkeoplysningen i vore dage er dog ingenting andet end en glimrende elendighed. Man propper börnene fulde med unyttige katekismuslexer, indpoder i den friske stamme en fortörket kristendom, anvender hele ungdomstiden til at lære dem et par trykte ark udenad og forlader dem lige fattige, lige tomme og lige uvidende, men en del mere selvraadige end i de spædeste aar, da den naturlige tilböielighed, men ikke uvidenheden, var deres daglige fölgesvend.

Al opdraglese, der ikke forædler, oplyser og forbedrer baade hjerte og forstand er unyttig og hensigtslös. Hvad der saaledes först maa læres er venlighed, mildhed, kjærlighed, forsonlighed, ömhed, ydmyghed og agtelse; man skal opvække alle de ædle og naturlige tilböielig-

heder, som ligger slumrende hos ethvert menneske, og som hos barnet lettest kan trækkes frem i dagen som det reneste guld. Först maa man uddanne sig til et ædelt menneske, og siden til en sagkyndig og duelig borger. Kristendommen som fremstillet i Bibelen, samfundslæren, menneskets og kulturens historie, jordens geografi samt sit eget folks historie og udvikling men fremfor alt en almindelig oversigt over naturens rige bör udgjöre en del af ethvert menneskes dannelse om end i ulige kundskabsmængde.

Hertil bör ogsaa komme en del mere specielle sager med hensyn paa livsstilling og anlæg, saasom landsbrugslære, teknik, haandarbeide eller endnu mere videnskabelige kursuser, alt efter enhvers tilböielighed eller det maal man har sat sig i verden. Endog vore lærde skoler og universiteter er mer at anse som examensanstalter end som egentlige dannelsesmidler. Man tvinger ynglingen til at sidde over bogen baade dag og nat, fuldpropper ham med hjemmelexer, sammenblander alt og gjör hver videnskab til den ynkeligste stuelærdom, uden ringeste anvendbarhed for det praktiske liv.

Ved nattevaagen, lexelæsning og en overdreven anstrængelse af synet og hukommelsen paa de andre evners bekostning gjör man ynglingen syg for tiden, tager sundheden fra hans kind og al lyst til viden og boglige kundskaber fra hans sjæl. De arbeider blot for diplomer og forat faa sin embedsexamen, ved hvilken man ransager deres hoveder og lette kundskabsforraad med lige stor paahængenhed, som toldvæsenet anvender ved undersögelsen af de reisendes vadsækker.

Al undervisning burde til en vis del være mundtlig og peripatetisk ligesom hos grækerne. Man gik der og samtalede i de aabne forhaller, man vendte ynglingens hu til selvtænken, til reflexioner og ideer som ei altid kan indhentes i böger, medens paa samme tid helbreden styrkedes, og undervisningen blev mere fri, ledig og levende ved det mundtlige foredrag og ordets kraft. Det er ikke meningen at gjöre alle til lærde eller til idioter, men til humane, civiliserede, kundskabsrige, videbegjærlige, ædle og intelligente mennesker, der selv forstaar baade at pröve og bedömme og rigtigt opfatter vort maal, at forskjönne jorden, og som hver og en efter sine evner arbeider paa menneskehedens forbedring.

De i det kristne samfund optagne mosaiske bud,*) hvilke Luther

*) Det antages ikke, at de s. k. budenes stentavler var indridsede, men blot overtrukne med en kalkskorpe, i hvilken ordene med et skarpt instrument var indskrevne; en methode, der ogsaa brugtes senere. Ogsaa bör det her anmærkes at Bibelens skrifter, saavel det nye som det gamle Testamente, fra begyndelsen af hverken var inddelte i vers eller kapitler, men at hvert skrift udgjorde en sammenhængende afhandling uden afdelinger og uden at have store bogstaver i navne eller lignende eller punktum er og skilletegn. I den hebraiske

Muezzin kalder de rettroende til bön.

gjorde 10, men med et urigtigt udvalg, og som staar at læse i 2 Mos. 20 kap. og derpaa gjentages i 5 Mos. 5 kap., udgjör ikke andet end simple omrids til en sædelighedslov for jödefolket, men kan ogsaa som moralske retsbegreber være anvendelige for andre folk.

I sin egentlige form er disse bud ikke vanskelige at holde og efterleve, og naar præsterne siger, at af egen kraft kan ingen opfylde den mosaiske sædelighedslære, saa bedrager de baade sig selv og de mennesker, som de vil indbilde det. Alene gjennem kristendommen har endel af disse bud erholdt en höiere og mere ideal betydning samt er blevne udstrakte til et uendeligt maal af kjærlighed, ydmyghed, skaansomhed og forsonlighed, som alle mennesker bör stræbe efter. Men intetsteds i evangelierne gives der saameget som et vers om at disse bud mere end andre gamle retsbegreber er udgivne og dikterede af Gud; thi det heder blot "de gamle er sagt" eller Moses har befalet, men intetsteds at det er Guds utrykkelige forskrift.

"Du skal ikke have fremmede guder for mig," heder det i förste bud egentlig skrevet for israeliterne, for at de ikke skulde blande sig ind i fremmede folkeslags gudsdyrkelse. For os heder det derimod: "Du skal elske Herren din Gud af dit ganske hjerte, din ganske sjæl og al din styrke," og er et rent moralsk og ei noget juridisk bud, der aldrig kan anvendes som en straffebestemmelse. "Du skal ikke gjöre dig noget billede eller nogen anden lignelse," nemlig at tilbede og tjene, er et forbud for israeliterne mod at være fetischdyrkere eller at böie knæ for klumpsige husguder eller andre gudebilleder. Dette bud kunde af Luther med rette udelades, men istedet kunde det hede: Du skal ikke tilbede pengene eller tjene dem med större kjærlighed end noget andet menneskeværk, ei heller magten og dens tilhæng, under hvilket billede eller i hvilken skikkelse de end maa vise sig.

"Du skal ikke tage Guds navn forfængelig," heder det fölgende bud ifölge nyere bibeloversættelser. Ogsaa ender dette bud med en trusel,

---

bibel var hellerikke vokalerne udsatte, hvilket betydeligt maatte vanskeliggjöre dens læsning og oversættelse. Inddelingen af det gamle Testamente er maaske foretaget af rabbinerne, hvilket bliver end mere sansynligt derved, at inddelingen af den hebræisk-jödiske bibel ikke altid er lig vor. Det nye Testamente var fordum, man antager af kirkefaderen Eusebeus, inddelt i flere meget korte kapitler uden vers. Den nuværende inddeling i kapitler og vers er flygtigt gjort af en bogtrykker, Stephanus i Génève paa Luthers tid og er meget mangelfuld. Baade det nye og gamle Testamente er ofte daarligt og urigtigt oversat; oversættelsen er gjort efter Luthers tyske, der igjen er taget fra den ikke altid paalidelige latinske eller s. k. versio vulgata. Om nogen skulde kunne lære at forstaa Bibelen rigtigt behövedes en ny og fuldstændigere oversættelse. Forfatteren.

Efterat ovenstaaende er skrevet er mange forbedringer foretagne og fremskridt gjort med hensyn til bibeloversættelsen. Udgiveren.

der end yderligere skjærper det, da det dog egentlig er falsk ed, som her forbydes. Men i evangeliet heder det derimod: "I skulle aldeles ikke sværge, men eders tale være ja, ja og nei, nei, og hvad der er over dette er af den onde." Man ser saaledes, at al ed er mod kristendommen, hvilket dog ingen kristen stat har taget hensyn til, men tvertimod paabudt edsaflæggelser ved lov.

"Kom ihu at helligholde hviledagen," heder det videre. "Sex dage skal du arbeide og gjöre alle dine gjerninger; men paa den syvende, der er Herrens din Guds hviledag, skal du ikke arbeide, ei heller din sön, eller din datter, din tjener eller tjenestepige, din oxe eller dit asen, eller fremmed, som er hos dig, paa det at din tjener og tjenestepige maa have hvile saavel som du." Man ser heraf, at dette bud befaler at arbeide i sex men hvile sig den syvende dag, uagtet Luther har borttaget den del af budet, der anbefaler arbeide i de sex dage. Alligevel bestemmer det ikke, at den syvende dag alene skal anvendes til gudstjeneste,og hos de ældre hebræere feiredes den med leg, glæde, gjæstebud og andre uskyldige tidsfordriv.

Dette bud, paa hvilket det nye Testamente lægger mindre vægt,—det heder udtrykkeligt, at det er lovligt at gjöre godt paa sabaten—er egentlig blot et civilt lovbud hos folk, som har helligdag; thi man kunde jo let tænke sig en stat der bestemte enten aldeles ikke at have nogen hviledag eller at overlade dens bestemmelse til enhvers for godtbefindende. Et bud om hviledagens hellighed her var en fuldstændig overflödighed.*) Hellerikke synes det at være et moralsk bud at anbefale arbeide, thi arbeide maa man i et hvert fald, hvis man vil existere. Og den som er anderledes stillet, kan jo være fri for arbeide, om han har lyst. Men en eller anden slags hvile er nödvendig, da menneskene ellers skulde slide sig selv og hverandre aldeles ud.

"Du skal hædre din fader og moder,paa det at det maa gaa dig vel, og du maa længe leve i landet," heder et andet bud, hvori de sidste ord mere er at anse som et poetisk tillæg end som havende nogen

*) I det nye Testamente paabydes ingen helligdag og Paulus advarer mod antagelse af jödiske skikke med nymaaneder og sabbater (Gal. 4: 10; Col. 2, 16). De kristne især de kristne jöder optog saaledes helligholdelsen af sabaten fra jöderne, men dette forandredes senere saaledes, at man sammentraadte til andagt og bön om söndagen, opstandelsens dag, istedetfor som för om lördagen. Alligevel synes man ikke at have holdt söndagen eller hver söndag hellig för i en senere tid, og keiser Constantin berettes at have i aaret 321 paabudt, at solens, (Apollos) dag skulde kaldes hellig, med undtagelse af med hensyn til jordarbeide, der ogsaa da kunde forrettes. De, der paa farisæervis skriger saa paa söndagens hellighed,kan hertil ikke opgive nogen grund hverken fra skriften eller fra kristendommens begyndelse.

praktisk betydning. Thi, i forbigaaende bemærket, havde israeliterne hverken nogen födsels eller arveret til det land, de drog ud forat erobre, og i hvilket Abraham samt hans sön og sönnesön boede som fremmede, idet de drev sit kvæg paa kanaaniternes græsgange. Landet havde sine egne indbyggere, og israeliternes tog kan blot ansees som en indvandring af en stamme, som med sværd i haand fortrængte eller nedsablede landets fredelige folk, hvorfor et saadant indfald maa ansees for stridende mod folkeretten i almindelighed.

At elske og fölgelig ære fader og moder er et af naturens ædleste moralbud, uagtet dette kun gjælder forældre og dem, der staar i deres sted, og ikke kan udstrækkes til lærere, husbonder, övrighed og foresatte, hvor man kun skylder lydighed, saa langt som samfundslovene foreskriver.

"Du skal ikke slaa ihjel," heder det uden videre forklaring. Hverken dig selv eller andre er naturligvis meningen. Men i evangeliet heder det, at den der blot fortörnes paa sin broder, skal være skyldig til dommen, og at man skal slutte venskab med sine fiender, saaat selve hadet er en forbrydelse mod dette bud i henhold til kristendommens forskrifter. Men er drab for den enkelte forbudt, saa maa det ogsaa være det for staten og magtens haandhævere, hvorfor dödstraf er barbari. Staten har ret til at gjöre enhver fredforstyrrer uskadelig for samfundet, men livet derimod har intet menneske magt til at beröve nogen uden med vold, og vold er aldrig nogen menneskeret. Endnu mere maa krig være forbudt, som ikke er andet end et stort menneskeslagteri, og saa meget mere barbarisk, som de mod hinanden opstillede hære aldrig har gjort hinanden noget ondt eller er personlige uvenner.

Soldaten er den ynkeligste af alle mennesker; thi han er blot en maskine, der blindt maa adlyde; om den röst, der befaler, er menneskelig eller umenneskelig, angaar ham ikke; han har blot at adlyde den. Derfor er ogsaa tapperhed og ære paa slagmarken blot udtryk for overgreb, da den sande ære og det sande mod er at være ydmyg, kjærlighedsfuld og god mod alle samt at vise sig som en mand under livets prövelser. Opfindelsen af leiede hære, hvilke folket föder og underholder i sit ansigts sved, er en af magtens og enevældets bedste indretninger forat holde friheden inden sine grændser og folket i schak, om det begynder at knurre og forlange flere rettigheder, end man vil indrömme det. Og krigene i verden vil ei ophöre, för de enten gjöres saa kostbare, at de bliver umulige, eller folket bliver saa oplyst, at ingen mere lader sig leie til skarpretterhaandværket.*) Noget ganske andet er et for-

*) At bede Gud "bevare krigsmagten til lands og vands" eller i krigstid at anraabe ham om seir, er det ikke omtrent det samme som at bede ham bevare alle landets slagskjæmper og deres haandlangere

svar for fædrelandet mod fremmede magters indbrud, naar man kjæmper for sit hjem, sin frihed og selvstændighed. Til et saadant selvforsvar maa alle kræfter opbydes og hele den stridbare befolkning frivilligt og begeistret indfinde sig.

Hvad Moses forstod med forbrydelser mod det 6te bud er ikke bekjendt, men rimeligvis gjaldt det blot forskjellige ægtefæller imellem.*) I Matt. 5: 28, erklæres derimod endog de urene lyster for en forbrydelse derimod. Heraf sees tydeligt, at ligesom enhver forbindelse mellem mand og kvinde, som af hjertet elsker og tilhörer hverandre, er et ægteskab, det være sig nu velsignet og kontrolleret eller ikke, saa er enhver kjönsomgang, der sker af sanseligt begjær en forbrydelse, hvad enten den sker i eller udenfor ægteskabet. Thi det er kjærligheden og ikke vielsen, der forener folk. Men da kjærligheden er den mest selvstændige om end ogsaa mest ömtaalige fölelse hos mennesket, saa maa dette bud hovedsagelig være et sædelighedsbud. Den juridiske magt kan her ikke skille mellem det falske og det virkelige, det rene og det urene, uden at den med en altfor kold haand griber ind i en af menneskenes fineste og helligste rettigheder.

Til de 7de og 8de bud findes ikke nogen speciel idealisering i evangelierne, uden hvad der gjælder menneskekjærligheden i almindelighed. De 9de og 10de bud hos Luther er derimod et og samme bud hos Moses, og det var tydeligvis opfattet med specielt hensyn til de skikke og det barbari, der var raadende i den mosaiske tidsalder. Men ogsaa for os indeholdes der et forbud mod aabenbar vold og berövelsen af andres eiendom, være sig hus og hjem, husfolk, menneskelig og borgerlig frihed, fred og samvittighedsro eller hvad andet, som ham tilhörer. Det er saaledes et bud mod despotismen, misbrug af magten, vold og fortrykkelse, under hvad form det aabenbarer sig, om end præsterne har forsögt at forkvakle dette ved at give det en helt anden og fuldstændig bagvendt betydning.

Om den israelitiske profet havde levet i vore dage, vilde visseligen flere bud være komne til, saasom mod drukkenskabslasten, hovmodet, födselsaristokratiet, gjerrigheden, og fremfor alt, et bud, der bestemte, at ingen fik gjöre sig selv eller nogen anden til slave, en sag, der er aldeles imod tidsalderens anskuelser. Hele fortiden havde slaver, og jödefolket havde ogsaa saadanne, der dels var kjöbte dels tagne til fange, men som dog udgjorde den tids tjenerklasse. Den frie arbeider var aldeles ubekjendt for de gamle, og i selve Platos idealistiske republik er slaverne en absolut nödvendighed.

---

eller at forlene os kraft til rigtigt dygtigt at prygle eller til og med masakrere vore personlige uvenner? Og er ikke alt sligt en haan og en spot over kristendommens kjærlighedslære?

*) Rimeligvis mest kvinden, idet manden havde ret til at tage eller forskyde kvinden efter behag.

Moralbud bör ei være vilkaarlige men stötte sig paa fornuften og sandhedens erfaringer, hentet fra de love, som naturen har opstillet, medens enhver tilfældig menneskelov er i samme grad forstyrrende, som den er imod den almindelige sandheds röst og naturstridig for menneskelivet. Og ligesom naturen har givet anvisning paa en vis maadelighed i lyster og begjærligheder samt altid har straffende fölger af enhver udsvævelse og overdrivelse, saaledes har ogsaa hvert menneske sin egen natur, som det bör kjende, leve efter, opelske og foræd le, forat blive lykkelig og kunne opfylde sin naturlige bestemmelse. At kjende sig selv er fremfor alt en stor nödvendighed, som dog saa sjelden iagttages, hvilket har til fölge, at saa mange mennesker bliver unaturlige væsener paa jorden. Og i et hvert samfund er det en hovedfeil, at ikke enhver faar frit uddanne sig og indtage den plads, hvor han bedst passer, og hvor hans naturlige anlæg kan være til samfundets tjeneste og medmenneskers nytte, noget som sjelden indtræffer med vore nuværende maskinmæssige statsindretninger.

XVI.

KULTURENS UDGANGSPUNKTER.

Al literatur var oprindelig mundtlig og bestod i begyndelsen i sange, men blev efterhaanden ogsaa til sagn og vishedsregler eller ordsprog grundede paa ethvert folks erfaringer i det daglige liv og dets ulige udvikling. Men medens sangen som rythmisk eller gaaende i en vis takt ligesom ordsprogene maatte bevares ordret i hukommelsen, saa var dette derimod ikke tilfældet med sagnene og de mundtlige traditioner, der varierede ikke blot hos enhver beretter, men endog antog forskjellig karakter under de forskjellige tidsaldre samt forandrede sig endog betydeligt nationerne imellem.

Allerede i de ældste tider dannede der sig visse samfund eller selskaber for ordets bevarelse, hvilke lærte sig udenad alle de gamle sange og sagn eller opfandt nye. Disse samfundsmedlemmer, der udgjorde sin tids lærde, stod i stor anseelse, og efter skrivekunstens opkomst, var det fornemmelig de, som bevarede det skrevne ord for efterverdenen.

Hos de forskjellige folkeslag har disse personer forskjellige benævnelser; de kaldes profeter hos hebræerne, rhapsoder og poeter hos grækerne, barder hos de keltiske folkeslag og skalde hos skandinaverne.*) Selve "minnes og meistersangere" i middelalderen var ikke andet end en fortsættelse af disse samfund, som i hele fortiden havde stor indflydelse. Men kulturen gik ogsaa fremad i andre retninger, ei blot som poesi og folkesagn. Man gjorde opfindelser og samlede erfaringer i mangfoldige retninger under stadige fortsatte iagtagelser.

---

*) Alle disse svarede mere til vor tids publicister og historieskrivere end vore poeter, samt opholdt sig ved kongernes hoffer, hvor de havde indflydelse. Mosebögerne og Homers digte lige til Ynglingsagaen og Rimkröniken er jo intet andet end et slags romantiseret historie, hvor digt og virkelighed er blandet om hinanden. Menus love hos hinduerne svarer til de mosaiske beretninger hos israeliterne. Begge begynder med sagn om verdens skabelse og indeholder love og ceremonier for folket. Saadanne skrifter er ikke arbeider af en mands haand, men er bearbeidede af flere og udgjör for en stor del kun samlede folkesagn og gamle traditionelle skikke. Profeter udgik allerede af en af Samuel stiftet profetskole. Samarias og Israels riges ældre profe-

De hvide folkeslag har som de yngste erholdt sin förste og mer almene dannelse fra andre folkeslag. Men da de fleste blandt urfolkene synes at have levet i en uvidende naturtilstand og ikke staaet over vor tids vilde, saa kan det næsten antages som sikkert, at den kaukasiske folkerace har erholdt stoffet til sin primitive dannelse oprindelig fra kineserne. Man ved ikke, hvorfra Kina har erholdt sin förste kultur, da dens tilværelse strækker sig mange aartusinder tilbage; men kineserne udgjör dog kulminationspunktet i hele den mongolske dannelse, hvilken hos dem specielt har udviklet sig til betydelig kunstfærdighed i haandarbeide og tekniske opfindelser.

Man ved saaledes med vished, at man fra Kina har hentet silkeormen og kundskaben om silketilvirkningen ligesom kunsten at tilvirke porcelæn. Men det antages ogsaa, og det maaske ikke uden grund,at man fra kineserne har faaet kundskab om kompasset,om papirtilvirkningen, og om kunsten at tilvirke krudt, samt at alt dette i slutningen af middelalderen overförtes til Europa især af araberne. Men Kinas kultur er forbleven stillestaaende og staar paa samme standpunkt idag som for 1,000 aar siden. Dette folk har naaet sit höidepunkt og synes ikke at have evne til af sig selv at udvilke sig videre. Den mongolske dannelse har derved aldeles udtömt sine dannelsesmidler og behöver at erholde nye elementer udenfra, om den ei sluttelig skal gaa tilbage eller idetmindste blive en stiv og död civilisation.

---

ter omgives af sagnenes dunkelhed og underværker, saasom Elias og Elisa. De profetiske skrifter bevæger sig inden en temmelig indskrænket idekreds, hvilket ogsaa gjælder om de mest sublime i poetisk henseende, saasom Esaias eller rettere Jesaias, som skrev aar 759—699 f. Kr. Kun hos Daniel er denne idekreds mere udviklet thi der navngives engle, tales om Messias og hentydes paa de dödes opstandelse og et evigt liv. Men denne bog er ogsaa skrevet i Daniels navn paa Makabæernes tid. Joel og Amos er de ældste fra ca. 800 f. Kr. Profeternes skrifter indeholder hovedsagelig enten ve og forbandelse over tilgrændsende nationer, med hvilke jöderne laa i stadige feider forat bevare sin selvstændighed, eller ogsaa bebreidelser og trusler mod deres eget folk, specielt fordi dette holdt sig til andre folks gudsdyrkelse. Man behöver blot at læse Hos. 4 kap. forat se et grovt sprog ligeoverfor et folk, der visselig ikke var daarligere end andre paa den tid. Sædvanligvis er dog ord og sprog dunkle, forblommede og mystiske, medens hentydninger baade til hoffer og folk sker i syner, ordspil og andet, der for nutiden maa være ubegribeligt. Om profeterne har forudsagt noget, der skulde hænde er meget tvivlsomt, især da man ikke ved, om ei senere bearbeidelser har fundet sted,efterat skrifterne samledes efter fangenskabet Ofte har man vel tillæmpet ord og talemaader paa en senere tids tildragelser, som om de havde været forudsagte; men i virkeligheden har disse ord muligvis oprindelig havt en anden mening og indeholdt hentydninger paa sin tids for os aldeles ubekjendte omstændigheder.

Hertil kommer ogsaa kinesernes despotiske regjeringsform og mægtige embedsmændsklasse, opstillet og ordnet ligesom efter et exercisreglement, og deres isoleringssystem og afsondring fra andre nationer, fra hvilke de i aartusinder har holdt sig ordentlig indmurede.

Det er imidlertid antageligt at dannelsens förste elementer har banet sig vei cver Himalajabjergene fra Kina til hinduerne. Thi iflölge nyere forskninger har man grund til at anse denne asiatiske orient som kulturens egentlige vugge samt hele vesterlandets dannelse fra begyndelsen stammende fra fortidens folkeslag ved Himmalajas fod eller Ganges's strande. Men i dette herlige klimat med hele sydens liberale yppighed antog ogsaa den förste dannelse ei blot en barnslig, men en saa luxuriös og orientalsk karakter, at den netop paa grund af denne overspændte svulstighed er vanskelig at faa rede paa, idet digt og sandhed, sagn og virkelighed ligger saalededs sammenrodede, at endog dens senere produktion ligner en lysthave i perspektiv, der visselig fortryller, men hvor intet tydeligt eller særskilt billede egentlig kan udskilles.

Europa, som baade fra Kina og af sanskrit-literaturen ventede sig noget nyt af uendelig værdi for menneskeslægtens og dannelsens historie, er helt og holdent bleven skuffet i disse forhaabninger. Man har ikke fundet andet end en forvirret blanding af digt og virkelighed fra den menneskelige kulturs uudviklede barndomstid. Men fra orienten udbredte denne poetiske civilisation sig til perserne, kaldæerne og egypterne samt andre folkeslag, hos hvem man finder spor efter österlandske indvandrere. Man ved ikke, om kulturen i disse lande har udviklet sig til et höiere og mere selvstændigt standpunkt, men om saa er, saa har alle tegn derpaa forsvundet for efterverdenen. Fra hinduer, arier og jöder har man dog skriftlige beretninger i behold. Men det er dog troligt, at phönicierne, som et praktisk og söfarende folk, forögede kulturen, som derfra overflyttedes til Grækenland for der i en betydelig grad at udvikle sig og blive moder til den vesterlandske kultur og verdensdannelse i almindelighed.

Grækerne var ikke blot de frieste, men ogsaa de mest kultiverede af alle fortidens nationer, og hos dem var ikke dannelsen indskrænket til enkelte personer, men var hele folkets fælleseiendom. Der findes ingen kunst eller videnskab, som ikke hos dem har havt sine om end ufuldkomne representanter, og hos ingen nation i verden har verdenskunskaber og dygtighed havt saa stor værdi som hos grækerne, der ogsaa overgik de fleste andre folk i elegance, smag, skjönhed og værdighed. For alle tider staar ogsaa den græske dannelse som et mönster. Men overflyttet til Rom og der lidt efter lidt mere og mere efterhærmet, antog den en anden karakter og havde ikke mere den samme glade, friske og olympiske skikkelse som hos grækerne, men forandredes lidt efter lidt ved den romerske krigsraaheds indflydelse.

Rom var ikke andet end sin tids Rusland, der opslugte alt og lod levningerne af herjede og ödelagte nationer ligge bævende ved sine födder. I stedet for verdensoplysning blev det verdenserobring, og Grækenlands forfinede sæder efterfulgtes af de omskabte horders vilde udsvævelser midt iblandt undertrykkelse, lidelse og partikampe. Romerne vilde ikke blot erobre, men de vilde ogsaa latinisere verden. De vilde have alle folk ligesom stöbte i en form og paatvinge hele verden sit sprog, sin dannelse, sine love og sine institutioner, medens tiden skjælvede for deres sværd og folkene kastede sig frivilligt og bönfaldende i deres arme for derved muligvis at opnaa en mere skaansom behandling Men sædefordærvelsen, den igjen med andre livsanskuelser udrustede samt mere og mere sig udbredende kristendom, og sluttelig folkevandringerne lagde den romerske magt og da allerede udlevede kristendom i ruiner. En ny tid og nye slægter opstod paa den gamle dannelses grav, men for lidt efter lidt at indföre et nyt mörke, hvor ikke engang den antike dannelse skimtede frem mellem de ufordragelige munkedragter.*)

Det har dog altid kunnet siges, at dannelsen er gaaet med solen fra öst til vest, fra Asien til Europa og fra Europa til Amerika Saaledes er det sluttelig maaske Amerika, der skal gjenföde det östre Asiens folk, ligesom det vestlige Europa kultiveredes af den romerske kristendom.*) Tyskere, frankere og britter, som tit og ofte böd romerne

*) Da et nyt mörke ved præsternes og pavedömmets anstrængelser holdt paa at overtage Europa, opstod og udvikledes den klassiske dannelses aand hos de mohammedanske arabere, især paa kalifernes tid. Grækernes skrifter oversattes paa arabisk og videnskaberne udviklede sig paa alle hold, specielt astronomi, kemi medicin og naturlære. Denne arabernes dannelse overförtes siden paa europæerne. Selve Aristoteles's skrifter, der havde saa stor indflydelse paa den senere middelalders og skolastikernes dannelse, blev först bekjendte i Europa gjennem arabernes oversættelser. Fra araberne fik man vore tal, der hovedsagelig indförtes gjennem Gerbert 940—980, samt de musikalske nodetegn gjennem den italienske munk Guido af Arezzo i det 11te aarhundrede. Stederne Samarkand, Bakhara, Bagdad, Herat m. fl. havde berömte observatorier, biblioteker, kollegier m. m., hvilke siden ödelagdes af mongolerne under Dschingis Khan (1220—1260).

*) Flere folkevandringer fandt sted i fortiden. En af de ældste historiske er israeliternes tog fra Egypten. Argonauternes tog til Grækenland samt göters og asers indvandring i norden hörer ogsaa til denne slags. De mærkeligste folkevandringer fandt sted i middelalderen, da verden oversvömmedes af skarer af mongoler. Attila, Hunnernes konge, († 453) stod med sine millioner barbarer udenfor Roms mure. Dschingis Khan († 1223) og hans sönner, som med sine horder oversvömmede hele Asien fra Kina lige ud i Ungarn, samt hans ætling Timur eller Tamerlan († 1404), Asiens erobrer, var alle mongoler, men deres riger og deres folk forsvandt med dem selv.

Afgudsbillede fra Centralafrika (Ujiji) Apis, de gamle egypternes hellige tyr. Afgudsbillede fra Kongo i Afrika. Afgudsbillede fra Kammalandet i vestre Afrika.

spidsen, uagtet de som oftest flygtede til sine skoves utilgjængelige hjem, begyndte at vise sig i verden og bleve dannede samfundsfolk, i samme grad, som de vilde sæder forkastedes og en mer human aand kom til at gjöre sig gjældende i deres ukunstlede, men tidligere barbariske samfundsliv.*) I det övre Italien opstod ogsaa en ny kultur, og kunstsansen udviklede sig til en usædvanlig höide, paa samme tid som den klassiske dannelse begyndte at vinde tilhængere og Grækenlands eller Roms skrifter droges frem forat afskrives af den tids lærde og videnskabsmænd.

Ogsaa til vort norden kom oplysningen med solen, og de hjemmeværende folk fik tid efter anden kundskab om det sydlige Europas dannelse, sæder og religionsdyrkelse gjennem hjemvendende vikinger og fremfor alt gjennem de unge mænd, som herfra drog ud for under navn af væringer at udgjöre livvagten omkring det östlige romerske keiserdömmes trone i Konstantinopel. Gjennem en del i fortiden udvandrede asiater havde skandinavernes folk erholdt en vis kultur, som gjorde dem mere modtagelige end en del andre hedenske folkeslag. De havde opgivet nomadelivet, skaffet sig faste boliger og for en del antaget karakteren af en jordbrugende nation. I den senere tid levede de dog mest af krigsbytte og rigdomme samlede under plyndring paa fremmede kyster og fra stæder, som de ödelagde, eller som ialfald fik betale skat forat undgaa ödelæggelse. Skandinaverne havde dannet en statsform, og faaet sin religionsdyrkelse med ofringer og höitider. De gav sig love og havde et slags bogstavskrift, der kaldtes runer. Disse udgjordes af rette og krydsende streger, der hver for sig kaldtes staf, og da disse for det meste indskares i bord eller bögetræer, saa fremkom benævnelsen bogstav eller bogstaver (jfr side 114).

Den ujævnt fordelte arveret i de nordiske lande er opkommen paa den maade, at i de ældste tider havde den jagende vilde intet andet at efterlade sig end sine jagtvaaben, sin bue og sine pile. Disse overtoges af sönnerne, da dötrene ikke kunde benytte dem. Arv i det gamle sprog betyder derfor det samme som pil. Deraf opstod den urimelige skik, at blot sönnerne skulde dele forældrenes formue mellem sig, ogsaa efterat denne kom til at bestaa af noget langt mere end en bue, en armbryst eller nogle flintspidsede pile, der benyttedes til at jage dyr, der anvendtes til at fylde de tarvelige kjödgryder. Först med Birger Jarls fredslove ophörte kvinden at regnes til mandens eller for-

*) Egentlig var det Karl den store, der bragte civilisationen först til en del af mellemeuropas horder, uagtet han valgte den temmelig barbariske udvei med sværdet i den ene haand og döbefontet i den anden at tvinge dem til kristendommen, som ogsaa blev en kristendom derefter.

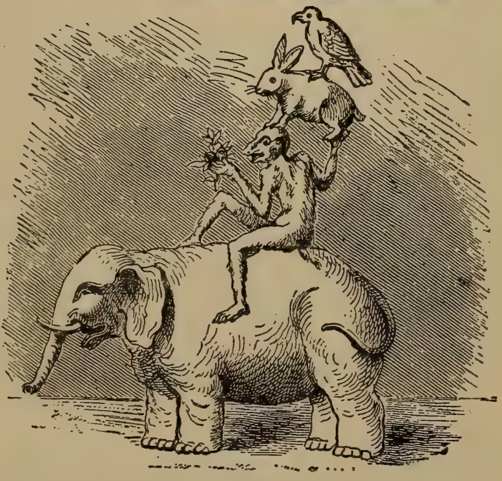

Astarte (Astaroth) phöniciernes fornemste gudinde. Aijukal, en af mongolernes fire höieste guddommer. Anuibs, egyptisk gudinde. Ogana (husbevarer) fra Ashira i Vestre Afrika. Japansk Buddhastaty. Giljakiska (sibiriske) afgudsbilleder. Kinesisk afgudsbillede.

ældrehusets lösöre.*) Hun maatte derefter hverken sælges eller med vold bortröves, og hun tilkjendtes halv arveret med broderen. Og paa den maade er det vedblevet indtil vore tider, da man endelig er kommen saa langt i oplysning, at hun faar lige arveret med sine mandlige söd-skende, uagtet det rimeligvis er forbeholdt en kommende tid at give hende alle de rettigheder, der med rette tilkommer hende som menneske, kvinde, husmoder og borger.

Men efter kristendommens indförelse var det munke og fanatiske præster, som tid efter anden ei blot ödelagde gamle offertempler, men sögte at udrydde alle sagn, al tradition og al historie, fra de forlöbne tider, paa samme tid, som de opfyldte landet med legender og spögelseshistorier, den ene galere end den anden, alt paa kristendommens bekostning Under dette tidskifte var det saaledes en vinding for nordens mytologi og Skandinaviens historie, at en stor del af Norges kjækkeste og mest frisindede mænd flygtede fra et tiltagende tyranni og bosatte sig paa Island, for paa denne fjerne ö langt ude i Atlanterhavets bölger at bevare sit sprog, sine minder, sine hjemlandsvaner og sin sagnverden. Og om end islændernes opdagelse af Grönland og Nordamerika blev en hemmelighed for det övrige Europa**), saa har dog den islandske kultur, ogsaa efter kristendommens indförelse der, havt stor indflydelse paa oldgranskningen, den historiske videnskab og nordens saavel mytiske som arkeologiske forhold, hvorover den har kastet et lys, som forgjæves har været at söge i de andre nordens lande. Det var ogsaa paa Island, at den hedenske tænker Torkel Maane, efterat have lært at indse urimeligheden af sit folks gudelære, i sin dödsstund lod sig bære ud i solskinnet for, som han sagde, "der at anbefale sin sjæl i dens haand, som har skabt himmel og jord."

---

*) Birger styrede riget 1251—1266.

**) Ved siden af Grönlands og Nordamerikas opdagelse af normænd og islændere, först af Vikingen Nadod, siden Ingolf 875, videre Gunbjörn 878, Björn Herulfson og Leif sön af Erik Röde aar 1000, m. fl., der dannede smaa kolonier, har man ogsaa spor af andre indvandringer af göter fra Irland (en ved navn Madoc og hans sön Owen Gwineth aar 1210), af to venetianere, brödrene Nicolo og Antonio Zeno, der aar 1380 fulgte som handlende en del söfolk fra Shetlands og Færöerne; ifölge Catlin har ogsaa mongolske indvandringer fundet sted i det nordlige Centralamerika.

XVII.

GUDELÆRE OG PRÆSTELIST.

Fantasien kan visselig betragtes som et vakkert gjöglespil, eller som billeder i mörket og som en hel drömmeverden fuld af de mest opæggende og tillokkende foreteelser; men den er ogsaa forhaabningens glade lys og livets vinkende paradis samt den eneste himmel, som vi her paa jorden egentlig har at ty til.

Det er netop gjennem denne indbildningskraft vi bygger de herligste luftkasteller, der dog forsvinder ligesaa hurtigt, som de bygges, medens andre og endnu vakkrere indtager deres plads forat gjække os med sin tilsyneladende tilværelse.

Mennesket, der sjelden er tilfreds med sin nærværende verden, skaber sig i fantasien gjerne en anden af endnu höiere beskaffenhed, som det længes til. Og om denne indbildnings verden blev virkelig, skulde mennesket rimeligvis skabe sig en endnu höiere, hvilket beviser aandens trang til at udvikle sig i det uendelige. Derfor er fantasien ogsaa det rosenfarvede forbindelsesled mellem himmelen og jorden, mellem aandens höiere land og den foranderlige sanseverden. Den er den indre poet og livets höieste genius, der vinker os opad, med anelser og haab, med lys og henrykkelse, og uden hvilken vi helt og holdent skulde grave os ned i jordiske sorger, i bekymringens dyb og arbeidets hverdagslighed.

Fantasiens börn er visselig ofte lidelsens, men ogsaa glædens, sollysets og uforgjængelighedens börn, som paa den ene side kan gribes af livets vemod, men paa den anden henrykkes af dagens skjönhed og af evighedens forhaabninger. Yderlighederne af glæde og sorg ligger hverandre ganske nær, og netop derfor maa enhver höiere poetisk natur til en vis grad komme til at regnes blandt dem, der vender blikket opad, og som af efterverdenen maaske vil blive betragtede som fantasiens martyrer. Barnets verden er helt og holdent en fantasiens verden, hvor forstand og erfaring maa underordne sig den livlige men ofte enfoldige indbildningskraft. Derfor maa menneskeslægtens barndomstid have været en tid, da man mindre tænkte end digtede, mindre levede i den tomme virkelighed end i fantasiens land.

Indbildningen skabte altid noget overnaturligt, fantastisk i forunderlige gestalter. Man saa livet og dets ytringer, men kunde ikke begribe det, og hele naturen med al sin skjönhed, sin rigdom og sine omvexlinger kom saaledes til at give anledning til de mest barnslige og vidunderlige forestillinger, alt som fölge af indbildningens livlighed. Men da man ikke alene ser naturens og livets skjönhed, men ogsaa alt skjönts forgjængelse, og da der desuden i enhver menneskesjæl ligger en medfödt anelse om et höiere væsen, saa er det ikke underligt, at man kom til at tænke sig en overnaturlig magt og i fantasien skabe sig et höiere land end jorden.

Ubestrideligt var solen, som dagens lysende, varmende og livgivende stjerne, der hver morgen gjenfödte den slumrende jord til glæde og liv, den naturgjenstand, der vakte menneskets fornemste opmærksomhed, og som först kom til at betragtes som et höiere væsen, der daglig besögte jorden med sin kjærlighed og velgjörende kraft. At solen var menneskets förste Gud, der i tidernes begyndelse havde sine talrige tilbedere, er ikke alene ganske naturligt, men kan ogsaa historisk paavises. Men der kom tider, da man ikke længere fandt sig tilfreds med solen som sin gudsmagt, hvorfor man skabte sig en höiere personlighed, menneskelighedens Gud, der havde magten over solen saavel som over andre naturkræfter f. ex. torden og storme.

Thi alt eftersom en indbildte sig et, en anden et andet, fik man tid efter anden en hel himmel, olymp, eller hvad man behager at kalde den, med gudevæsener udstyrede paa menneskevis, hvilke man paa forskjellige maader forsögte at vise sin ærbödighed forat være i deres tanker og vinde deres hengivenhed. Thi saasnart mennesket fik nogen eiendom og havde opnaaet at forskaffe sig noget, en fisk eller noget vildt, saa ansaa det sig forpliget til at tilbyde det bedste deraf til sit höiere væsen for derved at skaffe sig en hjælp ovenfra ved alle sine mere eller mindre mærkværdige foretagender.

Man byggede baal paa höiderne, man byggede stenaltere og man ofrede saavel förstegröden af sin fangst som förstegröden af sine hjorder. Og jo höiere rögen eller luen steg tilveirs, desto mere tilfreds var man, idet man derigjennem troede at se et ganske tydeligt tegn paa et höiere velbehag og paa at en söd lugt eller en stegeos havde fundet veien til de fine næser ved offergudens trone. Snart opkom der ogsaa lovgivere og præster forat tage vare paa folket samt dets politiske og aandelige anliggender. Der fandtes altid nogen listig mand, der var mere fordomsfri end de andre, og som havde lyst til at faa overvældet, og som derfor fremtraadte forat give love og retsregler for folket samt forat ordne dettes gudelære og de ydre ceremonier.

Paa denne maade kom man til at fabrikere guder i det uendelige paa samme maade, som man nu i England fabrikerer gudebilleder for ki-

neserne. Man fik guder, gudinder og halvguder i hver krog, ei blot i himmelen, men ogsaa paa jorden, saa at hver bakke, hver bæk og hver busk havde sin egen guddom. Og disse gudsvæsener tillagde man alle menneskelige lidenskaber og omskiftelser saa at man paa den tid havde lige stor dygtighed i at digte gudesagn, som vi i at skrive romaner og kjærlighedsviser, hvorfor man gjerne kan sige med Torild, at den gamle verdens tyve tusind guder i det hele ikke var andet end daarens værk.

Men udenom dette fandt man ogsaa paa at dyrke og tilbede levende dyr, saavel oxer, som andre kreaturer, og især de dyr, som man frygtede, eller som for menneskene var til stor nytte. Man udstyrede disse dyr med alleslags brogede klæder, der skulde være et slags gudedragt; man viste dem ærbödighed, og selve præsterne böiede knæ for oxen, som sit höieste ideal og fornemste overhoved. Ligeledes gik det af brug at ofre paa höiderne, efterat præsterne havde opfundet kunsten at bygge templer forat være tempelforvaltere og have opsigt med den overflödige offermad. Thi efterat de selv tog hele ofringen i sine hænder, gik slagtofrene ikke mere op i rög, men kom snarere i gryden og paa stegespiddet i præsternes kjökken for derefter at serveres ved bordet, hvor man hver dag levede i herlighed.

Alligevel hændte det ikke saa sjelden, især efterat det var bleven skik at have konger og keisere, at nogen af den tids magthavere, der syntes at ophöielsen kundo lönne sig, erklærede sig selv forat være guder og borttog baade tempelskatten og offermaden lige for præsternes næse. Man fandt ogsaa paa i templerne at have gudebilleder, der paa den mest klodsede maade formedes af ler, tilhuggedes af træ eller stöbtes af metaller. Disse guder kostymeredes hver og en efter sin art og tilbades höitideligt. Paa samme maade gjorde man sig allehaande husguder til hverdagsbrug, hvilke dyrkedes under de galeste ceremonier, ligesom det er bekjendt, hvorledes man opförte sine vilde buddanse omkring den gyldne kalv i israeliternes leir i örkenen. Det fineste og mest romantiske ved disse præsternes tilstellinger var alligevel indförelsen af tempeljomfruer til visse hellige forretninger, og dertil valgte man de vakreste piger i landet, der modtog et saadant tilbud med stor glæde, da værdigheden medförte lige stor ære som at kaldes til hoffet i vore dage.

Naar nu præsten vilde besöge sin skjönne, klædte han sig i tempelgudens habit og opförte sig saa höflig og graciöst, at pigen ikke kunde tro andet, end at hun havde fundet speciel naade for gudens öine og var bleven hans udvalgte elskerinde. Det hændte ogsaa, at præsten paa forhaand bebudede, at den eller den af tempelpigerne kunde vente sig en saadan naade af en guddommelig aabenbarelse. Indretningen var saaledes et præsteligt harem under det fromme udseende af en hellig og höitidelig organiseret tempeltjeneste. Men de börn, der var

frugten af disse forhold, kaldtes halvguder og opdroges paa offentlig bekostning, idet mödrene hver for sig i ærbödighed kom til at kaldes gudemoder.*)

Alt dette er den mere komiske side af sagen. Men den har ogsaa sine modbydelige og mere vederstyggelige foreteelser, saavel paa de höiere og mere udstrakte bedrageriers omraade, idet hele folkeslag og hele menneskealdre lod sig mislede af overtro og enfoldighed, som især ved menneskeofringer.

Man saa nemlig, at det i nöd og fare ikke hjalp at anraabe guderne eller at ofre dem det dyrebareste af sin hjord og sin eiendom, og da greb man til den ligesaa grusomme som barbariske udvei at ofre mennesker, som dertil udvalgtes gjennem indfald eller lodtrækning, alt for efter præsternes raad at blidgjöre de vrede guder og gjöre dem forsonlige mod jordens indvaanere. Disse ofre blev mere og mere almindelige i samme grad som raahed tiltog og præsteværldet ögedes. Og forat gjöre dette saa meget mere höitideligt i dets rædselsfuldhed, opfandt man de mest uhyggelige torturedskaber, saasom det bekjendte moloksbillede, som var en hul rödglödende kobberstötte med oxehoved, i hvilket de arme ofre indkastedes, idet de döendes jammer overdövedes af folkets fanatiske hyl og den vildeste musik.

Her blev forældre tvungne til at ofre det kjæreste, de eiede, nemlig sine egne börn, for ikke at omtale flere væmmeligheder. Men enkelte gange hændte det, ogsaa, naar gudernes vrede herved ei blidgjordes, at det fortvivlede og rasende folk greb ypperstepræsten eller sin höiste embedsmand og uden pardon dræbte ham til gudernes ære, en adfærd, som præsterne dog i det længste forsögte at forhindre. Men at præsterne i almindelighed var bedragere, der mod bedre vidende förte folket bag lyset og ligesom i vore dage forkyndte meget, som de ei selv troede paa, derom overtyder os fortidens mysterier, orakler, lydfrembringende egetræer, klagende Memnonsbilleder med flere andre præstebedragerier, som udförtes af hemmelige præsteselskaber alt under beregning at tjene paa og forblinde folket, der ogsaa narredes og blev taget ved næsen ikke i et, men i mangfoldige aartusinder.*)

---

*) Da de kristne ödelagde Serapistemplet i Alexandria opdagede de underjordiske gange, gjennem hvilke præsterne forklædte som guder havde sneget sig ud til tempeljomfruerne.

*) Solen dyrkedes hos de ældste hvide folkeslag under mange forskjellige navne og paa mangfoldige maader. Hinduernes Brahma, persernes Mithra og Ormuzd, chaldæernes Beel, syriernes og phöniciernes Baal eller Molok, övre Egyptens Amu eller Amon, nedre Egyptens Orisis og Jao, thessaliernes Zeus, Attikas, Apollo, romernes Jupiter, hebræernes Jahve = Jehova, göternes Thor, asernes Odin og kelternes Balder synes oprindelig ikke at have været andet end guder i solens billede, hvilke man dyrkede i lunde, dale, paa höie eller i dertil sær-

Moses. (Efter Michael Angelo.)

Selv Moses var en af fortidens præster, opdraget hos egypterne og under den lange tid, han vogtede sin svigerfader den egyptiske præst Jetros faar i örkenen, gik han maaske og udspekulerede den plan at blive sit folks befrier og lovgiver samt gjorde udkast til sine love, idet

---

skilt opbyggede tempelsteder. Af saadanne havde man tvende, som grækerne kaldte Heliopolis (solens stad). en i Egypten, paa egyptisk On (1 Mos. 41: 45), samt en i Syrien ved Libanon, paa syrisk Balbek, af hvilke herlige ruiner endnu forefindes. Israeliterne medförte soldyrkelsen fra Egypten og optog derfor med begjærlighed nabo folkenes Baal og Molokdyrkelse. Denne sidste havde sin fornemste offerplads inærheden af Jerusalem i Hinnoms söns dal (navnet efter en der boende kananeer, Josua 15, 8), hvor stedet endnu kaldes Tophet eller Tophel, (forbrændingsplads), og hvor den hule kobberstötte var opstillet, i hvilken mennesker, især börn, ofredes ved at brændes tildöde i den glödende billedstötte. Molok er altsaa her det samme som den egyptiske Apis, der ogsaa dyrkedes i en oxes billede. Ialmindelighed fandt menneskeofringer sted ved alle de raa folkeslags offerfester. Et sagn gik blandt jöderne, at i Hinnoms dal skulde ormen aldrig dö og ilden aldrig udslukkes (der fra stedet hos Es. 66: 24, Marc. 9: 43—48). Lige barbarisk var den dyrkelse, der egnedes den syriske og phöniciske Astarte (i bibelen Astareth eller Astaroth) maanens sindbilleder, rimeligvis egypternes Isis, grækernes Io og Aphrodite, romernes Juno og Venus, nordens Frigga og Freja. Ved disse fanatiske Astartefester gav alle kvinder sig offentlig til pris til hvemsomhelst, og de udsvævende ynglinge gjorde slut paa legen ved at gilde sig selv. Hos alle saadanne folkeslag havde man ogsaa hemmelige præsteselskaber, hvor man iagttog visse mystiske ceremonier og havde et slags ordenshemmeligheder, og til hvilke ingen uindviet fik adgang, hvorfor man troede, at disse bedragere forvarede nöglen til hele livets gaade og sad inde med de vises sten. Disse hemmelige selskaber kaldes mysterier. Fra Egypten havde de udbredt sig til Grækenland i de bekjendte Eledsinske mysterier. Dertil havde præsterne opfundet saakaldte orakler, hvor man gav spaadomme om kommende ting, sædvanligvis saa dunkle og tvetydige, at de kunde fortolkes paa flere maader. De ældste i Grækenland var i Dodona, hvor en del hule egetræer gav lyd eller svar gjennem en eller anden hemmelig indretning. Mest bekjendt er oraklet i Delphi, en præsteindretning med fem valgte ypperstepræster og rigt begavet med eiendomme og skattebönder, hvor man samlede umaadelige rigdomme. I templet, som var omgivet af en mur og laa midt imellem flere smaa templer, stod en gylden trefod, og paa den sad præstinden, der kaldtes Pythia, og gav orakelsvarene. Hun paastodes at blive inspireret af en rög, der steg op af en hule under trefoden. I Rom spaaede man af fuglenes flugt og offerdyrenes indvolde, gjennem særskilt aflönnede spaamænd eller tegnudtydere, der ofte drev gjæk med sin sag. Desuden havde man de Sibyllinske böger, der antoges at indeholde Roms skjæbne og holdtes meget hemmelige. Alle disse storartede bedragerier forsvandt og udryddedes under kristendommen.

han lærte at kjende hver plet og hver kilde i den örken, som han siden gjennemvandrede.*)

Han vilde stifte en teokratisk stat med Jehova, den national solgud, som dens höieste overhoved og havde den fortjeneste fremfor andre af fortidens præster, at han blot forkyndte en Gud, mægtigere end alle andre guder, der visselig ikke var nogen kjærlighedens og fredens gud, men en hævnens, der straffede fædrenes misgjerninger paa börnene i tredie og fjerde led, men som ifölge en senere lov ikke maatte dyrkes under noget fabrikeret gudebillede. Israeliterne var derfor de eneste blandt de ældste folkeslag, der ikke lovligen kunde forsyne sig med husguder eller andre ærefrygtsindgydende guddommelige sindsbilleder. Dette tilhörte dog en senere tid og selv David havde sine smaa husguder i reserve ved sine musikalske andagtsövelser.

Hvorvidt den af Moses forkyndte Jehova paa samme maade dyrkedes af de israelitiske stammefædre er vel ikke saa sikkert. Det synes ialfald tydeligt, at Abraham hyldede menneskeofring og overlod sig til en vild Moloksdyrkelse, da han holdt paa at ofre sin egen sön. Man ved ogsaa, at Rachel stjal med sig sin faders husguder forat have dem til tröst under nomadelivets ensformighed. Det maa dog almindelig erkjendes, at Moses var en af fortidens mest oplyste og ypperste

*) Paa samme tid som han selv optraadte som sit folks feltherre, historieskriver, lovgiver og ordner af gudsdyrkelsen og de præstelige ceremonier, gjorde han sin broder Aron til ypperstepræst og sin söster Mirjam (Maria) til profetinde d. v s præstinde, samt sin slægt eller hele Levi stamme til en arvelig præstekaste, som det övrige folk skulde föde og underholde, og som havde baade sin aandelige og verdslige myndighed ligesom præsterne i vore dage. Loven om disse præsters underhold, om tiende og lignende, synes ikke ofte nok at kunne gjentages i den mosaiske lovgivning. Men de love, som Moses fastsatte for sit folk, holdt han ikke selv i alle dele. Han forböd f. ex israeliterne i sine ægteskaber at beblande sig med fremmede folk (2 Mos. 34: 16; 5 Mos. 7: 3), men selv tog han en ethiopisk kvinde til hustru, hvorover hans slægtninge, baade broder og söster, forargede sig (4 Mos. 12: 1). Mon ikke—betragtet med profane blikke,—en stor del af den glorie, hvormed den almindelige folketro omgiver flere af "de hellige Guds mænd" i det gamle Testamente bortfalder? Forekommer ikke Josva eller Joschua som en den tids Attila eller Tamerlan, eller den stærke Samson som altfor enfoldig og lettroende, og Samuel som en listig og mod sit kongehus forædersk diplomat, da han i hemmelighed salvede en anden til konge? Bliver ei David en mand, der gjör sig skyldig i overgreb, idet han tiltvang sig en fremmed trone, hvor lykkelig og seierrig hans regjering forövrigt var? Var ikke Salomon en österlandsk sultan med tusinder af kvinder i sit harem og omgiven af det orientalske despotis luxus og herlighed? Synes ikke den af saa mange sagn og underlige gjerninger omgivne profet Elias at være intolerant og barbarisk, da han lod Baals præster forhexe, ligesom Elisa, da han gjorde sin tjener spedalsk og lod nogle uvidende gutter sönderrives af björne?

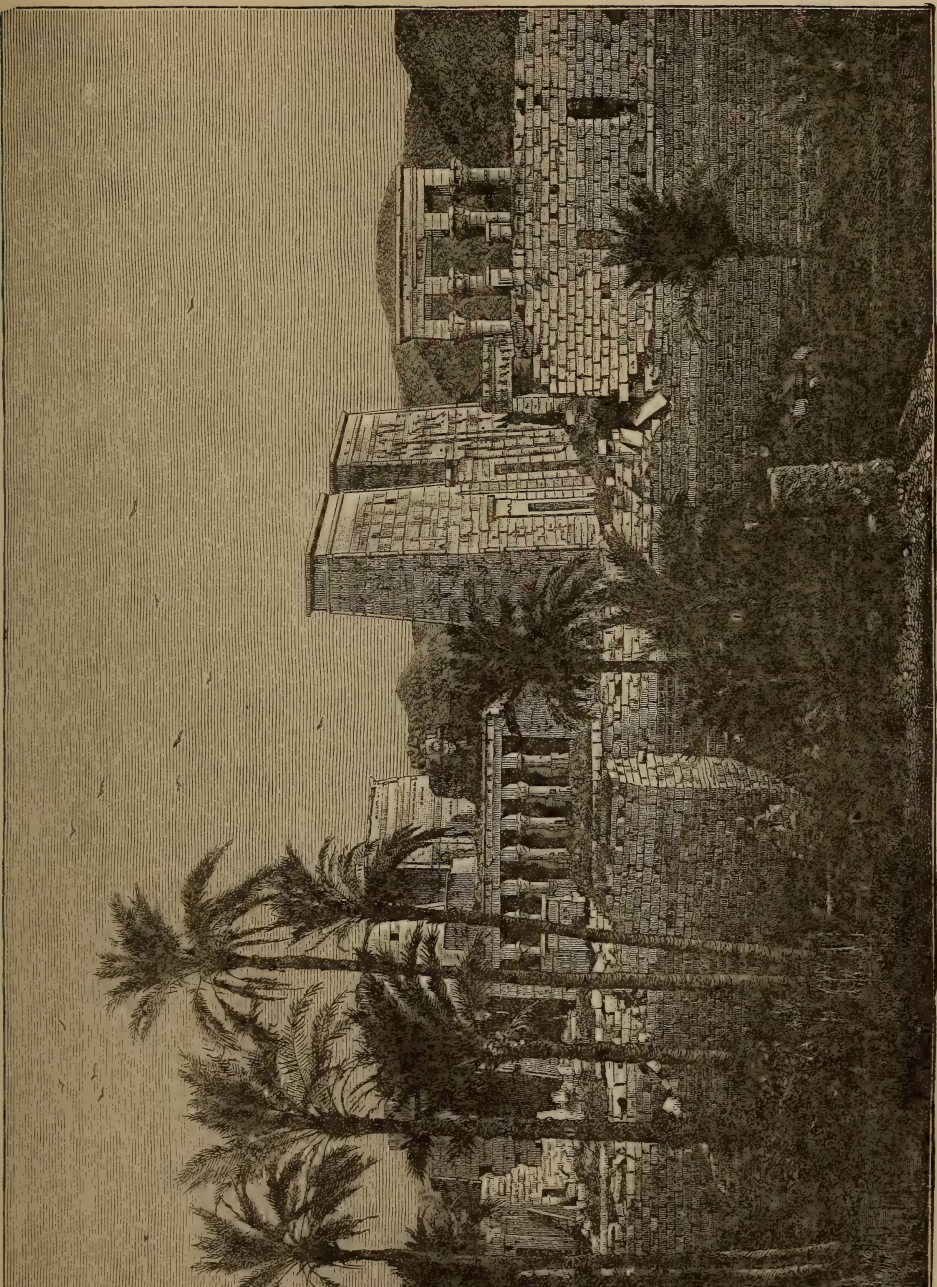

Isis—Templet i Egypten.

lovgivere, uagtet man egentlig ikke ved, hvilke love, der oprindelig udgik fra ham, og hvilke der er tilkomne i en senere tid, eftersom samfundet udviklede sig.*) Det er nemlig faktisk bevist at Mosebögerne hverken er skrevne af Moses eller i hans tidsalder, men at de i sin nuværende skikkelse skriver sig fra en langt senere tid, formodentlig efter fangenskabet. Og ligesom det antages, at Moses selv knapt har skrevet noget, ikke engang tavlerne, saa er man temmelig enig om, at 5te Mosebog er et endnu senere produkt end de andre Moseböger, rimeligvis fra makkabæernes tid.**)

---

*) At Moses har hentet sin gudelære og sin præstelige indretning fra Egpyten, ser man tydelig, naar man sammenligner den med et i den senere tid opdaget egyptisk skrift kaldet "De dödes bog." Dette skrift, der udgjör en 34 m. lang papyrusrulle, forvaret i Turin, er udgivet af Professor Lepsius og oversat af Seyffarth. Deri beskrives paa et sublimt poetisk sprog en eneste Gud, altings skaber, som blandt andet kalder sig "Jeg er jeg" næsten ensbetydende med Jehova. Der tales om tre slags præster ligesom hos Moses, og det er ganske sikkert, at sagnet om skabelsen, Eden, syndefaldet, sprogforvirringen, syndefloden m. m. er af persisk oprindelse, og at forfatteren af Mosebögerne har sat dette i forbindelse med Abrahams historie.

**) Naar en stor og overlegen mands historie ikke skrives af troværdige og fordomsfrie öienvidner eller samtidige personer, men i en senere tid efter folkeberetningen, bliver den altid fuld af sagn og vidunderligheder; thi i folkesagnet kan alle store mænd gjöre underverker. Hvilken sagnrig underverkshistorie skulde vi ikke faa om Karl den 12te, ja selv om Bellman, ifald den skreves efter folkets berettelser, og dette fra en oplyst tid? Hvor meget mere da i en tid af overtro, da folket blændedes og forbausedes af næsten alt. Mosebögerne indeholder saadanne sagnberettelser, samlede fra forskjellige hold, enten efter skriftlige kilder eller mundtlige sagn sammenflikkede og forbundne til et helt maaske over 1,000 aar efter Mose tid. Först med Abraham begynder her en historisk virkelighed, omend stundom blandet med sagn og underlige gjerninger. Alt det foregaaende kan helt og holdent regnes til sagnomraadet, hvor sindrigt det end kan vær sammensat, uagtet flere modsigelser forekommer der. Til et eller andet enkelt faktum kan der maaske ligge en historisk grund, saaledes som til historien om en person (her kaldet Noah) som i en baad eller et fartöi reddede sig fra en stor oversvömmelse. Selv Moses, (Moysches = "den der er optaget af vandet," navnet er egyptisk), opdraget ved hoffet samt indviet i de egyptiske præsters (magikernes, troldkarlenes) kunster og hemmeligheder, i deres bogstavskrift, hieroglyfkjendskab og gudelære, og som saaledes stod paa höiden af sin tids videnskabelige dannelse og theosofi, maatte altid være en mand, hvem sagnet tillagde höist usædvanlige egenskaber. Lige fra födselen er hans liv opfyldt af mærkelige tildragelser. Han opfostres af den egyptiske kongedatter og ammes af sin moder. Han saa en brændende busk i örkenen, fra hvilken en röst tiltalte ham og befalede ham at optræde som profet, frelser og lovgiver for sit folk. Han sendte Farao og de

Blandt disse i Mose navn udfærdigede lovbestemmelser, hvilke altid fremstilles som af Jehova selv foreskrevne, kan meget indvendes mod den mængde religiöse ceremonier, ofringer, höitider, renselser og andre paabud, mod præsteklassen, mod jordeiendommens fordeling paa visse hænder og slægter og andet lignende. Fremfor alt maa efter-

---

forhærdede egyptere grumsomme og vidunderlige plager, forvandlede Nilflodens vand til blod, frembragte padder, bremse, græshopper, kvæg og folkepest m. m. Han slog sin stav i det röde hav, saa vandet delte sig, fik taage i örkenen, skaffede manna eller himmelbröd og stegte vagtler til de hungrige, og ved at slaa med sin understav paa klippen fik han rindende vand til det törstige folk. Han talte i hele maaneder med Gud og fik da af ham egenhændig skrevne lovens tavler samt fik til og med se ham paa ryggen, hvorefter han fik et straalende ansigt. Han lod jorden opsluge de opsætsige eller ödelagde dem med pest, slanger m. m. At alt dette tilhörer sagnet behöver ikke at antydes. Om de s. k. egpytiske plager virkelig havde existeret gjennem en mands undergjörende kraft, saa skulde han i stedet blevet hyldet og tilbedt som en gud. Rygtet om dem skulde ogsaa komme til os fra alle hold f. ex. gjennem den græske historieskriver Herodot, der reiste meget i Egypten, var indviet i dets mysterier og kjendte dets historie saa langt den strakte sig, og har leveret uddrag af den. Han taler ikke med et eneste ord om noget saadant og heller ikke om den ophöiede reisende Josef og hans landlov (1 Mos. 47: 24—26), der havde levet i mindet til efterverdenen. Egypterne foruroligedes ofte af indtrængende kananitiske folkeslag, der stundom blev saa mægtige, at de tilrev sig regjeringen, men sluttelig blev fordrevne. Hvordan end israeliterne kom ind, saa er det antageligt, at de enten blev fordrevne fra Egypten, og at Moses da stillede sig i spidsen for dem og blev deres anförer og lovgiver, eller at de fortrykte fra alle sider af sig selv udvandrede efter Mose raad. Saadanne folkebevægelser var ikke usædvanlige. Man trængte sig ind paa andres omraader og nedsablede eller blev nedsablet. Saaledes have Esaus' efterkommere eller edomeerne udrydder choreerne og bosat sig i deres land, saaledes havde amoniterne nedsablet anakiterne, saa havde Moabs börn gjort med emeerne o. s. v. (5 Mos. 2: 10—12, 20—23.) Men Moses havde ikke blot til hensigt at indtage det land, hvor folkets stammefædre havde boet som fremmede, og saaledes ladet folket hærde sig og voxe i antal, mod og vaabendygtighed i örkenen, men ogsaa at give det love og præstelige ceremonier, og at indpræge disse i en opvoxende slægt, hvorfor han benyttede sig af adskilligt for folket ubekjendt forat forbause og blænde det. Saa gik han med sin folkeskare under ebben over et vadested mellem de saakaldte Bittersöer og den nordvestlige bugt af det röde hav, kaldet Rödehavet, hvor man i de senere tider har paatruffet spor efter en gammel kanal. Derefter drog han ikke nordover mod Kanaans land men istedet langs havkysten nedover örkenen i syd og leirede sig i nærheden af den höie bjergkjæde Sinai eller Horeb, udvalgte der en höi bjergtop, samt benyttede sig af de tordenbyger og den taage, der forekommer paa disse bjergtoppe for med nogle faa indviede at blive deroppe og udarbeide sine love, idet han indbildte folket, at han gjennem tordenen og lynet talte med Gud

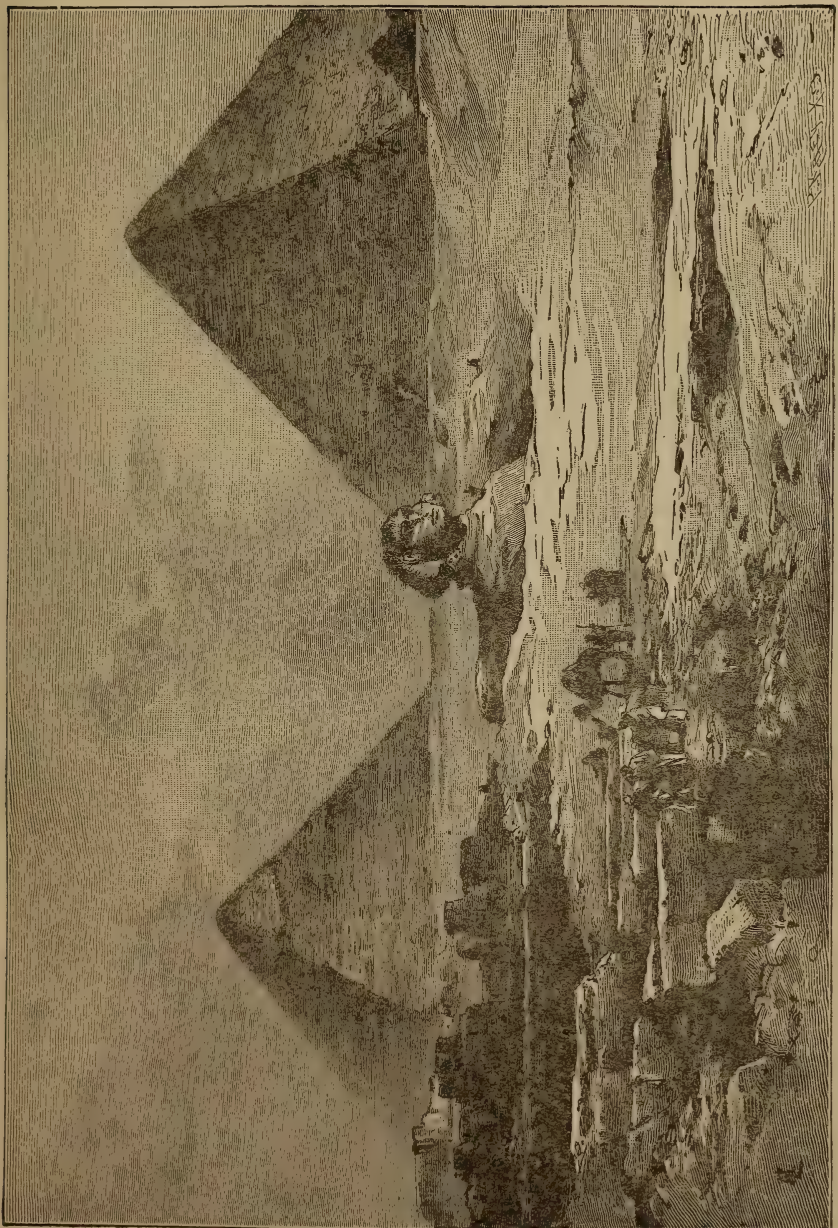

Pyramiderne ved Gizeh.

slægten udtale sin fordömmelsesdom over den intolerance, som israeliterne anbefaledes at vise mod andre folkeslag, med hvilke de hellerikke maatte blande sig, hvorved deres nation gjordes til et afsondret rige, der var afstængt fra verdensdannelsen i almindelighed. Men forat faa dette folk under tilbörlig krigstugt og sine love fulstændigt indprentede, især hos den opvoxende slægt, der lettere lader sig böie end ældre folk, vandrede Moses ifölge det fabelagtige sagn frem og tilbage i hele firti aar og lige til sin död i örkenen, gjennem hvilken han ellers kunde have vandret paa 14 dages tid, som tilfældet var med Napoleon og hele den franske arme i vore dage.*)

Og naar de mosaiske lovbud opgaves som af Jehova umiddelbart indgivne eller dikterede, saa skede dette naturligvis forat faa dem troede og uomstödelige og ifölge den statslære, i hvilken Gud fremstilles som den lovgivende konge for det af ham udvalgte israels folk. Men at Moses selv var et barn af sin tid og dens grumme tænkesæt, bevises blandt andet ved hans udryddelseskrig, i hvilken ikke engang de uskyldige husdyr skaanedes paa samme tid som kvinder og börn slagtedes og unge piger gaves til pris for seierherrenes lyster**), og af hans fiendskab mod de uskyldige kananiter, paa hvis land han gjorde fordringer, som ingen folkeret kan erkjende og ingen historie tage i forsvar.

Det maa ogsaa bemærkes, at dette manna eller himmelbröd hvormed folket bespistes i örkenen, er en gjennem insektsyre afsondret og i solen törket saft af en busk, som botanikerne kalder Tamarix, og som endnu idag voxer almindeligt i örkenen ved Siani samt hvert aar

og af ham fik disse forskrifter m. m. Forövrigt havde han kjendskab til baade manna og vagtler og alle bjergenes skjulte kilder fra den tid han havde været faarehyrde i örkenen. Med list forstod han ogsaa at afværge al utilfredshed og alle oprör, som fra tid til anden sporedes og holdt paa at udbryde i menigheden. For os synes det tydeligt, at Gud ikke har kunnet anbefale alle disse grusomme straffelove eller den mængde smaalige og vanvittige ceremonier (saasom indretningen af tabernaklet, præstedragter, o. s. v.), alle disse ofre og renselser, der blot kunde passe sig for et barbarisk folk i en ligesaa barbarisk tidsalder. I 5te Mosebog, hvor en del af disse love gjentages, og meget findes tillagt, er mange grusomme love formildede, og mange rent menneskelige civillove indförte (saasom at ingen maatte tage udlæg i husets haandkværn, de som da ikke kunde skaffe sig bröd, 5te Mos. 24:6), hvoraf det er ganske klart, at denne er kommen til i en senere formildet tidsalder. Jödernes Jehovadyrkelse för fangenskabet lige til Hiskia og Josva var kun en national Baalsdyrkelse.

*) Aar 1799, da Napoleon med sin hær drog fra Egypten til Palestina, det gamle jödeland, hvor tyrkerne blev slagne i flere slag.

**) Jfr 4 Mos. 31 kap., hvor det synes som om han endog ofrede mennesker til Jehova eller solguden.

nu som da giver manna i overflod. De israelitiske agerhöns er ogsaa et slags vagtler, der nu som da ofte kommer i store skarer og stundom dræbes af örkenvinden og halvsteges af solens brændende straaler. Heraf ser man, at meget som i den tid kaldtes underværker er blevet til helt naturlige sager gjennem undersögelse af virkeligheden.*)

*) Forf. kaster maaske med urette hele skylden for alle de vederstyggeligheder, som religiös overtro har medfört, paa præsterne. Sandt er det vistnok at de meget ofte, især i tider af den religiöse dyrkelses frafald, fandt det forenligt med sin fordel at holde folket i uvidenhed og aandelig trældom og prædikede mod bedre vidende m. m., saasom endnu idag ofte forekommer. Men det er ikke rigtigt at erklære religionernes opkomst og udvikling uadskillelig fra antagelsen om at præsterne ledede af ondskab og træskhed. Religionernes opkomst og udvikling er langt mere indviklet end som saa, og de modbydelige sikkke, der fandtes og findes i al hedensk og kristen guddyrkelse, er oftest udtryk for folkets religiöse tro. Menneske offringer var sædvanlige i hele österlandet. Det ansaaes som en pligt at ofre börn, og ved de store ofringer kunde masserne gribes af en saadan fanatisme, at de kappedes om, at faa kaste sine börn i det glödende Molokbillede. Vi synes, at det var afsyeligt at i middelalderen saakaldte kjættere brændtes paa baalet, men vi kan ikke drage den slutning, at inkvistitionerne bestod af blot uhæderlige folk og bevidste bedragere. Visselig handlede de i mange tilfælde i overenstemmelse med sin dybeste overbevisning, og folket fandt, at gudsfornægteren fik sin velfortjente straf. Det er egentlig mod slutningen af en religiös dyrkelses periode, at præstelist fremtræder i sin modbydeligste skikkelse. Naar en gammel tro begynder at forsvinde, og folkets flertal i sit hjerte er vantro, om de end ikke aabent vover at vedkjende sig det, da er det at præsterne frygter for sin existence og anvender alle midler for at bibeholde sin magt.

Udgiveren.

Den hellige Birgitte (ca. 1303—1373).

XVIII.

KRISTENDOMMEN OG CIVILISATIONEN.

Menneskene har ialmindelighed tre hovedtilböieligheder, nemlig at samle, at lyse og at herske, hvilket udviklet til sin yderlighed viser sig som smaalighed, egennytte, gjerrighed, hovmod og behagesyge, samt overmod, egenkjærlighed og selvraadighed. Det er jaget og de selviske principer i deres mest misledede udvikling Men i virkeligheden er menneskets grundevner og lyster af naturen gode. Thi det gode er det normale og rent naturlige, og det onde derimod det abnorme og unaturlige tilkommet gjennem afvigelser, falske forestillinger eller töileslöse lidenskaber, der, hvis de ei bliver kuede, gaar over til herskende passioner,og gjör mennesket til en slave af begjærlighedens herrevælde.

I sig selv kan det ikke være andet end godt at samle visdom, erfaring, kundskaber og aandelige gaver, ja ogsaa jordisk gods for dermed at gjöre godt og anvende det til forskjönnelsen af sit eget og andres liv. Det kan ikke være andet end godt at være et forbillede for andre i oplysning, ydmyghed, fordragelighed og et varmt hjertes aabne, uforstilte væsen. Og det kan ikke være andet end godt at reise sig og herske over tidens forvildelser og vildfarelsens daarskab ved sandhedens magt, ved fornuftens lys og kjærlighedens forbillede. Men der var en tid da disse hovedtilböieligheder ikke blot hos individer men hos nationer havde udvilket sig til sin mest vilde og vidunderlige skikkelse, saasom da romerfolket strakte sin magtbegjærlighed og herskelyst over hele verden, medens det i sit overmod troede at skulle blive hele jordens herre og erobrer, da forbrydelser og usædelighed hörte til dagens or-

den, medens nöden, undertrykkelsen og jammeren paa den ene side ikke var mindre end luxusen, overmodet og magtbegjærligheden paa den anden, en tid, da præsterne beherskede folkets tro og samvittigheder, medens deres egen tro var gaaet tilspilde, og da de som bedst gik og hovmodede sig over den ydre gudstjenestes menningslöse ceremonier, samt sluttelig, da hele det meneskelige sind havde tabt sit ideelle maal og blot fandt sin tilfredsstillelse i de krasseste materielle nydelser. Og netop paa et saadant tidspunkt optraadte kristendommen forat fresle og gjenföde den fordærvede menneskeslægt og lede den til et höiere maal end blot den jordiske forgjængelighed.*) Thi alle store civilisationer, siger Parker, begynder med Gud.

*) Kristendommens hurtige udbredelse havde, foruden i evangeliets egen kraft til at virke og overbevise, sin grund i flere ydre medvirkende omstændigheder. Derhen hörer först og fremst 1) det romerske riges udstrækning, hvorigjennem folket havde et forbindelsesled og kunde reise hvorsomhelst, ligesom de i latinen eller græsken havde et fælles tungemaal; 2) jödernes, kristne jöder og kristne prædikanters udbredelse over hele det romerske omraade, hvilket vil sige hele den da civiliserede verden; 3) Slavernes og fattigfolks hengivenhed for en lære, der gav alle lighed for Gud og loven, medens hedendommen frakjendte dem menneskeværd; tidens materielle oplysning og den som fölge deraf kuldkastede tro paa den gamle verdens urimelige gudesagn samt behovet af noget andet i stedet, som for sjæl og hjerte var mere ideelt og löftende samt forædlende for sæderne. Allerede paa apostlenes tid fandtes kristne menigheder ikke blot i Indien og Syrien, men overalt i Lilleasien, Grækenland og i selve Rom, hvortil den for hedningernes omvendelse saa nidkjære Paulus og hans medhjælpere væsentligt bidrog. Isærdeleshed maatte evangeliets milde og himmelske lære indvirke paa den fintfölende kvinde, hvorfor flere fornemme damer i Rom temmelig tidligt var kristendommen hengiven. De fik især underretning om kristendommen gjennem omvendte slaver og slavinder og tog ofte saadanne i huset for i stilhed at undervises i den nye lære. Paulus sender i Rom. 16: 10, 11, hilsener til de omvendte af Aristobuli og Narcissi hus. Den sidstnævnte var en frigiven slave og yndling hos keiser Claudius (41—51), og Philipperne hilser ham fra kristne i Rom af selve keiserens hus, ifald dette brev er skrevet af ham, hvilket er tvivlsomt. En rig og anseet dame i Rom anklagedes aar 58 (Nero regjerede aar 54—68) for religionsskrupler, men frikjendtes af sin mand. Adskillige fornemme damer var kristendommen hemmeligt hengivne under Trajan (98—117), og Plinius den yngre, Trajans statholder i Bithynien (omkr. 107) skrev til keiseren, "at den kristne overtro" som han udtrykte sig, havde taget en saadan overhaand, at de offerdyr, som förtes paa torvet forat sælges af de romerske templer ikke fandt kjöbere, og at disse templer holdt paa at blive öde. Keiser Commodus (180—192) undlod at forfölge de kristne paa grund af paavirkning fra sin elskerinde Marcia. Julia Mammua, keiser Alexander Severus's (222—235) moder, yndede Origenes' lærde studier. Diocletiani (284—305) gemalinde Prisca og datter Valeria var i hemmelighed kristne; 5) martyrernes aldrig bestridte dyd, deres mod og

Den hellige nadværes indstiftelse. Maleri af Philip Chamgagne)

En til udseendet ringe mand af folket og arbeidsmand, menneskenes sön som han selv kaldte sig og Guds egen sön i en tjeners skikkelse, forkyndte en anden lære, end den man för havde hört paa jorden. Han prædikede om kjærlighedens Gud og om broderkjærligheden, me-

---

standhaftighed i troen, i hvilken de med glæde gik den værste tortur og grusomste död imöde,—alt dette vakte en vis begeistring og beundring og opfordrede til efterfölgelse Samt sluttelig 6) den paa den tid almindelige tilböielighed for sværmeri, mystisk grubleri og hemmeligbedsfulde symboler, underværk og lignende, hvilket gjorde, at mange lærde, ikke blot mystiske sværmere, men i stilhed grublende eller tænkende mænd gik over til kristendommen. Af disse bedömte enhver den efter sine ideer. Især syntes man i kristendommen at finde en höiere aabenbarelse af Platos ideelle philosophi, hvorfor flere platoniske philosopher blev kristne, saasom Anthenagoras, Justinianus Martyr med flere af kristendommens mest udmærkede mænd. Denne jagen efter det mysteriöse og hemmelighedsfulde fandt i kristendommen rig næring. Derfra skriver sig de mange philosopherende sekter, til en begyndelse fra kristne jöder efter eneiske lærebegreber, for en del hentede fra de gamle magikeres og persernes religionslære. Allerede paa apostlernes tid opstod saadanne sekter gjennem Simon Magiker eller troldkarlen (Ap. Gj. 8: 9,13,18—24), Hermogenes, Nicolaiter (Aab. 2: 6, 15) m. fl , af hvilke nogle lærte, at Jesus var blot menneske, andre, at han gjennem en overnaturlig undfangelse var födt af en jomfru, andre, at hans ophold paa jorden vel var en historisk sandhed, men blot tilsyneladende og en synskvervning m. m. Flere var strænge asketer og ivrede for faste, spægninger, afsondring fra andre, et helligt fra hele verden adskilt liv, forböd ægteskab, hvilket allerede Paulus kalder en djævlelære (Tim. 4: 14), hvor der advares mod taabelige spörgsmaal, jödiske myter m. m 1 Tim. 1: 4; 4, 7; 6: 20, 21; 2 Tim. 2: 16—18; 3: 1—10; 4: 3, 4; Tit. 1: 4; Col. 2: 8 (mod gnostikerne?) etc. og hvor man 2 Tim. 2: 17, 18, faar vide, at Hymenæus og Pheletus lærte, at opstandelsen allerede var skeet. Mest mystisk af disse sekter var dog gnosticismen med sin lære om demiurgen, æoner, pleroma, logos m. m., en blanding af jödernes, Zoroasters, Platos philosophiske sætninger tilsatte med kristne. Gnostikerne delte sig i flere sekter, men de mest fantastiske var dog i österlandene Læren om logos (ordet) i det fjerde evangelium, hvilken hentedes fra Philo og den jödisk alexandrinske philosophi, fra hvilken ogsaa gnostikerne egentlig udgik, spillede gjennem tiden en vigtig rolle ei blot hos gnostikerne, men ogsaa inden den ortodoxe kirke. Endnu mere fanatisk var manichæismen, stiftet af en persisk magiker, Mani (227—277), der sammenblandede zoroasterske, bramanske og buddistiske ideer med kristendommen. Begge disse sekter existerede i det sjette aarhundrede Ogsaa i vesterlandene opkom fanatiske splittelser og man laa længe og stredes om hvorvidt Jesus var af samme eller ulige væsen med faderen, om den helligeaands udgaaen fra faderen eller sönnen eller begge, og andre for menneskefornuften uudgrundelige sager, om den rigtige dag for höitideligholdelsen af paasken, om kirketugten m. m. Man fik arianer, donatister, pelagianer og flere lignende sekter, der laa i strid med hverandre, og strömme af blod flöd under den vil-

dens han derimod klandrede den rige, de pralende præster, hovmodet, egenkjærligheden og den utidige higen efter denne verdens gods.

Og han færdedes ikke blandt de lærde, blandt aristokratiet eller blandt præsterne, men hos det af naturen gode men uvidende folk, hvor han helbredede de syge, tröstede de sorgfulde, underviste, formanede og tjente i hytterne og paa marken, i templet og i synagogerne.* Fremfor alt viste han menneskeheden et mönster paa kjærlighed, fordragelighed, ydmyghed, taalmodighed, fortröstning og standhaftighed uden at vige fra sit maal eller svigte under byrden selv i dödens öieblik.

---

deste fanatisme. Disse stridigheder fremkaldte ofte foragt for de kristne og gav anledning til flere bitre skrifter mod kristendommen, saasom fremfor alt af den platoniske philosoph Celsus (omkr. 250) af den tvivlende og humoristiske Lucianus fra Samasata i Syrien (omkr. 200), der ved satirens vaaben lige skaanselslöst angreb hedendom og kristendom, og senere af den grundige nyplatoniker Porphyrius († 304) med flere andre. Keiser Julian (360—363) og hans samtidige Libanius er de sidste hedenske forfattere af betydning. Under Theodosius (378—395) var alt hedensk forbi, folket forbödes strængt at tage sin tilflugt til ofringer og profetier, afgudstemplerne ödelagdes, Vestas hellige ild slukkedes, orakler og sibylliner forstummede, og seirens alter borttoges fra det romerske senats curica.

*) At legenden og de fromme sagn har sin andel i folkeberetningen om enhver stor mand ved vi fra hele verdenshistorien. Det samme finder vi ogsaa i evangeliernes forskjellige beretninger om Jesu barndomstid. Kun Matthæus og Lukas taler derom. Begge omtaler hans overnaturlige undfangelse, uagtet begge besynderligt nok nedleder hans herkomst fra Abraham, ikke fra hans moders men fra Josefs slægtregister. Lukas er i disse beretninger mest omstændelig og har tillige en legende om Johannes den döbers födsel. Hos Matth. heder det blot, at Jesus födtes i Bethlehem, uden at hans forældre, omstændigheder eller bopæl omtales. Man beretter ogsaa, at magikere, vise mænd og stjernetydere fra österlandene, rimeligvis Medien, havde seet en usædvanlig stjerne, der bragte dem til at reise til Jerusalem forat opsöge jödernes nyfödte konge. Til denne reise medgik naturligvis adskillig tid, og dog boede Josef endnu ved deres ankomst i Bethlehem. Magikernes antal omtales ikke. Videre fortælles, at Josef fik befaling til at flygte til Egypten forat undgaa Herodes, der af frygt for sin magt lod dræbe alle drengebörn under to aar i Bethlehem, noget, der ei omtales af Josefus eller nogen anden i den verdslige historie. Da Herodes var död fik Josef befaling til at forlade Egypten og reise hjem. Men det tillægges videre, at da han hörte, at Herodes' sön Archelaus var raadende i Judæa, turde han ikke bosætte sig der, men flygtede til Galilæa og slog sig ned i Nazareth. Heraf sees klart, at han för altsaa har boet i Bethlehem eller et andet sted i Judæa.

Lukas har derimod beretningen paa en anden maade. Han siger, at Jesu forældre boede i Nazareth, og at Josef som værende af Davids hus og slægt (medens Maria var af Levis slægt), maatte med sin trolovede hustru indfinde sig i Bethlehem forat lade sig indföre i mand-

Christi Födsel. Af Murillo.)

"Vær tröstig min sön, dine synder er dig forladte," siger han til den sorgfulde syge. "Den, der er ren, kaste den förste sten paa hende," sagde han til Jöderne om den formentlige synderske. "Og hun elskede meget, derfor skal hende meget forlades," er hans ord om kvinden, der sidder kjærlighedsfuld ved hans födder. "Gak bort, sælg hvad du har, giv det til de fattige og fölg mig," siger han til den rige adelsmand. "Er ikke livet mere end föden, og legemet mere end klæderne? Söger först Guds rige og dets retfærdighed, og samler eder skatte i himmelen, thi hvor eders skat er, er ogsaa eders hjerte."

"Lader eders lys lyse for menneskene, at de maa se eders gode gjerninger og prise eders fader, som er i himmelen," og, "Dömmer ikke paa det at I selv ikke skulle fordömmes; men hvad I ville, at menneskene skal gjöre mod eder, det gjörer I og mod dem." "Elsker eders fiender, velsigner dem, som forbander eder, gjör vel mod dem, som eder hader og beder for dem, der gjör eder skade og forfölger eder; paa det at I skulle være eders faders börn, som er i himmelen; thi han lader sin sol opgaa for onde og gode, og lader det regne over retfærdige og uretfærdige." "Salige ere de bedrövede, de sagtmodige, de som hungre og törste efter retfærdighed, de barmhjertige, de renhjertede og de fredsommelige; thi de skulle kaldes Guds börn, og dem hörer himmerige til." "Og den som gjör sandhed, han kommer til lyset, at hans gjerninger skulde være aabenbare, thi de er gjorte af Gud."

Men til præsterne siger han: "Ve eder, I hyklere, I, som lukker himmeriget for menneskene; selv kan I ikke gaa ind, og dem, der vil gaa ind tillader I det ikke; I, som lægger tunge byrder paa menneskene, som de ei formaar at bære, men selv vil I ikke röre dem med en finger."

Sine disciple og tilhængere formaner han derimod, idet han siger: "Et nyt bud giver jeg eder, at I elsker hinanden. Thi verdens konger regjerer, og de, som har magten, kaldes naadige herrer men hos eder er det ikke saaledes, men den som vil være den ypperste, han være som en tjener. Og om I vide dette, salige ere I, om I det gjör." Med dette simple bud om kjærligheden gik ogsaa hans förste bekjendere om

---

tallet, men noget saadant kjender historien ikke til. I den lille by Bethlehem var meget folk forsamlet, hvilket gjorde, at Josef og hans hustru maatte bo i en lade eller et udhus, og at Maria der födte sin förstefödte sön, der omskares den 8de dag. Om stjernen og de österlandske magikere berettes intet, men derimod om, at en engel aabenbarede sig om natten for nogle hyrder paa marken. Videre heder det hos Lukas, at, da renselsesdagene var udlöbne, tre og tredive dage ifölge 3 Mos. 12: 4 under hvilken tid de rimeligvis forblev i Bethlehem, tog de barnet til Jerusalem forat ofre i templet, og da dette var fuldbyrdet drog de tilbage til Nazareth i Galilæa Begge disse evangelier er fuldstændig modstridende i sine beretninger.

og forkyndte, at Gud ikke har sendt sin sön forat dömme verden, men paa det at verden skal blive salig gjennem ham, og at enhver, som tror paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt liv."

Denne nye lære om kjærligheden, om troen, om haabet og udödeligheden, der begyndte som et sennepskorn midt i den romerske dannelse og er en fuldstændig modsætning til den tids sæder og forestillinger, voxte ikke op blandt de lærde, men blandt folket og forsamlede alle til frihed og lighed samt forenede sine tause bekjendere i broderlighedens baand.*) Men det er klart, at forkyndere af disse himmelske sandheder, der satte mennesket og dets aandelige gave först, og saaledes var stridende mod egoismen, magtfortrykket og præsteveældet, samt mer eller mindre aabenbare bedragerier, skulde ligesom alle andre sandhedens budbærerere lige fra Sokrates til Thorild, blive et offer for den skjælvende myndighed, eller de vrede præster i forening med den pöbel der af uvidenhed, underdanighed og for penge altid fölger med som et slæng forat være tyrannernes haandlangere.

Jerusalems præster og skriftkloge satte sig snart i spidsen for en fint anlagt skjændig plan. Folkets yndling, der nylig var bleven fört i triumf til staden og hilset af tusinde jublende röster, idet man udbredte sine klæder og ströede grönne blade og kviste paa hans vei, blev hemmeligt og i nattens mörke opsögt og fængslet ved hjælp af en kjöbt forræder blandt hans egne disciple. Han stilledes i den samme nat for inkvisitionsdomstolen og dömtes uden grund til döden af en præsteliga, der har havt sine mægtige representanter til alle tider og efterladt de mest blodige mærker paa historiens blade.**)

Korsfæst! korsfæst! var deres ligesom præstemagtens fælles lösen og uhyggelige natvægteraab, og da man ved trusler eller list havde faaet de romerske myndigheder til at lytte til og underskrive denne umenneskelighed, saa förtes det uskyldigt lidende og taalmodige offer

---

*) Forat kunne tolke skrifen ret er det ei blot nödvendigt at kunne oversætte den og forstaa dens mening, men man maa ogsaa have kjendskab til den tids sæder og skikke, forestillingsmaade, huslige liv og statskik, samt de lærdes natur, fra vilke skriften udgaar. Saaledes bör man blandt andet vide at de gamle ikke sad, men laa tilbords paa venstre side optil sidemanden, og at de istedetfor a bruge kniv sönderbröd brödet og i mangel af ske lod drikkekaret gaa fra mand til mand, at vin (ny og opspedt) benyttedes som melk og drikke, at de dyppede brödet i olje, benyttede saaler (sandaler) istedetfor sko, o. d.

**) Den tornekrone, som man af haan satte paa Kristi hoved, forat gjöre nar af ham som "Jödernes konge," var ikke af nogen slags torne, der er bekjendte i vore lande, men af Lycium afrium, en rankelignende meget skarptornet busk, der endnu voxer yppigt paa markerne ved Jerusalem. Den drik, der raktes ham paa korset, antages at have været en narkotisk blanding, med hvilken man vilde döve den lidendes smerter under korsfæstelsesstraffen.

allerede om morgenen gjennem stadens baggader, for ei at vække ophidselse blandt folket, til et afsides sted for der gjennem et uhyggeligt torturmiddel at lide en skjændig död sammen med tidens forbrydere.*)

Men for de forladte og under sorgens magt blödende disciple viste dog mesteren sig i sin forklarede herlighed, da han allerede morgenen derefter afrystede dödens baand og opstod af graven med samme legeme, men ifölge beretningen saaledes beskaffent, at det ikke kan forenes med de almindelige begreber om legeme. Hvorledes denne tildragelse gik for sig er vanskeligt at vide, men sikkert er det, at hans disciple troede derpaa. Og efter at han, ifölge hvad en eneste beretning paastaar, havde været hos dem i firti dage, spist og drukket med dem og vist sig for over fem hundrede troende paa en gang, udtalte han sluttelig sit sidste jordiske farvel til sine tro ledsagere, som derefter gik ud overalt og forkyndte ordet, som de havde hört af hans mund.**)

---

*) Det antages ialmindelighed, at Jesu födsel indtraf i Roms aar 747 mod slutningen af aaret, og ikke i 753, som Dionysius Exigusus (der indförte vor nuværende tidsregning aar 527 e. Kr.) paastaar, samt at dödsaaret var Roms aar 786, saaledes efter hans fyldte 38te aar. At Pilatus, som faa aar derefter hjemkaldtes fra Judæa og sendtes til Helvetien, der tog livet af sig tre aar senere, er formodentlig en kristen opdigtelse. Korsfæstelsesstraffen, der rimeligvis skriver sig fra perserne, havde de jödiske præster med stor ondskab för anvendt mod flere af esseerne. Om Jesu dödsdag var selve paaskeaften eller ikke, kan aldrig blive fuldt opklaret, da de evangeliske beretninger herom ikke er overenstemmende.

**) Mærkeligt er det, at evangelisternes beretninger om tildragelserne ved Jesu opstandelse ikke stemmer fuldstændigt overens. Den apokryfiske Johannes er mest omstændelig. Han og Lukas og Markus er enige om, at Jesus först viste sig for Maria Magdalena. Johannes siger, at hun först kjendte ham paa stemmen, da han sagde til hende: "Maria!" Ogsaa Mathæus beretter, at han först viste sig for kvinderne. Det var saaledes en kvinde der ansaaes værdig til at se ham först efter opstandelsen. Ligesaa sparsomme er evangeliernes beretninger om hans aabenbarelse for sine venner efter opstandelsen. Rimeligvis ansaaes dette for at være saa bekjendt for alle paa den tid evangelierne skreves, at det ikke behövedes at omtales udförligt Ogsaa her er Johannes mest fuldstændig, men alle beretninger er lidt forskjellige. I korthed omtales ogsaa dette hos Paulus, 1 Cor 15: 5—8 Kun Lukas siger at Jesus var hos disciplene i firti dage og talte med dem om Guds rige. Ifölge Matth. viste han sig paa et bjerg i Gallilæa, rimeligvis da "for over 500 brödre paa en gang som tilbad ham, men af hvilke enkelte tvivlede." Cor. 15: 6; Matth. 58: 16—17. Om hans himmelfart nævner Matth. og Joh. intet, Lukas og Markus blot ligesom i forbigaaende og blot i faa ord. Det mest fuldstændige, men ogsaa ganske kort, findes derom i Ap. Gj. 1: 3—11. At han efter opstandelsen havde sit eget legeme af kjöd og blod, aad og drak med sine disciple og efterlod ligsvöbet i den ligesom en grotte i bjerget udhug-

Men hverken de jödiske præster eller de romerske legioner formaaede at kvæle den nye lære om den korsfæstede eller tilintetgjöre den sig mere og mere udbredende kristendom, uagtet alle de inkvisitoriske midler, der dertil bragtes i anvendelse baade inden og udenfor jödeland. Den förste kristne kirke dannedes ikke efter templet, men efter synagogen, der var et slags offentlig læreanstalt, hvor man samledes paa helligdage og forelæste og fortolkede Mose og profeternes skrifter for de forsamlede tilhörere. Synagogen havde en forstander, en almisseuddeler og en tolk, som paa det almindelige folkesprog oversatte hvert stykke, som forelæstes, idet det gamle hebræersprog var forsvundet og uddödt under det babyloniske fangenskab. Paa samme maade samledes man om söndagen, der sluttelig efter jödisk skik antoges som hviledag af de kristne, i den kristne synagoge og forelæste der saa vel herrens ord som apostlernes breve idet det, der var skrevet paa jödisk, oversattes paa græsk, hvilket sprog paa den tid var det verdensprog, som taltes og forstodes i alle de romerske provinser. Man ved nemlig, at Jesu taler, lærdomme og lignelser i korthed var optegnende af Matthæus, samt at disse optegnelser siden kaldtes herrens taler eller ord*), og at de afskreves, forvaredes og oplæstes i synagogerne til menighedens undervisning.

Den förste kristendom var dog længe og endnu ind i det andet aarhundrede en fortsat kamp mellem jödekristne eller den blandt flere af apostlerne gjængse anskuelse, at Kristi rige blot skulde gjælde omskjærelsen og jödefolket, og hedningekristne eller den paulinske anskuelse, at kristendommen burde være en lære for alle folk uden hensyn til de mosaiske love. Derfor söger ogsaa ethvert af det nye testamentes skrifter at forsvare enten den ene eller den anden af disse anskuelse eller at være formidlende **)

---

gede grav, (jöderne pleiede at lægge sine döde i saadanne udhuggede og med en sten lukkede grave), alt dette omtales tydeligt. Derimod nævnes der intet om hvorvidt han viste sig med eller uden klæder efter opstandelsen (maaske det sidste iflg. Joh. 20: 27), ligesom man ikke hos nogen forfatter har nogen beskrivelse af hans ydre skikkelse og udvortes skjönhed.

*) Justinus Martyr († aar 163) kalder dem apostlernes erindringer.

**) Allerede tidligt begyndte græskdannede mænd eller saakaldte hellenister at forkynde en mere frisindet kristendom, og blandt disse var antagelig den förste martyr, Stephanus. Men fremfor alt var det den græsk uddannede Paulus, der fuldkommen bröd med jödedommen. I Romer, Corinther, Galater og förste brev til Thessalonica optræder Paulus med kraft forat hævde, at loven (dermed mener han ikke blot de ti bud, men hele den mosaiske lov i almindelighed) og dens overholdelse ikke gjaldt for Gud og kunde medföre salighed, men troen paa Jesus alene; at det ikke var tale om udvortes jöde eller omskjærelse

Kristus og Maria Magdalena. (Maleri af Rubens.)

Blandt skriftens forskere har der hersket meget forskjellige meninger med hensyn til opkomsten af det nye testamentes evangeliske beretninger. Thi da disse först begyndte at omtales i det andet aarhundrede og da ligesom optræder med en gang, saa har man villet henlægge deres forfatterskab til en senere tid end apostlernes dage.*) Dog antager man, at de oprindelig af Matthæus, Markus og Lukas skrevne beretninger, hvilke alle har forskjellige kilder og traditioner at holde sig til, vel udgjör selve grundvolden til disse skrifter, men at samme mod slutningen af förste aarhundrede eller endnu senere er bleven omarbeidede af andre hænder med tillæg af adskillige dengang som sandhed gjældende mundtlige traditioner, legender og sagn, der i tidernes löb var opkomne om en saa ualmindelig mand.

Saaledes skulde det jödiske begreb om Messias som en jordisk konge og kristendommen som kun for jöderne, hvilke anskuelser tydelig skimter frem baade hos Matthæus og Markus, for en stor del forsvinde i en senere tid. Ligeledes er man kommen til den slutning, at den, der har bearbeidet det paulinske Lukas-evangelium, ogsaa har forfattet apostlernes gjerninger, maaske efter optegnelser af Lukas. I dette skrift synes striden mellem nationerne at være endnu mere udjævnet og bortfjernet.

Det fjerde, eller Johannes-evangelium, der ei synes at være omarbeidet, har været gjenstand for de mest kritiske undersögelser, og endnu synes man at være i stor uvished saavel om dets forfatter som om tiden for dets opkomst. Da det almindelig antages, at forfatteren af det fjerde evangelium og af aabenbaringen ikke kan være en og samme

---

men om det indvortes menneske (Rom. 2: 3, 23—31). Om spisen af afgudsofere siger han ogsaa i 1 Cor., at afguder er intet, og om man spiser af ofret eller ikke, saa bliver man hverken værre eller bedre, men han fraraader spisningen, hvis man derved saarer sin egen eller andres samvitighed. Overalt sætter han troen i lovens sted og gjör i dette spörgsmaal ingen indrömmelser. I 1 Thess. 3: 14—16 omtaler han aabent, i hvilken strid han er kommen med de jödekristne, hvorledes de forfulgte ham og forböd ham at prædike for hedningerne, og i Gal. 2: 1—14 omtaler han ligefrem den skarpe strid, der i Antiochia opstod mellem ham og Petrus netop om denne sag. Der fandtes saaledes et mægtigt parti mod Paulus, ikke blot i hans levetid, men længe bagefter, lige til midten af det 2det aarhundrede. Man finder dette endnu i flere skrifter fra den tid, der i aabne eller tilslörede ord er i mod ham og fordömmer hans lære.

*) Evangelisterne nævnes först af Theophilus, biskop i Antiochia, omkring aar 180. Videre af Irenæus († 202) Clemens Alexandrinus, († 220) Tertullianus († 216) og Origenes († 254) samt af alle senere forfattere. Lukas's evangelium blev sidst af alle bekjendt i Rom, endog efter Marcions evangelium, der ligner det noget og er stærkt paulinsk. Den förste kirkefader, der taler om Lukas, er Irenæus.

person, da evangeliet stempler jöderne som Kristi riges fiender, medens aabenbaringen giver dem et slags fortrinsret, saa synes det at være klart at apostelen Johannes vel er ophavsmand til apokalypsen men ikke til evangeliet, men at det sidste er forfattet af en alexandrinsk gnostiker i det andet aarhundrede og savner historisk værd. Thi Jesus kan aldrig have talt saaledes eller gjort de undergjerninger, der heri omtales.

Visselig gives der ogsaa andre anskuelser blandt skribenter, der er komne til andre resultater ved sine kritiske undersögelser. Med stötte af kirkefædrenes, dog ei altid paalidelige skrifter antager de, at de kanoniske evangelier i sin nuværende skikkelse blev til allerede i apostlernes dage, snart efer Jerusalems ödelæggelse.*)

Betragter vi nu de tre evangelier særskilt, lad dem i sin nuværende skikkelse være opkomne i det förste eller andet aarhundrede, saa er de bearbeidede efter de gjængse folkesagn, som i det förste aarhundrede dannede sig om Jesus i henhold til de messianske forestillinger. De indhyller saaledes hans liv i mörke og har efterladt os en tegning af ham saaledes som de kristne havde tænkt sig ham i slutningen af det aarhundrede, men som ingenlunde er efter virkeligheden. Det er sagnets messianske tryllekunstner og ikke den historiske Jesus, der træder os imöde i disse evangelier.**) Derimod er maaske hans taler og lignelser paa det nærmeste overenstemmende med sandheden. Og om de end ikke indeholder en hundrededel af alt, hvad han har sagt, lært og virket i jödeland, saa har vi deri dog saa fuldstændige optegnelser om hans lære og lignelser, at de er tilstrækkelige for menneskenes kundskab om profeten, som skulde komme til verden.

---

*) Origenes siger: "Det er bekjendt, at ikke blot fire, men mange evangelier er skrevne, af hvilke de, vi har, er et udvalg og overleverede til menighederne" Marcionisterne erkjender kun Paulus og Lukas's evangelium, og Alogerne, en liden sekt, forkortede Johannes evangelium og paastod, at det var skrevet af Cerinthus, Johannes's samtidige, der siden ansaaes som en kjætter.

**) Udenom hvad der omtales i evangelierne, hvor Jesu brödre, Matth. 13: 55, Mark. 6: 3, angives at være Jakob, Joses, Simon og Judas, og hvor ogsaa söstre nævnes, uden at navngives, ved man intet om Jesu slægt og familieforhold. Jakobus, Herrens broder, ikke at forvexle med Alphæi sön, var længe patriark i Jerusalem (Gal. 1: 19, Ap. Gj. 15: 13, 12: 18), og da ypperstepræsten Ananias lod ham myrde aar 63, vakte dette megen harme og uvilje selv hos jöderne; thi han ansaaes for en from og retfærdig mand. Keiser Domitianus eller hans prokonsul i Syrien lod söge efter Jesu slægtninge som værende af Davids hus og indkaldte tvende brödre, Jesu broders sön eller dattersönner fra byen Chokaka i Galilæa, men da de befandtes at være enfoldige og uvidende arbeidsfolk, sendtes de uantastede hjem igjen. Apostelen Simon af Cana, der efterfulgte Jakobus som de kristnes patriark i Jerusalem, blev af den syriske prokonsul Atticus formeligt

I disse beretninger finder vi ingen svulstige beskrivelser, ingen overdreven beundring, ingen blomstrende lovtaler over mesteren og hans lærdomme, men simple og ukunstlede, undertiden sublime optegnelser med en værdig og ædel ro og i et sprog, der er lige let fatteligt for barnet som for den lærde, for den ulærde som for philosopherne. De er mere sagnfortællere end historiskrivere og opholder sig ikke ved nogen paalidelige historiske medelelser om hans barndomshjem, hans opdragelse, hans forældre, södskende og slægtninge, eller ved hans udseende, hans klædedragt og levemaade, men blot ved hans lære, hans undergjerninger, hans kjærlighed og hans omgangsliv fra den tid, da han ligesom med en gang fremstod og prædikede, at himmeriges rige var nær. De er derimod overtroiske og tilböielige til at tro paa fabler og undergjerninger, og man mærker let, at de paa forhaand var gjennemtrængte af messianske forestillinger. Videre mangler de al kritik, og som fölge af alt dette er deres paalidelighed ikke meget stor. Et godt exempel paa deres kritiklöshed er deres vane at anföre citater fra det gamle Testamente, uden at disse paa nogen maade passer i stykket.

Fuldstændig frit for hykleri og sværmerisk galskab udgjorde Jesu liv en skjön forklaring af hans lære, og udmærkede sig först og fremst ved en öm, stille, fortröstningsfuld alt omfattende og alt tilgivende kjærlighed, idet han fornedrede sig selv, paatog sig en tjeners skikkelse og var lydig indtil döden ja korsets död. Hans forældre var simple arbeidsfolk, han födtes under deres besög i en fremmed by, hvor de af mangel paa plads maatte bo i en lade, hvor det spæde barn lagdes ned i en krybbe, og om hans opdragelse ved man ikke mere, end hvad som berettes, at han allerede ved tolv aars alderen var besjælet af den varmeste videbegjærlighed, omend beretningens sandhed i sin helhed vistnok kan betvivles.

Og under hans læretid finder vi ham overalt vandrende tilfods med sine disciple, snart i Galilæa, snart i Samaria eller i Jerusalem, snart i andre trakter, ved söen Genesareths bred, paa bjergene og i ödemarkene undervisende folket, der strömmede efter ham, i synagogen

---

anklaget, dömt til döden og korsfæstet aar 107 eller 109. Om Josef og Marias skjæbne og dödstid ved man ikke mere, end at den sidste antages at være död i Jerusalem. De hellige steder, der nu forevises ved Jerusalem, saasom Kristi grav, Golgatha m. fl. er höist upaalidelige. Romerne efterlod kun nogle huse og mure, hvilke Keiser Hadrian lod nedrive, og byggede en ny stad over ruinerne, samt lod alle jöder fordrive fra landet. Derfor skulde det være vanskeligt for en indfödt beboer at have rede paa disse steder, og endnu vanskeligere maatte det være 300 aar senere, da keiser Constantin forsögte at udfinde dem. I den förste begyndelse fordreves baade jöder og kristne fra Jödeland, saa traditioner havde vanskeligt forat bibeholde sig.

og i templet saavel som i fiskeren Petri hus, hos den romerske tolder Zachæus, hos pharisæerne Simon og Nikodemus, samt hos kromænd og syndere. Uden at afsondre sig, faste, antage visse eiendommelige skikke eller engang at rette sig efter den tids mange unyttige ceremonier eller at feire sabbaten paa samme maade som pharisæerne, deltog han i disciplenes tarvelige maaltider, levede med dem som en broder, tvættede deres födder, underviste og formanede, uagtet de endog i sidste öieblik misforstod ham og troede, at han skulde oprette Israels rige, istedetfor at være verdens forlöser og himmelens sendebud til menneskene.

Hele verdenshistorien kan ikke blandt sine helte, skalde, philosopher, tænkere eller andre menneskehedens foregangsmænd, opvise en saa höi karakter, saa selvbeherskende, saa ophöiet over alles tænkemaade, saa rolig og tillige saa inderlig og fölelsesfuld som hans, en saa simpel, kjærlig og til baade forstandens og hjertets dyb trængende lære som hans, en saa varm aldrig træt og aldrig svigtende kjærlighed som hans, eller en saa rolig og ydmyg opofrelse som hans i at lade sit liv for sine venner. Og man forundres med grund over at de skriftkloge kunde forfölge og lade dræbe den, der blot lærte kjærlighed og forsonlighed. Men hvorledes skulde de vel kunne taale, at en tömmermands ulærde sön, som de foragtelig kaldte ham, vovede at optræde som en rabbi eller mester i Israel, og det saa meget mere som han ei undlod skarpt og offentlig at dadle deres selvtillid og hovmod, hvorved deres egenkjærlighed saaredes, og ved slaaende svar at afværge deres besværende spörgsmaal. Hans lære maatte ikke paa nogen maade lægges mærke til, hans helbredelse af syge erklæredes næsten for trolddom, og han selv skulde for enhver pris ryddes afveien, paa det at hele verden ei skulde fölge ham og deres egen lære sættes i skyggen. Blot en hedning, den romerske befalingsmand over vagten ved korset, siges at have raabt i den döendes sidste öieblik: "Sandelig var denne en retfærdig mand og Guds sön."

Af de tre förste evangelierne, der paa grund af sin indbyrdes overenstemmelse kaldes synoptikerne, er Matthæi det længste og mest fuldstændige, samt indeholder flere vakre taler, lærdomme og lignelser, der savnes i de andre. Især deleshed har man der hele indholdet af Jesu bud og lære samlet paa et sted i hans herlige bjergprædiken, der udgjör hovedsummen af kristendommen (Kap. 5—7). I de hebraismer eller jödiske talemaader, hvorpaa evangeliet er saa rigt, finder man stor grund til at antage, at idetmindste en stor del af en uövet haand er bleven oversat paa græsk fra jödesproget. Adskillige jödekristne elementer forekommer ogsaa, saasom at disciplene forbödes at besöge Samarias steder, og beretningen om den kananæiske kvinde, hvor jöderne sammenlignes med börn og hedningerne med hunde. Men paa

Den hellige Fransiskus Syn. Maleri af Mnrillo.

den anden side heder det ogsaa, at mange blev kaldede til himmerige fra öster og vester, men at rigets börn eller jöderne blev kastede ud.

Markus' evangelium er det korteste og indeholder blot otte beretninger, der ei findes hos de to andre, men er, hvad disse angaar meget fuldstændigt. At det er forfattet for romerne eller jödekristne i Rom vil man blandt andet udlede deraf, at alle navne paa maal, mynt, beregninger og lignende er anförte paa latin med græske endelser og at alle jödiske ord findes oversatte. Det meddeler hovedsagelig de undergjerninger, som legender har tillagt Jesus.

Lukas's evangelium er en samling af andre sagn og beretninger og rigt paa lignelser, som ei findes hos de foregaaende. Fra det 9de til 19de kapitel meddeles en række af hændelser, der ei omtales af nogen anden evangelist, hvoraf man ser, at evangelierne skriver sig fra hver sit sted, uafhængige af hverandre og fra forskjellige samlinger. Derhos findes den paulinske retning udelukkende i dette evangelium, saasom i beretningen om den barmhjertige samaritan 10: 25), om Jesu eget besög i Samaria (9: 25), om samaritanernes taalmodighed i modsætning til jödens utaalmodighed (17: 11), samt deri, at Jesus ikke blot valgte tolv disciple efter Israels tolv stammer, men sytti sendebud efter jordens ifölge jödernes antagelser 70 folkeslag.

Alene blandt dem alle staar det fjerde evangelium med sin lære om ordet eller logos og sin nærmelse til gnosticismen i læren om Jesu tilværelse fra evighed og om paraklætos eller den personlige husvaler. Det er oversvömmet af metafysik og gnostiske ord og söger hovedsagelig at bevise, at Jesus er ordet og Guds sön samt Guds aabenbarelse i verden, der er kommen nær forat vise sin herlighed. Men uhistorisk er dette evangelium i alle tilfælder, og selve beretninger om Jesu lidelse findes optagne, som synes at være lidet sandsynlige. Evangeliet er helt mod jöderne og ligesom et dramatisk hele med Jesus og hans tro bekjendere paa den ene side, og hans fiender, jöderne, paa den anden. Höidepunktet af dette er Jesu sidste ankomst til Jerusalem, hans afskedstale og hans död, og det slutter i glands med opstandelsen.

Læren om Kristi guddom udviklede sig mere og mere i den förste kirke, saa at Jesus, der fra begyndelsen betragtedes som et menneske, der var udrustet med Guds kraft, blev mere og mere ophöiet til Gud og til lighed med faderen. Og da det nye testamentes skrifter er bleven til paa ulige tider og enkelte i en senere tid er omarbeidede, saa er det nye testamentes kristologi (læren om Kristus) ogsaa helt forskjellig i disse skrifter. Hos de tre förste evangelister er Jesus et menneske, der födtes paa en overnaturlig maade, har ikke været til, för han blev födt, og stiger mere og mere i guddomelighed ved sin daab, sin fristelse, sine undergjerninger, og fornemmelig ved sin opstandelse og

himmelfart, saa at han tilslut er givet al magt i himmelen og paa jorden. Hos Paulus (i Rom., Corinth. og Galaterbrevene) er Jesus ogsaa et menneske men blot i lignelse af syndens kjöd, et ideelt og pneumatisk menneske, der netop gjennem opstandelsen fra de döde blev Guds sön i höieste betydning, men alligevel underordnet faderen, der opvakte ham fra de döde og lagde alt og alle under ham, sig selv undtagen. I aabenbaringens bog har han ogsaa först efter opstandelsen steget op til sin guddoms magt og herlighed og er bleven den förste og sidste, men er underordnet faderen. I Colosser og Epheserbrevene er kristologien endnu höiere, thi her siges han at være den usynlige Guds representant, et synligt billede i verden af den usynlige Gud, og har forsonet alt med Gud i hele universet samt er blevet et centralvæsen for alle fornuftsvæsener. I Ebreerbrevet, hvis jödiske forfatter er ubekjendt og rimligvis ikke har været nogen apostel, er Kristus ogsaa en Gud, hvis trone varer fra evighed til evighed, et gjenskin af Gud, hans herlighed, skin og hans varme, hans rette billede og over englene, samt det nye testaments ypperste præst, der har ofret sit eget blod som syndeoffer. Den mest gnostiske kristologi findes i det fjerde evangelium; thi Kristus har her stegelt ned til jorden som Gud og blevet menneske og vender tilbage til sin forrige herlighed, saa at ikke engang hans födsel omtales, han er blevet et aabenbarelsesorgan paa jorden forat lære menneskene om faderen, der ei selv kan aabenbare sig. Senere idealiseredes Jesus i den grad, at hans nærværelse paa jorden blot ansaaes som en synkværvning, som hos doketerne, eller det samme som Faderen selv som hos patripassianerne. Men först ved kirkemödet i Nicæa 325 bestemtes han ved afstemning og en keiserlig lov at være Gud af Gud og af samme væsen som faderen.

I den förste kristne menighed havde man kun et slags tilsynsmand eller episkopos, hvis fornemste opgave var den financielle forvaltning, og presbytere, eller de ældste i forsamlingen, der var raadgivere og ledere. Dertil kom ogsaa diakoner eller tjenere forat være menigheden til hjælp ved alle forefaldende omstændigheder. Kristendommen var saaledes en religion uden præster, uden altere og uden ceremonier. Dens bekjendere sögte blot at ligne sin mester i renhed og uskyld, i kjærlighed og fordragelighed, i venlighed og tröst, og levede i haabet om et uforgjængeligt liv og de dödes opstandelse. Thi kristendommens vakre lære om vor himmelske fader, om menneskenes sön og om himmerige, til hvilket alle mennesker som lever i kjærlighed, som haaber og tror paa Guds eneste söns navn, har barneret, er ikke nogen tom lærebygning, noget theologisk system, men en lære, som Jesus selv efterlevede og for hvilken han döde og beseirede döden i opstandelsens herlighed. Den er en salig hjertets aandelære, i hvilken vi ogsaa skal leve og, dö for med ham at faa tage del i herligheden som opstandelsens börn.

Kristendommen havde blot et indvielsestegn, et bad eller neddykningen i vandet, en fordringslös daabsforretning, der foretoges af hvilken somhelst discipel eller discipels tjener, samt et maaltid til ihukommelse af mesterens sidste nadvære med sine disciple og hans uskyldige död. Dette maaltid, maaske oprindelig blot indstiftet for hans personlige omgangsvenner, vedblev dog at hædres ogsaa af andre, men var i de förste tider blot en simpel og sluttet eringdringsfest i en liden kreds eller ved familiebordets höitidelighed.*)

Men tiden gik og kristendommen udbredte sig overalt mere og mere til trods for alle hindringer og forfölgelser fra magternes side, hvorunder de kristne dræbtes og pintes paa alle mulige maader og deres navn brændemærkedes, aldeles som under de nyere tiders religionsforfölgelser. Og först da de kristnes magt blev for stor, og troen paa den gamle verdens urimlige gudesagn næsten var udryddet, fandt den tids fyrster det raadeligt at samle de kristne under sin fane, hvorfor de gik over eller foregav at gaa over til kristendommen, som tilfældet var med Constantin den 1ste, der i sin vandel forövrigt ikke gav nogen beviser paa omvendelse. Allerede under kirkefædrenes tid begyndte imidlertid kristendommen at udarte og hovedsagelig at sysselsætte sig med dogmer og spidsfindige haarklöverier. Den blev en filosoferende lære istedetfor en kjærlighedens aabenbarelse.

Selv Paulus, hedningernes apostel, der var opfödt som farisæer og strængt opdraget i den mosaiske læres bogstavtro, den lærde, begavede, vedholdende og uforfærdede prædikant, som mere end de andre arbeidede paa kristendommens förste udbredelse, kan ikke helt og holdent fritages for en tilböielighed til at ville sætte kristendommen i system og gjöre dens lære til en fortsættelse af det gamle testamentes mytiske beretninger.

Kristendommen stod allerede fra begyndelsen af i berörelse med tidens filosofiske skoler, med ideer hentede fra Plato, Aristoteles, Pytagoras og andre grækere, fra Philo og den alexandrinske skole og fra en endnu mere dunkel og fantastisk österlandsk religionsfilosofi. Gjennem denne berörelse sattes alleslags ideer fremdeles i omlöb inden kristendommen, hvilke enhver besmykkede ifölge sin egen maade at filosofere paa. Isærdeleshed spiller læren om gnosis (egentlig "viden," "udforskning") en stor rolle i den tids filosofiske kristendom, og derfra kommer navnet gnostikere paa en hel del kristne filosofiske sekter af helt forskjellig beskaffenhed (ophiter, perater, setianer, basilidianer, af Basilidis i Alexandria 125, valentinianer, af Valentin i Alexandria og Rom 140, marcioneter, af Marcion fra Sinope, kom ogsaa fra

*) Agapæerne eller kjærlighedsmaaltiderne afskaffedes i det fjerde aarhundrede. I disse agapæer deltog endog börn, og om disse var smaa, hældede man vinen i deres mund.

Alexandria og levede i Rom 140—150, karpokratianer, saturninianer, doketer m.fl.), hvilke paa mangfoldige maader forklarede kristendommen allegorisk og opfattede den forskjelligt alt efter de anskuelser de forövrigt havde. Ebioniterne eller de strænge jödekristne, havde ogsaa sin allegoriske filosofi, og selv montanismen, ligesom de elementinske skrifter, er et slags jödekristelig gnosticisme, uagtet montanismen med sin mere jödiske messiade, sin lære om det tusindaarige rige, sin tro paa dommens snare komme, sin strænge askese, afsondring og længsel efter martyrdöden, som oftest hyldedes af de ulærde.

Paulus's forhold til den tænkemaade, der var mest gjængs saavel i tiden i almindelighed som blandt hans medapostle, at kristendommen blot skulde forkyndes blandt jöderne, fremskimter mere eller mindre aabenbart paa flere steder i hans breve, hvor han omtaler, at jöderne forböd ham at undervise hedningerne til salighed (1 Thess. 2: 15, jfr. Ap.Gj. 22: 21, 22), hvorledes han led forfölgelse, fordi han ei prædikede omskjærelsen (Gal. 5: 11), hvorledes de jödekristne vilde tvinge de omvendte hedninger til at lade sig omskjære og overholde Mose lov (Gal. 6: 12, 5, 2, etc.), samt hvorledes han stod op mod Petrus, fordi denne i jöders selskab undveg hedningekristne, men ikke ellers (Gal. 2: 11—14). Og saa taler han ogsaa om sin ringhed lige overfor "disse stötter, de höie apostle, der troede sig at være noget og ansaaes forat være noget" (jfr. 1 Cor 4: 4—13, 9: 1—6 2 Cor. 11: 5; Gal. 2: 2, 9 etc.). I Ap. Gj. 21:21 beskyldes han for at have lært de jödekristne at opgive Mose lov, ikke at omskjære deres börn m. m. Af modskrifter mod Paulus' lære, af hvilke flere fra det förste aarhundrede findes i behold, ser man, at han stod i saa skarp opposition til den blandt jöderne almindlige tænkemaade, og at dette ledede til skarpe rivninger. Men uagtet Paulus med sin nidkjærhed og overlegne begavelse, sin mangesidede lærdom og sin sans for frihed i kristendommen lærte os, at Kristus skulde forkyndes for alle folk, og at for ham gjaldt hverken jöde eller græker, omskjærelse eller forhud, skytter eller barbar, men kun tro, hjertets omskjærelse og et nyt menneske, saa kunde han dog ikke frigjöre sig fra visse jödiske forestillinger eller fra visse af tidens anskuelser i almindelighed. Men han var dog den, der gjorde kristendommen til, hvad den er blevet, en universel religion og en lære for alle folk, da han bröd med jödedommen og erklærede, at Mose lov var udspillet ved Kristi ankomst til verden, samt at det i kristendommen blot kom an paa en retfærdiggjörelse i Guds söns tro, og at der saaledes skulde blive en forædlet, en idealiseret menneskehed.

Snart opstod imidlertid ogsaa i de kristne menigheder en aandelig myndighed, begyndt som et fædrevælde, der senere udviklede sig til en fuldstændig præsteklasse med den gamle verdens præsteskab til

mönster og beklageligt forbillede*) og eftersom denne præsteklasse voxte og skaffede sig forøget magt i menigheden, begyndte man at forfölge hverandre, at erklære hverandre for kjættere og vranglærere, at udstöde hverandre af menigheden, at holde möder og synoder for ved afstemning at bestemme grundlaget for den rene lære. Herved opstod et had, en hadskhed og en meningsforskjeld blandt disse religionslærere, der var skadelig for kristendommens renhed, medens de i stedet burde have været enige i al ydmyghed, troskab og kjærlighed.

Der opstod et aandeligt hovmod, en præstelig undertrykkelse og en begjærlighed efter at tjene penge ved at beskatte folket. Allerede paa kirkefædrenes tid begyndte man at indskrænke sakramenternes forvaltning til præsterne, at döbe selv de nyfödte börn mod betaling og forklarede for menighederne, at om de personer, der levede som ægtefolk, ikke kom til præsten og lod sig velsigne, saa erklærede man hele dette uindviede samliv for skjörlevnet.*)

*) Paa apostlernes og den förste derpaa fölgende eller de saakaldte apostoliske fædres tid tænkte man aldeles ikke paa nogen ydre kirke eller paa noget præstedömme, i den forstand, vi har det. Man havde visselig sin synagoge eller særskilte sammenkomster og andagtsövelser samt mod slutningen af det förste aarhundrede sine ældste (presbyteroi) tilsynsmænd (episkopoi) og sine diakoner og diakoneser, men dette blot som raadgivere samt for det financielle styre, almisseuddeling, og sygepleiens skyld, ligesom for oplæsen og oversættelsen af synagogens skrifter, men forövrigt var alle brödre og jævnlige, uden at nogen bestemt person döbte, uddelte nadværen eller forresten havde nogen særskilt myndighed eller noget previligium fremfor andre Förstefterat forfölgelserne mod de kristne begyndte i det store og efter et fra magtens side konsekvent system, fandt disse det raadeligt mere og mere at forene sine stridende anskuelser og at forene sig i ordnede kirkesamfund under valgte ledere eller præster, hvorunder man tog det mosaiske præsteskab til mönster. Der var visse ærgjerrige personer, der higede efter magt i menigheden, hvem det lykkedes at drive denne ordning igjennem. I de saakaldte Ignatianske breve er disse ideer konsekvent udtalte; thi der kræves bestemt præstevælde og episkopat. Disse breve skreves og udbredtes i Ignatii navn forat give dem anseelse, uagtet det nu er paavist, at de utvilvsomt er skreven omkring eller efter aar 150 Ignatius fra Antiochia, Johannes' foregivne discipel, förtes ifölge en lidet paalidelig beretning strengt bevogtet fra Lilleasien til Rom, hvor han led martyrdöden aar 107. Denne reise gik langsomt, og man foregav da, at han under samme skrev disse breve til forskjellige menigheder forat styrke dem og give dem raad, uagtet vagten neppe vilde tilladt den slags skriveri og de deri udtalte ideer desuden ikke stemmede med hans tid De saa kaldte paulinske pastoralbreve (til Timotheus og Titus) er skrevne af nogle romere i Paulus's navn til fordel for præstevældet. Paulus's aand findes hverken i disse eller i brevene til Col., Ephes. og Phillipper. hvilke alle synes at være understukne.

*) Se herom Ignatius's brev til Polykarpus, ligesom hos Clemens

Sluttelig erklæredes man ikke at kunne faa adgang til kristendommen, för man i et eller to aars prövetid var befunden værdig dertil, hvorefter man mod kontante velsignelser höitidelig introduceredes og fik aflægge alle slags hellige löfter, som man hverken holdt eller kunde holde. Og det uvidende folk lod præsterne lede sig i ledebaand og underkastede sig en frivillig beskatning fra flere hold, hvorved den ene indvielse opkom efter den anden, indtil den listigste af disse præster, der saa at det var umagen værd, erklærede sig for de andres overhoved og overtog overbefalingen over baade folket og præsteskabet.

Man gjorde Rom, den daværende verdenstad til hovedsæde for denne aandelige stormagt og kaldte dette sted Petri stad, ligesom at gjöre

En tiggermunk.

Vadstenanonne.

Alexandrinus og de citerede ord hos Tertullianus (de pudicitia), for ei at nævne andre steder. Barnedaaben synes at være kommen i brug i det andet aarhundrede, og Tertullianus skriver meget bestemt derimod. Fra de ældste tider findes ingen exempler paa barnedaab; thi at lade sig döbe med alt sit hus (Ap. Gj. 16: 15, 33, etc.), betyder husets folk, tjenere, slaver, o. s. v. Derimod pleiede man senere at opsætte daaben til man havde naaet myndighedsalderen eller til alderdommen. Brudevielsen skriver sig ogsaa fra samme tid, saa meget mere som man ifölge præsternes formaning pleiede at spörge præsten tilraads med hensyn til giftermaalet, og om han tilraadede det, saa lod de nygifte sig velsigne af ham. Men efterhaanden blev disse velsignelser paabudt ved lov.

det til en fortjeneste for den udsvævende hovedstad, at apostelen der havde lidt martyrdöden paa de romerske tyranners befaling. Istedetfor et verdsligt fik man saaledes paa samme sted et geistligt despoti, der under den prunkende titel af Kristi statholder paa jorden fortsatte sit skjændige regimente, der karakteriseres ved list og vold, ved mörke og samvittighedstvang, og som varer indtil den dag idag, ialfald inden den kreds, der endnu ikke har afrystet pavedömmet.

Og som fölge af disse præstebedragerier opstod de fleste falske anskuelser om kristendommen. Der blev ikke tale om hjertets skjulte fölelser, om kjærlighed og ömhed, men om ydre forsagelser, faste, bönner og saakaldt renlevnet, hvorved man vilde gjöre sig Gud behagelig og skaffe sig patent paa eller forret til himmerige. Gjennem disse grundfalske anskuelser opstod coelibatet*), klosterlivet, eremiter og skydshelgener samt alle de derved forbundne galskaber, hvoraf over et halvt aartusinde er oversvömmet Men efter at have faaet mennesket fornedret til en fillet tiggermunk, der knapt selv vovede at kaste et blik til Gud, langt mindre fremtræde ved himmelens port forat bede om almisse, saa var det let at opstille en hel række helgener som deres aandelige talsmænd. Og paa denne maade optod i kristendommen en helgendyrkelse, der minder om husgudernes periode, da man knælede for lerklumpen og skriftede for diverse slet udskaarne og afpudsede træbilleder.**)

Emissærer udsendtes til alle lande forat paalægge folket en pave-

*) Coelibatet eller den ugifte stand og saakaldt fuldkommen kydskhed er bekjendt allerede fra apostlernes tid (1 Cor. 7: 1, 7, 8), og synes at være gaaet over til en mani. Flere sekter og lærere forböd ægteskab og kjönsomgang, marcioniter, montanister, gnostikere, manichæer, Tatianus, Tertullianus, Origenes m. fl. Præsternes og de geistliges coelibat bestemtes paa mödet i Elvira 305, diskuteredes paa mödet i Nicæa 325, og Gregorius VII. fornyede det paa en synode i Rom 1074. Paulus af Theben, den förste eremit, levede 90 aar ubekjendt i örkenen. Eremitten Antonu fra Koma i Egypten var alle munkes fader og ophavsmand, † 316. Helegenen Simon nær Antiochia levede 30 aar paa sin stötte.

**) I de fleste kirker i middelalderen fandtes saakaldte relikvier eller efterladenskaber af helgene, klæder, ben og andet af hellige mænd og kvinder, træstykker og splinter af Kristi kors m. m., som skjælme og bedragere havde narret folket til at kjöbe, og som ofte vistes gudommelig ærefrygt. At alt sligt var falskt og det rene bedrageri er for længe siden bevist. Et helgenben af Johannes den döber eller en anden hellig mand, forvaret i Tomarks kirke i Skaane, undersögtes af professor Retrius og befandtes at være benet af en sælhund rimeligvis fra Trelleborgstrakten. I Sura kirke i Vestmanland opdagedes det 1853, at et Petrusbillede paa prækestolen gjennem en simpel mekanisme indeni, paa hvilke præsten traadte, kunde gjöre alle slags bevægelser og nik med hovedet. Paa denne maade gjorde præsterne sine undergjerninger.

skat. Præsterne der ikke maatte gifte sig for desto lettere at tvinges til at overlade sine eiendele i pavedömmets vold, ansattes af denne Petri stats uretmæssige indehaver og stod under hans umiddelbare beskyttelse. Præsterne ansaaes for at have magt til at meddele syndsforladelse, og dette skede snart for penge. Efter döden antoges de dödes sjæle at komme i skjærsilden, eller en usalig mellemtilstand, fra hvilken de blot kunde udfries ved daglige sjælemesser, der gaves mod de mest kontante velsignelser.

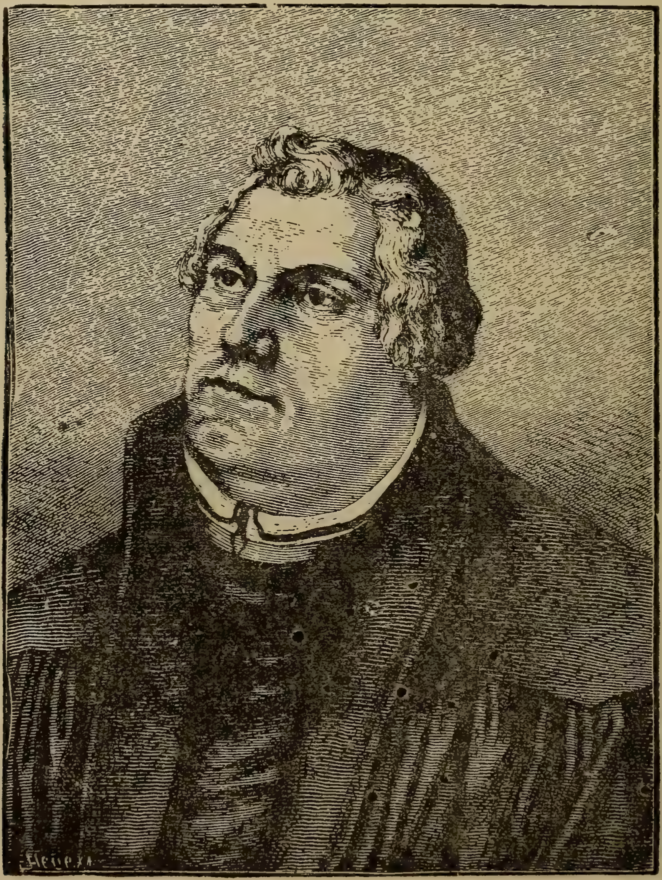

Martin Luther (1483—1546).

Alle gjenstridige, baade keisere og konger, banlystes og udelukkedes fra menighedens samfund. Afdöde personer ophöiedes til helgener, men de store sandhedens fanebærere brændtes paa baalet, og al forskning landsforvistes. Ved siden heraf opfandtes den forfærdelige inkvisition, en hemmelig domstol, hvor den anklagede ikke overbevistes

eller fik lov at forsvare sig, men blot forhörtes, pintes og dömtes, og som efter 1448 blot i Spanien kostede 300,000 menneskeliv. Inkvisitionstribunaler, en herlig indretning for præsteherredömmet, oprettedes af pave Gregorius IX aar 1332, ligesom en af hans værdige embedsbrödre Innocentius VIII aar 1458 sanktionerede troen paa hexe og udnævnte hexedommere. Paa reformationens tid tilkom ogsaa jesuiterordenen, stiftet af spanieren Ignatius af Loyala og optagen i kirkens skjöd af pave Paul III aar 1540, og har siden udgjort det smukke selskab, som med list og vold har huseret i kirken indtil vore dage.*)

Lægger man nu hertil, at Guds ord og Bibelen ikke maatte læses af andre end præsterne, som paa grund af uvidenhed hellerikke kunde forstaa den, da man blot havde den i afskrifter paa et fremmed sprog,

Philipp Melanchton (1797—1560)
Tysk kirkereformator, en af Luthers samtidige.

at præknerne holdtes paa Latin, der ei forstodes af folket, hvorfor tjenesten blev en for folket uforstaaelig söndagslexe, og at syndernes forladelse solgtes for penge og gjordes til en stor indtægtskilde for et udsvævende pavehof, saa ser man, hvorledes det stod til i kristenheden,

*) At falde paa knæ for billeder kom i brug i det 6te aarhundrede. Læren om skjærsilden grundlagdes under Gregorius Magnus (590—604). Petrus Lombardus, biskop i Paris, † 1164, prædikede om jomfru Marias ubesmittede undfangelse.

da Luther og hans samtidige fremstod forat protestere mod pavevældet.

Kirkehistorien med alle disse forskjellige træk af intolerance, had, forfölgelse, bedrageri og skjændigheder, kirkehistorien som fremfor alt karakteriseres af inkvisitionens baal, landflygtighed og öxen, er de kristnes og fornemmelig præsternes skjændsels krönike, i hvilken man læser den lange liste af mörke, overtro, fanatisme eller enfoldighed, som har været de faner, under hvilken præsterne har udfört det store missionsværk inden kristenheden.

Luther alene udförte imidlertid ingenlunde reformationsverket, der samtidig begyndte fra flere hold, efterat det i over et aarhundrede var bleven forberedt ikke blot gjennem Wiclef og Huss*), men ogsaa gjennem andre nidkjære mænd, der havde lært at indse, hvor langt man havde fört menneskeheden paa vildspor. Dog maa Luther altid rage frem som en af de djærveste og mest oplyste kjæmper i reformationens geleder, og han havde en mægtig forbundsfælle i den nylig opfundne bogtrykkerkunst, ved hvilken ordet kunde udbredes paa en anden maade end ved haandskrifter eller fra prækestolens mere indskrænkede omraade. Man fik en hel læsende almenhed til meddomsmænd.**)

Thi omend blot de mere dannede paa den tid kunde læse, saa spredte dog lyset sig gjennem dem og gik som en löbild fra mand til mand og fra hus til hus. Men naar fyrster og konger tog sig af

---

*) Den förste professor i Oxford, † 1384, Joh. Huss, prof. i Prag brændt i Kostnitz 1415. Luther, theologisk doktor og prof. i Witten berg, födt i Eisleben, begyndte aar 1517 reformationen.

**) Luther var visselig en meget djærv og dristig kjæmpe, og en saadan behövedes ogsaa i de tider; men kristendommens aand af fred, kjærlighed og forsonlighed hörte ikke med til hans væsen. Han var tvertimod et brushoved, der ofte maatte ledes af den lærde og sagtmodige Melanchton. Dette sees af det grovkornede og bitre i hans skrifter, i hvilke ogsaa adskillig overtro er indblandet, og som derfor ikke passer for vor tid. Paven og djævelen var især de potentater hvem han tildelte sine stokkeprygel næsten i hveranden linie, og ligesom paven skulde villet brænde Luther, saaledes skulde denne have villet brænde paven, om nogen af dem havde havt magt dertil. Ligésaa sikkert er det ogsaa, at Luther under andre omstændigheder skulde blevet en ligesaa despotisk pave som nogen af de andre herrer paa Petri stol. At Luther og hans tilhængere af den romerske kirke ansaaes som proselytmagere og vinkelpredikanter er ganske naturligt. Selve kristendommen, som var jöderne en forargelse og grækerne en galskab, betragtedes i sin tid ikke med blidere öine, end vi betragter mormonismen eller andre mod den almindelige kirke optrædende fiendtlige sekter i vore dage. Nu for tiden faar man ikke lov hverken til at korsfæste eller stene dem, som tror og bekjender anderledes end statskirken foreskriver, men man vil dog söge at skade dem saameget man ifölge loven og uden at resikere at komme under tiltale formaar.

reformationen og protestanterne, saa har man ofte grund til at formode, at de gjorde dette mindre af religionsiver, end forat kue præstevældet og faa den höieste magt i sine egne hænder samt derhos indrage betydelige eiendomme for sig og kronens regning ved konfiskering af klostergodsene. Og uagtet feudalvældet og adelens ret til at behandle sine undergivne efer godtykke mere og mere ophævedes ved folkets voxende frihedsaand, saa var dog friheden derved ingenlunde befæstet, men en langvarig religionskrig opstod, i hvilken katoliker og protestanter for frem med lige stor fanatisme til det blödende Tysklands og flere landes fordærvelse.

Men Luther selv var ogsaa saa meget et barn af sin tids overtro og frygt for skygger, at han ikke kunde bringe kristendommen tilbage til dens oprindelige skikkelse, men bibeholdt en stor del af pavedömmets vildfareser. Han turde ikke andet end at bibeholde præstemagten, statskirken, troesartiklerne, absolutionen og den geistlige censur, for-

Olaus Petri.

Laurentius Petri.

glemte kjærligheden og satte blot naaden som et middel til salighed. Og paa dette punkt staar den protestantiske religionsdyrkelse endnu idag.

Ikke nok med at vi har faaet en ligesaa myndig præsteklasse, og en ligesaa ufordragelig statskirke som under den katolske tid, er præsten ogsaa bleven sakramenternes eneste forvalter paa samme tid som man har bragt mennesket ned til en ligesaa ynkelig stilling, som det havde paa den mest fortvivlede helgendyrkelses tid.

Med protestantismen blev alligevel aandens rettigheder for en del erkjendte og forskningen mere fri end för, hvorved fornuftens, sandhedens og lysets magter begyndte at grundlægges for en kommende tidsalder, paa de fleste steder dog ikke under troeslærens frihed, men under statskirkens formynderskab. Gryet til en höiere dag ind-

traadte og belystes gjennem bibelens oversættelse paa alle sprog, videnskabelige bestræbelser, filologiske og filosofiske studier samt sluttelig gjennem trykkefriheden, ideernes fribed og især gjennem naturvidenskabene. Og i disse tre efter reformationen forlöbne aarhundreder, har kulturen, opfindelserne, industrien og videnskaben gjort större fremskridt end under hele menneskeslægtens foregaaende tilværelse, saa at man heraf kan danne sig et begreb om frihedens tragten til kommende slægters velsignelse.

Vor tid er forfinelsens tid, den ydre politurs, industriens, maskinens, videnskabens og opfindelsens tidsalder, men samtidig er den overlastet med materiel stræben, afhængig af pengenes magt, nedtynget af fattigdommen, bunden af politisk tvang, omgivet af sabelvældet og paa langt nær ikke frihedens tid, medens samfundet er ligesom overdannet og kjærligheden udslukket.

Gustaf II Adolf. Gustav I.

Der behöves en ny helt, en reformationens Luther, forat frigjöre samfundet fra politimyndighed, byraakrati, præstevælde og tvangslove og bringe det tilbage til sin simple og mest naturlige skikkelse af frihed for alle under almene menneskerettigheder. En ny helt behöves forat rense kristendommen fra alle fremmede tilsætninger og bringe den til at leve af indbyrdes kjærlighed, saasom i dens förste tid, og ikke som nu kun en tör og ufrugtbar præstereligion med meningslöse ceremonier og en unyttig katekismuslexe.

Man bedrager sig nemlig storligen, om man tror, at præsterne i den lange tid, de har prædiket kristendommen, har gjort menneskene en haarsbred bedre i moralsk henseende. Tvertimod ser man af de omvendte folks historie, at de kristne ialmindelighed har staaet lidet tilbage for andre folk i grumhed, forfölgelser, had og blodsudgydelser, samt i alle mere eller mindre aabenlyse laster, som findes paa jorden, om de end mere end andre er gaaet fremad i opfindelser, i viden og i ydre politur som kaabe over sædernes virkelige raahed.

Religionstvangen og de skjændige forfölgelser, som den har foranlediget selv i vore tider, er fra begyndelsen helt og holdent et præsteprodukt, som siden er bleven forplantet til andre og brugt som paaskud af jordens despoter til at lægge baand paa troen, fornuften og hver enkelts overbevisning for desto dybere at kunne fortrykke folket. Thi ligesom præsterne mere har været politimestere og sin tids landsbedragere end kjærlighedens talsmænd hos menneskene, saaledes har religionstvangen udgjort den barikade, bag hvilken de har forskanset sig mod sandhedens röst og tænkefrihedens rettigheder.

Dette kan dog ikke tilskrives kristendommen, men er snarere at anse som en fölge af mangel paa denne. Thi det er vel temmelig klart, at det gjöglespil, som man i næsten to tusinde aar har opfört paa prækestolen, ikke har været andet end en ligesaa plat som ynkelig parodi paa det nye testamentes kristendom. Den rette kristendom derimod er ikke blot en lære for verden, lige passende for alle, höi og lav, rig og fattig, glad og bedrövet, en lære, som stilner al hjertets længsel og opfylder alle sjælens behov, men paa samme tid en fornuftens, frihedens religion, hvor sandheden skal gjöre os frie, og ifölge hvilken enhver har frihed til at udvikle sig til liv og selvstændighed, til udödelighed og fred.

Menneskesjælen har et andet maal end jorden, et andet liv at hæve sig til, at stræbe for og at nyde i al evighed. Den behöver en Gud for sin kjærlighed og udödelighed for sit haab. Den behöver en styrke i fristelsen, en kraft i modgangen, en tröst i sorgen og en tillid i döden, som ingen verdslig visdom formaar at give os og ingen filosofi kan resonnere sig til. Og under al denne livets tomhed skulde vi jo kunne sige med apostelen: "Gud være lovet, som har givet os seiren gjennem vor Herre Jesus Kristus."

Venus fra Milo (Louvre i Paris).

XIX.

KUNSTEN OG VIDENSKABEN.

Der gives egentlig mange kunster her i verden fra kortkunsterne og taskenspillernes tryllekunster lige til kunsten at gjöre hvispe, hesteskosöm og lerkrukker for ikke at tale om den alment udbredte kunst at bedrage folk.

Egentlig er hvert haandarbeide, hvert haandværk og hver haandtering en kunst, der fordrer sin egen læretid, sin övelse og sin praktiske dygtighed, da i modsat fald alt bliver elendigt fuskværk. Men i alt dette findes ogsaa et mesterskab, en paa særskildt begavelse beroende kunstfærdighed, der gjör, at den dermed begavede staar betydelig over sine övrige kollegaer. I det lave som i det höiere, er der altid noget, der forraader mesteren. Og i almindelighed kan det siges, at alt mesterskab er medfödt, siden det har sin grund i det medfödte naturanlæg. Alligevel er det klart, at dette naturanlæg maa opöves, uddannes og udvikle sig i adskillige retninger, om det virkelige mesterskab skal naaes.

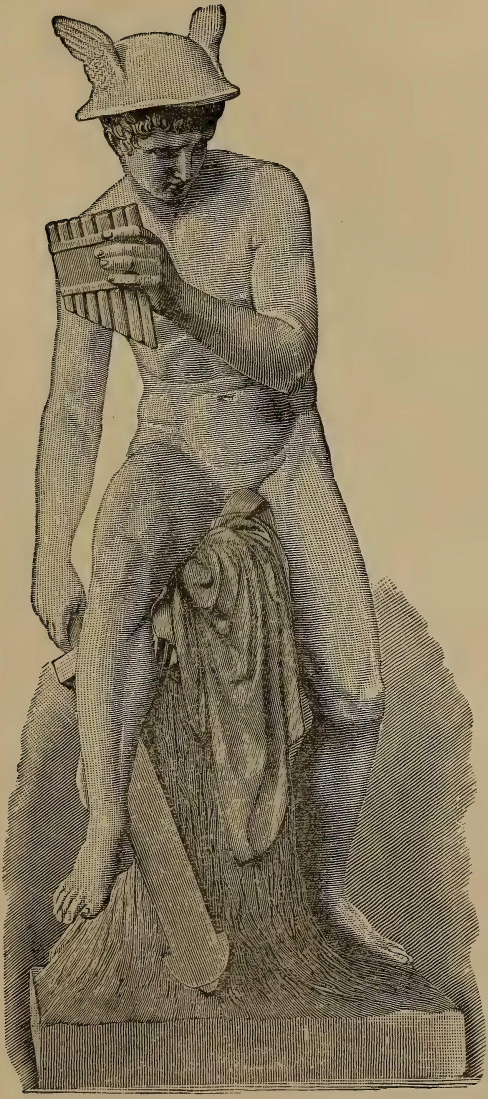

Mercurius.

Diana (fra Louvre i Paris).

Men naar man taler om kunst, saa mener man dog noget andet end dette, nemlig en dannende kunst, som staar i forbindelse med skjönhedssansen. Inden kunsten maa saaledes ogsaa skjönheden optræde i sin ædleste skikkelse. Men da al vor skjönhed kun er at söge i naturen, saa indeholder al kunst egentlig ikke andet end en forædlet gjengivelse af naturen, en idealiseret natur, som dog fremfor alt maa være naturtro for ei at være fuldstændig forfeilet.

Thi ligesom et malet portræt maa ligne sit forbillede for ei at anses som forfusket, saaledes maa ogsaa en beskrevet eller opdigtet karakter være sin natur fuldkommen tro, med al den skjönhed og alle de feil, som er den egen. Men i ethvert kunstprodukt maa der ogsaa findes en vis harmoni, det vil sige en overenstemmelse mellem delene og det hele, der gjör det fuldendt og behageligt.

Man siger at alt talentfuldt er skjönt; men alt skjönt er ogsaa talentfuldt; thi talentet er altid mesteren inden kunstens omraade. Og om talentet blot er medfödt, saa er ogsaa kunsten beroende af det medfödte naturanlæg, der dog maa uddannes for at naa sit mesterskab eller drive det til fuldkommenhed.

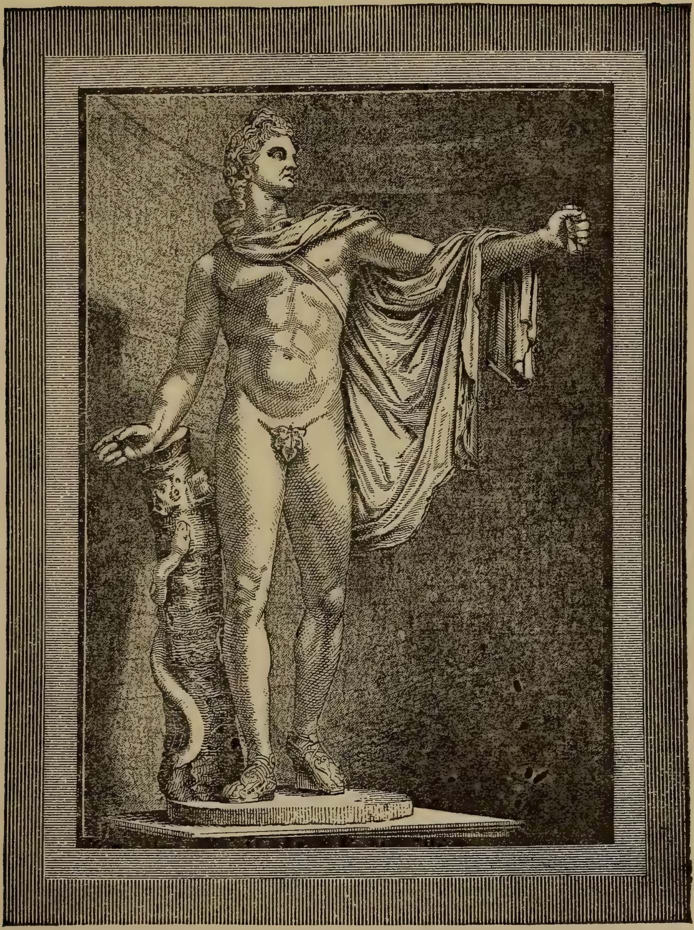

Apollo Belvedere.

I en mere udviklet skikkelse findes de skjönne kunster blot hos kulturfolkene. Og det er let at indse, at en lang tid er forlöbet mellem den simple natursang og Bethovens kompositioner, mellem en kul eller kridttegning og et maleri af Rafael eller Wickenberg, mellem en klodset figur af ler, træ eller sten, og en Venus Anadyomene i marmor af Sergel eller Thorvaldsen, mellem den simple lerhytte og Peterskirken i Rom og mellem den förste folkevise og Tegnérs nationalsange.

Og da skjönhedssandsen hos hvert kulturfolk aabenbarer sig i mere eller mindre fuldendte kunstprodukter, saa kan det med grund siges, at Grækenland er kunstens förste moderlige hjem, selv om grækerne erholdt stoffet til sin förste kunstuddannelse fra österlandene. Thi grækerne var et skjönhedselskende og poetisk folk, der dyrkede kunsten i alle dens skikkelser. Hvem har ei hört tale om skaldene Homer

eller Pindaros, om maleren Apelles, om billedhuggeren Phidias, Praxiteles og andre kunstens mestere fra den klassiske mönsterverden?

Alligevel finder vi spor til en forsvunden poetisk kultur og til en ikke ubetydeligt udviklet kunst hos flere blandt Asiens folkeslag, hos hinduer, persere, chaldæer og i den senere tid hos araberne, ligesom

Laocoongruppen i Vatikanet i Rom.

man henrykkes af den storslagne poesi i Mosebögerne, Jobs bog, Esaias og andre hebræiske skrifter fra en fjern fortid, paa samme tid som man beundrer kunstfærdigheden hos disse folk og phönicierne, naar man læser beskrivelsen af Salomons tempel.

Bygningskunsten hos de förste folkeslag indskrænkede sig hovedsagelig til tempelbygninger og grave, til hvilket arbeide præsterne med

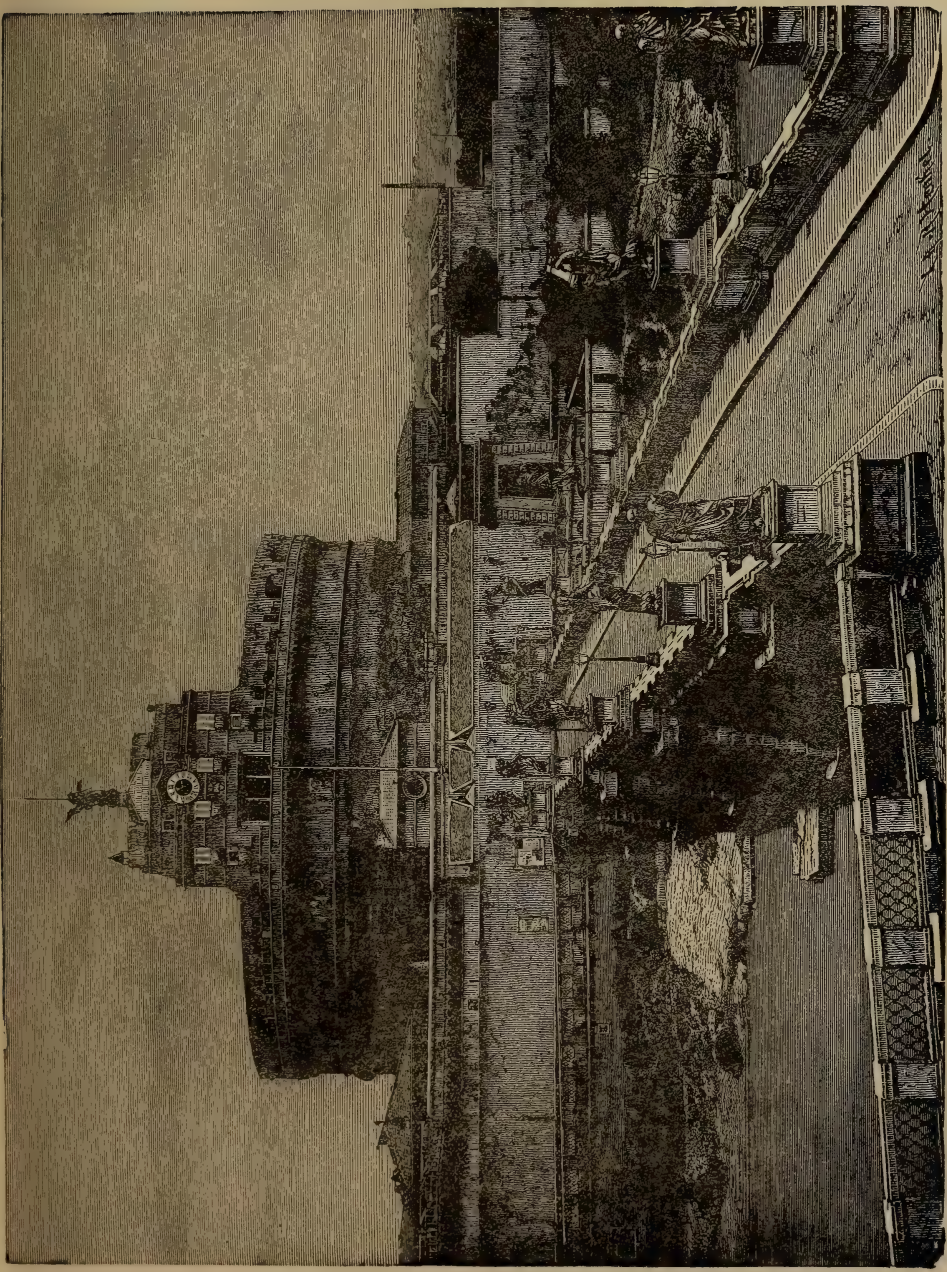

Hadoiani Mausolé. (Rom.)

despoterne i spidsen, som det synes, tvang hele nationer gjennem tidsaldre. De mærkværdige tempelgrotter i Ostindien ved Ellora, Salsette og paa öen Elefanta, hvor templer, boliger og gange, hvilende paa udhuggede billeder af mennesker og dyr, er udhuggede i klipperne ved siden af og over hverandre, mest i halvmaane formede krandse, vidner om et nationalarbeide udfört af tusinder af hænder i en umaadelig lang tid, der dog ligger længere tilbage end den, om hvilken man har nogen kundskab.

Ei mindre mærkværdige er de egyptiske pyramider, opförte af huggen kvadersten, hvilke var kongernes gravmonumenter. Af disse er den, som kong Cheops (Chufu) omkring aar 3426 f. Kr. lod bygge, en af de mest betydelige ved sin jættelige masse og sin höide af omkring 140 meter. Ifölge sagnet skal over 100,000 mennesker have arbeidet paa den i 30 aar. Videre har vi obeliskerne, hver og en udhugget af en eneste uhyre stenblok, samt de i klipper i övre Egyptens ödemarker udhuggede gravkammere eller katakomberne, der med rette kaldes de dödes stad med rum og labyrintiske söilegange, hvor man har fundet balsamerede lig eller mumier, smykker, husgeraad og papyrusruller.

Til egypternes kjæmpeværk henregnes ogsaa de gjenstaaende ruiner af tidligere stæder, specielt af Thebe ved Nilfloden i övre Egypten, og deriblandt templet ved Karnak med jættelignende levninger af statuer og söiler samt med en allé af sfinx-kolosser, jomfruer med dyrehoveder, 3 meter fra hinanden paa en strækning af 2,000 meter. Desuden mærkes den kolossale Memnonstötte, som fordum ifölge sagnet hilsede solens opgang med sine melankolske skjönne toner, samt den verdensberömte labyrint med sine irgange og den gravede indsö Moeris, der tjente som et slags vandreservoir under Nilflodens oversvömmelser.

Storartede bygningsruiner findes ogsaa i Persien især ved Persepolis, Babylon, Nineve og Palmyra i den syriske örken, ligesom man i Amerika, fornemmelig i Mexiko og Peru, har fundet prægtige levninger af ödelagte stæder, der bærer vidnesbyrd om et forsvundet kulturfolk. Og i Tibet, beliggende ved det östlige Asiens höiland, findes grave og katakomber, lig de egyptiske, der ved siden af de ældgamle og mærkværdige indiske pagoder synes at vidne om en forbindelse mellem Egypten og det hinduiske sagaland.

Alle disse fortidens monumenter er dog snarere mærkværdige og paa grund af sin störrelse forbausende end egentlig skjönne. Först den græske bygningskunst med sine vakre, harmoniske proportioner, sine rette linier og sine luftige söilerækker, vidner om en virkelig opfatning af det skjönne og om en smagfuld bygningsstil. Det var noget livligt, lyst og solligt som himmelhvælvingen. Men hos de materielle romere blev bygningskunsten saavel paa deres templer, som triumf-

buer og amfitheatre igjen noget tung og trykkende, hvor meget man end sögte ogsaa der at efterligne grækerne.

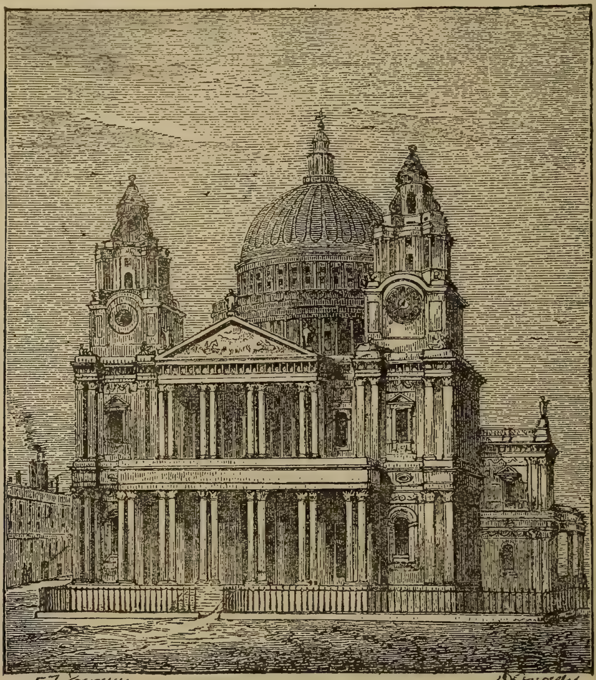

Sankt Pauls katedral.

Middelalderens bygningskunst var hovedsagelig kirkelig og antog ligesom den tids kristendom, en dyster, halvdunkel, nedtrykkende, men ogsaa imellem en sublim og henrivende karakter, med sine runde eller spidse buer, sine korsblomster, udbygninger og smale vinduer. En del af vore ældre kirke skriver sig fra den tid.

Billedhuggerkunsten i middelalderen bestod ogsaa fornemmelig i udskjæringer af træbilleder for kirkerne, hvilke dog stod langt over kinesernes husguder, saa kunsten stod temmelig höit. Paa samme maade var musiken mest kirkesang, begyndende med de ældste kristnes salmer og fortsættende med den ambrosianske lovsang, forfattet, som man tror af kirkefaderen Ambrosius († 397) og siden ved messing, korsang, og efter orgelets opfindelse koralsang, indtil folkevisen og andre sange kom mere og mere i brug. Den mest höiröstede kirkemusik var unægtelig klokkeringningen, efter klokkernes opfindelse, som det paastaaes, i Nola i det tidligere Campanien i Syditalien.*)

*) Deraf det latinske navn paa klokke—Campana eller Campanula.

Morisk slot. (Spanien.)

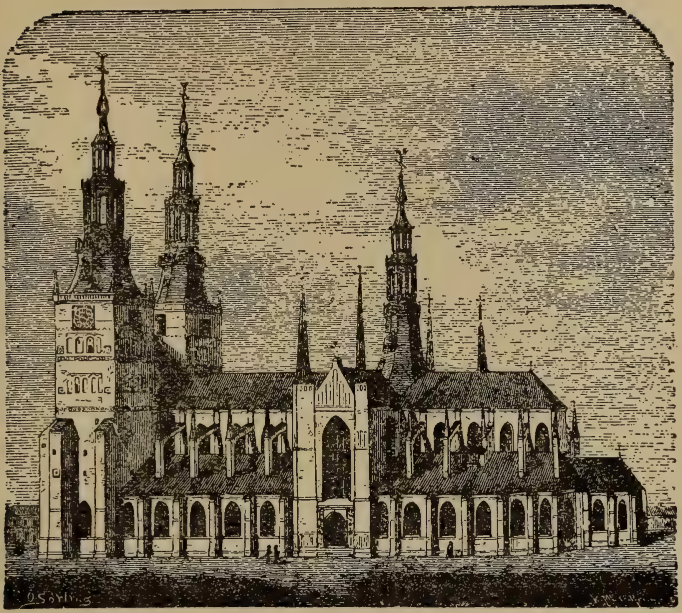

Uppsala domkirke under reformationstiden.

Dog er det udelukkende fra den græske kunst, at alle skjönne kunster i vesterlandene har udviklet sig. Thi selve de praktelskende romeres kunst var ikke andet end en efterligning af den græske, og netop efter græsk mönster udviklede sig en i mange henseender endnu ikke overtruffet kunst, den s. k. renæssance eller gjenfödelse i det övre Italien i den sidste del af middelalderen.

Og ligesom Rom fordum udgjorde et sted, hvorhen höie og lave, ja til og med konger valfartede forat böie knæ for paven, saa er det endnu idag det valfartsted, hvorhen man reiser forat studere malerkunstens mesterværker i Rafaels, Correggios, Lionardo da Vincis og Michel Angelos arbeider, eller forat studere antiken i skulptur og bygningskunst. Og hvem beundrer ikke Italiens forsvundne literatur i Dantes, Petrarchas og Tassos udödelige digter værker?

Rom, "den evige stad," ifölge sagnet bygget af tvillingbrödrene Romulus og Remus aar 750 eller 753 f. Kr. först paa tre og efterhaanden paa syv höie ved den sydöstlige bred af Tiber i Mellemitalien, blev ved de krigerske romeres erobringer sluttelig hovedstaden for hele den dacivilisere de verden. Paa keiserdömmets höidepunkt og i de förste kristnes tid strakte det romerske rige sig fra Englands midte til Euphrat, fra Germanien til Sinaiörkenen og fra Gibraltar til Donau og det sorte hav med en folkemængde af over 120 millioner. Rom havde paa samme tid 37 porte, hvorfra udgik 31 landeveie i alle ret-

ninger, 8 broer over Tiber, 215 store gader, 19 torv og ligesaa mange aabne pladse, 1,830 paladser, 45,797 gaarde, 440 templer, 36 triumfbuer, næsten 50 stötter, 12 offentlige badeindretninger, 20 aquædukter (vandledninger fra bjergene) samt en mængde curier, statuer, og theatre, blandt hvilke Circus Maximus med paa söiler anbragte sæder for 260,000 tilskuere. Staden var 5 geografiske mil i omkreds og havde over en million indbyggere. Keiser Diocletian (284—305) var den förste, der flyttede hoffet fra Rom, nemlig til Nicomedia i Bethynien, og Constantin den 1ste gjorde det af ham ombyggede Bysants, siden kaldet Constantinopel til keiserdömmets hovedstad aar 330—336. Efter rigets deling boede de romerske keisere snart i Milano snart i Ravenna. Vestgoternes konge Alarik plyndrede Rom aar 410 og Vandalkongen Geiserik indtog staden, plyndrede den i 14 dage og lagde den i ruiner omkring aar 456. Efter det romerske riges fald aar 476 boede dets nye erobrere Odoaker og Teodorik dels i Rom dels i Ravenna, og da nye riger opstod i Italien, blev Rom blot til resident-

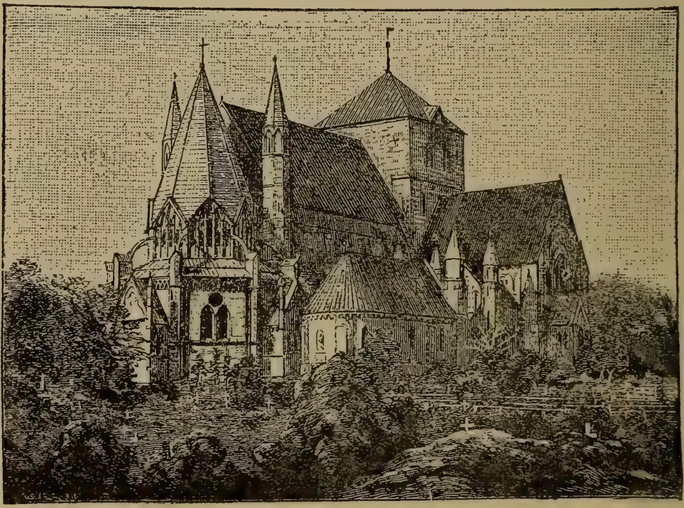

Trondhjems domkirke.

stad for paven, der efter Pepins donationer omkring aar 700 blev landsherre over kirkestaten. Rom er endnu en betydelig stad med 250,000 indbyggere, prægtige mindesmærker og kunstsamlinger, 363 kirker foruden den prægtige Peterskirke der er bygget paa den plads, hvor Petrus antages at være begravet, og hvis opförelse kostede 82 millioner kroner, samt Vatikanet, pavens residens med 11,000 værelser og uvurderlige kunstskatte m. m.

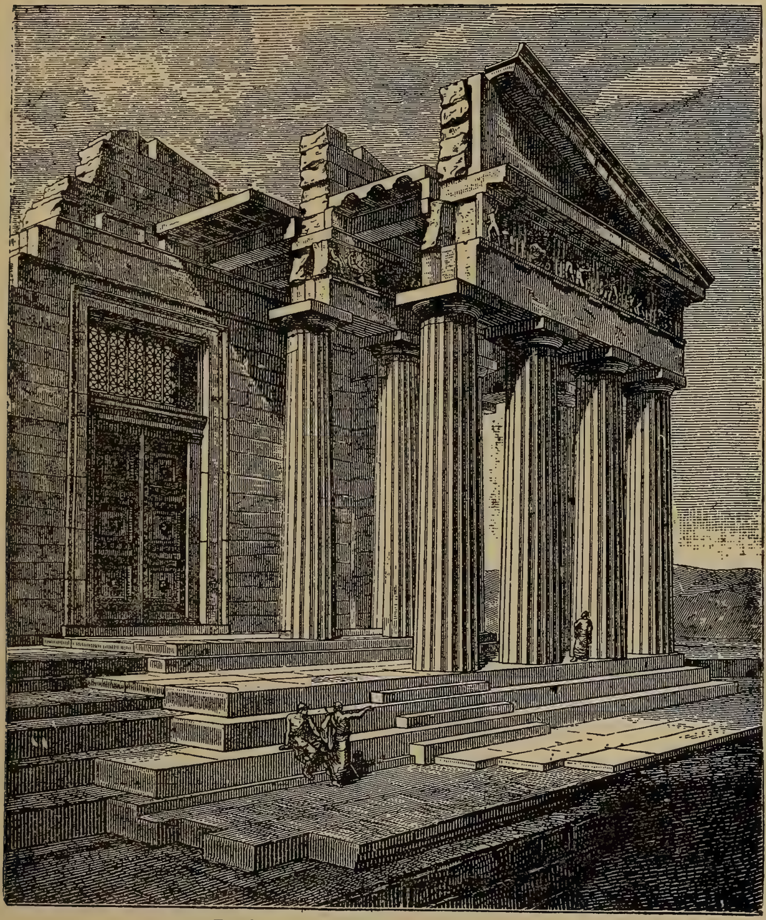

Ruin af Parthenon, Athen.

Den senere tid har ogsaa havt sine helte paa "skaldekunstens" omraade, den gigantiske Shakespeare, hvis mesterlige dramaer vidner om noget endnu större end et sekulartalent, den lige ofte dæmonisk djærve som humoristisk henrivende Byron; Schiller, frihedens skald, og Goethe, der alle længe med begeistring vil læses af efterverdenen, samt den udödelige Victor Hugo*), en digter for menneskeligheden, med mange andre, der med sine digte har holdt et billede af samtiden og stundom af hele menneskeheden frem for sin tids öine og derved givet den kraft til arbeide og höiere kulturstræben.

Men ligesom poesien i vore dage er en boglig kunst, der ei kan naaes uden gjennem dannelse, studier og anlæggenes opövelse, saa-

*) Shakespare, † 1616, og lord Byron, † i Grækenland 1824, begge Englændere. Schiller, † 1805, og Goethe, † 1832, begge tyskere, samt Victor Hugo, † 1885, franskmand.

ledes er ogsaa enhver videnskab et grundigt studium for sig uden alligevel at staa isoleret fra anden viden, da alle videnskaber har et indbyrdes foreningsbaand i den almene humanistiske dannelse.

Riddarolmskirken.

Og ligesom den, der kan mange historier, ei netop derfor kan historie, saaledes kan mange vide adskilligt om mangfoldige emner uden derfor at kunne kaldes videnskabsmænd; thi dertil fordres forskning, studier og undersögelser i en mere speciel branche af den menneskelige verden. Læren om stjernerne, om dyrene, planterne, mineralriget, ligesom historien, sprogforskningen, den höiere regnekunst og meget andet udgjör hver sin særskilte videnskab, som man med grundig forskning maa studere sig til.

Det er ogsaa paa disse forskninger, at tusinder af personer har opofret sin hele levetid, sin helbred, sin kraft, sin tanke og sin begavelse, forat gjöre nye opdagelser, vinde nye resultater og endnu höiere indsigt paa videnskabens omraade. Det ihærdige arbeide, den enlige lampe og den uudtrættelige flid tilhörer fremfor alt disse uendelige undersögelser, der ogsaa har havt sin indflydelse paa kulturens gang.

Det förste videnskabelige tillöb*) finder vi ogsaa hos grækerne, i begyndelsen naturligvis af ganske enfoldig art, men efterhaanden udviklede der sig store mænd ikke blot som feltherrer og statsmænd, men ogsaa som historieskrivere, læger, naturforskere, filosofer og tænkere. Herodot er jo historiens fader, ligesom Hippokrates ansees for den förste læge, og Plato, den sublime Plato, er han ikke alle filosofers filosof, den mest dybtænkende af alle hedenske skribenter.

Fremst af alle ved siden af Plato staar hans discipel Aristoteles**), der omfattede hele den tids videnskabelige dannelse; thi hans efterladte arbeider indbefatter nære nok en samling af al den viden og alle de kunskaber, der fandtes i hans tidsalder. Aristoteles's skrifter har derfor havt stor indflydelse paa den nyere tids videnskabelige kultur, og udgjorde grundlaget til al filosofisk forskning i en lang periode i middelalderen.

Blandt Luthers samtidige mærkes den friheddselskende, djærve og sværmeriske von Hutten, samt Erasmus af Rotterdam, et vidunder i lærdom og arbeidsdygtighed, der alene holdt syv trykkeripresser i virksomhed og gjennem sin mangesidighed og kritik udbredte et ikke ubetydeligt lys over sin samtid. Og uagtet Galilæi*), der videnskabeligt beviste det Copernikanske system, at jorden gik rundt og solen stod stille, maatte afsværge denne lære forat undgaa katolikernes mishandlinger, saa opstod der dog fra tid til anden fordomsfri og forskende mænd, især efter reformationstiden.

Og ligesom fysiken og de matematiske og astronomiske videnskaber derved erholdt en ny retning, saaledes lagdes ogsaa grundvolden til den nye filosofi gjennem englænderen Bacon af Verulam og hans paa erfaring grundede empiriske spekulationer, samt endnu mere gjennem

*) Denne opgave, at den förste virkelige videnskab födtes hos grækerne er neppe ganske korrekt, ligesom forfatteren maaske af mangel paa kjendskab til de ældre kulturfolks betydning i almindelighed er kommen til at fremstille Grækenland som al kulturs urhjem. Hos hinduerne fandtes sikkerlig tidligere end hos grækerne en udviklet regnekunst og astronomien var hos dem meget udviklet.

Udgiveren.

**) Plato, Sokrates' discipel, födt i Athen 429 f. Kr. † 348, ligesom Aristoteles fra Stageria i Macedonien, födt 384, Alexander den stores lærer.

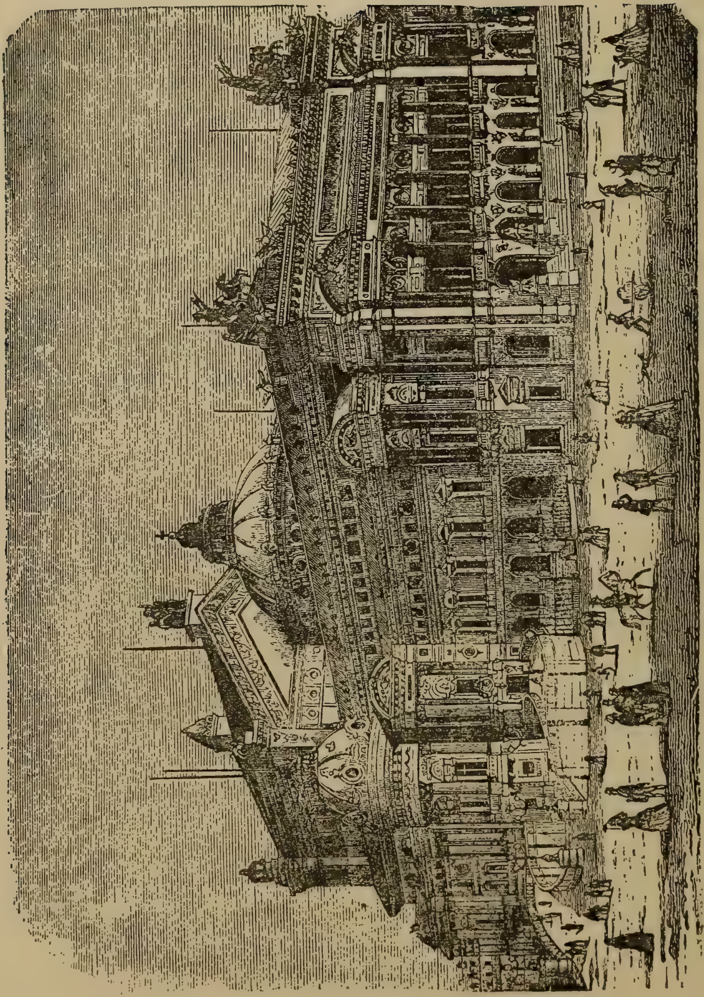

Moderne stil, den store opera i Paris.

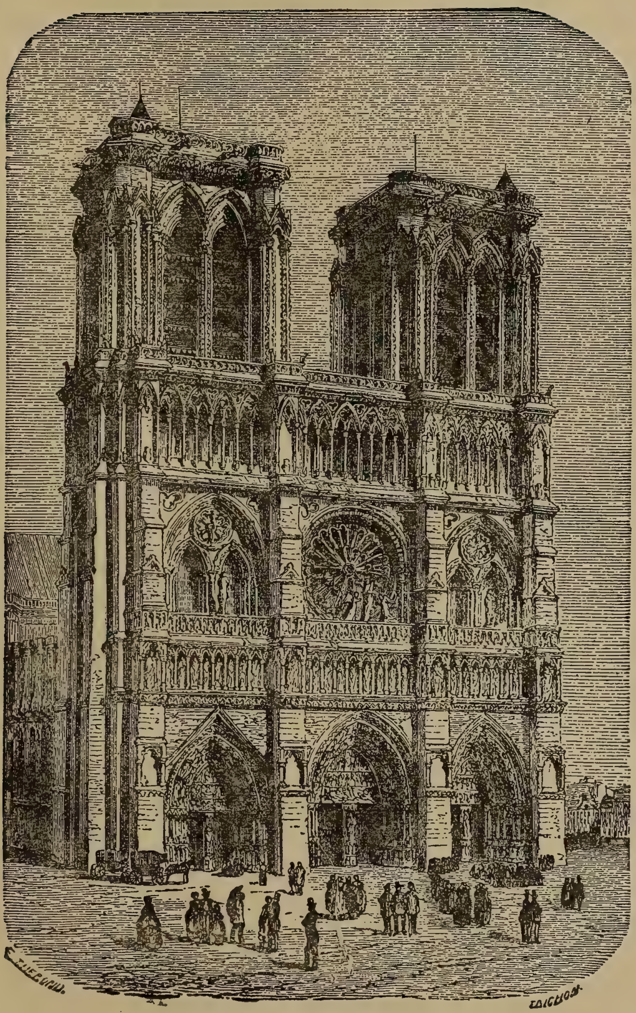

Vor frue kirke i Paris.

hans samtidige, den ligesaa dybsindige som frie tænker Descartes eller Cartesius fra Touraine, der indkaldtes til dronning Kristinas hof, og döde i Sverige 1650. Den mest berömte af alle middelalderens lærde var filosofen og naturforskeren Albertus Magnus, död 1280.

Filosofiske skoler, systemer og anskuelser er siden opstaaet og kuldkastede den ene efter den anden, især hos tyskerne, fra Jakob Böhme og Kant lige til Schilling, Hegel og Fichte den yngre, uden at det egentlig kan siges, at disse har fört menneskeheden fremad eller löst

Jöns Jakob Berzelius (1779—1848).

frihedens lænker, idet filosofien har været altfor spekulativ forat kunne blive folkets eiendom.

Selve den franske revolution, fra hvilken den nye tid tæller sine rigeste aner, og fra hvilken tankens og fornuftens frihed fornemmelig daterer sig, udgik mere fra Rousseaus populære frihedsideer og Voltaires sprituelle rationalisme end fra de filosofiske læresale. Thi om end denne revolution med alle sine faser og sin fanatiske forvirring bliverstaaende i historien som mindet om en blodig dröm, saa blev dog verden befriet fra meget af den tanke og religions tvang, i hvilken præsterne havde indeklemt eller indsvöbt den fordærvede menneskehed.

Alligevel er det fornemmelig naturvidenskaberne, der i vore tider har fört dannelsen ind paa et andet stadium og gjort en fuldstændig revolution i den menneskelige videns historie. Blandt disse videnskabens banebryddere bör vi nævne saadanne mænd som Cuvier, Lamarck, Linné, Lavoisier, Berzelius, Darwin m. fl.

I hundrede aar har kundskaben om naturen gaaet frem med kjæmpeskridt. Nu sidst er det geologien, eller læren om jorden, bjergene og forsvundne verdener, især deleshed bearbeidet af forskerne Lyell, Murchison, Agassiz m.fl., der har sat teologerne fluer i hovedet, idet disses system kastes overende ved en ny skabelseshistorie, og hvorved saaledes ogsaa den religiöse forskning er bleven mere fri, og anskuelserne om menneskeslægtens udvikling har erholdt en helt ny retning.

Kundskaben og naturvidenskaberne skal lidt efter lidt ogsaa trænge gjennem til folket, eftersom dettes ligegyldighed og fordomme for-

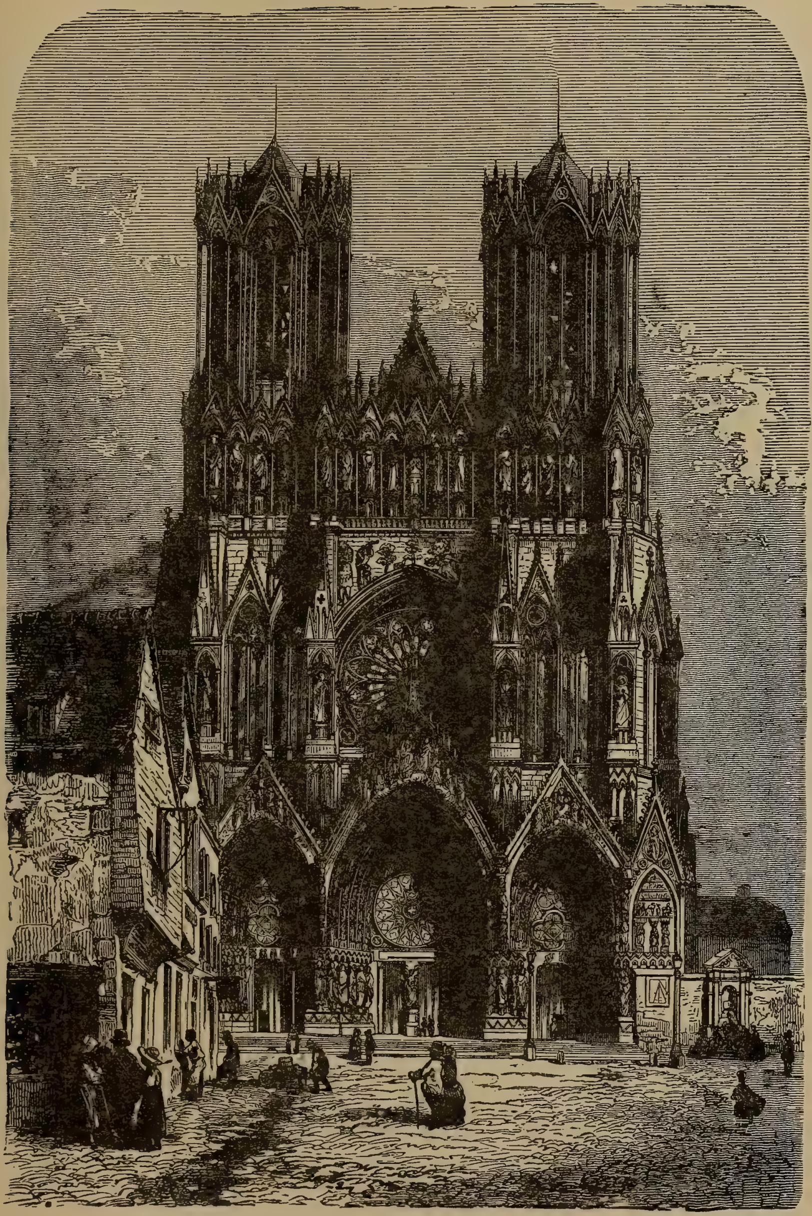

Katedralen i Rheims (Frankrige).

svinder og begjærlighed efter dannelse, viden og kundskaber opstaar ogsaa hos dem, som ei kan forskaffe sig oplysning ved skoler og akademier, men som skal söge dem i böger og i landets overalt tilgjængelige literatur.

Thi viden og dannelse erholdes ikke blot gjennem personlige bekjendtskaber eller gjennem bladlæsning, ligesaa lidt som gjennem vor tids folkeskoler og katekismusoverhöringer, men langt mere gjennem læsning af gode böger, af lærerige skrifter og af forfattere med kundskab og humanitet, med alvor og sandhed, med geni og overlegenhed. Og ligesom en stor forfatter*) siger, at det liv, som föres i den store verden ved at nyde, saa længe man kan, visne hen og dö, er et foragteligt liv, saaledes kan det tilföies, at et endnu mere ynkeligt og aandsfattigt liv föres, naar man graver sig ned mellem agre, kreaturer, haandværkssager og kjöbmandskab, uden at imellem löfte sig op til noget höiere, til ideernes verden, til kundskab og sjælsforædlelse, forat hævde sin plads blandt udödelige fornuftsvæsener.

"Enhver kan ikke blive et geni," siger digteren**), "men enhver kan pröve den sandhed, han bekjender, kan fatte den skjönhed, han beundrer, kan ransage sin tro og faa lys for sine forestillinger. Og hvad jordens vise og ædleste mænd har tænkt og virket for hele sit liv, er det ikke værd at leve af os alle? Er det ikke værdt at slutte sig til dem, selv som den ringeste, den sidste?"

*) C. A.. Agardh.

**) E. Tegnér.

Carl v. Linné (1707—1778).

Globus.

XX.

VERDENSHANDELEN OG KOSMOPOLITISMEN.

Verdenshandelen afhænger fremfor alt af menneskets evne til at befare de store verdenshave. I gamle dage, da söreiser blot foretoges langs med kysterne, idet man ei kunde finde veien paa de store have, maatte naturligvis al forbindelse mellem folkene være yderst langsom og derfor ubetydelig. Da man derimod lærte at styre efter kompas og efter stjernerne, og endnu mere, da i dette aarhundrede dampbaaden opfandtes, saa er nu ikke længer det ene folk saa adskilt fra det andet, men deres ulige produkter kan udbyttes og deres tanker og sæder overflyttes.

Man har nu rörelse paa alle hav, man bestemmer landes og steders afstand fra hinanden, man aftegner kysterne, omseiler öerne, opmaaler koralrevene, klipperne og skjærene, hvorved den geografiske kundskab udvides, lodder dybderne, og havene med sine bugter og viger, dybet og grundene bliver ligesaa bekjendt som de bedst opmaalte lande og höidestrækninger.

För kompasets opkomst og brug havde man ingen anden rettesnor for sin kurs paa havet end solen om dagen og maanen og stjernerne om natten, hvorfor man aldrig vovede sig ret langt fra kysten. Til veiledning for söfarende i mörke nætter havde man i fortiden ligesom nu

sine fyr paa visse öer eller höider nær havet. Bekjendt var det berömte fyr paa öen Pharos udenfor Alexandria i Egpyten. Kirker i nærheden af havet byggede man ogsaa paa höider forat sees og være et mærke for söfarende.

Folk og varer fragtes med samme lethed, og rörelsen gaar fremad i alle jordens trakter, saa at alle nationer kommer i berörelse med hverandre, og civilisationen spredes fra land til land med langt större fordel ved handelen end ved det pietistiske missionsvæsen. De gamle folks berörelse med hverandre var af en ganske anden slags. Drevne af nöd, fanatisme, krigslyst eller ogsaa forjagede af andre folk, drog de ud i store skarer fra sine hjem og sit fædreland og slog sig ned som egyptiske græshopper, idet de ödelagde alt, der kom i deres vei uden skaansel eller agtelse, ja ogsaa uden den ringeste deltagelse.

Romersk fyrskib.

Egpytens pyramider brödes ned, Grækenlands kunstskatte trampedes under födder, Roms storhed styrtedes i gruset, og der lodes ikke sten paa sten tilbage af hvad menesketalentet, fliden, kunstsansen eller nationalfölelsen havde opfört, forskjönnet og glædet sig ved i seklers löb og de flygtede nationers dannelsestid. De fordum saa prægtige og verdensbekjendte stæder Babylon, Ninive, centralpunkterne for Mellemasiens kultur, mindesmærker om österlandenes despotisme og verdenserobringer, ligger for længe siden saaledes jevned med jorden, at man ikke engang kjendte deres beliggenhed, för nogle europæiske forskere i den senere tid begyndte at udgrave deres skjulte ruiner.

Paa samme maade er det stolte Thebe i Egpyten, der fordum havde sine hundrede porte, og hvis forstæder udgjorde milelange alleer af de kolossaleste sfinxbilleder, saa sporlöst forsvundet, at blot nogle ubetydelige mindesmærker viser vandreren dets plads. Og det herlige Thadmor eller Palmyra i den arabiske örken har ikke mere af sin fordums skjönhed tilbage, end de prægtige mormorblokker, der ligger spredte rundt i ödemarken.*)

Men for alle disse herjede lande kan dog maaske gives en fremtid, naar folkene alment tilegner sig vesterlandenes kultur og hele Asien bliver gjennemskaaret af et jernbanenæt, fra Kairo til Ispahan og fra Lilleasien til Kalkutta. Længe kommer det til at vare, men en gang vil dog disse forslavede nationer gjenfödes til civilisationens velgjerninger.

Det skulde vistnok forekommet f.ex. den gamle perserkonge Xerxes som en fantastisk dröm, om nogen havde meddelt ham, at en af hans efterfölgere paa den persiske trone, og det efterat hans egen prægtige hovedstad var aldeles forsvunden, skulde i en fjern fremtid bestille maskinerie til et dampskib for de persiske farvande langt borte i et fremmed land, nemlig ved Motala mekaniske verksted, som forholdet har været i vore dage.

Saaledes er det gaaet med verdens storhed i fortiden og mange af de ypperste menneskeværker. Hvad den ene slægt har bygget op, det har den anden faret over med ödelæggelseslyst. Og hvad menneskeraseriet ikke har gjort, det har tiden lagt i grus og verdensaldrene bragt til forraadnelse, da menneskene havde opgivet sine frembringelser og ei mere kunde vedligeholde forfædrenes mindesmærker. Men saaledes gaar det ikke til under civilisationens omsorg. Thi ikke blot Roms og Grækenlands mindesmærker graves op af ruinerne, men alle fortid-

*) Ninive, hovedstad i det gamle assyriske rige, grundlagdes ifölge sagnet omkring 2,000 aar f. Kr. Babylon tilhörte længe Assyrien, men blev siden hovedstad i det chaldæiske rige. Berömt for sine prægtige bygninger. Thadmor eller Palmyra, bygget af Solomon, var beliggende i den syriske örken.

ens levninger skaffes frem det ene efter det andet forat opbevares i de civiliserede folkeslags kabinetter for historiske mindesmærker.

Og paa samme maade udrustes den ene naturforsker efter den anden forat skaffe kjendskab til fremmede landes naturprodukter, ei blot forat tegne og beskrive dem samt hjemföre exemplarer til de naturhistoriske samlinger, men forat drage al mulig fordel af denne kundskab, der kan udnyttes i medicin og industrier, i havdyrkning og jordbrug

Gjennem verdenshandelen erholder vi saavel vore krydderier og kolonialvarer samt utallige slags lægemidler og farvestoffe, samt ogsaa alle de vakre udenlandske træsorter og töier, hvormed verdensmarkedet er oversvömmet. Og gjennem reisende naturforskere har man fra tid til anden faaet alle de grönne træer, de vakre buske og prunkende blomster, som nu pryder drivhus, haver og blomsteranlæg. Disse er samlede fra alle hold paa jorden forat forskjönne menneskenes hjem og skabe et ydre paradis omkring dem.

Kinesisk handelsskib.

Det var en naturforsker, der opdagede den saa höist nyttige guttaperka, hvoraf förste ladning aar 1845 overförtes til Europa fra Sundaöerne. Botaniker Thomas Lobb var den förste, der 1842 hjemsendte exemplarer af det træ, af hvilket denne gummisaft flyder ud og hen-

kaldte Europas opmærksomhed paa denne vare, der længe var benyttet af de indfödte, uden at europæerne havde kundskab derom.*)

Guttaperkaens mangfoldige anvendelse til klæder, sko og flere andre ting er almindelig bekjendt, og uden dette gummi, der nu er bleven en nödvendighedsartikel, skulde man ikke kunnet anlægge undervandstelegraferne, der nu forener land og öer, og som tilsammen danner et telegrafnæt, ved hvilket korrespondence mellem adskilte verdensdele bliver et öiebliks værk.

Gren af Guttaperkatræ.

Valnödstræ.

Verdenshandelens store maal er ikke alene at udvexle varer og produkter landene imellem, men ogsaa i forening med naturforskerne at gjöre alle nationer delagtige i de fordele, som naturen har forundet dem at nyde. Paa samme maade har man overfört poteten, tobakplanten, kaffetræet, sukkerröret, bomuldsplanten og andre nyttige planter til alle de lande og klimater, hvor de kan trives og med fordel benyttes.

Men i verdenshandelens ide ligger en endnu höiere om og ubevidst stræben, nemlig efter at gjöre nationerne til brödre, sprede kulturen

*) Guttaperkatræets videnskabelige navn er Isonandra Gutta af Sapotaeernes familie; det voxer yppigt paa Java, Madagaskar og flere af de större öer.

Strid mellem den engelske og hollandske flaade.

og gjöre hele jorden til menneskenes fælles fædreland. Thi istedetfor at sidde i et afstængt rige, en afsides vraa eller i ubekjendte egne, kommer alle folkeslag gjennem handelen i berörelse med hverandre, og mennesket uddannes derved til kosmopolit eller verdensborger.

Den gamle skik at fra fader til sön forblive i samme hus, paa samme jord, i samme by eller i samme land, er nu forandret. Man söger sit udkomme paa tusinde hold og har sit hjem, hvor man finder for godt at slaa sig ned og finde livets hygge. Den tidligere afsondring i ubekjendte og fra hinanden skilte folkeslag ophörer lidt eter lidt. Man besöger hinanden, knytter venskaber og afslutter handelstraktater, uden at forlange at ansees som de bedste eller at frygte for at blive anseede for de daarligste. Man ser i hinanden venner inden menneskehedens fædreland.

Man flytter hid og did om hverandre og blandt hverandre, man emigrerer, enkeltvis eller i flok og fölge, men ikke som de gamle horder med sværdet i den ene haand og den anden udstrakt efter rov fra de blödende folk og deres rygende boliger. Dette er ikke civilisationens maade at flytte paa. Man gaar med penge i lommen, kunstfærdighed og arbeidsdygtighed. Man betaler for sig, man kjöber jord eller tager ansættelse til nytte eller til afvexling, men paa fredelig vis forat befolke jorden og hver paa sin maade bidrage til sit og andres bedste og velbefindende.

Man bygger ogsaa kanaler, jernbaner, landeveie og letter samfærdselen i alle land, idet det ene store dampskib eller den ene store handelsflaade efter den anden löber af stabelen, forat gjöre livets rörelse saa bekvem og hurtig som muligt og for den store verdenshandels fremadskriden i almindelighed. Gjennem denne civilisationens omflytningslyst bliver ogsaa det amerikanske vesten befolket med en kraftig stamme fra Europa. Disse emigranter medförer en del af sine vaner og sine gamle skikke fra Europas dumhed; men en ny verden vil dog sluttelig opstaa. Og det er ingenlunde utroligt, at Europa i fremtiden kommer til at hente mönstre til nye samfundsindretninger fra sine egne efterkommere ved Mississippis bredder.

Sukkerhöst i Vestindien.

XXI.

SPECERIERNE OG BERUSNINGSMIDLERNE.

Det vilde være ligesaa vidtlöftigt som unyttigt her at opregne alle de fabrikata og manufakturvarer, som menneskets kunstflid med dampmaskinens hjælp fra tid til anden har sat i omlöb paa verdensmarkedet.

Thi man vilde have et felt af det aller videste omfang for sig, fra det fine klæde til de i tusindtals mönstre og farver varierende bomuldstöier, og fra de mangfoldige metalfabrikata til alle de uendelige mere eller mindre vigtige manufakturvarer. Selv de kinesiske fabriker sysselsætter sig med saa mange forskjellige tilvirkninger og præparater, at hele böger kunde skrives derom. Og enhver er indrettet for sin hensigt, at lave stivelse eller berlinerblaat, svovelsyre eller stearinlys, fyrstikker eller guttaperkarör.

Hellerikke kan vi opholde os ved kornhandelen gjennem hvilken alle trængende nationer gives anledning til at forskaffe sig andre landes kornarter, eller ved trælasthandelen, til bygningsbehov. Ligesaa lidt kan vi gjennemgaa alle de sorter pelsværk, som fra de store russiske og nordamerikanske skove udsendes til de folkeslag, der behöver varmere klæder.

Paa samme maade udskibes aarlig tusinder af böffelhuder fra de amerikanske havne forat bearbeides i de europæiske garverier og derpaa omgjöres til stövler for Europas vandringsmænd eller sko for vore dansemestere. Og den saale, der saaledes gynger under den vakre

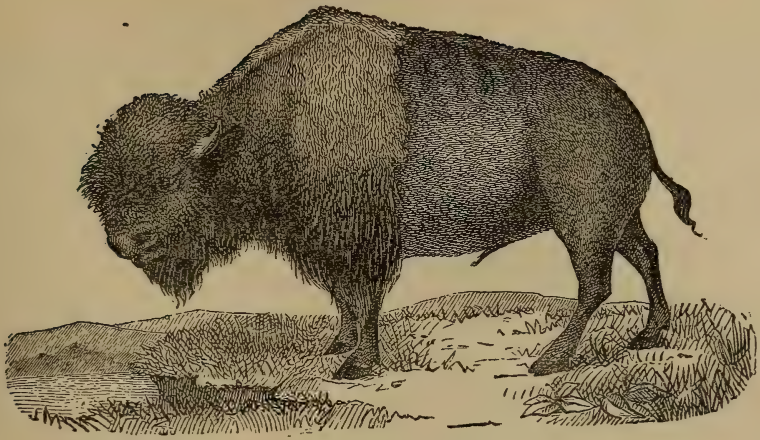

Amerikansk böffel.

dames fod, har maaske en gang været en klædedragt for de statselige dyr paa Amerikas prærier.

Der findes ogsaa en trælasthandel med finere træsorter, end de, der anvendes til tömmer og bjælkelag. Fra Amerikas mahognyskove henter man de vakreste stokke til vore kostbare möbler, ligesom man henter jacaranda fra Sydamerika og palisander fra Östasien, for ei at tale om mange andre værdifulde træsorter, der alle gjör reisen over oceanets bölger.*

Vi vil blot omtale to nödvendighedsartikler, der aarlig omsættes i stor maalestok paa det livlige verdensmarked. Det ene er saltet, der dels graves ud af saltgruberne, dels hentes fra saltkilder, hvis vand man leder gjennem rislag, hvorpaa en saltskorpe afsætter sig, dels og fornemmelig fra havvandet i de sydlige have, der ledes ind i reservoirer, som udtörres af solen og paa bunden efterlader en mere eller mindre tyk saltskorpe.

Saltet findes alene i havvandet i saa rigelig mængde, at om man antager havets gjennemsnitsdybde at være blot 600 meter, saa skal dette vand indeholde og modsvare et saltlag af 6 meter over hele jordens overflade. Heraf ser man, at saltet er en af jordens uudtömmelige velsignelser. Den anden artikel er stenkul, der fordetmeste erholdes fra de mægtige stenkulsleier i England. Men ogsaa i andre europæiske lande, i Kina og Sibirien og isærdeleshed i Nordamerika har man fundet saa store stenkulsfelter, at de i tusinder af aar vil være tilstrækkelig til at tilfredsstille behovet.

Uden salt skulde ingen födemidler kunne bevares, og de fleste mennesker vilde komme til at föle et uerstatteligt savn af dette nyttige og sunde krydderi, der er blevet en nödvendighed for de fleste nationer.

*) Palisandertræet tilhörer slægten Dahlbergia og hentes ogsaa fra Sydamerika.

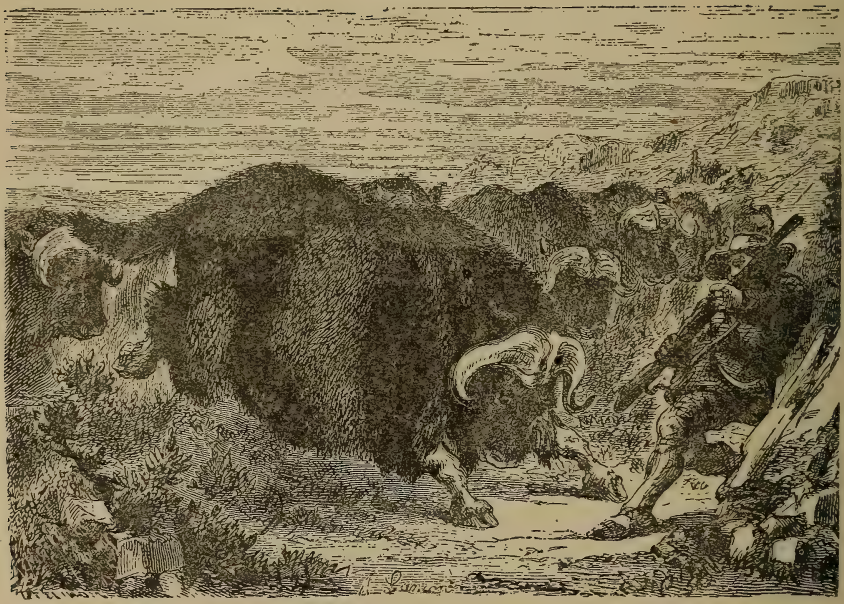

Böffel hjord.

Og i mangel af stenkul skulde maaske vore dampmaskiner standse, vore fabriker ophöre, vore gasværk slukkes, og selve samfærdselen komme til at lide et betydeligt afbræk.

Men ved siden af afkastningen fra fiskerierne, der spiller en vigtig rolle i nordens folks ökonomi, især sildefisket, da silden udgjör en sögt madvare i alle huse og er nordboernes egentlige fattigmandskost, saa har man ogsaa mange andre ting fra dyreverdenen, der forekommer i handelen og tilhörer vore uundværlige nödvendighedsartikler. Man har talg, tran og vox til belysningsmiddel og andre tekniske anvendelser, ligesom uld, skind og huder benyttes til klæder og dyresener til hornlim.

Men de fornemste kolonialvarer, der anvendes saavel til medicin som i hverdagslivet, tilhörer dog hovedsagelig planteriget, og af saadanne nyttige planter dyrker vi adskillige i vore egne haver, medens flertallet dog er hentet udenfra og indföres fra fremmede lande, over verdenshavets bölger, efterat de er indsamlede og sendt til os af hænder, der er os aldeles ubekjendte.

Om vi betragter vore krydderier og specerier, vore vellugtende vande og vegatabilske lægemidler, saa finder vi at alle de kraftigste og mest aromatiske stammer fra de varmeste lande, fornemmelig fra Asien eller Sunda-öerne, hvorfra dog træerne eller planterne er bleven overförte til andre varme luftströg især til de frugtbareste trakter i Sydamerika.

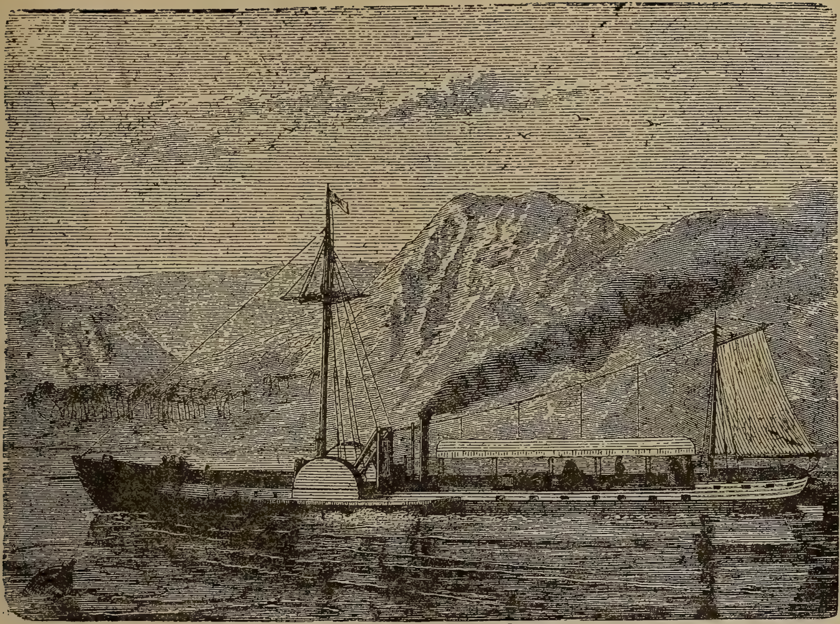

Det förste dampskib.

Af disse mere eller mindre nödvendige artikler er nogle rödder, saasom ingefæret, hvis plante og rodknoller ligner sværdliljernes; brækkeroden og jalapparoden fra Sydamerika og lakritsroden fra Sydeuropa, der har en söd smag og er et meget bekjendt brystmiddel.

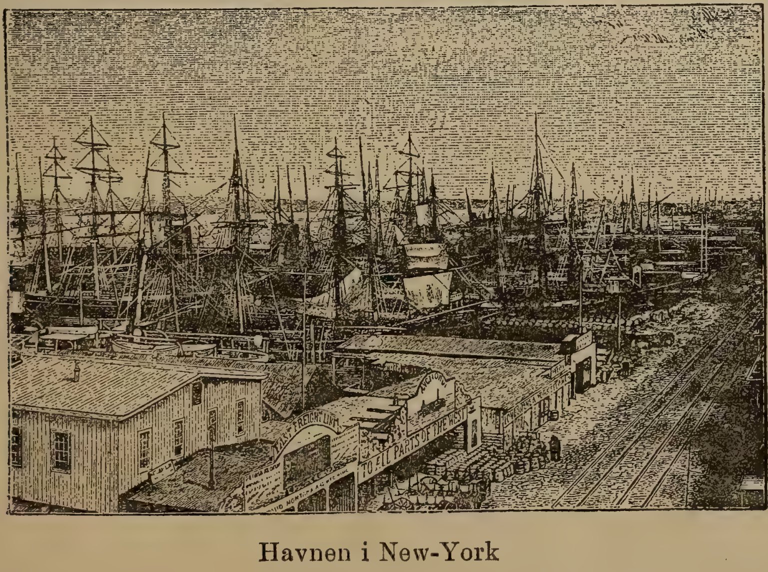

Havnen i New-York

Udsigt fra Lofoten.

Videre udgjöres de af bark, saasom den höist aromatiske kanel, der bedst og fornemmelig erholdes fra Ceylon og udgjör den indre bark paa de finere grene af et vakkert træ. Kinabarken, et af vore vigtigste lægemidler, udgjör barken af arter af Cinchonatræet, der voxer i Qvitos og Perus bjergtrakter og er meget nær beslægtet med kaffetræet. Da denne bark först kom i verdensmarkedet, var den meget dyr og ansaaes som et arcanum eller sikkert lægemidel mod alle slags sygdomme samt troedes være nok til at kunne gjöre mennesket udödeligt.*)

*) Kinabarkens feberstillende kraft var bekjendt blandt Amerikas vilde för europæernes hidkomst og holdtes længe hemmelig. Da Cinchonatræet voxede yppigt omkring Loxa især paa bjerget Cajanuma, blev barkens brug sluttelig bekjendt for europæerne i Loxa. Alligevel var den ubekjendt for den övrige verden indtil aar 1658, da vicedronningen i Peru, grevinde af Cinchon, anfaldtes af forfærdelige frysninger og korregidoren i Loxa sendte hende kinabark, der strax kurerede hende. Herigjennem kom denne bark i ry, og grevinden lod samle en mængde deraf, der stödtes til pulver og uddeltes under navn af grevindens pulver. Siden gav hun det til jesuiterne til gratis uddeling, og derved fandt det veien til Europa under navn af jesuitpulver. Cinchonatræet beskrives först i Paris 1731 og fik navn efter nævnte grevinde. Mest bekjent er disse træer blevne gjennem Mutes samt Humboldt og Bonpland i nyere tider. Kinabarken faaes fornemmelig af Cinchon cordifolia (Kongelig eller gul), C. lancifolia (graa eller Loxa), og af C. magnifolia (röd kinabark) m. fl.

Ingefær.

Den mærkeligste bark er maaske korken, der udgjör den ydre bark af en eg, der voxer paa den spanske halvö og bærer navnet kork-eg samt har den egenskab, at barken voxer ud paanyt og kan aftages flere gange, hvilket dog maa ske med saadan forsigtighed, at den indre tyndere bark faar blive siddende.

Af bladsorter har man laurbærblade og sennesblade, de sidste af et slags ærtetræ fra österlandene, medens de stærke kryddernelliker er de ikke udsprungne blomster paa det vakre nelliktræ, hvilke först röges og siden törres i solskinnet. Ligeledes er saffran de indre fine dele af saffranblomsten, som voxer vild i Levanten og giver saa lidet af sig, at over 200,000 blomster behöves for indsamlingen af et eneste kilogram, hvorfor det ikke er underligt, at den er kostbar.

Og af frugtsorter har man sluttelig mangfoldige slags baade som lækkerheder og til andre brug. Man har fra Levanten figener, der egentlig udgjör en pærelignende, kjödrig bedækning af de indesluttede blomsterdele, mandler, ægte kastanjer og ananas, törrede

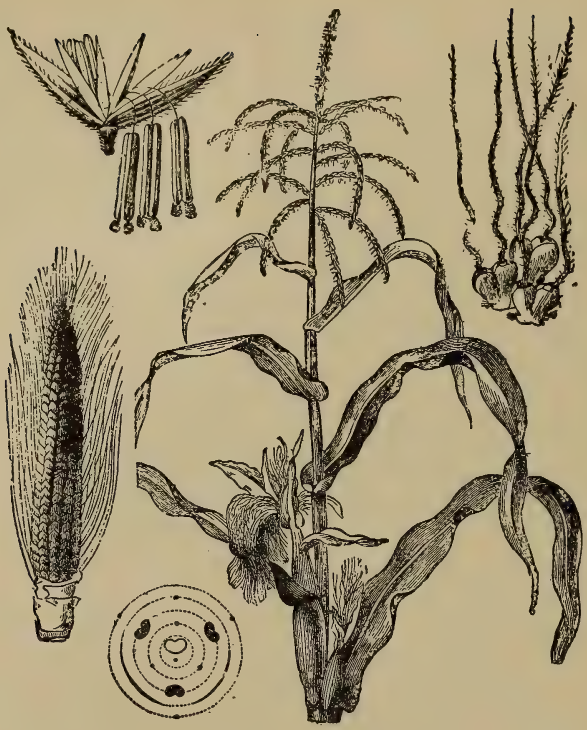

Mais (Zea mais).
Monoécia, Triándria, Gramineæ.

druer eller rosiner og korinter samt svedsker og blommearter fra Sydeuropa og dadler fra Nordafrikas kyst.

Men först af alle staar dog apelsiner, pomeranser og citroner, der alle hentes fra de skjönne, evigegrönne og med talrige vellugtende blade, blomster og frugter opfyldte orange eller citrontrær, der voxer i alle milde klimater, og hvis frugtbarhed er saa stor, at et fuldvoxent træ aarlig skal bære ikke mindre end tyve tusinde af disse saftige, velsmagende og aromatiske apelsiner.

Blandt de egentlige krydderier skal vi nævne det skarpe peber, der udgjör den modne frugt af en ostindisk plante, medens derimod krydderpeberet udgjör bærene paa et vakkert myrtelignende træ paa de vestindiske öer, hvis hvide blomster opfylder luften med en saadan vellugt, at selv de omliggende have forfriskes af deres duft. Videre er muskatnöddens selve kjærne og muskatblomme denne kjærnes röde hylster paa frugterne af et österlandsk træ kaldet muskattræet, medens kardemomme er fröhusene af en orientalsk liljeplante og den fine vanilje den skedelignende frugt af en varierende orchide fra de brasilianske ugjennemtrængelige urskove.

Figentræ (Ficus cárica).
Monoécia, Triándria, Moráceæ.

Og da man, som bekjendt, i alle varme lande, benytter madolje istedetfor smör, findes der en mængde planter, hvoraf denne olje tilberedes; men i de tropiske egne benyttes dertil især sesamplanten, der aarlig saaes og höstes i denne hensigt. Dernæst kommer palmeolje, der erholdes af flere palmefrugter og er en vigtig handelsvare for sæbefabrikerne, ligesom den benyttes til palmitinlys og andre tekniske brug, uagtet den rafinerede palmeolje sjelden kommer i handelen i Europa. I den gamle verdens tempererede lande benyttes meget olivenolje til bordets behov og faaes af de grönne og meget oljeholdige bær af oliventræet, der allerede möder den reisende langs Sydeuropas landeveie og meget minder om piletræerne paa de nordiske sletter.

Det kan ogsaa bemærkes, at vi gjennem verdens handelen ogsaa faar en mænde balsamiske hartser, saasom skelak, der opstaar ved insektsstik paa et indisk figentræ, kopalfernissen, aloe, terpentin med flere andre, af hvilke adskillige i en mere flydende form var meget kostbare i ældre tider, saasom nardus, myrrha, mekkabalsam og andre vellugtende balsamer, der er blevne mere upaaagtede i de senere tider.*)

*) Kopalfernissen faaes fra Hymenæa Courbari i Sydamerika og Rhus copallina i Nordamerika. Kamferet af Camphora officinarum samt den fineste af Dryobalanops Camphora. Flere af det tropiske Amerikas melkydende træer giver en melk, der benyttes som komelk, saasom Galactodendron utilis m.fl. Saften af Pentadesma butryracea m. fl. i Afrika ligner smör, men smager noget af terpentin. Krydderpeber faaes af Eugenia Pimenta, mekkabalsam og myrrha af træerne Balsam odendron i Syrien og Arabien.

Istedet har vi faaet en mængde vellugtende eteriske oljer, der fabrikeres af blomster, blade eller frugter og fornemmelig benyttes til parfumer, haarolje, lugtevand, og andre ydre midler, ved hjælp af hvilke man vil presentere sin nærværelse under de mest duftende og aromatiske omstændigheder.

Nærmest disse balsamiske sager staar den verdensberömte kamfer, der er saa nyttig ved sine sveddrivende og antiseptiske egenskaber, og som faaes af et österlandsk træ, hvilket ligner det sydeuropæiske laurbærtræ og afgiver kamfer i overflod. Af gummi eller gummihartser maa man mærke sig gummi arabicum, af et sydlandsk træ og den ildelugtende dyvelstræk, der dog i österlandene benyttes som krydderi til maden, og som faaes af en persisk plante. Videre maa vi nævne opium, og sluttelig gummi elasticum eller kautschuk, der er nær beslægtet med guttaperka og udgjör en stivnet og elastisk melkesaft af flere træer fra Sydamerika og de frugtbærende Sunda-öer.*)

I verdenshandelen forekommer desuden en mængde vegetabilske farvestoffe, dels af grovt sönderraspet træ eller bark, saasom brun brisssel, blaa træ, queritron, sandel og sumach, dels af rödder, saasom gurkemeie og kropp, eller af frugter saasom orleana. Först i rækken staar imidlertid indigo, der beredes af ærtblomstrende buske og urter, hjemme i Brasilien og derfra flyttede til de varmere verdensdele.

Af störste betydning er den europæiske kaffedrikning i vore dage, da kaffe ikke blot tilhörer noblessen og hotellerne, men er bleven nationaldrik, der ligesaa meget benyttes af folket og i hytterne, som paa herregaardene og i kjöbmandsfamilierne. Denne drik laves af kaffetræets frugt, hvoraf to bönner sidder sammen inde i et rödt bær, og hvilken frugt kan höstes tre eller flere gange om aaret. Dette træ er blot 3—4 meter höit, har aflange altid grönne blade og hvidagtige blomster som stammer oprindelig fra Nubien og Abyssinien, hvorifra det i det fjortende aarhundrede af araberne overförtes til Mekka, og fra dem udbredte kaffeens brug sig til Europa over Konstantinopel og Venedig i midten af det 16de aarhundrede.

Först omkring 1690 förtes kaffeplanten til Ostindien. Aar 1713 kom den til den botaniske have i Paris og overflyttedes fire aar senere til

*) Foruden tjære og beg faaes ogsaa terpentin af furu, gran og lærketræernes kvae eller harts, men den fineste faaes af Pistaoua Terebinthus fra Sydeuropa. Gummi arabicum faaes af flere Acacier af Mimoser fra Afrika især af Acacia vera; gummi elasticum af flere Lobelier, Fiscusarter, Apocyner og Euphorbiaceer fra tropiske lande, mest af Siphonia elastica fra Brasilien. Manna faaes i Sydeuropa af Mannaasken, Ornus europæa, i Mellemasien af Alhagi manifera, i Ostindien af en Celastrus og i Arabiens örkener af Tamarix gallica mannifera. Den honning, der gjorde Xenophons grækere rasende og berusede antages at være samlet af blomsterne af Azalea pontica.

Kauel.

Sortpeber. Krydderinellik. Kaffe.

The.

Vanilge

Safran.

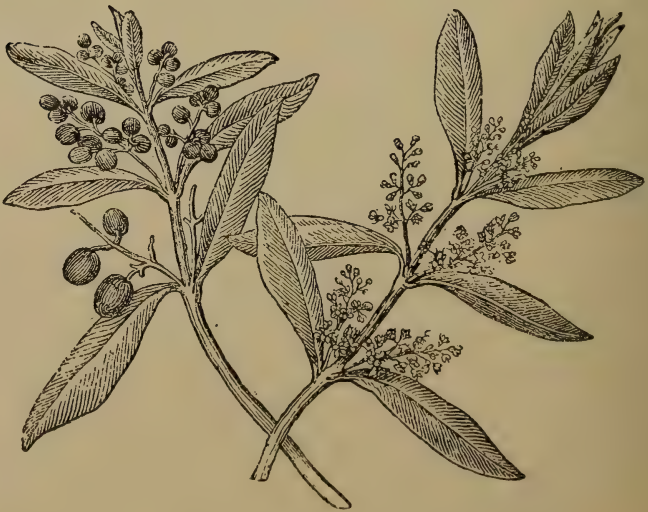

Oliven.

Tobak (Nicoiána tabácum).
Pentándria, Monogynia; Solanáceæ.

Antillerne i Vestindien, hvorfra alle sydamerikanske kaffeplantager stammer. Og dog er Brasilien saa rigelig forsynet med kaffetræer, at man alene derfra kan erholde nok for hele verdensforbruget.

En anden blandt den civiliserede verdens yndlingsdrikke er the, der udgjör bladene af thebusken der oprindelig hörer hjemme i Kina, men som nu ogsaa er overflyttet til Amerika. Den er en vakker busk med ægrunde, glindsende blade og hvide smukke blomster, der begge udbreder en fin vellugt. Bladene afplukkes i spæd tilstand, törres paa forskjellige maader og oversendes i blykasser til europas handelsmænd.

Brugen af the er ældgammel i Kina og antages til en begyndelse at være opstaaet forat forbedre drikkevandet. Först omkring 1660 blev den bekjendt i London gjennem en fra Konstantinopel indflyttet tobakshandler, der udböd og serverede denne drik som et ufeilbarligt middel mod alle sygdomme.*)

Og endelig har man chocolade, en drik, der laves af frugten af et stort træ i Sydamerika, der kaldes kokoatræet. Denne frugt bestaar af större bönner, der males, steges og blandes med sukker eller krydderier og udgjör saaledes tilberet de i handelen forekommende chocoladepulvere eller chocoladekager.

*) Linné var den förste botaniker, der saa en levende thebuske i Europa, sendt af den da reisende Dr. Osbeck fra Kina.

Sukkerrör (Sáccharum).
Triándria, Digynia; Gramíneæ.

Derimod blev tobaksplanten, der er bleven en saa stor nödvendighedsartikel for alle rögere og snusere og af hvilken aarlig millioner af cigarer gaar op i rög blandt de civiliserede folkeslag, först omkring aar 1500 overfört fra Vestindien til Portugal, og har siden over England udbredt sig til hele den civiliserede verden forat udgjöre en af dens mest kurrante handelsvarer. Allerede ved europæernes förste optræden var de amerikanske vilde ivrige tobaksrögere, hvorfor de portugisiske söfolk ansaa disse röde folkeslag for ildspisere fra underjorden. Men endnu idag maa den störste del af den bedste tobak indföres fra Virginia og de transatlantiske kontinenter.

Ved siden af bomuld, kaffe og tobak er maaske rörsukkeret en blandt de nyttigste af alle de til Europas markeder og fabriker indförte kolonialvarer. Thi i fortiden kjendte man kun to slags naturlige söde stoffe, nemlig honning og manna, indtil man opfandt kunsten at lave sukker af det i Orienten voxende sukkerrör, der alligevel i vore dage optager uhyre sukkerplantager i Sydamerika og er blevet overflyttet til alle lande og verdensdele med tropisk klimat.

Dette let dyrkede kjæmpegræs bliver 2 til 3 meter höit, og modnes sædvanligvis om vaaren, samt har et straa af 5—7 cm. gjennemsnit, der ikke er hult men fyldt med den södeste marv. Naar rörene er afskaarne söndermales de mellem valser, hvorefter saften indkoges, blandet med saltvand, og afsætter siden det raasukker, der overföres forat raffineres ved de europæiske sukkerfabriker.

I Nordamerika benyttes saften af sukkerlönnen (maple) paa samme maade, ligesom hvidbeter benyttes til sukkeravling i Europa. Men rörsukkeret er dog altid det ypperste, og deraf udföres aarlig betydelige kvantiteter i form af raasukker.

Nærmest i forbindelse med sukkeravlen staar vingjæringen og tillavningen af berusende drikke, hvilken skik alligevel er saa ældgammel, at selv Noah tillægges opfindelse af vinen, og det fortælles om ham, at han tog sig en og anden rus, da han var kommen til ro efter sin vovelige seilads paa syndeflodens bölger. Og i den græske gudelære er Dionysos den förste vindistillator og en værdig representant i de glade brödres lidt fugtige aftenselskab.

Hos alle folk, baade vilde og civiliserede, har man sine mere eller mindre simpelt tilvirkede berusningsmidler, enten direkte fabrikerede af narkotiske og berusende plantesafter, saasom opium, eller lavede ved gjæring, destillation og tilsætning af berusende midler under selve lædskedrikkens tilberedelse.

Vinen er den ædleste ligesom ogsaa den ældste af alle menneskenes stimulerende drikke. Thi vinranken der oprindelig antoges at stamme fra Kaukasus, har været det kaukasiske folks ledsager og som fölge deraf udbredt sig til alle de lande, hvor druerne kan modnes, og vintilvirkningen lönne sig.

I vore dage gaar vinranken i nord til 51 graders norlig breede ved Rhinfloden, paa vestkysten af Frankrig til Nantes ved 47°, i öst i Schlesien til 49°, hvorefter dens grændser strækker sig til Kina og det Kaspiske hav. Og mod syd gaar den paa de Kanariske öer til 27°, fölger derpaa den afrikanske kyst til Egypten og Persien 29°, hvilket saaledes i nord og syd udgjör dens belte paa den gamle verdens nordlige kontinent. I Nordamerika, hvor indenandske druer dyrkes til vintilvirkning, gaar disse ikke höiere end til 37° i Ohio, til 38° i Ny Kalifornia, medens dens grændse mod syd er 26° i Ny Biskaya og 32° i Ny Mexiko.

I den sydlige hemisfære gaar vinranken ikke længer end til 40° sydlig bredde, dyrkes i Chili og Buenos Ayres, gaar til 34° paa Ny Holland og ved Cap, der er bekjendt for sin fortræffelige vin, idet man i hele jordens varme bælte og mellem vendekredsene erstatter druens meget besungne drik med den ligesaa fortræffelige palmeviu, der i forskjellige tragter tilberedes af forskjellige palmesorter.

Hunblomst. Hanblomst. Humle.

Af palmevin i forening med ris og rörsukker destilleres arrak. Og af sukkerrörets saft samt affaldet ved sukkertilvirkningen destilleres rum, hvilke begge mere nærmer sig til brændevinets egenskaber, men har en langt ædlere smag og finere bestanddele, hvorfor ogsaa disse mellemting mellem vin og brændevin er bleven favoritdrikke, idet de blandes med vand og sukker og udgjör den nektar, der hentes fra punchebollen og toddyglasset ved vore muntre drikkelag.

I Mexiko har man en nationaldrik, der kaldes Pulk, og som laves af saften af den hundredeaarige agave eller aloe, som ogsaa for den sags skyld dyrkes i stor skala. Naar planten bliver otte aar gammel, blomstrer den sædvanligvis, og da afskjæres centralknoppen af den grove blomsterstengel. Deraf rinder en yppig saft i flere maaneders tid og selve stengelen naar ofte en höide af 10 meter. Denne saft blandet med vand skal være en lædske-drik, men gjennem gjæring bliver den vinlignende og berusende og skal have den behageligste smag.

Paa sydhavsöerne findes derimod en anden berusende drik, der kaldes ava, og faaes af roden og planten af en slags peberplante. Denne drik er saa berusende, at selv de, som er vante til den, ofte maa give tabt og bliver drukne af et eneste glas.*)

Medens man paa Kamtschatka og hos andre östlige polarfolk skal berede en berusende drik af en giftig og berusende sopart, samt hos mange folkeslag af gjæret melk, som kaldes kumiss, saa pleiede nor-

*) Avadrikken tilberedes af Piper amethysticum og cocoablade faaes af Erythroxqylon Coca, ligesom betleblade af Piper Betle. Hampen, hvoraf haschisch laves antages at være Cannabis indica.

dens gamle indvaanere at brygge öl og mjöd, hvilke drikke gjordes velsmagende ved honning, men berusende ved tilsætning af narkotiske dekokter af humle, porse og andre tilgjængelige væxter, idet bier og porter hörer til den nyere tids opfindelser.

Brændevinets oprindelse er ubekjendt, og dets brug i Sverige skal skrive sig fra Gustav den 1stes tid, da det för biot benyttedes som medicin og forebyggelsesmiddel mod pesten; maaske endog fra sorte dödens dage. Virkningerne af denne fordærvelige og fristende drik er ingenlunde ubekjendt hverken for samfundet eller for de enkelte hjem, hvor nöd og elendighed har været dens stadige ledsager.

Det vilde saaledes være en velgjerning for alle nordiske folk og maaske aller mest for polarfolkene, om brændevinet kunde fortrænges af et bedre og mindre skadeligt surrogat, der, uden at have denne demoraliserende indflydelse, havde evne til at oplive sindet og opmuntre sjælskræfterne. Thi nordboerne behöver imellem en stimulans mod klimatets haardhed og arbeidets tyngde.

Man har dog endnu et andet pirringsmiddel, nemlig opium, der i vore dage spiller en stor rolle i hele den österlandske verdenshandel og har en endnu værre indflydelse paa folk, der benytter det til daglig brug, end brændevinet hos os, paa grund af sine höist giftige og bedövende egenskaber. Opium er egentlig den i solen stivnede melkesaft af valmueplantens fröhus, især deleshed af en hvid afart, der dyres meget i österlandene. Og som berusningsmiddel röger man denne opium i piber, af hvike en eneste skal give en ordentlig rus af særdeles behagelig beskaffenhed. Men alle opiumsrögere bliver slappe för tiden og endnu ynkeligere vrag end vore værste brændevinsdrikkere. Derimod er opium et af lægekunstens kardinalmidler, og dens rette plads er ved sygesengen efter lægens recept, thi her er dens velgjörende virkning ligesaa forbausende, som dens daglige brug er en fortsat forgiftningsproces.

Paa samme maade tygges bladene af flere narkotiske urter, som tilfældet er med tobak hos os og bettlepeberbladet i österlandene. Og i Sydamerika benyttes almindeligt coca eller bladene af en der voxende plante, ved hvilken man hensættes i en yndig og drömmende dvaletilstand uden egentlig at föle sig beruset. Tilslut maa man nævne det eiendommelige og næsten til sagn henhörende haschisch, et preparat, der antages at være de gamles Nepenthe og laves af et slags österlandsk hamp. Dette berusningsmiddel, der hovedsagelig benyttes i Egypten og Arabien, skal være det behageligste af alle og hensætte dem, der nyder det i den yndigste lyksalighedstilstand af himmelsk ro, salighed og glæde.

Rugskjæring ved Ruovesi i Finland.

XXII.

AGERBRUG OG HAVEDDYRKNING.

Vi har för antydet, hvorledes kornsorterne og jordbruget staar i et vist forhold til de drikke,der benyttes i det menneskelige hverdagsliv, saa at alle de lande, hvor man dyrker ris, har palmevin som drik, hvor hvede og maisbröd er det daglige næringsmiddel,udgjör vin eller pulk den daglige lædskedrik,og at kornmaltet i alle nordlige klimater tager druens plads til tilvirkning af et mere tarveligt, men dog ei usundt forfriskningsmiddel.

Blot ved en særskilt behandlingsmaade faar disse drikker berusende virkning, vin saavel som öl; men paa samme maade som man i brödfrugttræets egentlige hjemland, nemlig paa sydhavsöerne, beruser sig med avadrikke, saaledes udgjör nu ikke mere ölet, men brændevinet nordboernes egentlige berusningsdrik og forfærdelige slaphedsbefordrer.

Thi medens vinen opliver, forfrisker, hjælper paa humöret og indeholder nærende stoffe, saa er brændevinet kun pirrende og en ödelæggende gift, ligesom opium, der dog virker mere bedövende.

Men i alle vore vegetabilske næringsmidler, især i dem, der benyttes til bröd eller brödsurrogat, findes et ophidsende stof,der afsondret fra sig selv er en pirrende eller dödelig gift, men som blandet med sukker, stivelse og andre nærende stoffe synes at virke heldigt paa le-

gemets velbefindende og være et nödvendigt pirringsmiddel under livets udviklinger.*)

Dette alkohol findes saavel i vinen som i sædekornet, i rodvæxterne som i frugtsorterne, paa samme maade som man har morfin i opium og stryknin i andre mediciner, og dog er disse sidste stoffer de forfærdeligste og mest ödelæggende gifter, paa samme tid som de i visse forbindelser udgjör kraftige lægemidler.

Paa samme maade indeholder græsets straa ikke blot sukker og sit stivelsestof, men ogsaa kisel eller kiselsyre og andre, som man synes, mindre nærende bestanddele, men som dog rimeligvis er af stor betydning for de græsædende dyrs velbefindende. Og det er rimeligvis en större end almindelig kiselgehalt, der gjör, at det store teaktræ fra östasiens skove er bedre til skibsbyggeri end noget andet træ derved, at det bedre modstaar forraadnelse i de varmere farvande.**)

Medens landbrugskemien giver underretning om planternes bestanddele og de stoffe, som hver enkelt plante behöver til næring af jorden, saa har vore kemikere ogsaa paa grund deraf inddelt vore sædsorter og agervæxter i visse klasser efter de grundstoffe, som hos enhver er de overveiende bestanddele.

Ifölge Liebig er denne inddeling hovedsagelig som fölger: a) kalivæxter, der i betydelig mængde indeholder löse alkaliske salte; hid hörer malurter, röd og hvidbeter, kaalrabien, gulleroden, poteten og maisen; b) kiselvæxter, i hvilke kiselsyre er overveiende, og til hvilke hörer saavel græsset i almindelighed som sædvanlige kornsorter,

*) Gifterne er enten pirrende, saasom alkohol og de fleste metalsalte, specielt arsenik, kviksöv m. fl., eller narkotiske og bedövende som opium og en stor del plante gifter. En del melkesaftige planter er meget giftige, især blandt umbellater, euphorbiaceer, uriceer, ranunculaceer, solanaceer, apocyneer m. fl. I Europa har man Ranunculus Thora, i Asien upasgiften af Antiaris toxicaria og Strychnos Tinte, Ignatia, Nirbisia Bisma m. fl, i Afrika euphorbiaceer, i Sydamerika det stærke gifttræ Hippomane Mancinella, i Nordamerika Rhus venenata og andre, hvormed de vilde folkeslag forgifter sine pile. De animalske gifter er dels saadanne, der avles inden dyret selv, og som tilhörer dets natur, samt overföres ved bid eller stik, saasom ormegift, bi og hvæpsegift, skorpiongift m. fl. Disse gifter virker i forhold til den mængde, som erholdes deraf. Dels er de animalske gifter saadanne, som opkommer ved sygdom, og er smitsomme og ödelæggende for organismen, saasom koppegiften, rabies og den syfilistiske gift m. fl. Her afhænger det ikke af kvantiten af gift, der erholdes, idet de mindste giftkorn medförer lige store forgiftninger. Disse gifter skriver sig fra infusorier, eller skadelige smaa organismer i luften og vædsken, der afsondres fra et saar.

**) Et let lag af kisel findes paa træerne og buskernes grene og bark, hvilket i vore lande hindrer dem fra at fryse.

hvede, rug, byg og havre; c) kalkvæxter, der fornemmelig indeholder kalksalte, hvortil hörer klöver, bönner, ærter, vikker og tobaksplanten.

Som fölge af kjendskabet til planternes hovedbestanddele kjender man saaledes deres behov og næringsmidler og kan beregne, hvilken jord, der egner sig for hver enkelt væxt, samt hvorledes jorden skal gjöres frugtbar og brugelig for den sæd, man vil avle, paa samme tid som videnskaben lærer os ved hjælp af andre midler at erstatte de stoffe som jorden har tabt ved planternes opbrugning af dens kemiske nærende stoffe.

Gjödning og vexelbrug hörer til disse jordens forbedringsmidler. Som regel antages det i almindelighed at man efter en kaliplante lader en kiselplante fölge og efter denne en kalkplante, ved siden af meget andet, hvorom landbrugsvidenskaben i vore dage giver de mest oplysende og vidtlöftige oplysninger. Men naar vi taler om landbruget, saa maa vi ikke forestille os, at dette drives paa samme maade eller har gjort de samme fremskridt i alle dyrkede egne af jorden, da det tværtimod har en ganske forskjellig karakter efter folkeslagenes forskjellige udviklingsgrader.

Naar der er spörgsmaal om jordens ulige frugtbarhed, bör man ikke overse den nu sjelden overtænkte men dog vigtige omstændighed, at menneskene selv har gjort hele landskaber og verdenstrakter öde og ufrugtbare ved helt og holdent at udrydde skovene, naturens prydelse og den nödvendige beskyttelse for alt andet planteliv. Store stepper, öde lyngheder og nögne kyststrækninger har været frugterne af denne udryddelseslyst. Begyndt i Asien har skovödelæggelsen fortsat i Europa og holder nu som bedst paa at gjöre sin runde paa de amerikanske kontinenter, der mere og mere begynder at blive skovlöse, alt eftersom de faar tid til at blive tilbörligen udhuggede af de indvandrende europæer.

Al jord lader sig egentlig dyrke, saalænge den bestaar af oversvömmelsesleier, og ei af nögne granitklipper, dog med mere eller mindre besvær og större eller mindre afkastning, idet man dog maa undtage de lande, der tilhörer den evige kuldes uböielige regioner og som saaledes blot kan beboes af polaregnenes nomadefolk Naturen lader sig her ikke længere böie under menneskenes hænder, idet den frosne jord aldrig tiner op. De sydlige polaregne med sine umaadelige ishav, hvor blot et land findes nærmere polen, er endnu mere öde, end de nordlige.

I de sydlige lande og alle varme klimater paa jorden, hvor naturen gjör alt, behöver mennesket fölgelig blot at gjöre lidet for sin forsörgelse og selvophold. En liden jordklat er dem tilstrækkelig for hele familiens ökonomiske velfærd, da sæden giver hundredefoldig afkastning og det uden andet besvær end at höste det udsaaede sædekorn.

Alligevel sukker en stor del af disse landes indvaanere under den yderste fattigdom og tilbringer sit liv i den slöveste ligegyldighed, fordi de regjeres af despotiske styrelser, vanvittige love og fordommens magt med dens dybt fortrykkende herrevælde.

Saaledes er det for nærværende med de gamle kulturlande i östen, Persien, Chaldæa, Syrien og endog Egypten, hvor sædafkastningen fordum opgik til 200 ja 500 fold, men hvor saavel landbrug som alle andre næringsveie nu har sunket ned til en ubetydelighed, som fölge af folkets stadige politiske fortrykkelse og slaviske samfundsforhold.*) Man maa derfor bemærke, at om ikke naturen saa rigelig udströede sine gaver over disse forkuede folkeslag, saa skulde de sulte ihjæl og gaa til grunde i fattigdommens elendighed.

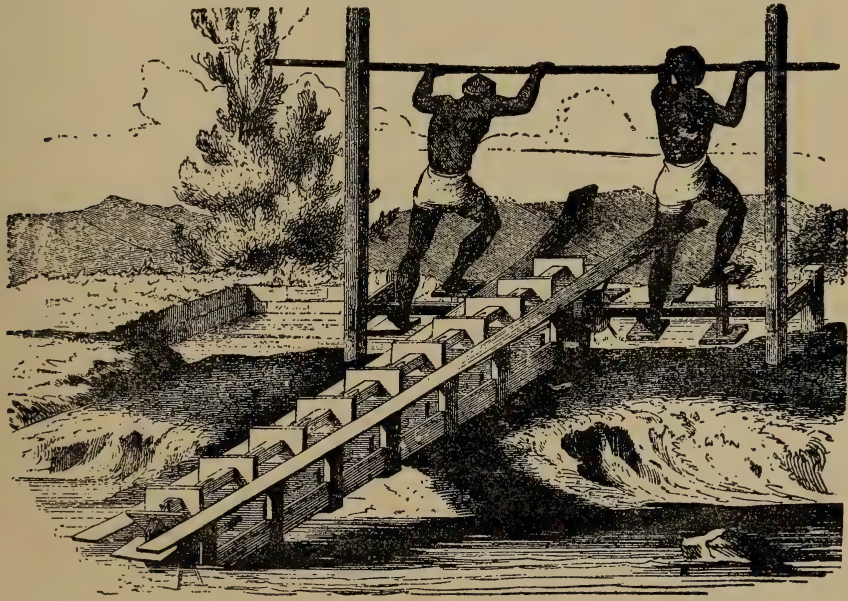

Vandtrampeværk for risavling i Japan.

Den tropiske regntid, der indtræffer regulært ofte paa bestemte dage i de maaneder af aaret, da heden ellers skulde være uudholdelig, medens den nu kjölnes og forfriskes ved denne naturens velsignelse, er meget gunstig for risavlingen, hvor man udsaar sæden i den fede gytje. Og da denne sæd kræver megen fugtighed og trives bedst i den fugtigste jord, saa ser man som oftest rismarkene halvt oversvömmede, og da voxer risen bedst. Ligeledes er det klart, at i alle lande, hvor krea-

*) Jordens tidligere overdyrkning og skovenes udryddelse bidrager ogsaa til dens nuværende magerhed.

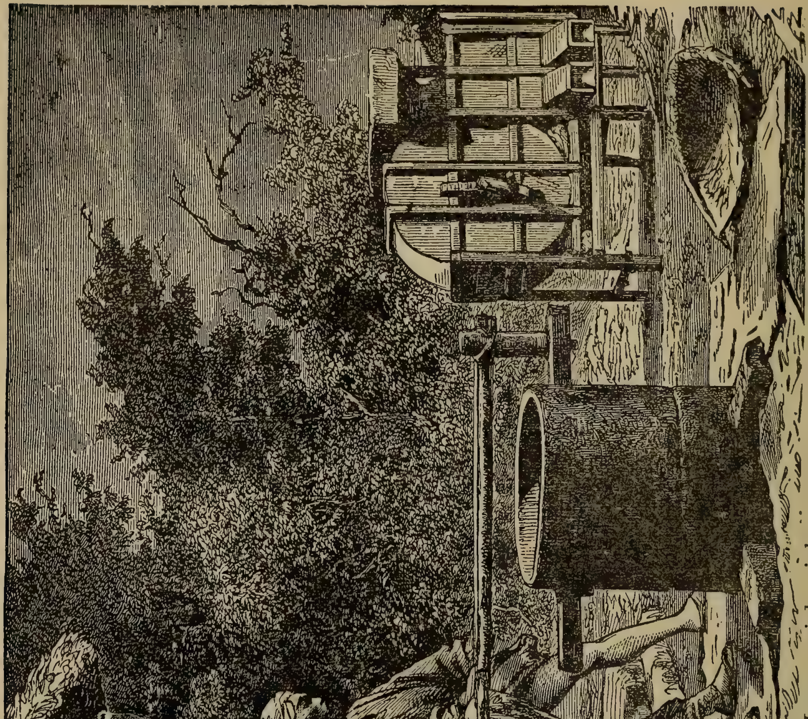

Japanesisk riskværn.

turene hele aaret rundt har det yppigste sommerbete, kan der ikke være tale om nogen höslaat eller indsamling af noget foderforraad, hvorfor halmen og avnerne samles i store dynger forat brændes, hvorefter asken benyttes som gjödning for de frodige agre.

I fortiden og maaske paa visse steder endnu i vore dage benyttedes oxen eller andet kvæg til at trampe kornaxene istykker, paa en under aaben himmel anlagt flade, hvorfor det ogsaa i den mosaiske lov forbydes at binde munden paa oxen, som træsker, idet man ellers ofte forsynede disse træskere med næsegrime. I de lande, hvor der var lidet regn, saasom i Egypten og Middelhavslandene forsögte man at gjöre jorden frugtbar ved kunstig vandning af forskjellige slags. I Egypten f. ex. faar jorden sin frugtbarhed gjennem Nilens oversvömmelse, og disse vandmasser ledede man gjennem kanaler og sluser i alle retninger.

Paa samme maade maa man i nedre Italien og paa Sicilien med haandkraft eller ved hjælp af kostbare maskiner vande sine agre, idet en brændende sommersol fortörrer alt, og giver de törstende marker et vissent udseende. Dog hörer to indhöstninger om aaret til de varmere landes fordele, og saaningstiden afpasses da efter det periodiske regn eller andre lokale omstændigheder. Men i de mere tempererede lande med omvexlende klimat og foranderligt veirlig, maa man indrette sit landbrug efter aarstiderne, og vaaren er saaningstid, sommeren vækstperioden og hösten beregnet for indhöstningen.

For nærværende er Europa og en del af Amerika de mest opdyrkede, saa at landbruget i disse verdensdele har erholdt sin största udvikling, uagtet alligevel meget staar tilbage og agrikulturen endnu synes at have mange udviklingsstadier at gjennemgaa. Men i de fleste verdensdele ligger endnu uhyre landstrækninger og venter paa en indvandring af flittige og agerdyrkende folkeslag.

Ogsaa i vort norden har det gamle teigeskifte og lappeværk i landbrugsveien maatte vige pladsen for fornuftigere brugsmetoder. Man har, idet man har lært at indse jordens værdi, lagt sig betydelig mere efter landbruget og taget sig de andre steder gjorte erfaringer til nytte. Begyndende med enkelt drift og efterat have fortsat med vexelbrug og klöverdyrkning, har vort lands jordbrug gaaet fremad med kjæmpeskridt og mangedoblet vor kornproduktion, paa samme tid som agrikulturen udvikles til videnskab.

Man forbedrer sin jord ved mergel og en passende blanding af kalkartede bestanddele. Man har lært sig at drænere med sten og rörledninger forat aflede det overflödige vand, medens man frembringer den rigeste höst ved anvendesle af saadanne gjödningsmidler som gibs, benmel, guano, salter og alkalier, paa samme tid som fjöset producerer et rigt forraad af naturlige gjödningsstoffe.

Man har dog al grund til at antage, at disse forandringer kun er forlöbere for endnu större og betydningsfuldere, da det först er nylig, at virkelig videnskabelige forskninger er begyndt paa dette omraade og kemien taget i agrikulturens tjeneste.

Men disse landbrugets fremskridt og jordens værdifuldhed har ogsaa sin skyggeside og sine betydelige ulæmper; thi derved er det blevet mere og mere umuligt for den fattigere arbeidsklasse at skaffe sig hus og hjem eller en mere selvstændig stilling. Dette foranlediger saaledes en klasse-forskjel mellem jordeiere og arbeidsfolk, der paa den ene side fostrer hovmod og paa den anden fornedrelse, for ikke at tale om den efter vinding higende og overdrevne spekulationslyst, der udestænger alle ædlere og höiere sysselsættelser for vindesygens skyld.

I nær forbindelse med landbruget staar hortikulturen og den mere eller mindre udviklede havedyrkning, der begyndte med en kaalmark og i mangfoldige retninger har udviklet sig til de skjönneste anlæg, idet blomsterdyrkningen er en af civilisationens skjönneste ledsagere. Thi netop derved, at havedyrkningen har været ledet af skjönhedsansen, er den bleven en dannende kunst, en naturens arkitektur med forskjellige bygningsstile; det er poesien, som antager en ydre form i naturens blomsterhaver.

Havedyrkningen blev fra begyndelsen ligesaameget paaskyndet af trangen til madnyttige og sunde planter som af kjærlighed til naturens skjönhed; man dyrkede vilde planter, der var indsamlede for helbredens eller kjökkenets skyld, og til udvidelse af haverne, i hvilke ogsaa en og anden vakker og vellugtende blomst indförtes som en duftende prydelse og til glæde for öiet.

Hertil kom ogsaa dyrkningen af bærbuske og frugttræer,hvilke man lærte at forædle gjennem podning og fortsatte omplantningen,medens forbindelsen med fremmede lande medförte nye plantefostre til dyrkningsforsög rundt fædrehjemmet.

Havedyrkningen florerede allerede hos grækerne,der indförte mangfoldige blomster og træsorter fra de östlige folkeslags haveplantninger, især fra Persien, hvorfra ogsaa en stor del af vore ædlere æblesorter, pæretræet, aprikosen, mandeltræet og hestekastanien skal skrive sig, og gjennem lange tider var de arabiske folkeslag bekjendte for sin udviklede havedyrkning.*)

Fra selve den sagndunkle fortid har man jo beretninger om Semiramis's hængende haver i Babylon, der regnedes blandt den tids underværker, og man kjender overhovedet ikke et eneste kulturfolk,der ikke har havt sans for havekunsten og naturens forskjönnelse. Men fra grækerne overförtes smagen for havedyrkning til romerne, der igjen

*) Mandeltræet antages oprindelig at skrive sig fra Afrika, hestekastanien fra Afganistan og Tibet, valnödtræet fra Persien.

Phoenix canariensis

Calceolaria hybrida

Begonia rex.

Hoya carnosa

Kentia Canterburyana

Poteter.

Potetesplanten.

Gren af Bomuldsplanten.

Linet.

Kakaotræ (Theobróma cácao).

udbredte kunsten til de spredte kolonier under keisertiden. Og paa denne maade gik den lidt efter lidt fra land til land i samme grad, som folkene civiliseredes og udviklede sig.

Vinranken, der fra Kaukasien og Levanten overförtes til Grækenland og derfra til hele Sydeuropa, skal allerede meget tidlig have været dyrket af romerske kolonister ved Rhinflodens bredder. Oliventræet er kommen til Sydeuropas folk fra Syrien og Palestina, ligesom citronen, apelsinen og pomeransen fra Persien og Österlandene

Ogsaa de under middelalderen omreisende kristne missionærer bidrog til kulturplanternes forögelse, og det var sandsynligvis gjennem pillegrime og munke, at klosterhaverne fik en del af de planter, som paa den tid anvendtes til lægemidler, og tillige adskillige andre klosterplanter og kjökkenvæxter fra de europæiske fjeldlande.*)

*) Ligesom mennesket har flyttet mange vakre og nyttige planter med sig og udbredt plantekulturen overalt, endog undertiden mod sin vilje, idet meget ugræs har fulgt med fremmed sæd, saa har det ogsaa gjennem sin dyrkning eller sin ödelæggelseslyst udryddet andre. Mange hjemlige vilde planter udryddes ved dyrkning, hvorpaa Englands nu saa fattige flora er et godt exempel. Undertiden tager andre udenfra deres plads. En mynte, Mentha rubra, var för almindelig i England, men findes nu ikke vild i hele verden, uden paa nogle steder i Skaane. Den skaanske Betonica er ogsaa snart uddöet. Paa samme

Mimosa indica.

Men det var fornemmelig efter reformationstiden og som en fölge af den udvidede söfart og verdenshandel, at hortikulturen antog en mere storartet karakter, især hos hollænderne, hvor blomsterdyrkning og havestel blev en ordentlig nationalindustri. Liljer og hyasinter indsamledes fra de med disse pragtfulde planter smykkede marker ved Middelhavskysterne, hvor Solomon i al sin herlighed ikke var klædt som en af dem. Og efterat tulipanen aar 1559 overförtes fra det tyrkiske Levanten, kom den til at blive hollændernes modeplante, den de har dyrket med luxuriös yppighed lige til vore dage.

Og gjennem sine udstrakte kolonier og handelsforbindelser blev Holland i aarhundreder det land, hvor alle videnskabsmænd og havedyrkere sögte at forskaffe sig större praxis og udvidet erfaring. Selv Linné, den botaniske videnskabs mester, har for sin förste berömthed at takke den rige bankör Cliffords verdensberömte haveplantninger ved Hartecamp.

Men i vore dage har englænderne tilrevet sig herrevældet i hortikulturen saavel gjennem sine storartede anlæg og sin i alle retninger udvidede blomsterdyrkning, som ogsaa gjennem sine med uhyre bekostning og elegance opförte drivhusbygninger, medens de udsender den ene plantesamler efter den anden til alle mindre bekjendte trakter af jorden forat indföre nye planter, der senere kommer til at spredes paa Europas blomstermarkeder.*)

maade udryddes visse dyrearter aldeles. Vi har allerede nævnt flere, og andre kan let tilföies, saasom stenbukken i Europas alper, alkerne (Alca impennis) i Nordishavet, og kivi-kivi (Apteryx australis) paa Zeeland, hvilke snart udryddes paa grund af den höie pris, der betales for deres skind og skeletter.

*) Vi kan her ikke undlade at nævne et og andet af de planterigets undere, der forekommer i den vilde natur. Deriblandt regner vi: 1)

Den gamle franske havestil med rette gange og retvinklede rabatter er ogsaa bleven forkastet, siden man har lært at pryde naturen med en romantik, der hentes fra landskabsmaleriet. Slyngende gange med

Eiendommelig væxtmaade hos visse træsorter i varmere lande. Indiske tempeltræer (Ficus indica, religiosa m. fl.) skyder grene ret ud fra stammen, og fra disse grene voxer igjen en stamme ret mod marken, nedhænger der og bliver et nyt træ, der danner sin egen krone og skyder grene, der voxer videre paa samme maade. Et eneste træ danner saaledes en hel lund, der er sammenhængende mod modertræet. De indfödte kalder disse træer hellige og benytter lundene til templer og offerlunde. (Alle gamle folkeslag har saakaldte hellige træer; saa var forholdet med laurbærtræet, egen, asken mistelen m. fl.) Andre paa törre steder voxende palmelignende træer, saasom Pandanus, skyder tykke lufttrödder fra midten af stammen skraas ned mod marken, rodfæster sig deri og holder stammen paa alle sider fast ligesom stramme kabeltauge. Mærkelig er den ved sumpige havbredder voxende træsort Rizophora. De modne frugter bliver siddende, men skyder en tyk rod, der trænger ned i leren, og naar frugten lösner, staar planten allerede i væxt. 2) Mærkværdige blade. Hid hörer vandplanten Ouvidrandra fenestralis fra Madagaskar, hvis blade mangler prenchym og udgjör et net, lignende brabantske kniplinger flydende paa vandet. Vandplanternes flydende læderagtige blade har paa undersiden for det meste luftblærer og forhindres ved et oljeagtigt stof fra at blive vaade paa oversiden. Bladene paa Victoria regia har en opstaaende kant, er 1—1½ meter brede, og saa stærke, at man har stillet et fem aars gammelt barn paa et blad uden at bringe det til at synke. Andre planter er forsynede med poser til vandbeholdere. Mærkelige er Nepenthes destillatoria og Phyllamphora paa Ceylon og de ostindiske öer. Den rankelige spids af de smale blade ender i en kande forsynet med laag, i hvilken vand og dug opsamles Hver kande indeholder 30—50 gram vand, og 8—10 kander kan slukke et menneskes törst, hvortil reisende i disse törre egne ofte benytter dem. Laagene er aabne om dagen og lukkede om natten, og ved en vis tid paa dagen vendes kanden op og ned, saa vandet kan rinde ud. Cephalotus follicularis paa Ny Holland har særskilte blade og særskilte vandbeholdere, og slægten Sarracenia i Floridas torvmyre har ingen blade, men med laag tillukkede poser. 3) Planternes bevægelser. En del blade er i stadig bevægelse eller saa fölsomme, at de trækker sig sammen, naar noget kommer dem nær Mest bekjendt er Desmodium gyrans (Ostindien), af hvis tredelte blade endefligen stadig bevæger sig op og ned og sidefligerne kredsformigt, tilligemed Mimosa pudica og sensitiva (Brasilien), hvis blade trækker sig sammen og vender sig nedad ved den mindste berörelse. Dette er forholdet med mange andre af papillionaceernes familie, der ialmindelighed har fölsomme blade. Dionæa Muscipula i Sydkarolinas torvmyrer har ægrunde, i kanten stivhaarede blade, der ved beröring lægger sig sammen med haarene mellem hverandre, ligesom foldede hænder, og fanger paa den maade fluer og insekter. Læben hos en orchide, Megaclinium falcatum, bevæger sig altid op og ned. Flere blomster har fölsomme og bevægelige kjönsdele Mange er desuden fölsomme for lyset, ligesom bladene og aabner sig blot i solskin og en vis tid paa dagen, medens

smilende græstæpper, paa hvilke uregelmæssige oaser af blomstergrupper, buske og træplantninger danner den behageligste afvexling og tilhörer vor tids havekunst. Det er naturen selv forskjönnet under blomsterdyrkningen.

Af alle vore talrige blomster fra alle verdensdele vil vi kun nævne en, nemlig georginen, der först 1787—1788*) opdagedes i Mexiko og oversendtes til Madrid samt paanyt 1802**), da den sendtes til Berlinerhaven som en simpel og lidet anseelig blomst, hvis betydning man da ikke kunde forudse. Den blomstrede i Sverige 1810, og den

andre blot blomstrer om aftenen eller natten og i tykt veir. 4) Foranderlige blomster. Enkelte blomster forandrer farve flere gange om dagen Hebiscus mutabilis er om morgenen hvid, om middagen röd og mod aftenen bleg. Ipomæa Learii er om morgenen azurblaa, om middagen rödblaa og om aftenen violet. 5) Talrige blomster har i særdeleshed palmerne. Kamfer udregnede, at en daddelpalme havde 12,000 hanblomster, og Humboldt at en Alfonsia oleifera havde 600,000 blomster paa en gang. I Charlottenburg ved Berlin blomstrede en Agave americana med 4,820 blomster paa en gang. 6) Store blomster er Rafflesia Patma og Arnoldi paa Sumatra og Java. De er soplignende snylteplanter paa rödderne af Cissustræerne og begynder under deres bark som en knudelig svulst; barken revner og en stor knop uden stilk, omgiven af skjæl, aabner sin blomst af ca. 1 meters diameter. Humboldt saa gutter i Sydamerika benytte en röd aristolochia til huer. I 1846 blomstrede i Örebro en Cereus triangularus eller nypticalus, hvis blomst havde en diameter 37 cm. og en omkreds af 1_{15} meter. Helianthus colossus har ofte 45 cm. diameter og 12 cm lange straaleblomster. 7) Blomsternes lysskin. Visse blomster, især gule og brandgule, viser efter solnedgangen et svagt glinsende lysskin, allerede observeret af Linnés datter, ligesom det senere oftere er iagtaget; dette viser sig hos den brandgule lilje, ringblomsten, solrosen, flöielsblomsten m. fl. Mange soparter ligsom melkesaften af Euphoriba phosphorea (Brasilien) lyser i mörket. 8) Planternes varme. Alle planter har en vis livsvarme, endog træerne i vintertiden; men visse blomster udvikler under selve blomstringen en forhöiet varmegrad, især deleshed familien aroideer, Arum italicum, Caladium odoratum m. fl. Victoria regias udsprungne blomst havde 36°, da luftens temperatur var 18—20°. Denne varme kan stige lige til 25°, höiere end den omgivende atmosfæres. Ved fröenes groen sker ogsaa varmeudvikling, ligesom hos de orme, der ruger sine æg saasom Python tigris m. fl. 9) Væxternes brændehaar, hvormed mange især af loaceæ og urticeæ, er forsynede, afstedkommer giftige iritationer. Lechnault brændte sig i Kalkuttas haver paa Urtica crenulata og fik inden en time ulidelige smerter, armen svulmede op og krampe opstod. Smerten varede i ni dage. Paa öen Timor findes en nesle, der kaldes djævelsbid og foraarsager döden eller aarelange lidelser. Flere træer bland Fius og dilleniaceæ har saa skarpe blade, at de i törret tilstand kan benyttes som file.

*) Af Mocino og Sessé.

**) Af Humboldt og Bonpland.

förste dobbelte georgine saaes i Tyskland 1808, hvorefter denne vakre pragtblomst har udviklet sig til stor skjönhed med næsten ubegrændsede farveforandringer.*)

Paa samme maade har den nyere tid erholdt saa mange skjönne og interesante blomsterplanter, af lupiner, memophier, collinsier, gillier og mangfoldige let dyrkede sorter, fornemmelig fra det östlige Kalifornien og nordvestlige Nordamerika, gjennem den uudtrættelige men for tidligt bortrykkede engelske botaniker og plantesamler David Douglas, der i aarene 1830—35 undersögte disse da öde trakter, der nu er blevet guldland, hvor man ei samler blomster, men finder guld.

*) En af de pragtblomster, der er bleven gjenstand for kultur i de senere tider er Victoria regia, en stor vandplante, lignende vore nökkeroser, dyrkede i særskilt dertil opförte huse, med vandbasiner. Den tyske botaniker Hänke opdagede planten 1801 i en indsö nær Amazonfloden i Brasilien, men han döde under reisen og vækstedet tabtes. Aar 1832 gjenfandt Pöppig stedet, og aar 1820 fandt d'Orbigny samme plante i Marmorfloden i provinsen Corrientes. Aar 1837 sendte Robert Schomburg en tegning af denne plante fra Guyana til England. To læger, Radie og Luckie, sendte frö til England 1849, og Victoria regia blomstrede hos hertugen af Devonshire förste gang i Europa den 8 November, 1849.

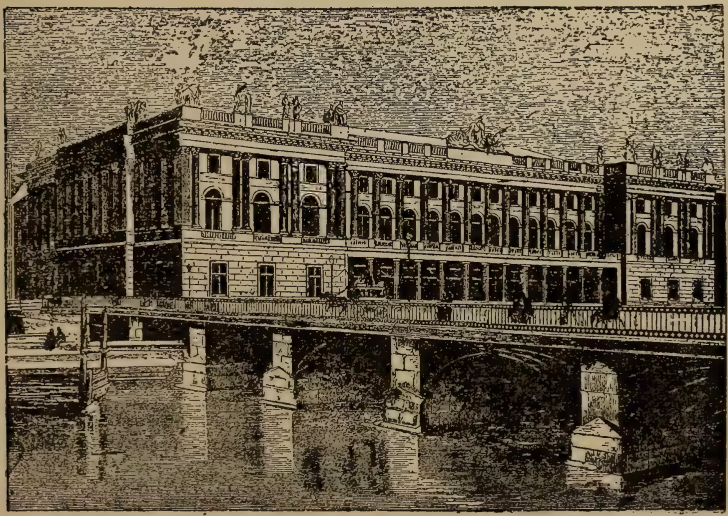

Börsen i Berlin.

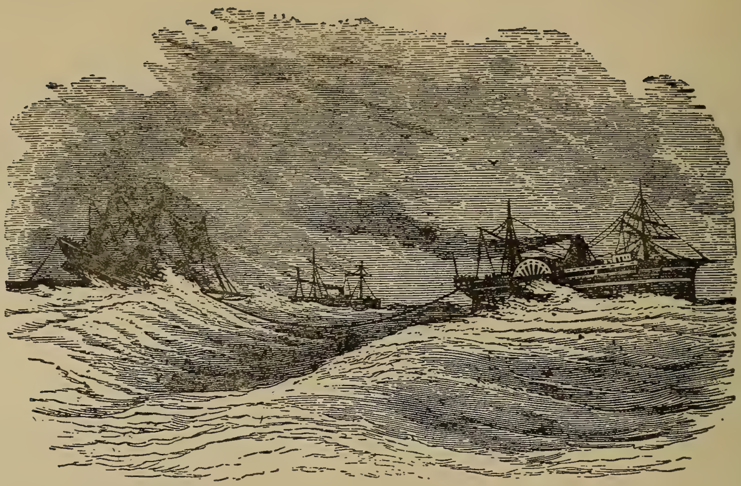

Nedlægning af den transatlantiske telegrafkabel.

XXIII.

DAMPEN OG ELEKTRICITETEN.

"Stor er jorden, vrimler i græsset ei tusinde liv og i bölgens skum," siger digteren*); men hvor ofte hörer man ikke uvidenhed forundre sig over skabningens uendelige mangfoldighed og bevægelighed, som den finder helt og holdent unyttig og hensigtslös, og synes ligesom at spörge, hvad hele denne herlighed egentlig skal tjene til. Der gives nemlig mennesker, der tror, at alt det er hensigtslöst, der ikke paa en paatagelig maade kan være til nytte eller anvendelse i det praktiske liv. Men for forskeren fremstiller skabningen sig i et ganske andet lys, og han finder, at alting har sin bestemmelse, selv om denne först kan indsees eller fattes efter langvarrige undersögelser.

Egentlig burde man heller undres over, hvad en stor del mennesker har at gjöre her, da de synes at være uden noget bestemt maal og förer et liv af letsindighed og udueligbed eller af vildhed og barbari, som gjör, at de hverken efterlader noget navn eller noget minde, undtagen som dögenigter eller ynkelige forbrydere. Man finder visselig ogsaa, at alle disse millioner infusorier, disse utalige mikroskopiske vanddyr, der ved sine uendelige masser gjör selve verdenshavene lysende eller forlener det röde havs flade med purpurglands, skulde være helt og holdent betydningslöse i den egentlige verdensudvikling.

Ligeledes, at de masser af koraller og blöddyr, som arbeider i sine skjulte værksteder paa havets bund, eller de umaadelige skarer af insektlarver, som udvikler sig under sommervarmen, eller de fleste af

*) Schiller.

fiskene i havet og fuglene i luften, ikke er andet end tilfældige liv, som opstaar og forsvinder uden anden mening end den at have en ligesaa unyttig som kort tilværelse.

Paa samme maade skulde man finde, at jordens utallige planter—man har f. ex. regnet over tusinde planteindivider paa en kvadratcentimeters omkreds—er altfor overflödige, ligesom flertallet af insekterne og mange af de höiere dyrearter i almindelighed ikke betragtes som andet end skadedyr, der maa være mere eller mindre udsatte for den almindelige udryddelseslyst. Kun i de lande, der er utilgjængelige for menneskene, faar de vilde dyr være i fred.

Men vi har allerede omtalt, hvilken nyttig rolle saavel infusionsdyrene som korallerne spiller i skabelsens historie derved, at de danner mergel eller sandrev til jordbrugets forbedring og opstabler hele ögrupper og lerleier til boliger og opholdsteder fcr menneskene. Uden de lavere dyrs medvirken skulde vi saaledes ikke kunnet foretage nogen mergling eller gibsgjödning og hellerikke havt noget kridt eller kalk, og uden planterne ingen muldgjord eller torv, ligesom vi uden söfuglenes medvirkning ikke skulde kunne hente nogen Guano fra Sydamerikas kyster, hvor disse tusindaarige leier er af betydelig rigdom.

Men paa samme maade som planterne er nödvendige for alle græs og frugtædende dyr, og saaledes ogsaa for mennesket, saa er de ogsaa en absolut nödvendighed for alle luftens indvaanere eller med andre ord for alle de dyr, der blot kan leve ved luftens indaandning. Thi luften, der bestaar af surstof og kvælstof, af hvilke det förste er nödvendigt for aandedrættet og blodets forsyning med syre, medens det andet er kvælende, skulde sluttelig helt og holdent tabe sit surstof, hvilket de luftaandende dyr snart skulde forbruge,om det ikke erstattedes af træer og planter, der udaander syregas og fylder luften med nye midler for det animalske aandedræt.

Og ligesom mugge og sop voxer paa forraadnede træstammer og absorberer de skadelige dunster, saaledes fortærer insekter, rovfugle og rovdyr de döde dyrekroppe, hvis stank ellers skulde forpeste luften, saa at selve forraadnelsen har sine nyttige afledningsmidler. Det maa hellerikke tabes af syne, at rovdyrene hele dyrekjæden igjennem, fra infusionsdyrene til örnen og löven, er en nödvendighed for naturens ligevægt. Selve den paa indvider saa rige insektsverden skulde helt og holdent overflöie os,om ikke larver og insekter var föde for tusindvis af fugle, der afhænger af insektsvæsener.

Hvad svalen, fluesnapperen og andre insektjægere er om dagen, det er natskjæren og andre natfugle under de lyse sommernætter, og selv de træborende insekter har sine mægtige fiender i hakkespætterne, der med sine kegleformede næb hakker dem ud af deres hjemsteder i det indre af træstammerne. Trækfuglenes tog staar saaledes i et vist for-

hold til deres levnetsmidler, insekterne, thi svalerne og polarstrandenes indvaanere söger hen til de lande, hvor de har rig forsyning af födemidler under vor nordiske vintertid.

Af det her saaledes i korthed anförte vil man let kunne forstaa, at baade det ene og det andet har sin betydning i verdensordningen. Men hvor ofte er det ikke menneskets kortsynthed, som gjör, at man betragter en större del af verden som et vistnok indholdsrigt, men unyttigt forraadskammer?

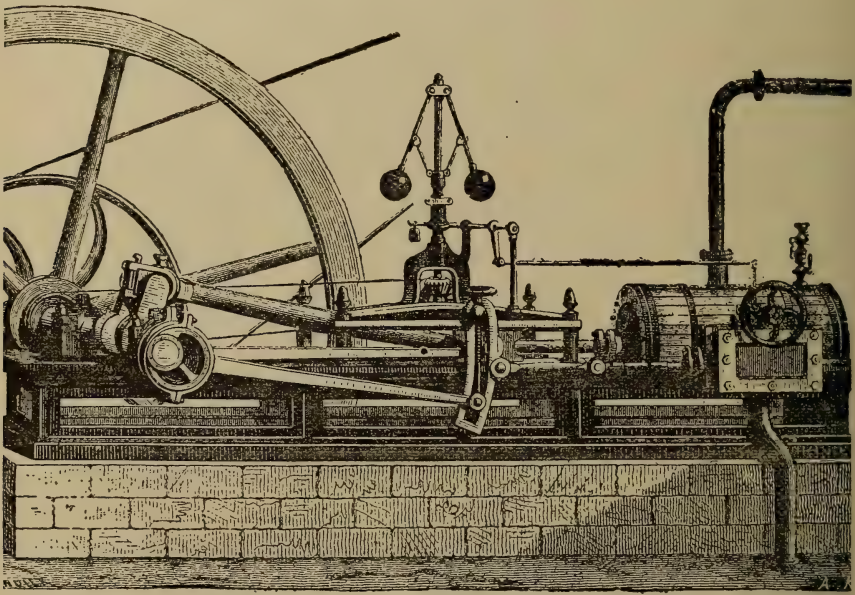

Dampmaskin.

Hvem skulde alligevel for nogle hundrede aar siden kunnet drömme om, at vandgassen eller dampen fra en rygende kjedel skulde være andet end en unyttig rög, eller, mere videnskabligt betragtet, en fordunstning af vand, der slutteligen stiger op i lette dampe og danner taage. Men hvilken forbausende kraft er ikke dampen eller rettere sagt vandgasen bleven i vore dage, da det er den, der driver næsten alle menneskets mekaniske indretninger!

Med dampens indförelse er en ny epoke indtraadt i den menneskelige udviklings og industris historie. Thi hvad der för maatte udrettes med haandkraft og under utrolige anstrængelser, forrettes nu paa den letteste og bekvemmeste maade med dampmaskiner. Menneskettalentet har ogsaa med rastlös iver arbeidet paa at gjöre dampmaskinen anvendbar paa alle hold. Og man maa forbauses over de opfindelser paa maskinvæsenets og mekanikens omraade, som er bleven gjorte,

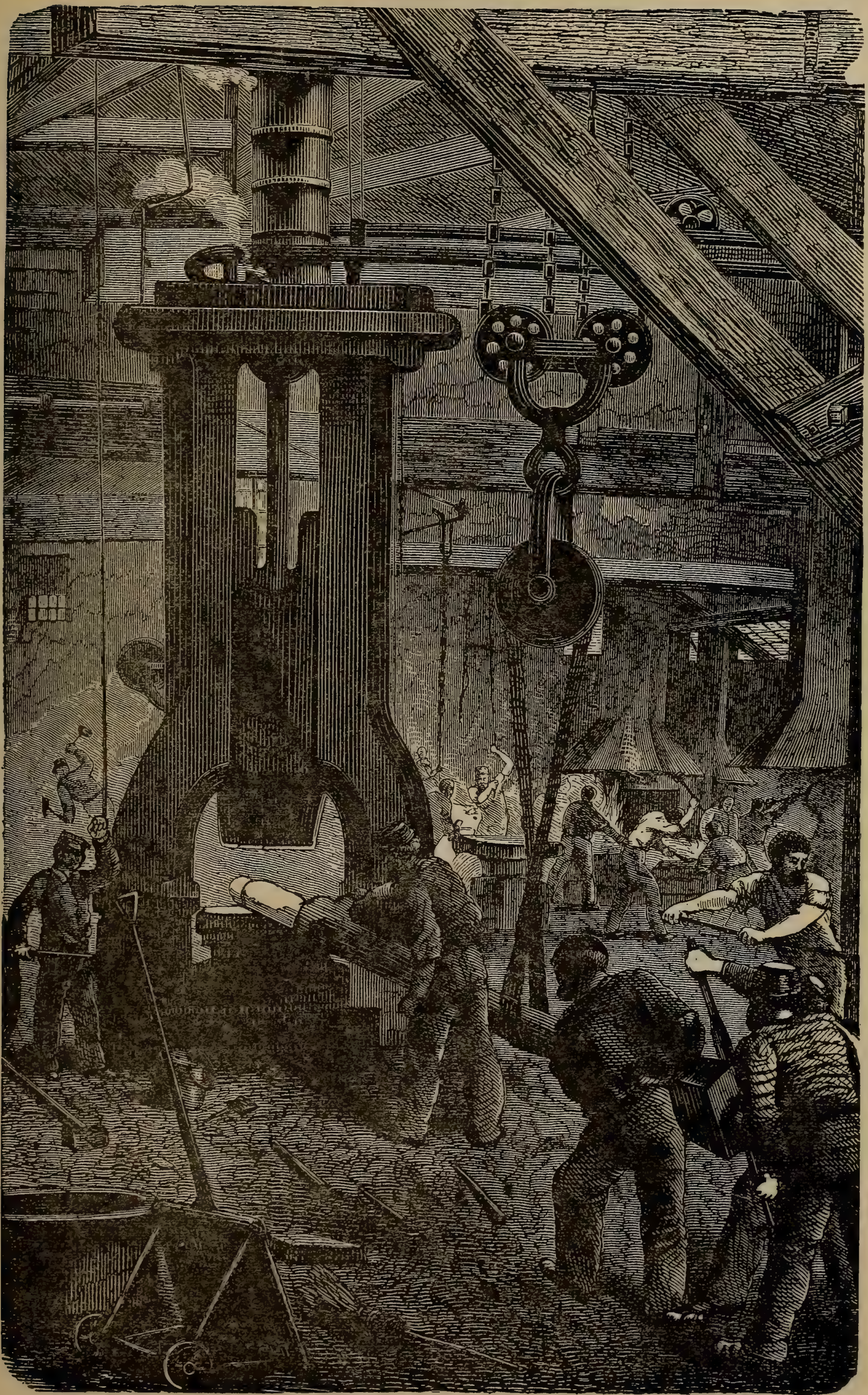

Damphammer.

saa man blot herfor maa anse begavelsen og opfindelsesevnen for uudtömmelige dannelsesmidler

Dampkraften skal först være anvendt ved pumpeværk omkring 1700 aartallet. Den förste mere fuldstændige dampmaskine forfærdigedes af englænderen Watt aar 1763, hvorefter den kom mere og mere i brug, og opfindelsen af den ene maskine efter den anden har fortsat indtil nuværende tid.*) Men ikke blot paa industriens og fabrikernes omraade, men ogsaa som et kommunikationsmiddel er dampen af verdensbetydning og sammenbinder daglig mere og mere lande, verdensdele og de fra hinanden afsondrede nationer ved dampskibe og jernbaner.

Man paastaar, at en franskmand opofrede sin tid og sit talent paa at opfinde kunsten at anvende damp til fremdrivelse af fartöier,og da han tid efter anden meddelte det franske videnskabsakademi de heldige resultater af sit arbeide, blev han erklæret for gal og sendt til en sindsygeanstalt, hvor han tilbragte resten af sit liv.

Hver ny sandhed og enhver forbausende opfindelse, som har fremtraadt i verden, har fristet samme skjæbne,og deres förste forkyndere har faaet böde med tabet af liv eller frihed. Og paa samme maade berettes det, at en kunstner under den romerske keisertid paaviste, at han havde opfundet at gjöre glas ligesaa böieligt og anvendbart som sölv, men at han for dene opfindelse fik smage bödelöxen.

En hævnende nemesis rammede Napoleon, til hvem Fulton tilböd sin opfindelse at benytte dampkraften, men som afslog hans tilbud. Napoleon mödte nemlig det förste dampskib ved overfarten til St. Helena, og da han saa dette, erkjendte han, at det var dampens magt, som han manglede forat blive en uovervunden verdensbehersker. Men han faldt ogsaa han, og al blodig storhed falder paa samme maade. Hvad han mödte med haanlatter og erklærede for galskab, havde dog paa andre steder fundet sine mere heldige bearbeidere. Thi efter flere gjentagne forsög opnaaede amerikaneren Robert Fulton at faa sin ide

*) Man arbeidede især længe paa at opfinde en maskine til udpumpning af vand fra de engelske stenkulsgruber. Denis Papin fra Blois (f. 1647) arbeidede hele sit liv paa opfindelsen af saadanne maskiner, uden at have fuldstændigt held med sig, og döde i armod. Thomas Cowerby, först grubearbeider og siden sökaptein, opfandt en maskine til at pumpe vandet ud af gruberne. Laassmeden Thomas Newcomen og glasmesteren Johan Cawley i Dortmouth forbedrede denne, eller rettere opfandt en efter Papins ideer konstrueret maskine, med damppande, cylinder og piston, en dampmaskine, der arbeidede ved hjælp af luftens tryk. Forbedringer af denne maskine foranledigede James Watt (da fysisk instrumentmager i Glascow, siden fabrikant i Birmingham) til opfindelsen af dampmaskinen i dens nuværende skikkelse. Watt levede til 1819 og vandt ære og rigdom, ligesom han havde den glæde at se hele Europa tillegne sig hans opfindelse.

Maguijernbanebroen.

virkeliggjort, og gjennem ham kom verdens förste dampbaad aar 1807 paa Hudsonfloden i Nordamerika.*)

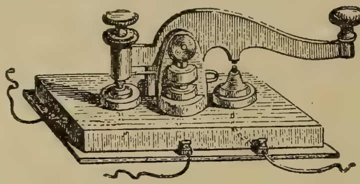

1

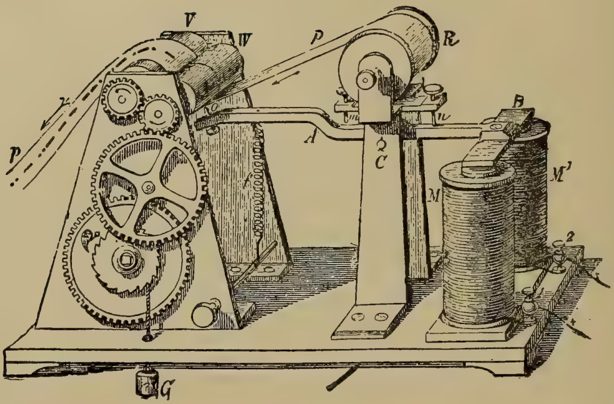

2

Morseske apparater.

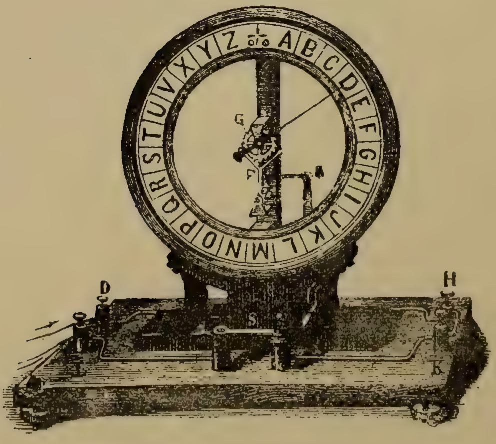

Wheatstones system. (s. k. visertelegraf.)

*) Dampbaaden hed Clermont og gjorde den förste pröveseilads fra New York til Albany den 4de september, 1807, kl ½7 f. m. under en mængde tilskueres forbauselse og spændte opmærksomhed.

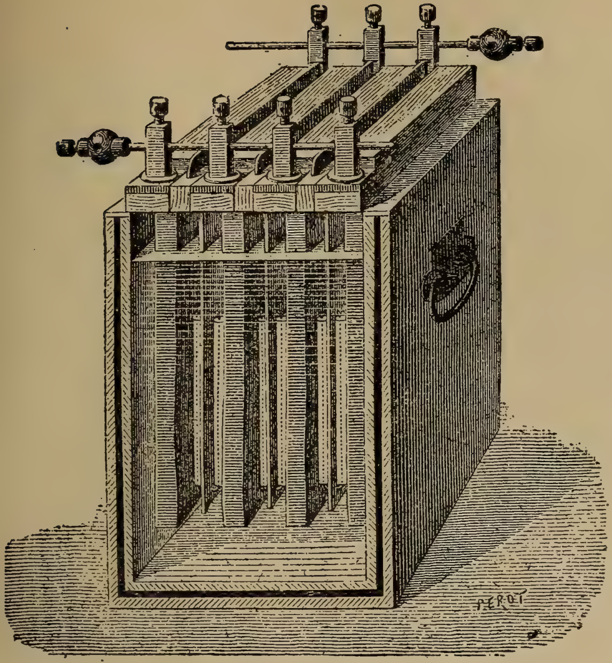

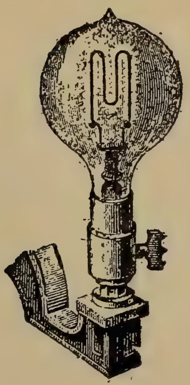

Accumulator.

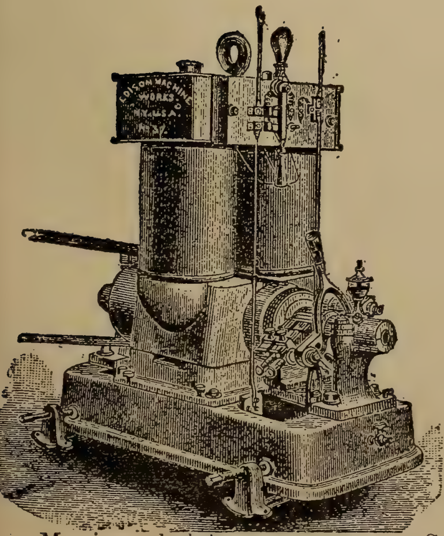

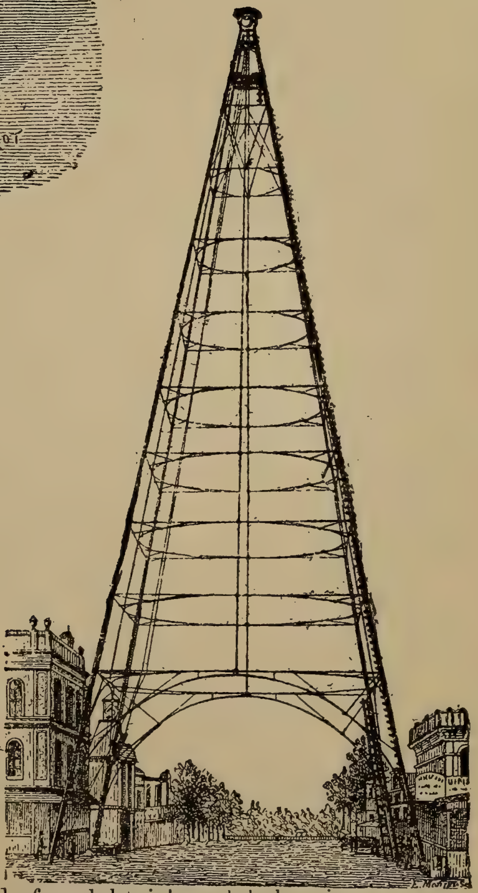

Maxims glödelampe.
Edisons nye dynamomaskine.

Stilads for elektrisk gadebelysning
(Opstillet i San Jose i Californien.)

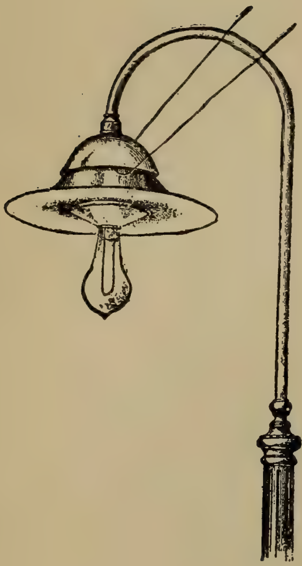

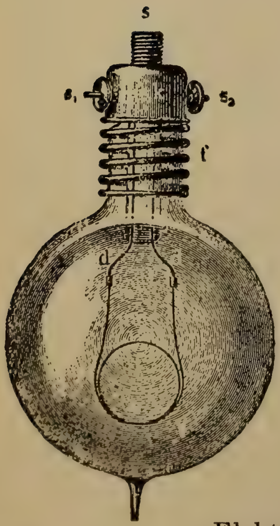

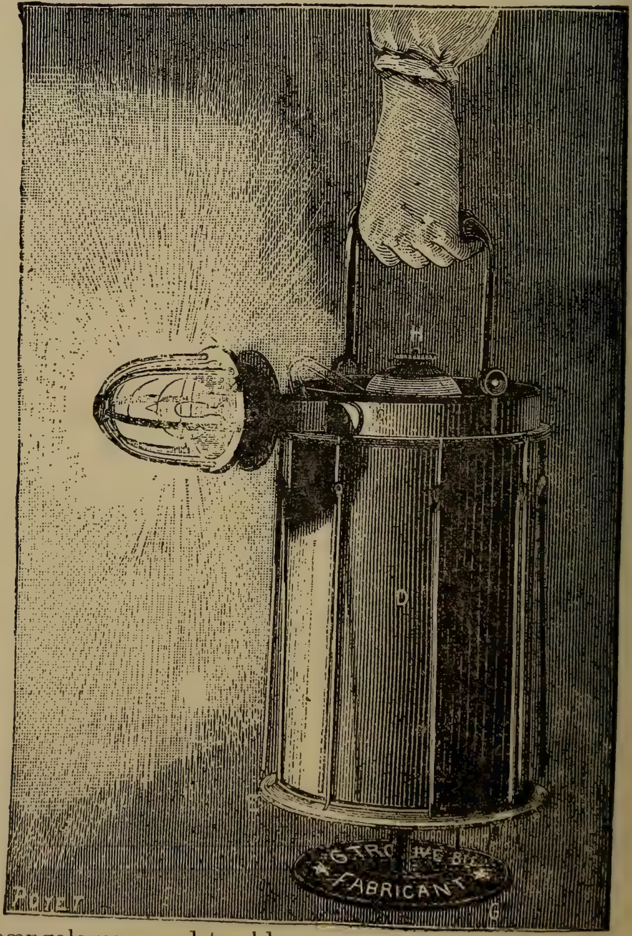

Elektrisk hængelampe med tre blus.
Edisons glödelampe (s. k. municipallampe), fastsat ved en vanlig lygtestolpe.
Flytbar glödelampe. Swans glödelampe.

Der medgik dog flere aar, för denne storartede opfindelse blev verdensbekjendt og indfört i den europæiske civilisation. Thi det förste dampfartöi i Europa byggedes i England 1812, og det förste i Sverige byggedes af Samuel Owen 1819, hvoraf man kan se hvilke kjæmpeskridt denne opfindelse har taget i de senere tider, da alle have og floder vrimler af dampfartöier med hjul eller propeller.

Endnu senere er opdagelsen af dampens anvendelse til landbefordring og opfindelsen af jernbanerne, gjennem hvilke ogsaa kronen er sat paa værket og det store problem löst at udvikle verdens befordringsmidler saaledes, at man med fuglens hastighed kan kcmme fra sted til sted, og fra det ene land til det andet.

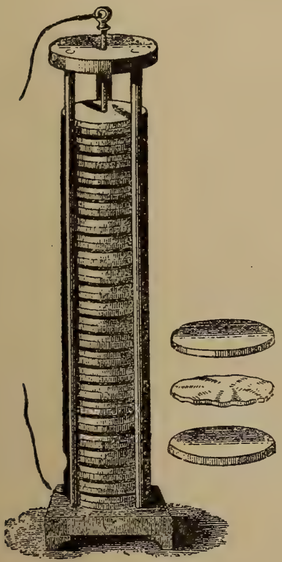

Voltas stabel.

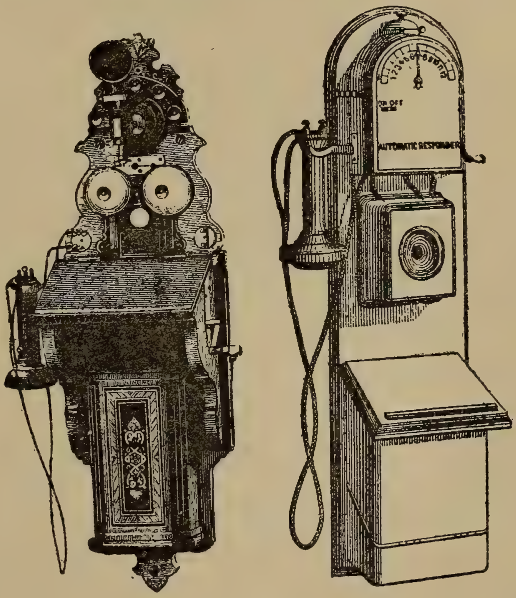

Telefoner.

Sporveie af træ benyttedes ved de tyske gruber allerede omkring 1600 aartallet, og ved Newcastle i England fandtes en hestebane af jern aar 1767. Allerede aar 1807 experimenterede Evans i Philadelphia med dampens anvendelse paa almindelige veie, men resultaterne var ikke saa heldige, som han havde ventet sig. Den förste jernbane, paa hvilken vogne dreves af lokomotiv, var Stockton-Darlington banen i England, færdig aar 1825, hvor Stephenson var den förste, der benyttede dampvognen. Dernæst kom Liverpool-Manchester-banen, octrojeret 1826, og færdig 1830. Den förste jernbane i Nordamerika var Quincy-banen i Massachusets, som blev færdig 1827. Og 30 aar efter dampvognens opfindelse fik vi den förste jernbane i vort eget fædre-

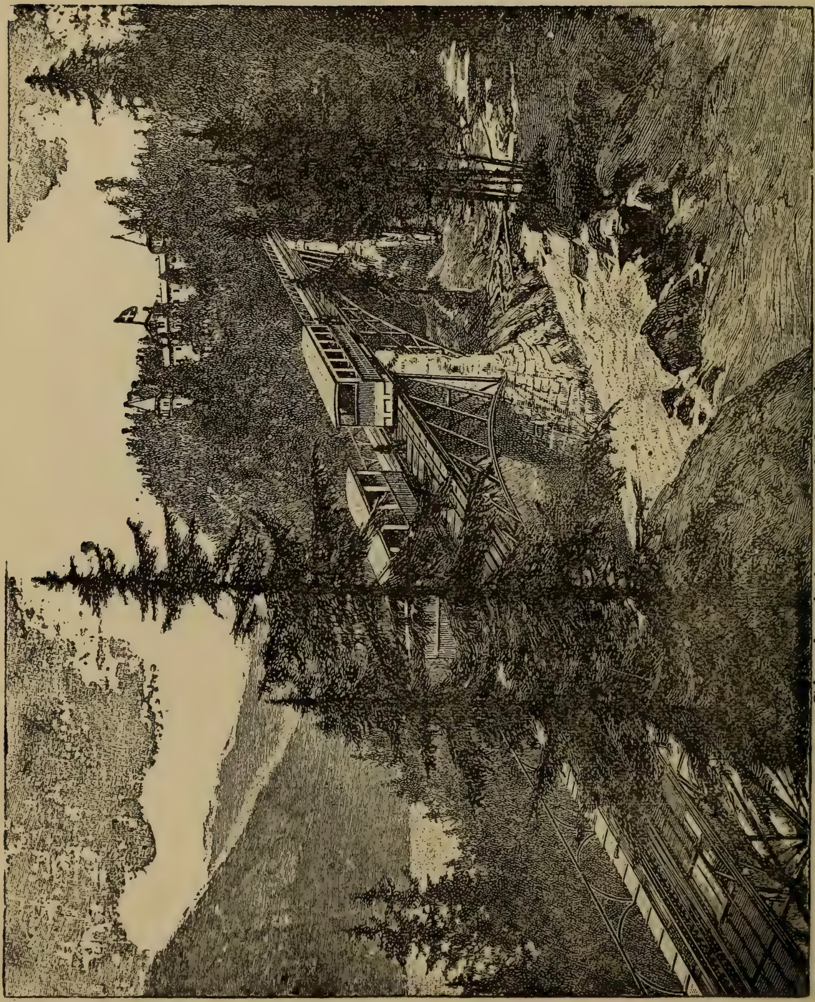

Giessbach-banen, Schweiz.

land.*) Jernbanearbeidet er nu saa langt fremskredet, at behovet af det slags kommunikationsmidler for de fleste civiliserede landes vedkommende kan ansees som tilfredstillet. Ja, i vore hjemland, har man efter manges mening bygget for mange jernbaner i forhold til landenes produktionsevne. Adskilte steder forenes, steder kommer hinanden nærmere, folk beröres med folk, og der bliver en trafik, en vareudvexling, en befragtning og en reisen, der om det var bleven forudsagt for hundrede aar siden, skulde være betragtet som et af de mest uopnaaelige verdensidealer.

Men en anden, aldeles usynlig og for almenheden i det hele ubekjendt kraft har frembragt ikke mindre forbausende ting i det almene liv, end dampen, og denne kraft virker paa en mere ukjendt og beundringsværdig maade end vandgasen. Vi mener nemlig elektriciteten, som vor tid har formaaet at bringe til praktisk anvendelighed. Visselig er tordenen en höist voldsom og heftig naturkraft, naar elektriciteten dannes og slippes lös i skyerne, hvilken foreteelse ogsaa i smaat kan fremstilles med den elektriske maskine; men nogen praktisk brug af denne elektricitet havde man ikke forstaaet at gjöre, idet den kun betragtedes som en forunderlig foreteelse eller i det höiste anvendtes til medicinske experimenter.

Det var först efter opdagelsen af den elektriske ström og dens indvirkning paa jern, at man fik en virkelig praktisk anvendelse for elektriciteten. Om en kobbertraad dreies rundt en jernstang og en elektrisk ström ledes derigjennem, bliver jernstangen magnetisk. Denne opdagelse gjordes af den danske professor Örsted aar 1820.

Grunden til den elektriske telegraf var herved lagt, men det praktiske resultat blev amerikanernes eiendom, thi den förste elektriske telegraf anlagdes i Nordamerika.**) Afstanden gjör her lidet eller intet til sagen, thi den galvaniske ström iler paa telegraftraaden frem med lynets fart og lader sig ikke opholde underveis, hvorfor meddelelser mellem stationerne blot er et öiebliks værk, selv om disse ligger tusinder af mile fjernede fra hinanden.

Gjennem den elektriske ströms kraft sætter man ved en trykning paa en simpel indretning en anden mekanisme næsten samtidig i be-

*) Eidsvoldsbanen paabegyndtes 1855 og var færdig 1857.

**) Först i det smaa af Gauss og Weber ved Göttingen 1833. Morses alment antagne apparat kom i brug i Amerika 1837. Professor Samuel Morse i New York udtænkte nemlig planen til sin telegraf paa en hjemreise fra Paris 1832. Hans förste forsög paa 20 km. afstand foretoges 2 september 1837, men længere telegrafledninger i Amerika kom först istand efter nyaaret 1844. Samtidig eller 1838 indrettede den engelske fysiker Wheatstone en telegraf, konstrueret med visere, paa et stykke af jernbanen mellem London og Liverpool. Den 14 juni, 1853, aabnedes den förste telegraflinje i Sverige mellem Upsala og Stockholm og noget senere i Norge.

vægelse paa hvilken station, man behager, og den morseske mekanisme er saaledes indrettet, at den paa en papirrimse kan indtrykke de punkter og streger, der danner det telegrafiske alfabet. Paa denne maade kan man fra station til station skrive til hinanden, hvad man behager, saasnart man har lært det telegrafiske tegnsprog.*)

Gjennem denne opfindelse har man ogsaa erholdt et tankernes og ordenes foreningsbaand, ei blot mellem nærliggende steder og lande, men med hele jorden, efterhaanden som man har faaet tid til at udvide og forgrene telegrafanlæggene. Ved guttaperkaens hjælp kan man lægge telegraftraade baade over sunde og oceaner. De nedsænkes i dybet i et grovt guttaperkarör næsten i form af et kabeltaug.

Men ogsaa til andre praktiske brug har man fundet, at elektriciteten kan anvendes, og blandt disse er den saakaldte galvanoplastik.**) Thi om man fra et galvanisk batteri lægger en zink eller kobbertraad ned i en vædske, i hvilken guld eller sölv findes oplöst, og i samme vædske hænger ved kobbertraaden en gjenstand af blankt metal, saa udskiller guldet sig fra vædsken og afsætter sig paa det blanke metallegeme, som derved forgyldes eller forsölves ved den elektriske ströms indvirkning.

Og har man oplöst kobber f. ex. kobbervitriol i vædske og anbringer en form ved kobbertraaden, saa afsætter kobberet sig i samme form, hvorved man sættes istand til at lave billeder af hvadsomhelst, hvilket ogsaa bevises af de mange luxusartikler af forgyldt metal, der forekommer i verdenshandelen som produkter af galvanoplastiken.

Uberegnelige ting kan endnu udföres gjennem elektriciteten; man har i de senere aar gjort stor anvendelse af den til belysning, ligesom den anvendes som drivkraft i en saadan grad, at den maaske med tiden vil gjöre dampen overflödig. Hvad enden vil blive kan ingen forudsige.

Naar man nu til alle de store ting som man allerede formaar at foretage ved hjælp af dampen og elektromagnetismen, ogsaa lægger daguerrotypien og fotografien, eller kunsten at ved hjælp af sollyset

---

*) Den Wheatstonske telegraf med en skive som en urskive, forsynet med bogstaver og en löbende viser forat stave isammen af alfabetet benyttes meget ved vore jernbanestationer. Den morseske telegrafmaskine har den fordel, at den skriver, hvad der telegraferes.

*) Galvanismen eller kunsten af frembringe elektricitet ved omvexlende zink og kobberplader opdagedes aar 1789 af professor Luigi Galvani i Bologne og selve stabelen opfandtes og forbedredes af professor Alexander Volta i Pavia. Opfinderen af den galvaniske forgyldning eller galvanoplastiken var egentlig en engelske fysiker, Thomas Spencer 1837. Samme aar gjordes lignende forsög i Rusland af Jacobi.

Lynaflederen opfandtes af den berömte amerikaner Benjamin Franklin, en af verdens störste begavelser, der begyndte sin bane som bogtrykkerlærling.

gjengive landskaber og enkelte gjenstande, saa staar man foran mennesketalentets opdagelser og opfindelser og betragter alle som verdens underværker.*)

*) Daguerrotypien og kunsten ved sollysets indvirkning at tage billeder har i de senere aar faaet en större udvikling gjennem fotografien, ved hvis hjælp saadanne tegninger kan aftages paa glas, voxdug, papir m. m. i et öieblik. Det er umuligt at forudsige, hvor langt denne kunst vil udvikle sig.

Den svenske kemiker Scheele bekjendtgjorde allerede 1777 sine forsög med sollysets indvirkning paa klorsölv, der bliver sort deraf, noget der forresten delsvis var bekjendt for de gamle alkymister. Men endog hans pröve med klorforsölvet papir blev blot betragtet som en mærkværdig foreteelse. Opfindelsen af fotografien eller daguerrotypien tilkommer egentlig en fransk tekniker, Joseph Nicephore Niepce, som allerede 1813—1814 experimenterede dermed. Han forbandt sig sluttelig med maleren Louis Daguerre i Paris, der forbedrede opfindelsen. Denne bekjendtgjordes först af Arago i det franske videnskabsakademi den 7de januar 1839. I begyndelsen tog man billederne paa en med sölv overtrukket kobberplade, der vel rengjort havde været udsat for joddampe i almindelig temperatur. Denne plade indsattes i en dertil indrettet camerra obscura, i hvis focus billedet tages paa pladsen gjennem sollysets indvirkning. Derpaa skulde pladen udsættes for damp af svagt opvarmet kviksölv, hvorved billedet först blev synligt, og siden nedföres i en oplösning af svovelsur natron forat fæste billedet. Denne mærkværdige kunst er bleven betydeig forbedret derved, at billeder nu kan tages paa alle mörke blanke flader, voxdug, paa den blanke side af sortmalet glas o s. v. Vitropien eller kunsten paa glasplader at tage negative billeder (d. v. s. med skygge i lysets sted og omvendt), er især udarbeidet af en fransk officer, Niepce de St. Victor, opfinderens brodersön. En klar glasskive overgydes med collodium (i ether oplöst bomuldskrudt) tilsat med jodsölv og dyppes, för den bliver tör, i en oplösning af saltpetersyret sölvoxyd, til den bliver noget blaagtig, hvorefter den er færdig for apparatet. Billederne fremkaldes ved pyrogallussyre og fæstes ved en oplösning af saltpeter syret natron. Sættes dette glas i vinduet med et papir, der er gjennemtrængt med klorsölv, bag sig, saa bliver gjenstandens rette billede ligesom aftrykt paa papiret. Glasset kan benyttes til paa denne maade at aftrykke eller kopiere saa mange billeder det skal være, om det end naturligen gaar noget langsomt. Man har ogsaa opdaget, at lyset, forsaavidt virkningerne angaar, kan opbevares længere tid, og at man kan magasinere lyset. Om f. ex. et stykke hvidt papir udsættes en tid for sollyset og siden nedlægges i en blikcylinder eller et andet tæt kar, der lukkes vel til og siden forvares saa længe som helst, og om man siden tager et til fotografering prepareret papir, aabner blikcylinderen og hurtigt holder dette preparerede papir over aabningen, saa farves det öieblikkelig af det lys, der findes i det hvide papir i cylinderen. Dette og meget andet har gjort, at man gjennem fortsatte forsög og observationer har fundet nye og för ukjendte egenskaber hos sollyset, og meget staar endnu tilbage at udforske. De forskjelligt farvede straaler virker ogsaa forskjelligt, den gule svagest og den gredeline eller violette stærkest paa papiret.

Af de mærkværdige opfindelser som paa elektricitetens omraade er gjort siden sidste oplag af denne bog udkom, maa först nævnes telefonen. Telefonens hensigt er at overföre lyd paa lange afstande, og dette problem er nu saa vel löst, at man kan före samtaler for exempel mellem New York og Chicago. De förste forsög i denne retning gjordes i 60 aarene; dog mislykkedes disse næsten fuldstændig, og det var först i aarene mellem 1874 og 76 at den nu brugelige telefon opfandtes. Den egentlige opfinder er amerikaneren Bell, uagtet samtidig med ham en anden amerikaner Gray gjorde en opfindelse med samme formaal, men dette apparat var Bells underlegent og ikke grundlagt paa samme princip. Siden er telefonen stadig bleven forbedret, især efter opfindelsen af mikrofonen, der har den egenskab, at den forstærker meget svage lyd, og med hvilken telefonen er sat i forbindelse. Telefonen er paa samme tid en af de mest praktiske og mest vidunderlige opfindelser. Den har allerede faaet en kolossal anvendelse. Alle större byer er forsynede med udstrakte telefonnet, ved hvis hjælp samtaler föres fra den ene ende af byen til den anden og saaledes meget arbeide og besvær spares. For dem, som aldrig har seet et saadant apparat er det ufatteligt, at man kan gjöre sig hört paa saa store afstande, og vidunderligt er det unægtelig i den lille lur, som man trykker mod öret at höre tydelige ord, ja tydelig gjenkjende en bekjendt stemme.

Tvende problemer paa elektricitetens omraade venter paa en endelig fuldt tilfredstillende lösning; det er kraftoverförelse ved elektricitet og magasinering af kraft. Man vil med elektricitet f. ex. tilgodegjöre sig den kraft, der ligger ubenyttet i et stort vandfald, i en langt derfra liggende by eller fabrik. Man har gjort forsög i denne retning med en afstand af 60 km. mellem det sted, hvor kraften fostres og der den skal bruges, men derunder er en betydelig del gaaet tabt paa veien. For Norge, som eier saa mange ubenyttede og afsides liggende vandfald, skulde en tilfredsstillende lösning af dette problem indeholde en ikke ubetydelig tilvæxt i nationalformuen. Man har lykkedes at opsamle og bevare elektrisk kraft i kasser. Disse kasser, s. k. accumulatorer, kan föres lange veie og kraften anvendes til belysning, til at drive mindre maskiner m. m. Dog er de accumulatorer, der nu findes konstruerede, mindre tilfredsstillende, idet de tager temmelig stor plads. En stor betydning vil disse apparater sikkert faa i fremtiden.

Varme kilder ved Yellowstone Park.

Benjamin Franklin opfinder lynaflederen.

XXIV.

INDUSTRIEN OG KAPITALEN.

De fleste opfindelser paa mekanikens og industriens omraade er, som för antydet, ikke gjorte af videnskabsmænd, men derimod af arbeidere og mindre bekjendte personer, eller ogsaa er de frugterne af et slumpetræf, der har bragt en til at tænke paa et resultat, som man aldrig havde ventet. Og ikke sjelden er det hændt, at den förste opfinder har maattet træde i skyggen og forblive fattig, ubemærket og ubekjendt for samtiden, medens en anden med djærvhed og beregning har tilegnet sig opfindelsen forat udnytte den til fordel for sig selv.

Man maa alligevel bemærke, at alle opfindelser til en vis grad er resultater af sin tids kundskab og videnskabelige standpunkt, og at vid-

enskaben og forskningen yderligere har forbedret og fuldkommengjort opfindelserne. Uden de fremskridt, som fysiken og mekaniken har gjort i vore dage, vilde visselig vor tids forbausende opfindelser og opdagelser være udeblevne, medens de nu har slaaet den mindre civiliserede verden med forbauselse og beundring og i en tidligere tid sikkerlig vilde stemplet opfinderne som troldkarle, der udsattes for baal og lænker paa grund af fanatismens uvidenhed.

Vi har allerede omtalt, hvorledes vor tid har forstaaet at anvende de elektromagnetiske kræfter, hvilke för—efter opfindelsen af elektricitetmaskiner og Voltas stabel—kun var kjendte som interessante fenomener. Lynaflederen, der opfandtes af den bekjendte amerikanske fribedsven, Benjamin Franklin, og ved hvilken man sættes istand til at beskytte hus og hjem mod lynets voldsomhed, var det eneste, man för kjendte af kunsten at lede den elektriske kraft.

Den elektriske telegraf og galvanoplastikens anvendelse er allerede verdensbekjendt, og hele den civiliserede verden har tilegnet sig disse forbausende opfindelser.

Ogsaa fotografien synes at have en stor fremtid for sig, uagtet den allerede i sin nærværende skikkelse er til stor nytte ved gjengivelse af landskaber, folkeracer, planter og dyr, til og med i forstörret udgave for hurtigt og bekvemt at faa dem saa naturtro som muligt. I den aller sidste tid har man drevet det til ved hjælp af sollyset at kunne gjengive personer og ting i deres naturlige farver, et resultat, der er naaet efter mange aars forsög og anstrængende arbeide.

Stentrykkerikunsten og litografien, eller kunsten paa sten, et slags mergelskiffer, at kunne tegne og gravere for deraf at tage de fineste aftryk er ogsaa en af vort aarhundredes interessanteste opfindelser, gjort, som det berettes, tilfældigvis af Aloys Senefelder.*) Den i slutningen af middelalderen opfundne og forbedrede kunst at kunne gravere i staal eller kobberplader er derved bleven betydelig fortrængt, ligesom det er almindelig bekjendt, til hvilken höide man i vore dage har drevet træsnitkunsten eller xylografien, ved hvilken vore böger kan illustreres med de fineste træsnit.**)

Ikke mindre forbausende for sin tid var opfindelsen af luftpumpen, der skyldes en borgermester i Magdeburg, Otto v. Guerike, omkring aar 1650. Det maa forbause enhver at se, hvorledes to mod hverandre sammensatte skaale af en 60 centimeters diameter, af hvilke luften er pumpet ud, trykkes saa haardt mod hinanden af den ydre luft, at 24 heste ei kan faa dem fra hinanden. Det var netop de mange experi-

---

*) Födt i Prag 1771, död i München 1834.

**) I de aller sidste aar har kunsten paa fotokemisk maade at gjengive tegninger i saa höi grad udviklet sig, at den sanguinske forfatter skulde forbauses. Udgiveren.

De s.k. Magdeburgske halvkugler.

menter, der foretoges med luftens tryk og sluttelig ledede til dampkraftens opfindelse.

Af stor vigtighed for fysikens udvikling og studier af jordens og klimaternes varme var opfindelsen af termometeret. Allerede Newton benyttede et slags termometer, men det var ufuldstændigt og havde linolje som gradmaaler. De nuværende termometere opfandtes af en instrumentmager i Danzig, Gabriel Fahrenheit, aar 1714. Han benyttede spiritus eller kviksölv og inddelte sit termometer i 212 grader, hvilket er vandets kogepunkt, medens frysepunktet er ved 32 grader.

Réaumurs termometer af aar 1730 har nul til frysepunkt og vandets kogepunkt ved 80 grader, medens Celsius's 100 gradede termometer, inddelt af professor Celsius i Upsala 1741, ogsaa har nul til frysepunkt og vandets kogepunkt ved 100 varmegrader.

Ligeledes opfandtes barometeret for maaling af lufttrykket og for höidemaalinger samt i det daglige liv for paa forhaand at kunne bestemme veiret. Og hvor praktisk nyttig er ikke trykpumpen bleven,

Aneroidebarometer med termometere.

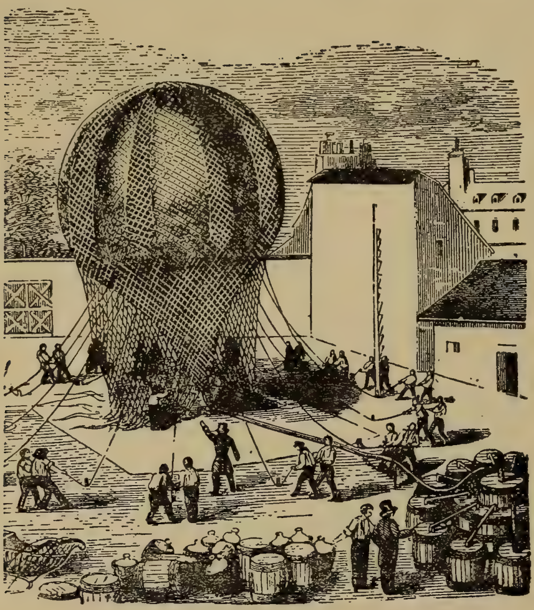

Fylding af en luftballon.

Luftballon.

især ved vandledninger i byerne, hvor man ved dens hjælp kan faa vand op i husenes överste etager.

En af de opfindelser, der ikke endnu har ledet til noget praktisk resultat af betydenhed, er luftballonen, opfunden af franskmændene brödrene Stefan og Josef Montgolfier 1782. Denne kunst at kunne seile i luften, löftet af en ballon fyldt med gas,der er 14 gange lettere end luften, vandt i begyndelsen verdens beundring og har kostet mangen dristig luftseiler livet; men paa grund af mangel paa evne til at styre den er det hele blevet ved experimenter, og ballonen er i det höieste kun nyttiggjort ved brug til rekognisering i krigstid.

Opfinderne benyttede i begyndelsen varm luft, der opvarmedes ved at brænde halm og uld, i ballonen. Professor Charles i Paris var den förste, der anvendte gas. Sebastian Lenormand i Paris er faldskjærmens opfinder. Pilatre de Rosier og markis d'Arsandes foretog den förste luftseilads 21 nov. 1783. Blanchard og Jeffries seilede over kanalen fra Dover til Calais 7 jan. 1785. En af de höieste og interessanteste luftreiser foretoges af pariserprofessorne Beot og Gay-Lussac 20 aug. 1804, da de steg op til en höide af 23,000 fod. Den hidtil höieste höide 2km. naaedes af Glaisher 1862.

Som bekjendt har dog den svenske ingeniör André opnaaet at kunne styre luftballonen ved hjælp af slæbeliner og seil, og er netop nu, da denne bog trykkes ifærd med at forsöge en luftseilads fra Spidsbergen

Overingeniör André.

Andrés luftballong.

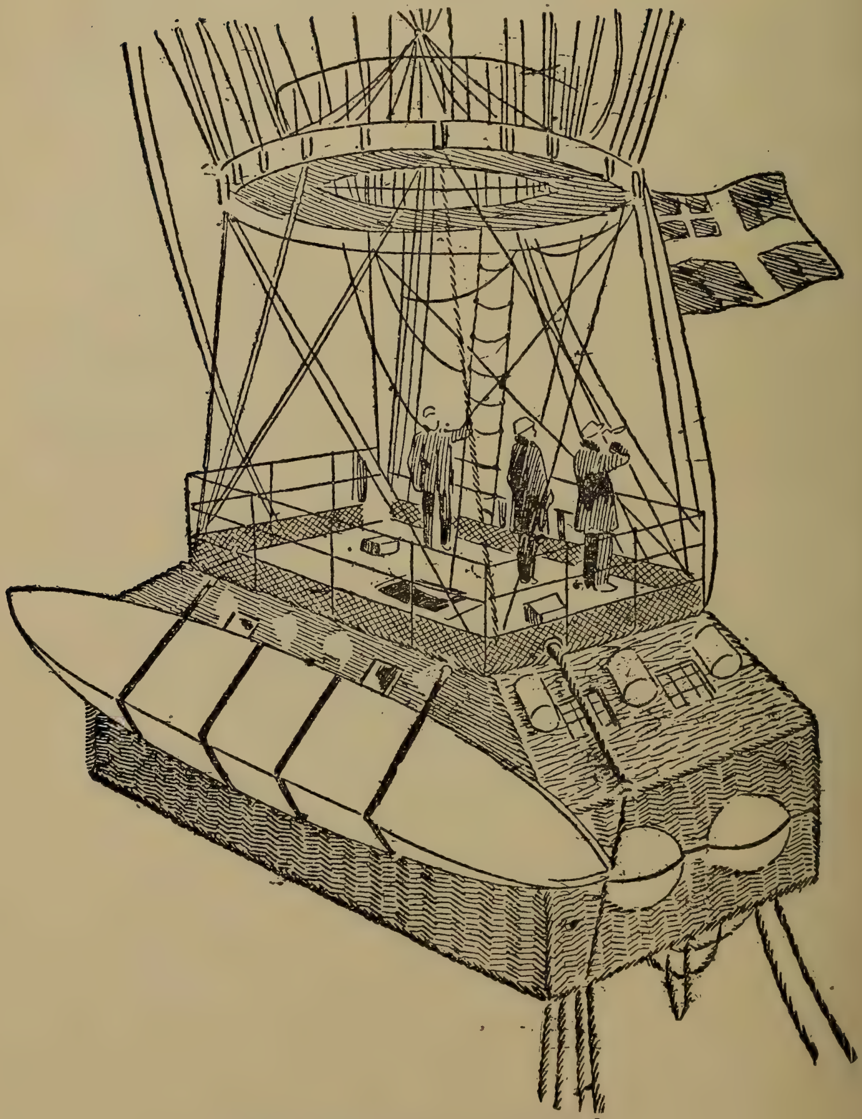

Ballonhuset med redningsbaaden.

til nordpolen. Normanden Nansen gav sig for tre aar siden ud i samme ærinde, men han agtede at lade sit fartöi, "Fram," fryse fast i isen og drive med strömmen forbi nordpolen. Han og "Fram" er nylig vendt tilbage uden at have naaet sit maal, men de opnaaede dog at komme omtrent 4 grader længere nord, end nogen tidligere nordpolsfarer.

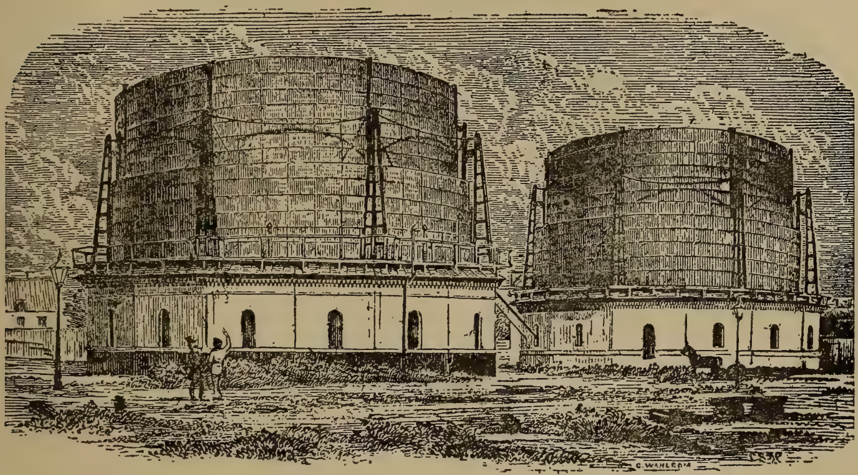

Gasbeholdere.

En af de nyere tids fortræffeligste opfindelser er unægtelig gasbelysningen eller kunsten af brændbare stoffe, hvortil man hidtil har benyttet stenkul, at kunne tilberede en brændbar og antændelig luft eller gas, der kan ledes i rör og saaledes fra et eneste tilberedelsesrum belyse en hel by eller andet tæt befolket distrikt. Gasen tilvirkes af stenkul, der ophedes i tillukkede retorter, fra hvilke gasen ledes gjennem adskillige renselsesapparater, hvorefter den trykkes ud i alle de rör, der leder til gaslamperne.

Opfindelsen tillægges dels den franske ingeniör Filip Lebon, der allerede 1786 tænkte paa anvendelsen af gas som belysningsmateriale, dels den engelske ingeniör Murdoch, der 1792 opfandt kunsten at belyse med gas og 1805 indförte den förste gasbelysning i et engelsk værksted. En tysker, F. A. Winsor, arbeidede fra 1802 i samme retning, opfandt kunsten at rense gasen, saa den ikke lugtede saa slemt, og dannede et aktieselskab, der under hans ledelse indförte gasbelysning i de engelske byer fra aar 1816. De förste gasværker i Skandinavien anlagdes i firtiaarene.

Det er dog ikke blot for bygader, butikker og beboelsesværelser at gasbelysningen har sine udmærkede fordele og skaffer en belysning, som ingen i fortiden har drömt om, men ogsaa i de store værksteder

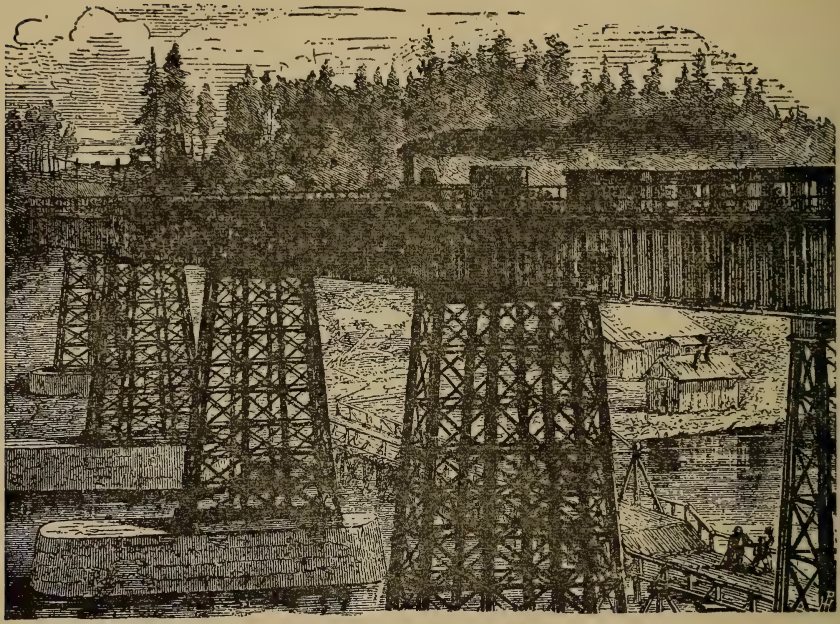

Bro over Norselven i Sverige.

og fabriker, hvor lys og lamper bespares i tusindvis, erstatter den dagslyset i vor nordiske vinters korte dage.

I det foregaaende har vi antydet, at dampkraften og dampmaskinen er de fornemste löftestænger for vor tids industri, der netop derigjennem har naaet en höide og en fuldkommenhed, som intet andet maskineri og ingen haandkraft kan afstedkomme. I England alene tilvirkes af dampmaskiner saa meget, at 30 millioner mennesker ikke skulde kunne udrette mere, om de anstrængte sig aldrig saa meget, og dog staa langt tilbage med hensyn til fabrikatets fuldkommenhed.

Alle slags fabrikater kan tilvirkes med damp, og man har opfundet maskiner til alt. Man færdes paa vandet, kjörer, spinder, væver, karder, hækler, syr, broderer, stöber lys, tilvirker papir, naale, staalpenne, stearin, fyrstikker, olje, stivelse, sæbe, sukker, cikori, svovelsyre, kemiske fabrikata og tusinder af andre ting ved hjælp af dampmaskineri.

Det er dog ikke blot fabrikerne, der er opstaaede som praktiske resultater af vore dages videnskabelige erfaringer, og som alt mere og mere forbedres under videnskabens haand, men ogsaa söfarten, haandværket, husfliden og landbruget har havt sine fordele af den menneskelige forskning og af de opfindelser, som er gjort paa fysikens, geologiens, naturhistoriens, kemiens, matematikens og astronomiens omraader. Navigationsskolerne, de tekniske skoler og landbrugssko-

lerne er ogsaa læreanstalter, indrettede for der at tage et videnskabeligt kursus tillempet efter det praktiske liv og hverdagslivets omvexlinger.

Men for industriens dyrker behöves ikke blot dannelse, kundskaber, og praxis, men hvad er endnu mere, han behöver en kapital, uden hvilken han staar i en aldeles hjælpelös forlegenhed, ud af hvilken en klar forstand, gode kundskaber, et udmærket hoved og endnu bedre vilje ei formaar at hjælpe ham, om end denne kapital ofte for en stor del kan være nominel og afhænger af kredit eller andre menneskers stötte og velvilje.

Derfor har alle store opfindelser og alle dristige og for menneskeheden nyttige foretagender opstaaet og udviklet sig i lande, hvor man har havt kapitalister med ædelt mod nok til at vove et og andet forsög, selv om dette skulle mislykkes paa grund af feil beregning. Thi opfinderne selv har somoftest været ligesaa fattige som ubemærkede, og skulde med sin kunst blevne helt og holdent ubekjendte, om de ei havde truffet mænd med penge og dygtighed, med forstand og beslutsomhed, der har villet understötte og gjöre ofre, og som ved sin kapital saaledes har frembaaret noget for sin tid og kommende slægter ædelt og nyttigt.

At samle rigdomme ved sparsomhed og vel anlagt forretningsvirksomhed kan visselig være godt og vel og har sin store betydning, men större er det at vove at opofre sin kapital for udbredelsen af en stor ide, en ny sandhed, en nyttig opfindelse, der er nyttig for menneskeheden, selv om den udlagte kapital blot betaler sin rente i kommende slægters velsignelser.

Dette er pengenes skjönneste og mest ideelle maal ved siden af den hjælpsomhed, som kapitalisten og den heldigere stillede, for sin overflods skyld, skylder sine trængende medbrödre, forat forskjönne deres liv og lette fattigdommens byrde. Men det kan ikke nægtes, at mange ideer, sandheder og opfindelser helt og holdent begraves paa grund af kapitalisternes mangel paa opmuntring, mecenatsands og æresfölelse, ligesom paa den anden side den största nöd og den ynkeligste fattigdom bor væg i væg med luxus, overflod og de vildeste udsvævelser.

Kapitalen spiller i vore dage en langt större rolle end i fortidens historie ogsaa som fölge af en umaadelig spekulationslyst og den rörelse, omsætning og de stadig fornyede udvidelser inden den industrielle og merkantile verden, som gjör vor tid saa fremragende i materiel henseende. Alligevel maa man ikke tro, at dette beror paa, at saa meget ofres for menneskehedens bedste, da det tværtimod kun er beregnet paa egen fordel, egen vinding og egen rigdom, og frugten af en higen efter at kunne stige op og lyse i rigdommens glands og med pengenes glorie om sine slappe ansigtstræk.

Der fordres visselig ofte et större end almindeligt spekulationstalent

for hurtigt at kunne komme frem paa den store forretningsbane, men ligesaa ofte skabes millionærer af tilfældet, lykken og gunstige konjunkturer. Paa samme maade kan selv de nöiagtigste beregninger slaa feil, mange store foretagender styrtes overende og mangen rig mand bringes til tiggerstaven under kritiske omstændigheder. Men uden kapital, laant eller egen, vinder ingen adgang til verdens herlighed. Den tomhændte er med alle sine gode egenskaber forövrigt at betragte som en menneskehedens forlorne sön, skabt til at ofres til den almindelige fornedrelse.

Man har sagt, at penge kan gjöres til en blot og bar ide; men dette gjælder dog blot paa den betingelse, at valutaen altid er ved haanden forat kunne forvandle ideen til den paatagelige virkelighed. Papir penge, vexler og obligationer er visselig et slags ideer, som har sin værdi, saa længe de besidder tillid. Men denne tillid hviler dog sluttelig paa en valuta, enten i klingende mynt eller i andre værdigjenstande, saa som huse, bygninger, landeiendom m. m.

Der gives personer, der handler med penge, betragtede som ideer, uden at have mynten ved haanden uden i sine böger og talrækker. Men deres penge findes dog i andres hænder og gaar der med rente, indtil de för eller senere kan vende tilbage til eieren. Hvad bankören er i pengeverdenen er kjöbmanden og fabrikanten paa handelens og industriens omraade. De har i sine lagere en kapital, der daglig maa omsættes for desto snarere at gjöres frugtbringende.

At det materielle stræv, forretningslivet og den industrielle virksomhed har sine store fordele og bringer menneskeheden fremad, maa ikke lades ude af betragtning. Man udvexler sine varer med hverandre, hvilket ofte er det samme som at udvexle ideer; man opmuntres til nye foretagender, söger sig nye udveie og foretager umaadelige forbedringer. Verdensmarkederne gjöres tilgjængelige for alle, og alle de uendelige behov og den forskjellige smag kan tilfredsstilles, paa samme tid som arbeidsfortjeneste tilbydes enhver, der har lyst til at deltage i verdenstummelen.

Men paa den anden side tiltager vore behov og de menneskelige lyster næsten i det uendelige, paa samme tid som verdensmarkedet ved siden af de mere solide varer oversvömmes af glitterværk og luxusartikler. Under et stærkt og brilliant ydre skjuler sig ofte elendigt fabrikarbeide. Og paa samme tid, som man opnaar större komfort, foröges de daglige udgifter, saa at midlerne ofte ikke strækker til. Spekulationslysten udarter da let til svindel, og mange, der under andre forholde skulde levet som hæderlige mænd, ender som bedragere.

Man gjör sig fuldstændig afhængig af pengene, ligesom man i mange lande er afhængig af fabrikerne. Tusinder af mennesker födes, voxer op, lever og dör med maskinen som sin skydsengel. De tilbringer saa

at sige tiden fra vuggen til graven som arbiedstrælle i verkstederne. Dog vi kan ikke tro, at deres herrer eller verdensmanden i almindelighed tilbringer et lykkeligere og behageligere liv, end de maaske pengelöse, men gjæstfrie dannede menneskekjærlige og frie borgerfamilier, der uden saa store behov og uden fordringer har bosat sig under et lavere tag og der deler med sine kjære baade sorg og glæde og fölgelig ogsaa alle skjönne timer af livets glæder.

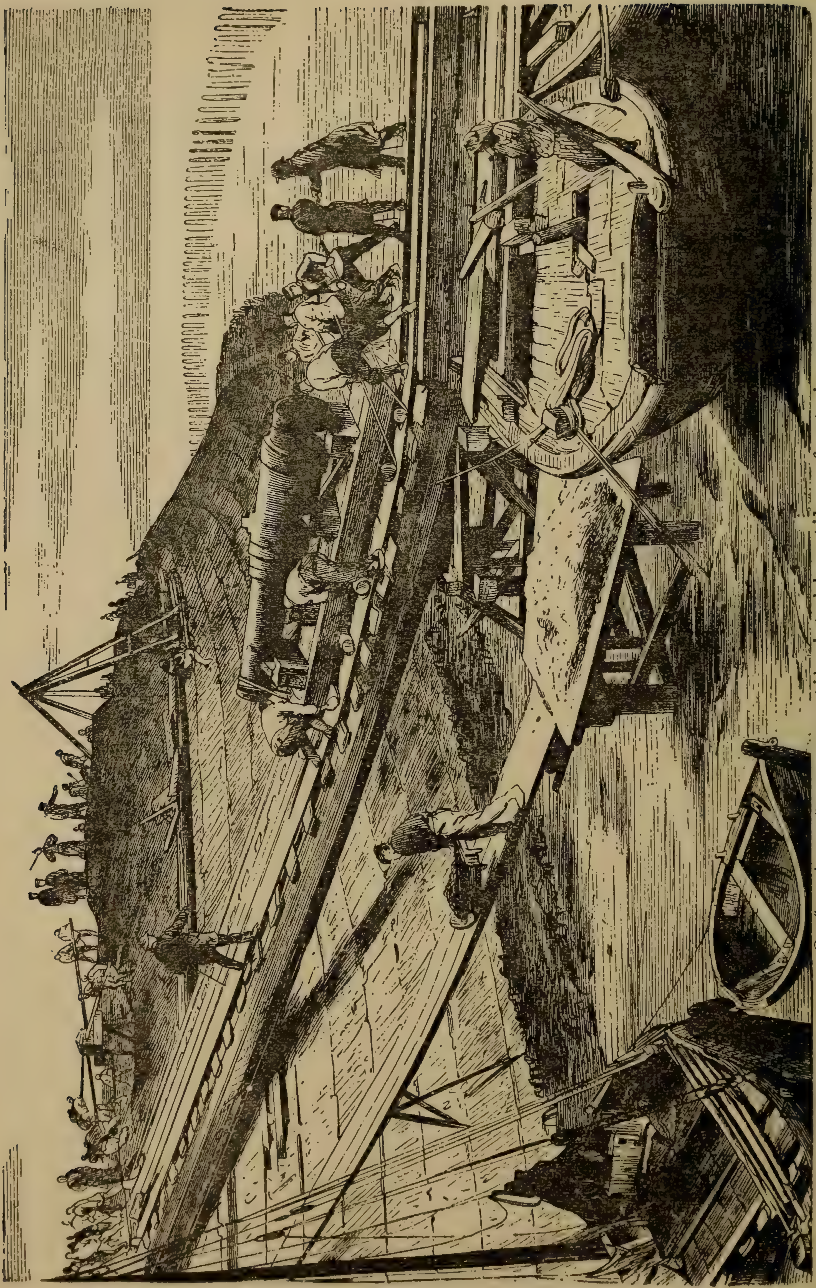

Opförelse af tunge artileristykker til en fæstning.

XXV.

FRIHEDEN OG SELSKABSLIVET.

Hos ethvert menneske, höi eller lav, rig eller fattig, findes en vis selvstændighedsfölelse, en trang til at være uafhængig, være fri og efter eget godttykke at kunne handle og leve efter sin forstand og sin overbevisning, at faa fölge sin natur og sine medfödte bedre tilböieligheder og sjælsgaver, uden derved at staa i veien for eller fornærme andre mennesker.

Om de civiliserede folkeslag fra begyndelsen havde havt dette maal stedse for öie og besiddet kraft og styrke nok til at holde paa denne naturlige uafhængighed, saa skulde menneskenes frihed ikke blevet saa undertrykket, nedtrampet og sluttelig gaaet tilspilde. De skulde have bevaret sig selv bedre, ligesom holdt fast paa sin höihed og selvbestemmelsesret og ei kastet sig i armene paa undertrykkelsen, trældommen og al den elendighed, som hidtil har hvilet baade over den enkelte og over samfundslivet i almindelighed.

Men enfoldigheden har dog været altfor stor og det ydre tryk for stærkt og voldsomt for bibeholdelsen af en saadan selvstændighed. Thi menneskene har antaget vaner, skikke, lovbud og overenskomster, der ofte har kunnet være nyttige og anvendelige i sin tid, men som i andre tidsaldere har været aldeles upassende, uden at folkene har havt nok mod, oplysning og kraft til at afkaste det ubrugelige, der blev staaende, fordi fordom og gammel hævd altid har havt den mest fordærvelige indflydelse paa livet.

Derved at nogle blev fattige ved uheld eller ligegyldighed og saaledes kom i afhængighedsforhold til andre, og nogle tilvendte sig magt, rigdom og indflydelse, hvorved de förste kom i deres magt, opstod klasseforskjel mellem menneskene, saa at nogle blev elendige og nedtrykte, andre rige og hoffærdige. Hertil kom ogsaa geistlige eller verdslige undertrykkere, der med list eller sværd lagde menneskene under sig og gjorde dem til slaver.

Der blev saaledes en kaste eller klasse mennesker, der var fattige slaver, livegne, dybt foragtede, og som fik sin plads blandt dyrene og udgjorde sine medmenneskers arbeidstrælls; en anden kaste, der var mer selvstændig, men dog skattepligtig og i sin gjerning som landbruger, kjöbmand eller haandværker undertrykt og afhængig, samt sluttelig en tredie menneskeklasse bestaaende af præster og adel, der var fornem, mægtig og anseet. Disse ansatte krigere, der skulde skaffe

de herskede klasser samt konger og keisere, der snarere betragtedes som guder og halvguder end som medmennesker, beskyttelse mod de undertrykte klassers misnöie.

Denne kasteforskjel var almindelig hos den gamle verdens historiske folkeslag, gik i arv fra fader til sön, fra slægt til slægt, og maatte ifölge lovene ikke overtrædes. Sönnen af en slave var födt til slave, ligesaavel som en præstesön var födt til præst og en adelsmands sön til adelsmand. Heraf kom det at man havde hövdinger i vuggen og konger i moderslivet,*) ligesom i senere tider. Og al samfundstyrelse, der begyndte som fadervælde, fortsatte gjerne som mörk præstegjerning og endte med militært tyranni, hvor kongen baade var herre over folkets liv, ære og gods og ansaaes for en broder af solen, maanen, stjernerne og de himmelske hærskarer. Han og hans tjenere fik nyde og more sig, men folket maatte slide og slæbe. Nutidens stater er blot en kristen form af dette gamle militærsystem.

Först med kristendommen, der blandt andet udtaler de bekjendte ord til folket: "I er dyrekjöbte, bliv ikke menneskers slaver!" begyndte menneskenes almen rettigheder mere og mere at erkjendes, og værdien, ikke netop af denne verdens höitstaaende og mægtige, men af hvert menneske særskilt at opfattes saaledes, at i virkeligheden den ene ikke er mere end den anden, eftersom alle er brödre og lige delagtige i livets fordele, Guds kjærlighed og kulturens velsignelser.

Denne lære om alles ret og om et almindeligt broderskab har dog lige til nu været en torn i öiet paa adelen, de rige og kongehusene, der uafladelig har forsögt at hæve sig til folkets lærere og tugtemestere. Det er dog ikke blot mod disse, men ogsaa mod forældede love og institutioner, mod fordomme og gamle tiders vankundighed, at striden for menneskehedens frihed er bleven fört i aartusinder, om den ogsaa har været afbrudt, og forskjellige opfatninger af frihedens væsen har gjort sig gjældende til forskjellige tider.

Hver tomme af saaledes vunden frihed, hvert for sandheden vundet fristed, hvert hvilested for det frie ord, tanken og fornuften har kostet menneskeheden meget blod, mange taarer og mange nederlag; men de seire, der er vundne, har ogsaa været saa meget herligere og er blevne hilste med saa meget kraftigere jubelraab. Dog maa man paa den anden side ikke lade ude af betragtning, at den frihed, man paa

*) Denne kasteforskjel fandtes osgaa hos vore hedenske forfædre, hvilket blandt andet kan sees af Rigsmaal eller sangen om Rig i Sämunders Edda. Den laveste kaste i Ostindien kaldes Parias. Disse mennesker foragtes saa dybt, at det ansees for ærelöst at spise eller have den mindste omgang med dem. Hos selve de republikanske demokratiske grækere ansaaes landbrug og industri som foragteligt og blot passende for slaver og tjenere.

denne maade har tilkjæmpet sig, og som i sine fölger burde blevet velsignelsesrig for alle senere tidsaldre, den har igjen en senere slægt kastet bort og med foragt traadt under födder for igjen at blive marionetter i magtens ledebaand og vasaller under slavesystemet.

Hvor ofte har man ikke fra en vunden religiös eller borgerlig frihed, hvor man har ivret for en tro, der grundede sig paa fornuft og sandhed, paa forskning og overbevisning samt paa folkets fælles rettigheder og suverænitet, kastet sig i armene paa blind overtro, paa fornedrelse og sabelvælde, for bagefter at lade den tidligere strid dukke op med fortvivlet heftighed. Og alle voldsomme revolutioner, som mere har været forvildelsens og fanatismens end den fornuftige klogskabs og begeistrings stille arbeide, har altid havt sine réaktionære efterspil, der har tilintetgjort sporene af de storværk, der har været udförte til menneskehedens bedste.*)

Det vil næsten synes, som om disse tidsalderens stormlöbere havde ligesom en trang til hvile efter en overanstrængelse, under hvilken de har baade brændt og forbrændt under begeistringens luer, hvorefter et stille og slumrende modparti har begyndt at vaagne forat samle sine spredte geleder til et anfald paa de nye tidsideer. Thi der findes altid en klasse mennesker, der enten af beregning eller overbevisning holder blindt fast paa alle gamle dumheder, og som vil bevare hver lov, hver

*) Det franske folk er netop et levende bevis paa disse menneskehedens omskiftelser. Efter det 17de aarhundredes overtro og ynkelige gudelighed, da man vred sig i stövet som en fillet tiggermunk, samt troede paa djævelen og alt hans væsen, havde hexe og hexeprocesser i hver krog og böiede knæ for præster, konger og alle mægtige suveræner, fremstod encyklopedisterne og den begavede Voltaire, der foragtede al religion og al tro samt behandlede kristendommen med spot, ironi og gjækkeri. Dette endte med revolutionen 1793, da kongefamilien og alle royalister betragtedes som skadedyr og henrettedes, og da selve tanken paa en konge betragtedes som majestætsforbrydelse mod folket. Læren om Gud og udödeligeden ansaaes som et foster af den menneskelige indbildnings svagheder. Kirkerne nedreves eller brændtes, og præsterne maatte afsværge sin tro eller gaa i landflygtighed, om de ikke blev sat ombord i skibe, der boredes, forat sænkes i havets dyb. Men efter dette rædselsherredömme, som dog förte mange herlige ideer, mange dybe sandheder og en hellig frihedsaand ud blandt folket, optraadte sluttelig Napoleon I. og ledede nationen ind paa krigens bane fra seir til seir, for siden at hæve sig selv til en diktator og suveræn, der gjenindsatte bayonetmagten, kongeværdigheden, præsteveldet og overtroen i deres forrige glands og förte dannelsen i Europa 100 aar tilbage. Efter denne restaurationens herlige tid vaagnede ideerne igjen til en rent menneskelig om end endnu mere frihedselskende revolution i 1848, da Lamartines herlige manifest udsendtes til Europa; men vi ved alle, at derpaa fulgte endnu et slags Napoleon med en parodi paa den forrige keisertid, vistnok mindre heltmodig, men dog ikke mindre forstyrrende end denne.

Massai-Kriger i fuld uniform.

vane, alt barbari og alt bayonetherredömme, blot fordi, at det saa har været fra gammel tid, og de tror, at det saaledes bör blive ved i al evighed. Disse mennesker betragter al frihed som selvtægt, og hver ny tanke som fuldstændig galskab, uden at forstaa, at man maa söge sandheden paa tusinde forskjellige veie.

Zulukriger med assegai og skjold.

Og naar nu en eller anden mægtig personlighed fremstaar, der er djærv nok til at ville være et hoved höiere end alt folket, saa tager alle disse reaktionære aristokrater post som en nationalgarde omkring hans fane, og ved den förste heldige manövre bliver den övrige hob, der aldrig har havt nogen overbevisning men fölger strömmen, enten den gaar til frihed eller trældom, begeistret og er strax færdig til at samles under reaktionens banner. Paa den maade er det snart forbi med revolutionens værk, som af en kontrarevolution kastes overende, og folkene böier med begeistring knæ for sine gamle afguder efterat have opofret sin frihed.

Alligevel er revolutionerne nödvendige her i verden; thi gjennem dem forvirkeliges mange tanker, som ellers længe blot skulde udgjöre menneskehedens vakre drömme. Det gamle kastes overbord og det nyes duelighed pröves paa mange maader. Thi selv det bedste faar ingen tillid, för det er forsögt. Men netop gjennem revolutioner kommer det nye frem som et produkt af sin tids kultur, og store ting, i

tanker eller handling træder frem i dagen forat omdanne menneskeslægten.

Alle nye opdagelser, der har forbauset verden, alle höie sandheder, som har gjort sig gjældende i livet, alle dybsindige ideer, der har forandret anskuelsene, al skjönhed, som har forædlet menneskeheden, kort sagt alt det, som har fört mennesket fremad og skabt nye epoker i tiderne, har været revolutioner inden menneskeslægtens dannelsesgrader. Dog har mange gaaet stille og ubemærket frem og först bagefter har man faaet fornemme, at en ny aand har svævet over afgrundene, og at en ny tid er indtraadt, efterat revolutionen har udfoldet sin virksomhed.

Vor tid arbeider paa sociale reformer, paa religiös frihed, kvindens emancipation, folkestyrelse, borgerrettigheder og ökonomisk selvstændighed, paa ophævelsen af födsels og standsprivilegier, enkeltes forrettigheder og lammende forbudslove. Man vil have bedre love, mere jevn kultur, formindsket fattigdom, en forandret representation og en mere national deltagelse i statsstyrelsen. At alle disse sager sluttelig vil udvikle sig til en stor, om end stille og ubemærket revolution i vort folks historie, kan man vistnok trygt forudsige.*)

*) Den betydning i hvilken forfatteren benytter ordet revolution, er visselig betydelig forskjellig fra den, i hvilken det almindelig anvendes. "Den stille ubemærkede revolution" er egentlig en rolig og sikker udvikling, eller netop det modsatte af revolution. Udgiveren.

Bondefolk fra Sachsen.

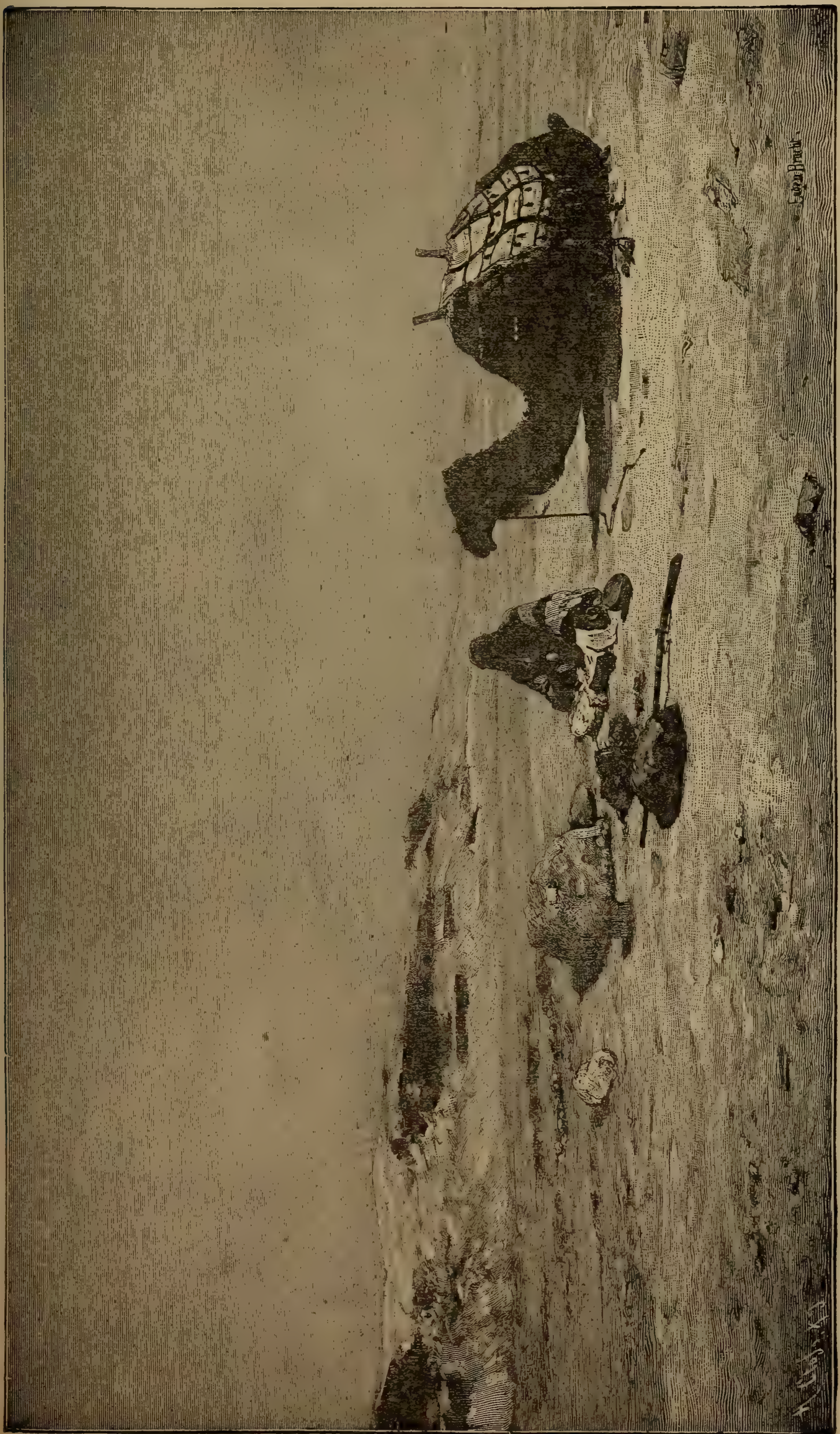

Middagshvile i örkenen.

XXVI.

DEN MENNESKELIGE LIDELSE OG LIVETS POESI.

Det vilde dyr er ikke egentlig udsat for nogen anden lidelse end den sidste dödskamp, thi det har ingen sygdomme, intet fattigvæsen, intet slaveri, ingen galehuse og ingen fængselsceller. Dyret faar sit hjem, sin föde og sine klæder som en naturens faddergave. Det födes til fuld eiendomsret til alt, hvad det behöver.*) Men saaledes er det ikke med mennesket, thi det födes til intet, forsaavidt det ikke faar noget af forældrene, og maa skaffe sig alt, til og med mangen gang baade helbred og frihed.

Derfor heder det ogsaa, lige sörgeligt som sandt, at rævene har sine huler og fuglene under himmelen sine reder, men menneskets sön har intet, hvortil han kan stötte sit hoved. Det er en stor lidelse at födes til fattigdom, at kastes ud i verden med foragt, at omgaaes med de laveste af befolkningen, at behöve at arbeide for andre og selv i höiden at kunne skaffe sig en plads som leilænding eller inderst. Statsindretningerne har nemlig ordnet det saaledes for menneskene, at altid nogle födes til höihed, til ære, til rigdom, til anseelse og uvirksomhed; andre derimod til trældom, arbeide og foragtelse, og til stadige næringssorger fra vuggen til graven.

Paa denne maade at lade höihed og rigdom eller fornedrelse og fattigdom gaa i arv fra fader til sön og fra slægt til slægt er allerede en af de störste feil, der hænger ved samfundet, der burde være for godt for en saadan arveret.**)

---

*) Denne forskjel, som forf. gjör mellem dyrene og mennesket, er maaske alt andet end rigtig og beror derpaa at i den idekreds, som herskede i hans tid, gik ikke kampen for tilværelsen ind. Alle dyr har sine fiender, der truer dem med forfölgelse, skade og död og derved foraarsager dem lidelse, og desuden maa de slaaes om livsopholdet med sine lige eller andre beslægtede dyr, der benytter samme födemidler. Hvis disse er knappe, maa de hungre. Vi behöver blot at tænke paa, hvorledes fuglene i en kold vinter lider af frost og mangel paa föde, hvorledes ulve, harer m. fl. af hungren drives frem til menneskenes boliger, for for altid at opgive den tro, at naturen har været gavmildere mod dyrene end mod menneskene. Udgiveren.

**) Ogsaa den almindelige eller borgerlige arveret burde undergaa betydelige forandringer, og gjöres mere fordelagtig for samfundet i dets helhed Og ligesom ægtefælle burde arve ægtefælle, hvor ingen livsarvinger findes, saaledes er det en forbrydelse mod menneskeheden, at ikke alle börn, der erkjendes af forældrene, de maa være födte in-

Kasteforskjel mellem mennesker burde vel ei findes hos de folk, der bekjender sig til en lære, ifölge hvilken den ypperste skal være som en tjener, og hvor alle i endrægtighed, hjælpsomhed og tillid burde være som brödre og den sande kristendoms rette medborgere. At have en underordnet klasse, der fortrykkes, fortrænges og nægtes alt undtagen en lumpen arbeidslön, og sluttelig sendes til fattighuset for at faa et daarligere underhold end husdyrene i de rige mænds stalde, dette er en plet paa civilisationen, der maaske tilsidst kommer til at undergrave hele den forældede samfundsindretning.

Man taler i vore dage ikke blot om menneskerettigheder og menneskeværd, om alles beskyttelse og personlige sikkerhed, men ogsaa om udvidet frihed for ordet, forskningen, det religiöse liv, lægmandsvirksomheden, ægteskabet og de kirkelige institutioner, kommunalstyrelse, hensigtsmæssig og retfærdig beskatning, om indskrænkning af visse embeder, om reduktion af armeen, om at sætte en hemsko for

---

denfor eller udenfor ægteskab eller til og med i de saakaldte forbudne slægtsled, har lovlig arveret efter baade fader og moder, hvem börnene ifölge naturen tilhörer. Thi i strengeste forstand er enhver kjönsomgang mellem mand og kvinde et ægteskab, især naar gjensidig tilböielighed eller kjærlighed ligger til grund, og den mand, der har barn med en kvinde, har saaledes ogsaa levet med hende i ægteskab, det være nu kortere eller længere tid, hvorfor han er forpligtet til at bidrage saavel til barnets underhold, som til moderens, i den tid hun maa anvende alle sine kræfter og al sin virksomhed paa barnets pleie. Det saakaldte coelibat eller den ugifte stand i strengeste forstand, er, som Michelet siger, en uting, der ikke existerer, thi alle mennesker gifter sig, nogle for livstid, andre for aar, dage eller blot minuter (om det hos enkelte kun er i tanker og lyster), idet kjönsomgang er menneskenes naturlige bestemmelse. Paa samme maade kan det siges, at engifte i filosofisk forstand hellerikke existerer, thi ombytte af ægtefæller, elskerinder, konkubiner eller glædespiger, det være sig i tanken eller virkeligheden, er altid et slags fleregifte, idet man i engifte nemlig aldrig skulde have elsket, havt kjærlighedsomgang med eller tænkt paa mere end en eneste, der skulde være den rette og udvalgte baade i livet og i döden. Staten har stiftet privilegerede ægteskaber, der har flere fordele og rettigheder, men for alle andre forbindelser mand og kvinde mellem maa der betales penge eller böder, som det ogsaa kaldes; de belægges med en vis afgift og stundom endog med fængsel eller æresfortabelse. Og dog synes det at være temmelig klart, at det ikke angaar eller bör angaa hverken staten eller kirken, hvorledes og paa hvad maade mand og kvinde lever sammen, thi dette bör være baseret paa indbyrdes tilböielighed og kjærlighed og ikke være afhængigt af nogen ydre kontrol. Man taler saa meget om familien, uden alligevel at tænke paa eller offentlig udtale, at familien ofte er et despoti, et enevælde i smaat, hvor ubarmhjertige forældre kan behandle börnene nære nok efter behag og opdrage dem saa daarligt de finder for godt. Kontrol over ægteskabet burde ledsages af kontrol over barnepleien og opdragelsen.

Bombardement St. Juan af d'Ulloa.

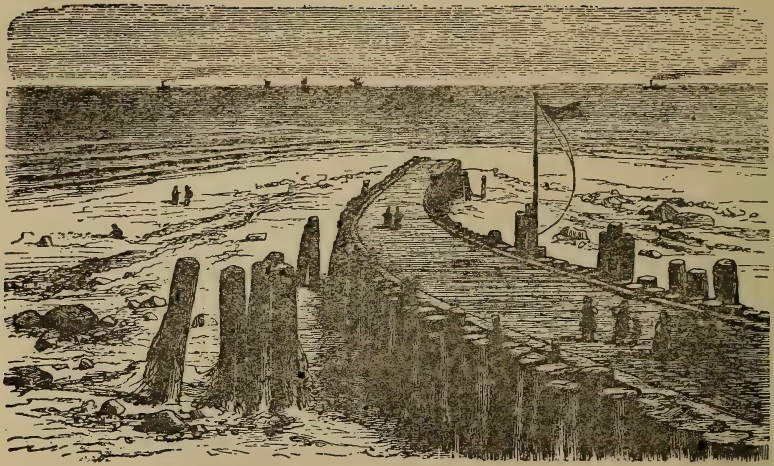

Ebbe.

embedsmændenes overmod og de fornemmes rangsyge, om forandring af præsternes virksomhed og indtægter, om love, der er mere anlagte paa at forbedre end paa at brændemærke m. fl. Og alle disse ideer skal för eller siden bringes til modenhed, samt fra alle sider grandskes og pröves for endelig at benyttes ved forsögene paa at forbedre samfundet.

Hvad der vil behöve at reformeres, er vort selskabsliv. Istedetfor

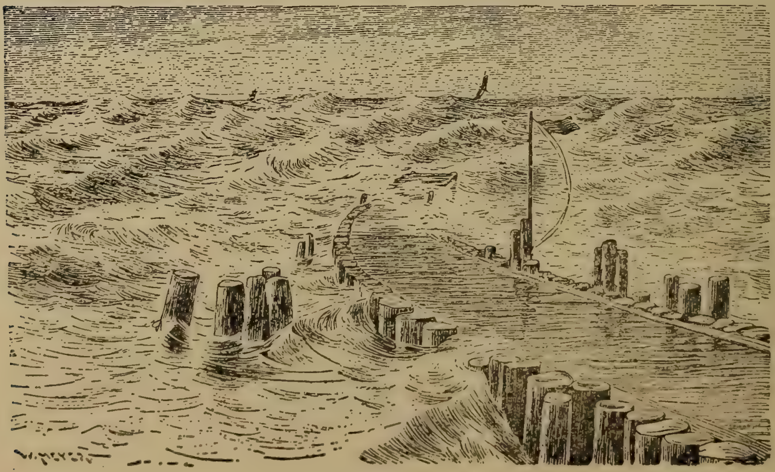

Flod.

at det nu gaar ud paa kortspil,*) hvisken af nyheder, sladder og bagtalelser eller paa samtaler om ubetydelige og ligegyldige emner, burde vor omgang være dannelsescirkler, hvor man befattede sig med tidens og stedets nyttige anliggender, med almen kultur og med de emner, der er af den störste betydning for menneskeaandens udvikling og bestemmelse, som for menneskeslægtens forædling, gjenfödelse og seir inden tankens verden.

Norsk fjordlandskab.

Man burde i dette selskabsliv ikke blot optage sine almindelige omgangsvenner og jevnlige, men personer af forskjellige dannelsesgrader, sagkyndige, oplyste og dannede mænd forat lede diskusionernes gang, og udannede folk forat undervises og faa kjendskab til ting, som de

*) Man vil vide, at kort opfandtes i Frankrig under Karl VI. (1380—1422), der var sindsvag og fik kortspillet til tidsfordriv. Alle spil kan, uskyldigt anvendte, være nyttige til at skjærpe eftertanke og beregning, men bliver utaalelige og ödelæggende, naar de gjælder pengegevinst og bliver til en lidenskab. I orienten ansees dans for upassende og dyrkes blot af særskilt opövede danseselskaber. Oprindelig dansede man blot for guderne med forfærdelige skraal og vilde gebærder, ved offerfester, i lunde, paa höier, i dale, ved offerkilder eller templerne omkring gudernes billeder. Nu danser man med mere smag og skjönhed og især for kurtisens skyld.

aldrig har drömt om. Man kunde forelæse stykker af en god bog og opstille emner til videre granskning og diskussion. Og paa tusinde forskjellige maader kunde en saadan omgang varieres og være nyttig i den almene dannelses udviklingskjæde.

Desuden burde man aarlig holde almindelige folkemöder, i lighed med englændernes meetings, hvor alle tidens og rigets anliggender lagdes enhver paa hjertet og forberedtes ved taler, foredrag og offentlige raadslagninger. Folket skulde derved vinde mere enighed i anskuelser og overbevisning og den offentlige mening udtale et enstemmigt votum, paa samme tid som vore rigsdage derved vilde faa en helt anden betydning, idet enhver vilde tage livlig del i landets affærer og skaffe sig mere parlamentarisk övelse, saa at landets representanter blev valgt blandt de störste begavelser med velkjendte anskuelser og af prövet hæderlighed.

Gammel nordisk gjæstestue.

Ligegyldigheden er slaveriets moder, heder det, og naar man ei intresserer sig for noget höiere end sin egen ökonomi og blot trives blandt sine börn og i sin særskilte omgangskreds, saa er man ogsaa paa andre hold lige döv for menneskehedens raabende röst og lige slöv og ligegyldig for livets bedre anliggender. Heraf spillesygen hos de ældre, danselysten hos ungdommen, forfængeligheden hos kvinden, drikkesygen hos arbeidsklassen, og luxusen blandt tjenestefolk.

I de större stæder har man sit fornemste omgangsliv paa klubhaller, værtshuse og paa handelskontorerne, men sjelden inden familierne undtagen ved gjæstebud eller mere höitidelige anledninger. Dette blandede selskabsliv er som oftest endnu mere tomt, ufamiliært og aandlöst, end landsfolkets uskyldige sammenkomster, hvorfor man i

stæderne har endnu större trang til fuldstændigt organiserede dannelsescirkler. Men ogsaa her burde man holde offentlige folkemöder forat diskutere emner, der angaar vor tid og vort fædreland.

Norsk fjeldlandskab.

Men stæderne har dog et vigtigt dannelsesmiddel, der er fremmed for landsbygden nemlig theatret og den dramatiske kunst med sine billeder af livet og menneskeheden, der altid har en forædlende indflydelse baade paa hjerte og forstand. Dyrheden forhindrer dog ofte den fattige fra at deltage i denne sjælsnydelse. Ved siden heraf tilbyder stæderne ved sit liv og sin rörelse, sine offentlige samlinger, udstillinger af alle slags, offentlige fornöielser m. m. mange og rigelige gjenstande for iagtagelse og opfordringer til reflektion og eftertanke.

Selve noblessens og den elegante verdens selskab med sin fornemme

Islandsk Landskab.

stivhed, sin aristokratiske udvalgthed, og sin overlegne tone er ikke andet end hul tomhed og en samling af aandelig fattigdom, som man har udstyret med glandsen af udenlandsk praleri og indenlandsk adelshovmod. Modbydelige fraser, unyttig convenience, sminked ærlighed og elendige samtaleemner gjör saadanne samlinger hverken eftersögte eller det ringeste interessante.

Lægger man nu hertil, at selskabets unge mænd ofte henter sin dannelse og sine sæder fra stalden, ligesom de unge damers viden ikke

Samojeder.

sjelden skriver sig fra nogle franske gloser eller et læsebibliothek, ligesom mange andre har samlet sin visdom fra dagens aviser, saa faar man ikke forundre sig over, at vort höiere eller lavere selskabsliv ikke har antaget en ædlere skikkelse, og at man heller trækker sig tilbage i ensomhed end at söge adspredelse hos selskabsalenes uvidende kammerjunkere eller drikkelagenes svirebrödre.

Den tid turde dog alligevel oprinde, da man indretter sit selskabsliv saaledes, at det ikke bliver en tom og gabende armod, et tidsfordriv ved spillebordet og punschebollen, i kaffeslaberaset eller balsalen, men en dannende fornöielse, et samkvem, hvorhen man iler forat höre noget sandt og vittigt, noget rigt og ædelt, selv om man ikke overalt formaar at afhandle de höiere ideer eller lade vittigheder flyde fra mand til mand og fra emne til emne. Et er dog altid værd at höre, og det er hver stemme der let og utvungent hæver sig for alles vel, og som med dyb begeistring taler til alles hjerter om menneskehedens frihed.

Arbeideren er som oftest ikke istand til at kjöbe jord; thi den er bleven ham for dyr i forhold til hans arbeidsfortjeneste. Han kan paa mange steder ikke gifte sig, fordi han ikke kan skaffe sig noget hjem. Og om han end faar hustru og börn, saa maa han opofre alle sine kræfter og hele sin levetid blot forat kunne forsörge dem og kommer til at efterlade dem afhængige af arbeide og armod. Endnu större er lidelsen i fabrikkerne, hvor man begynder som barn og fortsætter til

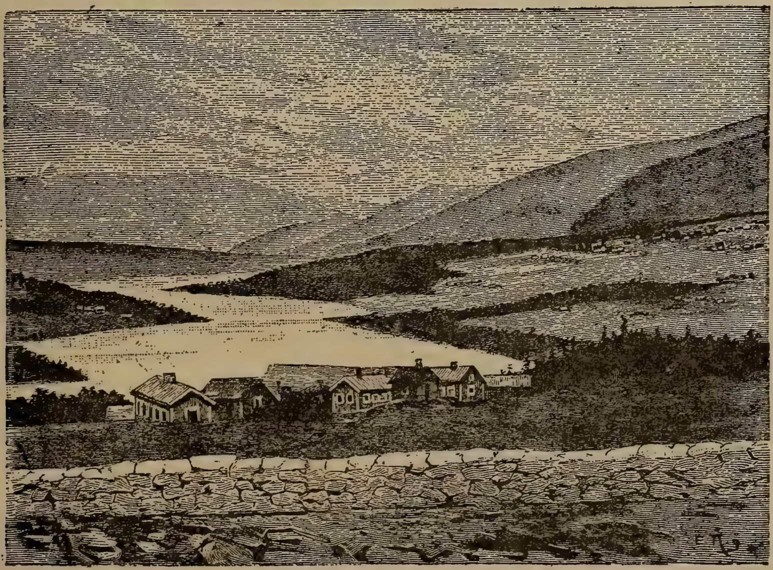

Norsk dal-landskab (Gulbrandsdalen).

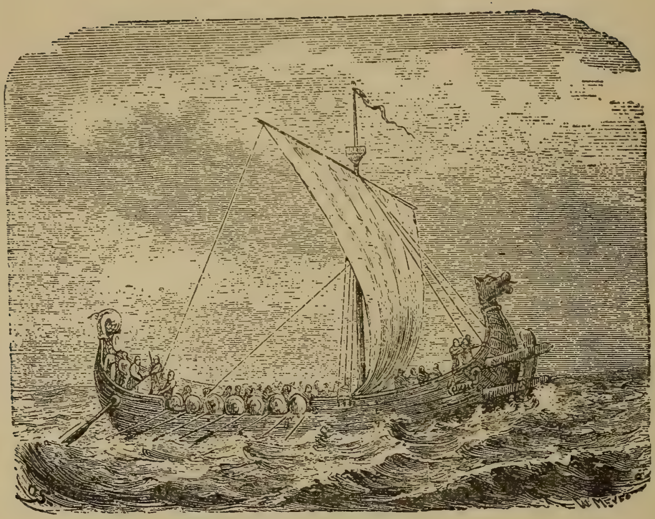

Vikingeskib.

graven med et mekanisk haandværk, der gjör mennesket slöv paa sjælen, mekanisk i tankegang og faar det oprindelige blöde hjerte til at hærdes ved dampmaskinerne.

Man giver fattiglove og paalægger fattigskat i det uendelige, medens fattigdommen voxer. Man uddeler disse statens og kommunernes almisser med en, som man synes, stor liberalitet, og alligevel fortsætter fattigdommen at udbrede sig. Man kan sammenligne disse tilfældige lægemidler med uægte bladguld, hvormed man vil forgylde dagens elendighed; men de virkelige lægemidler har man ladet ude af betragtning. Lægger man nu hertil rigdommens overflod, dens leflen, dens tiltagende forfængelighed, dens luxuriöse moder og dens udsvævende yppighed, hvilket alt falder for stærkt i öinene til ikke at vække de lavere klassers misundelse, saa burde det ikke forbause, om en revolution sluttelig udbryder mod födselshovmodet, overmodet, aristokratiet og overfloden, siden man saa længe har undladt at lytte til de billige fordringer fra en fortrykt menneskehed.

Vi vil ikke her omtale slavehandelen i Afrika og de lande, hvor denne afskyelige skik endnu findes, ligesaa lidt som menneskeæderiet paa Sydhavsöerne, idet vi vel maa bemærke, at slavesystemet har tilhört alle ældre folkeslag fra den tid, da krig og tvedragt opkom i verden, og da de overvundne altid blev seierherrernes slaver, der solgtes eller behandledes efter godttykke, forsaavidt man ikke strax fortærede

dem.*) Det var först det kristne folk, der gjorde slavehandelen til en forretning, en virkelig verdenshandel, om end naturligvis af en saa afskyelig beskaffenhed, at den udgjör en skamplet, der ikke kan afvaskes, paa civilisationens historie.

Men uden at hente skræmmebilleder fra slaveriet i Amerikas kolonier, behöver vi blot at undersöge vort eget vistnok finere slavesystem af tvangslove, böders forvandling til fængsel, arresteringsvane og andet lignende, hvormed man holder menneskene i slaveri og elendighed og foraarsager dem lidelser. Og alt dette uden at bekymre sig om det liv, der fortrykkes, det hjerte, der gives tilspilde, nei ikke engang om den arbeidskraft, som tabes.**)

Store tænkere har optraadt med de skarpeste indvendinger og de alvorligste advarsler mod dette forhold. Men forat komme til læge

*) Kirkefaderen Krysostomus († 407 e. Kr.) var den förste, der ivrede for slavers afskaffelse og livegenskabets ophör blandt de kristne. Först fjorten hundrede aar efter hans tid, begyndte man i Rusland at ophæve livegenskabet, medens et forfinet slavesystem findes udbredt over hele kristenheden.

**) Den brödefulde forsones med Gud og med sig selv derigjennem, at han omvender sig fra sit onde væsen og förer et bedre levnet som et forædlet menneske. Hans forsoning med samfundet foregaar, naar han har undergaaet den straf, som samfundslovene foreskriver, hvorefter hans gjerning med det samme burde være fuldkommen glemt og udslettet. Men alligevel stempler samfundet den saaledes forsonede med et kainsmærke for hele livet. Hans bröde fölger ham lige til graven i hans attester, alle skyr ham derfor, han bliver formelig forskudt og maa som oftest blive lösgjænger, hvilket igjen gjerne leder til nye forbrydelser, medens ingen vil tage sig af ham og lede ham paa bedre vei. Og saa bliver den sidste vildfarelse værre end den förste. Hvor kjærlighedslöst og haardt er ikke mennesket og staten i sammenligning med en tilgivende Gud, og kan samfundets siges at handle i overenstemmelse med evangeliets forskrifter. Vi skal ogsaa paaminde om alle de grusomheder, der er blevne forövede i verden under navn af straffe for forbrydelse. Især deleshed har dette været tilfældet naar det gjalt anderledes troende og andre religiöse bekjendere, hvilke man ikke blot ilagde böder, kastede i fængsel eller landsforviste, som i vore dage, men sönderslog med stenkastning eller klubber, korsfæstede og radbrækkede. Man har brændt dem paa baal eller i glödende ovne, sagte stegt dem paa glödende kul, revet dem i stykker med ildröde tænger, flaaet dem levende, rullet dem i spiger- tönder, kastet dem til föde for hungrige rovdyr, der i den hensigt holdtes i fangeskab, klædt dem i halm, tjære og andre brændbare stoffe og fastbundet dem til pæle forat antændes og brænde som lamper, uden at tale om alle dem, som tyranniet eller fanatismen har forfulgt fra stad til stad, pisket, hudflettet, riset med jernris, eller dræbt med sværd, öxer og guillotinen lige til nærværende tid. Mon alt dette er sand kultur eller kristendomskjærlighed?

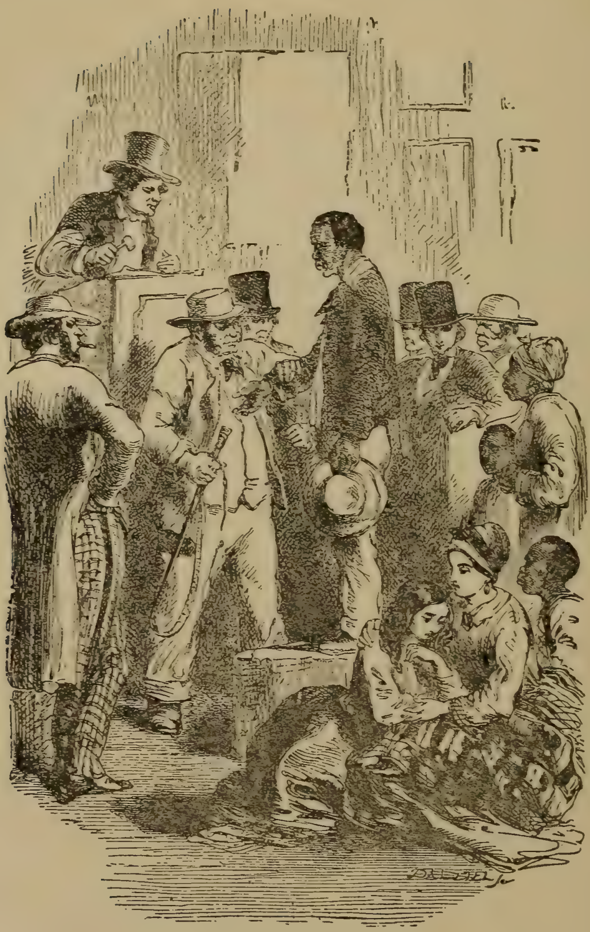

Slavemarket.

midlerne i vor materielle tid, da det ikke nytter at tale om menneskekjærligheden ifölge kristendommens forskrift, saa er der ei spörgsmaal om nogen kommunisme, hvilken tilhörer de utopier, som for længe siden er opgivne som praktisk umulige.*) Heller ikke nytter det at dele formuen saaledes, at alle har lige meget, hvilket blot skulde have til fölge, at en del tabte den og blev ligesaa fattig som för, hvorfor den eneste rigtige udvei er gjennem en mere klog fordeling at gjöre forholdet anderledes.

*) De förste kristne havde alt i fællesskab, d. v. s. var virkelige kommunister, men da kristendommen vandt större udbredelse, og de enkelte interesser begyndte at gjöre sig mere gjældende, forsvandt kommunismen. I vort aarhundrede har socialistiske ideer optraadt og vundet stor tilslutning. Herhen hörer Saint-Simonismen efter en fransk greve Saint Simon (1760—1825), Fourier (1772—1837), eng-

Hid hörer i förste række oprettelsen af opdragelseskasser, der dannes ved visse procenter af al arv, der ikke tilfalder livsarvinger, ved et vist overskud af al overflödig formue, ved bidrag, statsmidler, eller hvorledes man nu vil ordne det, gjennem hvilke ethvert barn kan erholde opdragelseshjælp, nyde den undervisning og faa den dannelse, som er nödvendig for ethvert menneske, samt over hvilke staten eller kongen burde have den skarpeste kontrol og nöiagtigste opsigt.

Om disse kasser i en saadan grad kunde udvides, at enhver fuldmyndig person fik en liden kapital til at begynde sin bane med i verden, saa vilde dette være saa meget bedre. Thi om en og anden skulde foröde eller ofre sin sum paa feilslagne beregninger, saa maatte den dog hos flertallet af menneskene blive til hjælp og bidrage til ökonomisk uafhængighed.

Dernæst kunde man foreslaa assurancer eller livsforsikringsselskaber under statens beskyttelse, i hvilke enhver efter indtrædelsen af myndighedsalderen burde være forpligtet til at indsætte et vist mindre belöb aarlig. Og af denne kasse skulde enhver efter afslutted indskud ved fyldte 55 a 60 aar kunne paaregne en sum, i vort land af mindst 50 kroner aarlig, som en understöttelse i alderdommen.

For syge eller ikke arbeidsdygtige personer burde særskildte pensionsindretninger dannes af statens overskudsmidler. Og i vort land skulde en inddragning af embeder samt reduktioner af armeen med andet lignende kunne skaffe betydelige bidrag til en langt nyttigere fordeling mellem samfundsmedlemmerne i almindelighed.

Sluttelig kunde ogsaa uligheder i arbeidets fordeling i nogen grad rettes og mere lempes efter ret og billighed, især deleshed ved fabriker og anden lönnende virksomhed, hvor arbeiderne ved siden af sin dag-

---

lænderen Robert Owen (1772—1857), og specielt under den franske revolution i 1848 Cabet, Proudhon m. fl. Tusinder af besynderlige projekter bragtes paa bane, saasom om en ligelig eiendomsfordeling, til og med at have kvinderne fælles, om indretning af store familieboliger, saa kaldte Phalanstére, hvor man skulde arbeide for fælles regning, om al jord, eiendom og forretnings indlösning af staten, og alle skulde være statens forpagtere og leilændinger, om ophævelsen af den særskilte eiendomsret med andet lignende. Mange blandt disse theorier erklærede al eiendom for tyveri, og at alle arvelove skulde ophæves. Flere af disse projekter tyder virkelig paa talent, men de kan ikke tillempes efter det praktiske liv. Den nuværende socialisme gaar ud paa, at staten skal være eier af al jord og al kapital, være den eneste store arbeidsgiver og garantere alle samfundsmedlemmer deres ophold. Blandt socialismens forkjæmpere maa nævnes Ferdinand Lassalle og Karl Max, af hvilke den förste var en fremragende agitator, den sidste den mest fremstaaende socialistiske nationalökonom: I Tyskland er socialisterne et politisk parti, der trods alle magthavernes raae og hensynslöse forfölgelser, uophörlig finder flere og flere tilhængere blandt den fattigere del af befolkningen. Socialismen er nu udbredt over snart sagt hele verden.

Sioux Indianer.

lön burde være berettiget til en vis om end liden procent af den almindelige profit. Gjennem denne eller endnu bedre udtænkte og ordnede sociale statsindretninger, skulde mange af de menneskelige plager kunne afhjælpes, og enhver sættes istand til mere uafhængig at forsörge sig, uden at den enkeltes eiendomsret derved krænkes eller fortrykkes.

Men ei blot disse plager, som vi har anfört, og som blot kan tilskrives en forvildet menneskehed og statens ofte nok falske begreber om retfærdighed paa jorden, hvilke begreber ytrer sig i maaden at dybt fornedre den fattige eller forbryderen, der ofte sættes i samme kategori,—ei blot disse, men ogsaa andre plager fölger de civiliserede

folkeslag uden synderlig at have været kjendte blandt de oprindelige naturfolk.

Om vi betragter vore husdyr og den unaturlighed, man har vænnet dem til i deres tamme tilstand, behandlede af menneskets mere eller mindre urimelige regimente, saa finder vi en stor forskjel mellem dem og deres vilde og naturligt frie stammeforvandte. Thi vore husdyr lider under en hel del sygdomme og legemsfeil, der næsten ikke findes hos de vilde dyr i ödemarkerne.

Endnu mere er dette tilfælde med mennesket som ved sin udflytning til et fremmed klima, ved forandrede vaner, levemaader og levnetsmidler og endnu mere ved overflod, udsvævelser og nydelser af rent unaturlige midler, er bleven underkastet alle mulige legemsvagheder og sygdomme, fra pesters og epidemiernes frygtelige mængde til de kroniske smerter i livsfunktionernes mest dulgte værksteder.

Menneskeverdenen er saaledes ogsaa en sygdommens og legemlige lidelsers verden, et hjem for plager, desorganisation, pestgift og stundom ogsaa for medicinske experimenter. Thi som en modvægt har erfaring og videnskab opfundet lægemidler, apotheker, sundhedskollegier og andre nyttige beskyttelsesmidler mod de mangfoldige sygdomme, der kan hjemsöge menneskelegemet.

Lægens kunst er en ædel kunst, thi den er ofte en hjælp og altid en tröst under de menneskelige legemslidelser. Lægen er den menneskelige forsoner mellem livet og lidelsen, ikke blot i hospitalerne, men ogsaa ved den enkelte sygeseng, hvor han redder saa langt han formaar, lindrer smerterne og gjör döden selv mindre afskrækkende ved sin kunst og sin ömhed under det sluknende hjertes sidste öieblikke. Sikkert nok har denne menneskehedens ypperste kunst endnu en stor fremtid for sig gjennem erfaringer og fortsatte studier i naturens herlige forraadskammer, og den er den videnskab, der staar nærmest i overenstemmelse med naturforskningens resultater.

Men ikke alene sygehuse og galehospitaler hörer til den civiliserede verdens sanitære indretninger, thi man har ogsaa opfundet den vanskelige kunst at gjöre de dövstumme talende gjennem skrift og fingersprog samt bibringe dem fuldstændig sjælsdannelse, og gjöre de blinde læsende gjennem ophöiet bogstavskrift—for ikke at tale om de ortopædiske instituter for halte og krumbenede, sygegymnastik, badesteder o. s. v. De döve höre, de blinde se, de halte gaa og evangeliet prædikes for de fattige—er dette ikke et kristendommens förste tegn og en af kulturens skjönneste velsignelser.*)

*) Disse undere staar imidlertid ikke over, men i overenstemmelse med naturlovene. Kristi undergjerninger maa bestrides af filosofien og videnskaben, saafremt de stred imod naturlovene. For troen forövrigt er de dog ikke nödvendige, omtales aldrig i apostlernes breve og

Men medens den menneskelige fornedrelse og livets utallige plager udgjör den ubehagelige side af den jordiske tilværelse og vor slægts hverdagsprosa, saa gives der dog et gjennem hele livet vedvarende poetisk element, der nu og da aabenbarer sig forat lære os at le af modgangen og at nyde en og anden lykkelig dag, selv under de strengeste forsagelser.

---

tilhörer ikke kristendommen som religionslære. Det samme gjælder om engleaabenbarelserne, der hos Matthæus sker i sövnen og drömmen (for Josef og de vise mænd), men hos Lukas personlig og i vaagen tilstand (for Zacharias, Maria, etc.), og hvor englene endog har navn. Blot ved opstandelsen beretter alle evangelister om engles personlige nærværelse. De apokryfiske evangelier er fulde af de mest usmagelige undergjerninger og vidunderligheder. I Ap. G. forekommer undergjerningerne mest i begyndelsen, mindre mod slutningen, især efter 20 kapital, hvor beretningen synes at være mere historisk troværdig end i begyndelsen. Ap. G. er rimeligvis skrevne i Rom i begyndelsen af det 2det aarhundrede. Evnen til under begeistringen at kunne tale fremmede sprog omtales blot pintsedagen, aldrig siden. I Pauli breve, der er skrevne forat tydeliggjöre hans dogmatiske tanker og forklare, at kristendommen var en lære for verden og for alle folk, samt at hverken omskjærelsen eller den jödiske lov var nödvendig for samme, nævnes aldrig, at han har gjort undergjerninger (om Rom. 15: 19 ei skal regnes did), men omtales derimod de forfölgelser og mishandlinger han har gjennemgaaet under apostelkaldets udövelse (2 Cor. 11: 27—28 jfr. 1 Cor. 5: 2—13). Siden har undergjerningerne gjennemgaaet hele kristendommens vankundige tider, og det enfoldige folk har været særdeles tilböielig til at tro, ikke paa det naturlige og fornuftige, men paa tomme digt og fabler, paa det overnaturlige og urimelige, jo galere desto bedre, hvorfor folket ogsaa med stor fart altid har löbet efter den nyeste galskab. Ei blot martyrerne og den förste kirkes fædre gjorde undergjerninger, men sagnet tillægger flere paver og andre hellige prælater den samme overnaturlige evne. Alle landes förste missionærer har man paadigtet denne kunst, og hvor arme staar ikke vor tids prædikanter lige overfor disse hexemestere! Ansgarius, der först prædikede kristendommen i vort land 830, gjorde mirakler for hedningerne, og den hellige David ophængte af mangel paa spiger sine handsker og sin hat paa solstraalerne, da han prædikede i Munktorp for ikke at nævne flere opdigtelser. Det gamle testamentes undergjerninger er hellerikke meget at stole paa. Flere naturlige ting, saasom overgangen over det röde hav, der foregik under ebben, da vandet var gaaet bort, manna, agerhöns og vand fra klippen i örkenen m. fl. ansaa folket for undergjerninger, medens andre derimod var magiske kunster lærte af præsterne. Flere af de tegn, som Moses gjorde for Farao, kunde magikere og troldkarle gjöre efter Forfatteren.

Gjennem den erfaring som den moderne videnskab har gjort paa hypnotismens omraade forklares fuldstændigt helbredelsen af syge ved hændernes paalæggelse m. m., som för betragtedes som rene undergjerninger. At saadan helbredelse gjennem tro er skeet, er fuldstændig sikkert, ligesom en lignende helbredelse gjennem hypnotisk behandling næsten sker daglig nu for tiden. Den stærke sindsbevægelse og hyp-

Thi hvor fattig, hvor lidende og hvor fortrykt et menneske end maa være, saa har han dog en og anden gang seet et lyst solglimt gjennem taagen, en eller anden venlig stjerne tindre sig imöde i nattens stille dunkelhed. Det har fölt sin sjæl oprömt, sit hjerte lettet, og fundet tröst eller glæde, haab eller fred i de lysere öieblikke, i hvilke det har havt besög af skjönhedens aabenbarelse.

Endnu mere maa dette gjælde om dem, der ikke i den grad er blevne forskudte i livet, at de egentlig anser sig for ulykkelige, og til hvem denne poesiens venlige genius daglig frembærer noget skjönt i tanker og önsker, nogen ny ide, nogen ny sandhed eller noget stort eller ædelt i mindet eller i synskredsen. Og alt det rige, som vi nyder, alt det ædle vi föler, og alt det sande, vi erfarer, er en gave af Guds kjærlighed aabenbaret i naturens omvexlende rigdomme og i vort eget bryst. Det er himlens sendebud til vor sjæl, der lærer os at fatte en og anden skjönhed af höiere værd og omstraaler os med sollys af de rigeste farveskiftninger.

Livets poesi er saaledes ikke blot et fantasiens gudsbarn med sine anelser i skyerne og sin drömmeverden digtet i verdensrummet, men selve virkeligheden af alt det glade, som glæder os, det skjönne, som henrykker os, det sande, som forædler, og det himmelske, som smiler mellem taarer og vinker os opad til haab og fred, til kraft og udödelighed. Poesien og ikke sorgen er vor slægts modersmaal og en nödvendighed for menneskets grundvæsen, uden hvilken jorden skulde ödelægges under forvirringens vold og sorgernes herrevælde, om end denne himmelske gudegave har sine forskjellige ytringer i de forskjellige aldere af livet og den menneskelige tilværelse.

Om barnets himmel hænger fuld af lyrer og det rene guld, som dig-

---

notisonens magt over den indsovnede har nemlig begge en saa stærk indflydelse paa nervesystemet, at f. ex. visse lammelser, der har eksisteret i aarevis, ophörer. Herpaa—paa sindsbevægelsens virkning gjennem nervesystemet paa legemet, beror i almindlighed "helbredelsen gjennem troen;" at Boltzius har helbredet visse syge er saaledes ikke mærkværdigt, ligesom det er klart, at naar han har mislykkes i sine kure, dette ikke altid har sin grund i mangel paa tro hos patienter, men kan ligge i sygdommens art. Det er naturligvis ikke alle sygdomme, paa hvilke nervesystemets tilstand kan öve nogen indflydelse. Men paa den anden side er det klart, at om patienten ikke kan tro, men er en tvivler, saa kan ikke Boltzius's bönner have nogen indvirkning, thi den rette sindsbevægelse fremkaldes i saa fald ikke. Lykkeligvis kan en saadan person blive ligesaa sikkert frisk ved hypnotisk behandling. Denne nervesystemets egenskab—at kunne udöve en saa overordentlig indflydelse paa legemet—har lige til den sidste tid været ubekjendt for videnskaben, hvorfor mennesket har savnet al systematisk kundskab derom, og dette har havt til fölge, at alle ytringer af denne egenskab hos nervesystemet, som tilfældigvis er kommen til almenhedens kundskab, er bleven betragtet som undergjerninger og har tjent til overtroens udbredelse og vedligeholdelse. Udgiveren.

teren siger, og hele dets verden er helt og holdent en poetisk verden, saa er denne poesi alligevel ubevidst, fordi den er medfödt. Den smiler til alt med den samme uskyld og naivitet; men den reflekterer ikke og har ingen kundskab hverken om sin existens eller sin bestemmelse. Hos ungdommen er denne poesi vaagnet til bevidsthed og giver de unge deres sanguinske forhaabninger. Ungdommen er kjærlighedens romantiske livsperiode med alle dens rosenfarvede drömme om livet, der som oftest skuffer, men dog er saa skjönne at drömme og saa rige at haabe paa.

Mandens tid optages visselig mest af madstræv, kolde beregninger og ofte ubehagelige talkalkyler. Han kastes ud i livets vrimmel forat virke af egen drift eller forat opfylde sin skyldighed som lönsarbeider, i frihed eller i slaveri, og desuden gjöre sine overslag over sin lille del af dagens rov og over de smuler fra den almindelige fordeling, som bör falde paa hans part for det langvarige slæb og for den nidkjærhed, han har lagt for dagen. Men dog er poesiens himmel ingenlunde lukket for ham. Han har den i hjemmets ro og i huslighedens glæder, i kundskaben og videbegjærlighed, i begavelse og forskning, i tankens land og paa ideernes himmelfelt.

Her udkastes store tanker i verden, sandheder, der rusker op i tidsaldre og spreder lys over menneskenes börn, elektriske gnister der antænder eller gaar som telegraftraade fra slægt til slægt med ordets magt og frihedens aabenbarelse. Hvad stort, der sker, sker i stilhed, det er ikke excentrisk og kommer ikke med larmende musik, men med mandighedens rolige gang, for at virke med sin overbevisning og sin kraft, selv om ideerne er aandelige lynglimt og tankerne glödende som meteorer indkastede i verdensrummet.

Men ligesom den enkelte spöger over smerten eller behandler selve livets ynkelighed med humor og ironi, saaledes gives der ogsaa en verdensironi, der leger med vore daarskaber, og som sluttelig strör salt eller aske paa alle vore mere og mindre sammenstyrtede menneskeværker. Ogsaa maa bemærkes, at ligesom der gives kolde og forstokkede naturer, hos hvem prosaen hovedsagelig har personificeret sig, saaledes gives der ogsaa helt og holdent poetiske, som optræder som poeter for paa sangens tungemaal at forkynde lysets udödelige skjönhedslære for menneskenes börn.

Og sluttelig har ogsaa alderdommen sin poetiske gnist fra en anden verden, naar dagen er forsvunden, og det sluknende hjerte nyder sin sidste kjölighed under den rosenfarvede aftenröde. Thi det er skjönt at mindes, men det er maaske endnu skjönnere at glemme, hvorfor forglemmelsen af et liv med saa mange besværligheder og saa overfyldt af sorger og anstrængelser ved gravens rand er en af dette livs skjönneste velsignelser. Selve sjælens sidste poetiske glæde er ligesom den döende Goethe at vente sig "mere lys" i de saliges boliger.

Speilesöen i Yosemite dalen.

XXVII.
IDEALET

Dyret vegeterer blot og dets höieste stræben gaar ud paa at skaffe sig födemidler. Det anvender derpaa al sin forstand, sin sluhed, sit instinkt, og sin naturdrift, eller hvad man nu vil kalde det. Man skulde kunne sige, at mennesket i almindelighed ogsaa fornemmelig blot vegeterer og anvender sin meste tid paa at faa sine behov tilfredsstillede, medens det har liden eller ingen tid tilovers for sin sjæls udvilking, sit livs forskjönnelse og forat være andre mennesker til tröst og husvalelse·

Inden naturen virker alt efter en streng nödvendighed. Dyrene æder planter og spiser hverandre hele dyrekjæden nedover, hvorfor vi ser, at naturens herre har ordnet det saaledes, at hindringer for den ene slægts eller den ene arts altfor store udbredelse findes i naturens eget skjöd, og at dette forhold er en af de mest gjennemgribende naturlove. Men at dette ikke kan tilskrives naturen derfor, at den er en falden natur, hvilket præsterne har forsögt at indbilde os, er saa meget mere paatageligt, som de samme forhold med rovdyr og fastslaaede naturlove bevisligen har existeret længe för menneskets optræden paa jorden.

Thi videnskaben antager ikke, at naturen og menneskene har været anderledes fra begyndelsen, men at alt er godt, saa længe det er naturligt. Fölgelig er ogsaa mennesket godt, saa længe det fölger naturens röst og sine ædleste drifter samt retteligen anvender de kræfter, som naturen har nedlagt i dets sjæl til disse drifters videre forædling.*) Derimod maa alt unaturligt være noget ondt, og enhver tilböielighed dertil er ikke andet end en synd mod naturen og dens ædleste bestemmelser.

*) "Læren om synden", man maa nu tage den i præsternes almindelige krasse form efter beretningen i Mosebogen eller holde sig til theosofernes uklare eller rent ud ubegribelige "forklaring," af samme, er utilfredsstillende baade for tro og fornuft. Thi at spise frugten af et træ kan vel ei efter den evige retfærdigheds fordringer være nogen forbrydelse. Og at sætte de förste mennesker paa en saadan pröve er ligesaa urimeligt, som det er en kjærlig og retfærdig Gud uværdigt.

En fortidens konge af Armenien med racens fine træk tydeligt fremhævede.

Men i naturen findes mod den ydre vold og selve overtrædelsen en forsoning, der söger at raade bod paa det onde og at bringe det tilbage til dets normale tilstand. Et öxehug i det levende træ, et saar, et benbrud, ja selv indvortes skader, hvilke ikke kan betragtes som andet end vold og abnormiteter, læges ved denne naturens forsonende kraft, forsaavidt forsoning er mulig at iværksætte. Heri maa ikke indbefattes den anordning af naturen, hvormed dyrene i almindelig-

Hvorledes skulde desuden en eller to personers overtrædelse kunne have vedblivende virkninger for hele menneskeslægten? Dette omtales alligevel ikke i de mosaiske kildeskrifter, hvor Gud driver menneskene ud af Eden netop derfor,at de ikke skal smage paa en anden frugt, af livets træ, som det kaldes, og derved opnaa legemlig udödelighed, hvilket de altsaa ikke havde (1 Mos. 3: 22, 24). Thi talemaaden "paa den dag du æder deraf skal du dö döden," betyder jo, "skal det gaa dig ilde," idet mennesket ellers strax vilde döet, om denne spisning havde indeholdt nogen dödsaarsag. Men hvorledes var eller skulde mennesket være i den saakaldte uskyldighedstilstand, er et spörgsmaal, som man ogsaa maa opstille. Tilböielig, siger man til alt godt og uduelig til alt ondt. Men da gjorde mennesket jo det gode blot af instinkt uden engang at vide det og kunde saaledes ikke have nogen fortjeneste deraf eller forlange noget derfor, hverken liv eller salighed? Videre beretter sagnet, at det var en slange (ingenlunde nogen dæmon eller djævel i en slangesskikkelse—man faar lade være at tildigte noget), der narrede kvinden til at spise af frugten. Men det er dog en fysisk umulighed, at en slange nogensinde har talt eller kunde tale. Thi mennesket, har særskilte talegaver, som dyrene mangler,og om Bileams æsel talte saa var det gjennem en bugtaler, ligesom da studenten lod hesten tale til bonden. Hellerikke har dyrene nogensinde havt en ræsonerende fornuft uden i sagnet og fablerne.

hed skifter tænder, hjorteslægten aarlig fælder sine horn og sin hovedprydelse, pattedyrene sin haarbedækning, fugle sine fjær, slangerne sin hud og krebserne sit skal. Thi dette forhold er normalt og sker saaledes, at nyt af samme beskaffenhed strax er i beredskab, væxt og fremadskridende. Hermed menes derimod den ydre vold mod na-

---

Desuden siger man, at hele naturen faldt og blev anderledes ved menneskets syndefald. Hvorfor var dette en nödvendighed, og hvorledes blev naturen anderledes? Havde dyr og planter andre egenskaber da end nu, og har ikke geologien for længe siden bevist, at de dyr og de planter, der fandtes og forsvandt længe för mennesket kom til verden, var underkastede de samme naturlove som nu? Videre siger man, at mennesket nu har en medfödt tilböielighed til det onde og udygtighed til det gode. Dette er dog grundfalskt og upsykologisk. Dets begjær og tilböieligheder er af naturen gode, naar det ei selv gjör dem naturstridige. De filosofiske theologer vil ikke antage et syndefald gjennem en apelsin eller en annanos, og söger hver paa sin maade at forklare det allegorisk, men lige urimeligt og utilfredsstillende. Naturforskerne antager altsammen for et sagn, og erklærer synden at være en nödvendig fölge af menneskets fri vilje og medfödte anlæg for baade godt og ondt. Kristendommen har hellerikke gjort mennesket hverken mere syndefrit eller moralsk bedre end för, men lært det at tage sin tilflugt til en kjærlig og barmhjertig fader forat faa syndernes forladelse. Fra et ydre synspunkt betragtet, maa det ikke forbigaaes, at ligesom 1ste Mosebog synes at være sammensat af flere ulige skrifter eller beretninger (t. ex. om Noah og hans sönner,om Sems slægt, om Araham, etc.), saaledes udgjör ogsaa stykket fra 2 kap. 4 v. til 3 kap.'s slutning, eller læren om syndefaldet, et ligesom indlappet stykke rimeligvis et fragment af et andet sagn, som man har passet ind. Ifölge denne beretning fandtes ingen skabning paa jorden, för först manden skabtes, siden en have for ham, saa alle slags dyr paa det, at han blandt dem skulde udsöge sin lige, og da han ikke kunde dette, saa skabtes en kvinde af hans ribben m. m. Det fortælles videre, at da Gud i aftenkjölingen gik rundt i haven saa gjemte Adam og hans hustru sig for hans stemme,idet de bluedes, fordi de var nögne, hvilket de först havde udfundet efterat have smagt paa frugten. Ligesom det skulde være en forbrydelse at gaa uden klæder, noget, hvorover naturfolkene hverken blues eller forstaar at genere sig. Videre heder det, at Gud sagde til slangen: "Siden du har gjort dette, være du alene forbandet blandt markens dyr, saavel vilde som tamme. Paa din bug skal du gaa og stöv skal du æde alle dine levedage. Og fiendskab skal jeg foranledige mellem dig og kvinden og mellem hendes afkom og dit afkom. Hun skal hugge efter dit hoved, og du skal hugge efter hendes hæl." Her tales altsaa om tamme dyr, uagtet saadanne den gang ei kunde existere eller behövede at existere, og det er blot slangen, der forbandes. Og at slangen lever af stöv stemmer hellerikke overens med nærværende forholde; thi den er et rovdyr, der lever af andre dyr, insekter, etc. Mennesket hader vel slangen ligesom andre skadedyr, men ikke alle slanger er giftige og kan forsvare sig ved bid. Forövrigt ser man, at dette sted (3: 15) ikke indeholder nogen profeti om Kristus,naar det oversættes rigtigt.

turen, naar man f. ex. hugger halen af en ögle eller fordærver neglen paa en menneskehaand. Vi ved jo, at i saadanne tilfælder nye organer kan voxe ud istedet gjennem naturens forsonende kraft.

Hos mennesket findes dog en endnu höiere forsoning, der læger alle tidens, alle hjertets og alle lidelsens saar, ja selv forbrydelsen og uretten. Og denne forsoning er kjærligheden, den skjönneste af Guds

Philaret, Metropolit af Moskau. De mongolske træk i skarp kontrast med Armeniernes.

Armenisk munk.

Til kvinden heder det, sagde Gud: "Megen modgang skal jeg paalægge dig, naar du bliver svanger. Med smerte skal du föde dine börn og din attraa skal staa til din mand, som skal herske over dig." Og til Adam sagde han: "Efterdi du adlöd din hustrus röst m.m., saa skal jorden være forbandet for din skyld. Under modgang skal du spise dens afkastning alle dine levedage. Torne og tistler skal den frembringe for dig, og du skal spise markens urter. I dit ansigts sved skal du æde dit bröd" m. m. Det er dog ikke kvinden alene, der föder sine börn med smerte; pattedyrene , ja endog fuglenes födselsarbeide er smerteligt paa samme maade. Og for den, der dyrker jorden frembringer den ikke torne og tistler, men rige og herlige frugter, i alfald i alle milde klimater. Vi anser det derfor ikke sandsynligt at naturens herre har udtalt disse straffedomme, ligesaa lidt som at han personlig optraadte blandt de förste mennesker; men vi kan let forestille os, at beretteren har anseet det som en straf fra Gud, at slangen ei kan faa et ben at gaa paa, at kvinden har födselsveer, og at manden maa arbeide og forsörge sig med besvær. Ved de anförte steder har vi fulgt professor Lindgrens oversættelse af Mosebögerne.

Eskimo.

En skjönhed fra Afrika.

Fornem Samoan i festdragt.

gaver i sorgens og ulykkens verden, som ofte omskaber selve ödemarken, fattigdommen og den menneskelige fornedrelse til et eden af den yndigste lyksalighed. Og kun ved kjærligheden kan menneskene nærme sig til et ideal af fuldkommen tilværelse i verden, lys og fred, medens oxens ideal derimod skulde være en uoverskuelig græsmark med udmærket forsyning af de rigeste næringsmidler. Thi mennesket har som fornuftvæsen en höiere stræben end dyrene, hvor meget det end higer efter jordisk gods og söger et ideal i rigdom og timelig velstand. Det har en skabende evne, ved hvilken det danner sig en egen verden af oplysning skjönhed og forædling.

Idealet er det höieste i fuldkommenhed, som man kan tænke sig eller ane, og er forsaavidt relativt, som man, hvor höit og fuldkomment end noget er, dog altid kan tænke sig noget höiere og fuldkomnere. Derfor er idealet altid uopnaaeligt, om man end mere og mere kan nærme sig til den höiere fuldkommenhed.

Den vildes liv staar derfor ikke höiere end kulturmenneskets, ligesaa lidt som barnets uskyldige og menlöse glæde er at foretrække for ynglingens og mandens, idet alt liv og al lyksalighed maa være bevidst. Man maa selv kunne vide, kjende og erfare, hvilken skjönhed, lykke, glæde og fred, man nyder, da et ubevidst liv ikke er anderledes end en flues surren i sommervarmen.

Russerinde.

Og ligesom idealet for verden skulde være at naa ikke blot den höieste visdom men ogsaa den höieste sandhed, paa samme maade som den störste skjönhed er kunstens ideal, saaledes skulde idealet af et menneske være det mest oplyste, det ædleste, viseste, det mest naturlige, kjærlighedsrige og lyksalige af alle mennesker—noget hvortil visselig alle og enhver burde stræbe, selv om haabet er et uopnaaeligt livsmaal.

Man tror maaske, at jordens lærde eller de saakaldte vise og filosoferne altid har fört menneskeheden fremad mod dette maal af lys og fuldkommenhed, men man tager betydeligt feil, om man tror, at saa altid har været tilfældet. Thi filosoferne har ofte indvilket sig i et uendeligt virvar af svulstige ord, uklare og mere eller mindre bisarre tanker, uden nogen synderlig nytte for det praktiske liv og for men-

neskehedens fremadskriden. Thi menneskelivet er praktisk, og naturens studium, der ogsaa har praktiske resultater, er den videnskab, som har havt den mærkeligste indflydelse derpaa, i kunst og industri, i oplysning og opfindelse, i jordbrug og sandhedsforskning. Men frihedsideerne og revolutionerne har ikke altid regnet sit ophav fra de lærde eller de filosofiske skoler, men fra folkets mænd, der har spredt et lys over menneskeslægten, hvorved tidsaanden har fattet sandheden og er bleven gjennemtrængt af inspirationens magt.

Præsterne har ligesaalidt som de filosofiske systemer været de redskaber, ved hvilke kulturen er gaaet fremad, men, naar man undtager nogle faa fremskridtsmænd, de fleste af dem har tværtimod sögt at hæmme dannelsen, holde tanken i mörke og före fornuften paa vildspor.

Den rette kristendom er praktisk og noget andet end en tom dogme og en tör katekismuslexe. Derfor har ogsaa verdenshandelen og samfærdselen mellem folkene indbyrdes fört kristendommen langt videre om og længere frem, end alle religionskrige, tvangsdaab, præster og missionærer, hvilke visselig ikke har forbedret men heller forkætret menneskeheden. Men naar præsterne paastaar, at mennesket er ondt i sit inderste væsen, og saaledes gjör det til halvt vilddyr halvt djævel, samt vender bag frem paa Guds skjönne skabte værk, saa burde de ogsaa tænke paa Galls lære om hjernens organer og deres indvirkning paa menneskets naturlige tilböieligheder. Flere store fysiologer har ikke saa aldeles forbigaaet denne lære. Thi ifölge den skal organer til alle tilböieligheder, begjæringer og menneskelige lidenskaber findes i hjernen eller i hovedskallens bygning. Mennesket maatte da for en stor del være afhængigt af naturdrifter, som er dets medfödte anlæg, og den frie vilje, om ei ganske tilintetgjort, for en stor del staa under indflydelse af organernes beskaffenhed.

Sikkert er det imidlertid, at store og dristige naturer synes ligesom ledede af en uimodstaaelig naturkraft, ved hvilken alle hindringer overvindes og alt andet stilles i baggrunden. Dette gjælder ikke blot om dem, som har arbeidet for menneskehedens bedste og sandhedens seir, men ogsaa om de dæmoniske naturer, som har ödelagt jorden og trampet menneskeheden under födder. Grunden til et fuldkomment stort og ædelt talent, et verdensgeni, skulde paa denne maade være at söge i hjernens fuldstændige harmoni og skjönneste dannelse, ligesom modsætningen paa den skulde have sin livskilde, som det op og ned vendte ideal eller ödelæggelsen i menneskeskikkelse.

Paa samme maade maa man ikke opfatte betydningen af ordet inspiration (ordret overs. = indblæsning) saaledes, at store digtere og tænkere, om hvem man pleier at sige, at de er inspirerede eller "inblæste" af Gud, har faaet sine nedskrevne tanker direkte ved en aan-

Russer.

deaabenbarelse. Thi ethvert menneske, som söger Gud, kan finde ham, og alle mennesker fornemmer en gang i sin sjæl en duft af Gud, en inspiration, i den grad som dette menneske formaar at modtage den.*)

*) Om skriften antages at være bleven til under en guddommelig inspiration, hvorledes vil man da forklare de feilagtige historiske opgaver, de urigtige tidsbestemmelser eller de sprogfeil, som deri forekommer og bestemt tyder paa uvidenhed? Ei heller skal man da kunne forstaa, hvorfor den ene beretter saa og den anden saa om en og samme ting, eller hvorfor beretningerne er foskjellige. Selv i evangelierne er det tilfældet, ja til og med i Kristi lidelseshistorie. Markus siger at han korsfæstedes ved 3de (kl. 9 f. m.) men de andre ved 6te (kl. 12). Matth. og Mark. siger, at röverne ligesom folket haanede ham, men Lukas beretter derimod, at den ene var troende, bebreidede de andre og fik tröst af Jesus. Blot Johannes beretter, at de

Fra diamantgruberne i Kimberley, Afrika.

Enhver inspireret digter, tænker, kunstner, eller skabende menneskeaand, har mærket en höiere indgivelse ovenfra. Dette maa dog forstaaes saaledes, at enhver sandhed, ethvert skjönhedsbegreb og enhver menneskeskabning har sin tidskarakter, sit eget præg, og at det er bleven meget faa forundt med profetisk blik at skue ind i fremtiden og blive menneskehedens fremtidsmænd. Disse er de, der har nærmet sig mest til idealet af en himmelsk indgivelse og den guddommelige sandheds lys, hvilket aabenbares for menneskene i forhold til deres evne til at fatte det og til at varme sig ved de livsgivende straalers ild.

Ogsaa kristendommen venter sig en tilnærmelse til idealet og bereder en tid af kjærlighed, broderlighed og lyskalighed paa jorden.

---

romerske soldater knuste benene paa röverne, forat de kunde dö og föres bort, og at Jesus opsprettedes i siden med et spyd, forat man skulde være sikker paa, at han virkelig var död. Johannes siger ogsaa, at han bar sit kors medens de andre siger, at man tvang en person, som man mödte, Simon af Cyrene, til at bære det. Matth. siger at en engel—ifölge Mark. en ung mand—men Lukas og Joh. at to engle viste sig ved graven, da Jesus var opstanden m. m. Alt dette beviser jo, at enhver har berettet efter hvad han selv har hört eller seet og bemærket, og ei efter anden inspiration. Det gamle testamentes kanoniske skrifter (de som blot jöderne antager for ægte og sande) samledes, ordnedes og godtkjendtes först efter hjemkomsten fra fangenskabet. Man ved ikke, naar det nye testamentes kanoniske skrifter er blevne alment antagne og erkjendte; men de ældste haandskrifter skal være fra 4de aarhundrede.

Disputatsen mellem Olaus Petri og Peder Gall for Gustav Vasa.

Man tænker sig en tid, da alle mennesker lever som brödre, og ingen klager ingen forbrydelser, ingen tvedragt og ingen ödelæggelser existerer, men blot lyksalighed, glæde, frihed og oplysning.

Saavel den enkelte som hele menneskeheden i fællesskab har dette store maal uophörligt at stræbe efter. Vor bestemmelse er saaledes ikke blot at prise Gud og beundre hans værk, at forædle, forskjönne og gjöre jorden til et frugtbarhedens land, men ogsaa at arbeide for det uendelige maal af menneskenes lyksalighed ogsaa her paa jorden, saa at al yndig salighed, al skjön glæde, al fred og alle dyder ogsaa gjör sig hjemme her og bor blandt menneskenes börn Dette er manges haab, det tusindaarige rige, Kristendommens forventede guldalder og samfundets lyksalighedstid, der visselig ikke ligger 1,000, men 10,000 aar inde i fremtiden. En tid, da baade kristendommen og staten har naaet sin höieste udvikling, eller med andre ord det er en menneskehedens bebudelse af kjærlighedens skjönneste aabenbarelse.

Herved maa bemærkes, at denne tid endnu tilhörer den fjerne fremtid, og at verdensaldre vil gaa hen, inden menneskene oplyses, humaniseres og forbedres saa meget, at de fatter kristendommens inderlige væsen af kjærlighed, jevnlighed og fred og opnaar at tillempe dette

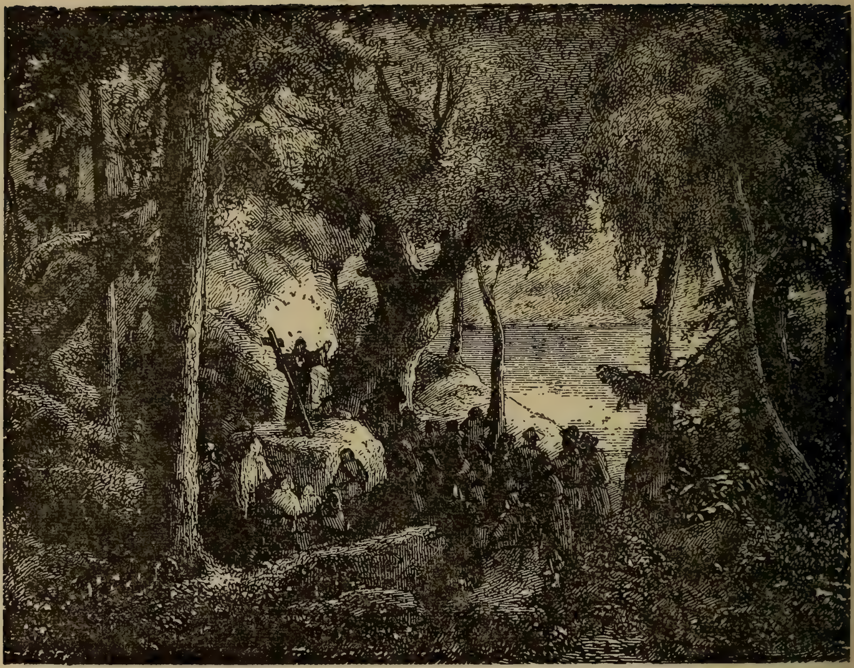

Sigfrid prædiker for hedningerne.
Efter et maleri af Kong Karl XV.

paa samfundslivet.*) Thi man burde med grund kunne antage, at om dannelsen og humaniseringen end kan siges at have naaet over sin förste barndom, saa er den dog ikke stort længer end i pubertetsudviklingen. En lang tid vil saaledes hengaa för den kan siges at have naaet manddomsalderen.

*) Den ydre kirke kommer altid för eller senere til at forsvinde, dens lære flyttes ind i skolerne og indlægges i undervisningen, og dens skikke og ydre ceremonier gaar tilbage til familierne og det huslige liv, ligesom paa apostlernes tid. Men kristendommen selv er menneskets indre liv, som hverken kan bibringes ved tvang eller fuldkommen naaes ad opdragelsens vei. En sand kristelig aand maa gjöre sig gjældende i samfundet og blandt menneskene, om Guds hellige og usynlige aand som en vaarluftning skal komme derover sammen med Paraklætos eller husvaleren, sandhedens aand, der föder mennesket paany. Dette kan imidlertid ikke ske uden en foregaaende almen oplysning og en stor revolution blandt menneskene. Læren om chiliasmen eller det tusindaarige rige er bekjendt fra apostlernes tid. Den udvikledes især blandt de jöde kristne, der meget snart ventede dette nye rige, som de troede skulde blive et slags jordisk keiserdömme, i hvilket jöderne skulde herske over andre folk og beseire sine fiender. Hele aabenbaringen er et saadant sværmeri om det tusindaarige riges ankomst.

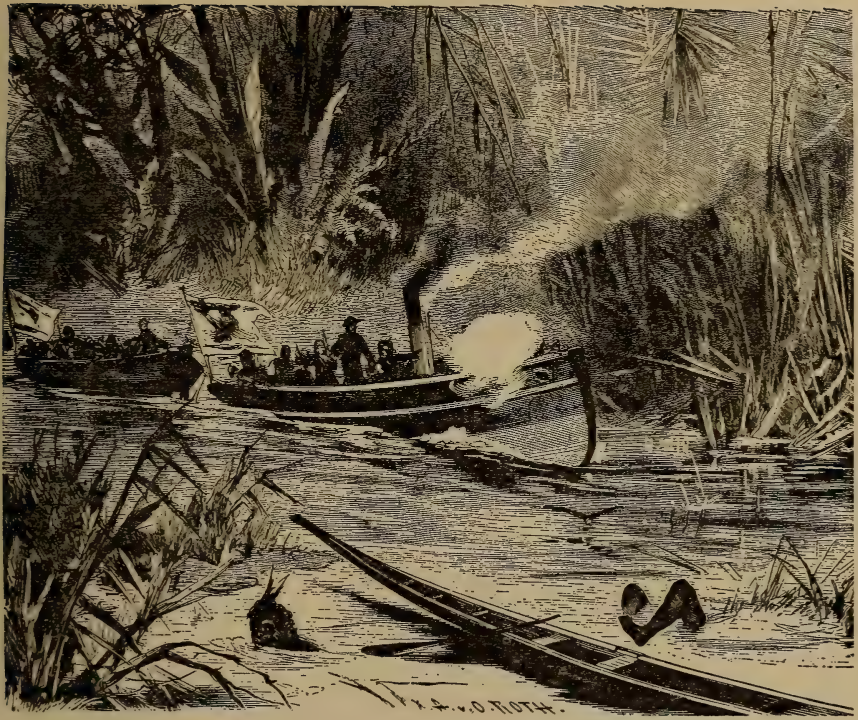

Koloniseringen i Afrika. Dampsluppen "Olga" landsætter mandskab i Kameron.

Tydeligt er det alligevel, at idealismen aldrig uddanner sig ved religionssekter, ensidigheder, og afsondringer, men ved en almen erkjendelse af den fuldkommenhed, man stræber efter. Paa samme maade er chiliasmen eller det tusindaarige riges lyksalighed ikke noget, der kommer til udenifra, men den begynder tværtimod som en sand indre oplysning ikke hos individer men hos hele menneskeslægten. Med dette haab om chiliasmen falder naturligvis nærmelsen af en fuldstændig stat til idealet sammen, en kristen platonisk republik, hvor ikke blot love og styrelse har opnaaet sin störste fuldendthed og sin mest rene menneskelighed, men hvor samfundsmedlemmerne opnaar al den frihed, lyksalighed, uafhængighed og selvstændighed, som de kan vinde i det jordiske samfundsliv. Fattigdom, slaveri, kasteforskjel, og alle de forholde, der gjör fordelingen saa höist ulige her i verden, skal da have ophört, og hver og en kommer til at opfylde sin bestemmelse som menneske og medborger uden misundelse og uden at fornedre sig.

Men inden dette sker, kan det dog være nödvendigt, at der fremstaar en mand til at reformere ei blot stat og kirke men menneskeheden i almindelighed, saa at vildfarelserne forsvinder for sandhedens

og lysets aabenbarelse, hvorved egoismen bliver tilintetgjort af den sande, rene og himmelske kjærligheds magt. Det maa ubestrideligt være kulturens maal at före menneskene frem til et saa fuldstændigt liv og en saa fuldstændig lyksalighed, som man kan tænke sig paa jorden. Dette bliver da det, som svarer til hvad skriften kalder den förste opstandelse, da mörket er beseiret og straaler af evighedens sol belyser den dag, der er gaaet op over menneskenes börn.

Pantomine paa Marshall-öcrne.

XXVIII.

DÖDEN OG UDÖDELIGHEDEN.

Alt levende paa jorden, planter saavelsom dyr, har sin tid at være til, at voxe, vegetere, ældes og sluttelig forsvinde efter de love, som er fælles for hele den organiske naturs uophörlige omvexlinger. Men uagtet alle individer sluttelig dör og andre indtager deres plads, saa er dog levetiden höist forskjellig, og saavidt man ved, er denne langt större for en del af de större træer, der ogsaa har en meget lang udviklingstid. Thi uagtet man paastaar, at adskillige dyr, især blandt fuglene og fiskene, skal blive meget gamle, op til 3 eller 400 aar, hvilket dog trænger yderligere bekræftelse, saa er dette dog bagateller i sammenligning med en del træer, af hvilke man har endnu friske stammer, der med sikkerhed ansees for at være over 5 eller 6 tusinde aar gamle eller ældre end selve skabelsen ifölge den mosaiske tidsregning.

Herhen hörer de mærkelige Boababtræer paa den afrikanske kyst, Drageblodstræet paa öen Teneriffa og fremfor alt et Taxodiumtræ ved byen Oaxaca i Mexiko, der er 11 meter (37 fod) i diameter og skal være et af de ældste levende mindesmærker paa vor jord, for ikke at tale om en mængde andre gamle træer, hvis alder gaar langt ind i tusinderne.

Ved siden af baobabtræet, ansonia digitata, med stammer af over 24 meters (ca. 80 fod) omkreds, findes flere andre meget gamle træer. Drageblodstræet paa Teneriffa med 13 meters (45 fod) omkreds ansees for over 5,000 aar, flere Bertholetier i Sydamerika er lidet yngre, en idegran i Derbyshire, England, antages at være 3,000 aar og flere kastanier paa Sicilien lige gamle. Ved Jerusalem staar olietræer og sykamorer siden Kristi tid, og flere cedre paa Libanon er meget ældre. I Polen har man egetræer af 15 meter (50 fod), og i Lithauen lindetræer af 24 meters omkreds. Videre den kaliforniske Mammuthfuru (Wellingtonia eller Sequoia gigantea) opdaget af Lobb aar 1854 paa Snefjeldene i Sierra Nevada i östre Kalifornien, hvor den voxer i et antal af 90 store træer. Her findes stammer med $3,_5$—9 meters (12—30 fod) diameter cg 90—120 meters höide. Et nedhugget træ havde $32,_5$ meter i omkreds og 120 meters höide og beregnes at ville afgive over 100 favne ved. Paa stubben var der danseplads for 16 par. Disse furruers alder beregnes til flere tusinde aar.

Andre planter derimod lever meget kort, en sommer eller blot nogle uger. Og blandt dyrene er levetiden endnu kortere, thi der findes arter,der kun lever en dag eller endog blot nogle timer, saasom enkelte af dagsværmerne,og for hvem et aar eller en maaned skulde være en hel evighed.

Ogsaa mennesket har den samme forgjængelighedens lov,som alt andet levende,og det har med al sin kunst og al sin viden hidtil forgjæves sögt at opfinde noget udödelighedsmiddel eller noget lægemiddel mod alderdomsvaghed, og den endelige bortgang. Det ene menneske döi og det andet voxer op, den ene slægt gaar og den anden kommer. Men denne stadige vexlen er dog i det store hele umærkelig og rörelsen den samme, saa at livet fortsætter med al sin virskomhed uden at forandres hverken af dem, der födes, eller af dem, der forsvinder. Men for nærværende,da krig er sjeldnere og pest ikke saa ödelæggende, er antallet af födsler langt större end antallet af dödsfald, hvilket gjör at jordens befolkning er i stadig tiltagende.

Dette er ogsaa overenstemmende med den evige visdoms lov, da menneskeslægten sluttelig skulde dö ud og efterlade planeten öde, om forholdet var omvendt. Og om antallet af födsler og dödsfald var lige, saa skulde aldrig jordens ödemarker blive befolkede og opdyrkede. Med et rundt tal antages det, at jorden har omkring 1,000 millioner indvaanere, alle racer medregnede. Og man kunde maaske frygte, da befolkningen er i stadig tiltagende, at jorden sluttelig skulde blive overbefolket og ingen anden udvei staa tilbage end at opfinde midler til udvandring til nogen af de nærmeste planeter, om man ikke vilde udrydde hverandre.

Men ogsaa herfor har den samme visdom sikkerlig sat en grændse, og det uden nogen gjensidig udryddelseslyst fra menneskenes side. For vor egen skyld behöver vi hellerikke at have nogen bekymringer, thi jorden kan gjerne have sin befolkning tidoblet, uden derfor at blive saa overbefolket, at menneskene behöver at gaa hinanden i veien forat finde forsörgelsesmidler.*)

*) Denne forfatterens tro, at der skulde gives et hjælpemiddel i naturen selv, ikke blot i menneskenes forstandige fremgangsmaade, mod befolkningens altfor store tilvæxt, er neppe videnskabelig begrundet. De midler, der hidtil har holdt folkemængden nede, er de samme, som naturen altid har brugt, nemlig individernes död gjennem fiender eller mangel paa levnetsmidler. Men vi haaber, at krig, pest og hungersnöd vil blive sjeldnere og sjeldnere, og at der gives en fornuftigere maade at hindre folkemængdens skadelige tilvæxt paa, end at föde individer, der maa dö af mangel paa underholdningsmidler. Der er mange videnskabelige autoriteter, der mener, at adskillige lande allerede nu har formange indbyggere til at kunne byde dem et sandt menneskeligt liv. En höiere morals indförelse er sikkerlig det rette lægemiddel. Naar ingen föder börn til verden uden at være istand til at sörge for deres sande opdragelse, saa er visselig faren for overbefolkning forbi. Udgiveren.

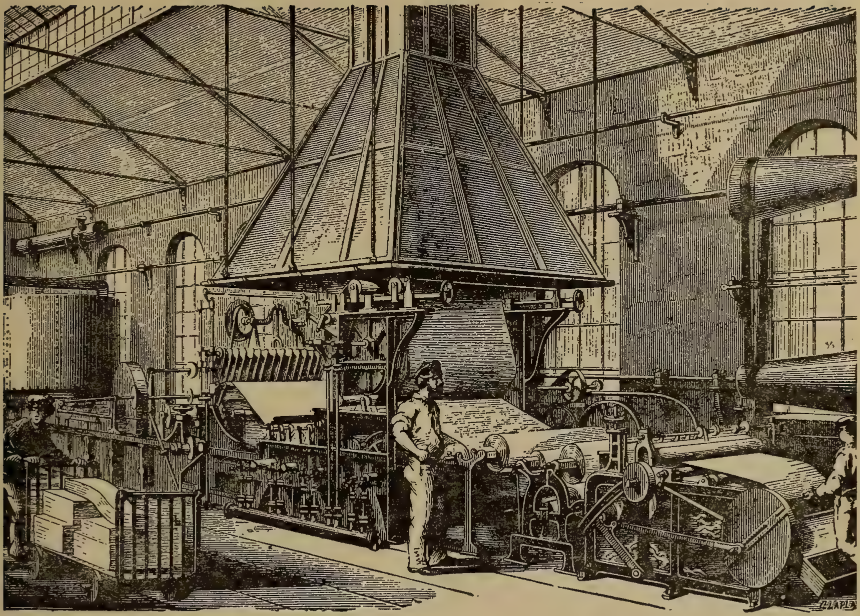

Det indre af en papirfabrik.

Saavel for den enkeltes som for hele slægtens vedkommende kan det dog altid siges at en ting er sikker, og det er döden, hvor ubekjendt og omvexlende et menneskes skjæbne forövrigt kan være i verden. Men de fleste mennesker gaar bort för tiden og blot faa naar den alder, da man efter naturens orden, bör staa ved den yderste grændse, hvor man sluttelig finder sig gammel og mæt af dage. Men uforstaaeligt er det, hvorfra flere af de strængt ortodoxe henter sin paastand, at de förste mennesker skabtes til udödelighed, noget, som Moses aldeles ikke fortæller os, og som heller ikke paa anden maade lader sig bevise. Selv under en evig ungdom og i den mest smilende natur samt uden baade behov og næringssorger, er det dog et spörgsmaal, om ikke et saadant udödeligt menneske tilsidst vilde blive kjed af jorden og önske sig en höiere verden, for ikke at tale om, at jorden da vilde staa i fare for at blive fuldstændigt overbefolket.

Som et bevis for denne besynderlige antagelse anföres hovedsagelig menneskets naturlige frygt for döden og forgjængelsen, ligesom om denne frygt skulde være noget for mennesket særegent. Dette er imidlertid ei tilfældet; thi den findes ligesaa naturlig hos alt, som har fornemmelse, fra den mindste flue til den störste oxe, der hver for sig i ligesaa höi grad frygter og söger at undgaa döden, som mennesket. Men deraf kan man dog ikke drage en saa urimelig slutning, som at ogsaa dyrene fra begyndelsen af var udödelige og ei underkastede forgjængelsens nuværende naturlove.

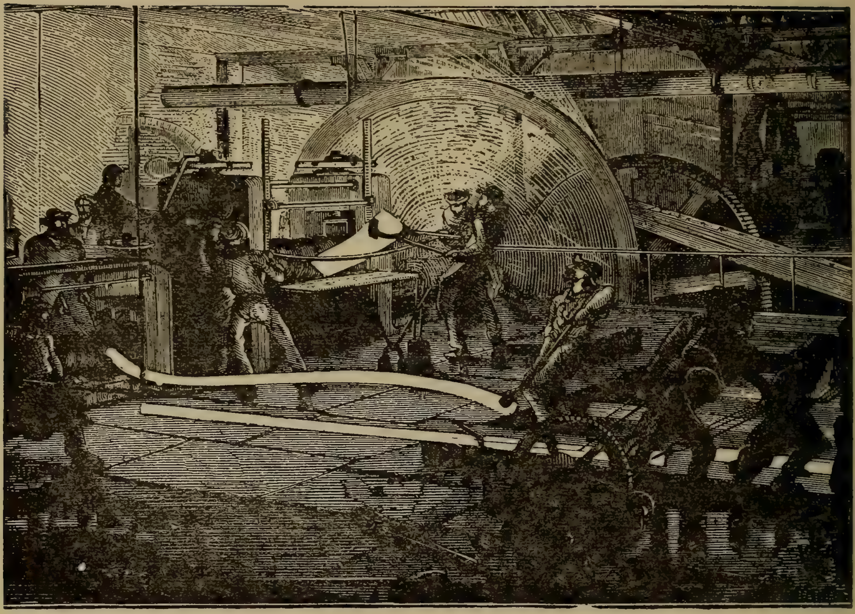

Tilvirkning af jernbaneskinner.

Saa langt al egentlig historisk kundskab naar har menneskets höieste alder været næsten den samme eller höist 100 og meget sjelden derover opimod 160 aar.

Den ældste svenske, John Anderson fra Aa sogn i Östergötland, döde 1729 i en alder af 147 aar. Englænderen Parr giftede sig 120 aar gammel og döde 1653 næsten 153 aar og den ældste person, man kjender, englænderen Jenkins döde 1699 efterat have fyldt 169 aar, hvilket er den yderste grændse, som historien har at opvise for menneskealder.

Beretningerne om fortidens menneskers höie alder, at enkelte skal have naaet næsten tusinde aar, synes derfor at være lidet paalidelige, især da det ikke med rimelighed kan antages at aarsbestemmelsen er kommen istand för efter en temmelig lang og betydeligere erfaring.

De gamle folk beregnede sin tid efter fuldmaanen og maatte naturligvis först lære sig at tælle, siden at tælle fuldmaanerne og sluttelig bestemme sig for tolv fuldmaaner for at danne et tidsrum, der kaldtes et aar. Efterat dette var skeet, maatte de have hele beregningen i hukommelsen og kunde i löbet af en lang tid forregne sig betydeligt. Men for dem, der anser Moses's Adam og hans efterkommere for historiske personer, gaar det ogsaa an at beregne deres aar til ligesaa mange oplevede fuldmaaner. Methusalems 969 manneder med tolv i aaret udgjör efter denne beregning 81 aar og 1 maaned beregnet efter

Dalefolk.

fuldmaaner, en selv i vore dage ikke usædvanlig mandsalder. Et langt liv er dog ikke altid det bedste. Og for Gud gjælder det ikke om, hvor længe ,men hvor vel man har levet, hvad godt og ædelt man har udrettet paa jorden, og om man har opfyldt sit kald, dette være större eller mindre, til menneskehedens nytte, til lysets og sandhedens befordring; thi enhver er jo en liden lænke i den store menneskekjæde.

Ingen er saa ringe eller uheldigt stillet i verden, at han ikke har noget at leve for, nogen at glæde eller glæde sig over, noget kald at opfylde. Og det heder jo i skriftens egne ord: "at hvem der giver en af disse smaa en drik vand i mit navn, sandelig siger jeg eder,

Lappens vinterdragt.

han skal ikke blive uden belönning." Jordens udödelighed bestaar ogsaa i et uplettet navn, der lever i efterverdenens erindring, for udfört arbeide for det ædles og skjönnes seir, for opofrelse for menneskehedens sag og for sandhedens röst, efterladt i traditionen til kommende slægters tröst, oplysning og vederkvægelse.

Faa er de, der opnaar denne jordens udödelighed, og det ofte af den grund, at menneskene glemmer det gode og sine velgjörere, men derimod bevarer i erindringen dem, som har hjemsögt menneskeheden med ild og sværd, med mörke og blodsudgydelse.

Selve livet er ikke blot billedligt men ogsaa fysisk talt en forbrændingsproces, hvorunder livets ild underholdes af luften og næringsmidlerne og brænder forskjelligt i de forskjellige aldere, indtil den slukner enten pludselig under livets virksomhedstid eller ved en langsom hen-

döen i alderdommen. Thi medens denne ild flammer heftigt i ungdomstiden og med mere stadig ro i manddommens og kraftens ædleste periode, saa aftager dens flammer mod livets aften. Kræfterne svækkes, ledene stivner, blodomlöbet bliver trægt, og stivheden tiltager mere og mere, indtil barndommen, men med slövede sanser, vender tilbage paa nyt, hvorefter döden indtræder og legemets jordiske dele gaar i forraadnelse.*) Men denne forraadnelsesproces fostrer nye liv, og de oplöste elementer gaar i forandret form ind i nye liv og skjænker nye kræfter til opvoxende slægter, saa at man med sikkerhed kan sige, at den materie, som nu findes i en dyrekrop eller i en plante forud har været at finde i utallige planter og dyreindivider.

Den slægt, der lever idag, underholdes og har sin næring af tidligere generationers oplöste bestanddele, uden dog at vide eller ane, at forsvundne planter eller dyr har maattet overlade sine legemer for at underholde de nuværende og indgaa i dem som livskraft og de mest uundværlige bestanddele. Man siger, at mennesket er stöv og vender tilbage til stövet Men man kan ogsaa sige, at mennesket lever af luft og bliver til luft igjen. Begge dele er lige sande.

Visse dele af menneskelegemet, saasom kalk, kisel og salte, vender visselig tilbage til jorden. Men under forraadnelsen af alle organiske legemer udvikles fornemmelig kulsyre, ammoniak og vand, der forsvinder i gasform og blander sig med luften forat spredes af vindene. Liglugten og den stank, som alle raadnende stoffe giver fra sig, er intet andet end gas fra det legeme, der paa denne maade forvandles og oplöses.

Og ligesom nye planter opstaar og faar sin næring fra det til jorden overleverede stof hvormed de forraadnede legemers oplöste bestanddele optages og anvendes af nye organismer, saaledes absorberer ogsaa planterne den gas af kulsyre, ammoniak og vand, der overleveres til luften, forat tjene dem til næring for nye frugter. Og disse frugter tjener menneseker og dyr til næring, hvorved de stoffe, hvoraf de bestaar, gaar over i nye individer.

Vi bör derfor altid paaminde os, at i den luft, vi indaander, i den mad, vi spiser, i det vand vi drikker, og i de klæder, vi bærer, findes bestanddele, der har tilhört forsvundne planter og dyr, ja maaske til og med vore egne forfædre, og at vi selv paa samme maade kommer til at foretage en kemisk vandring i den levende natur for maaske al-

---

*) Mærkeligt er det fiendtlige forhold, som i naturen forefindes mellem en levende og en död organisme af samme slags. Lugten af et lig er den for menneskene af alle mest modbydelige lugt, ligesom vædskerne i et dödt legeme, om de indföres i en levendes blod, har höist giftige egenskaber og kan medföre döden. En hest bliver let sky ligeoverfor en död hest, endog paa lang afstand, og langt mere end ligeoverfor noget dödt kreatur af en anden slægt.

Japanesisk aldelsmand i galladragt.

drig at vende tilbage. Dette er den egentlige tilintetgjörelses tilværelse, saaledes som den aabenbarer sig paa jorden, hvor intet forsvinder, men blot oplöser sig forat indgaa i nye forbindelser og fortsætte livet under en anden skikkelse, saaat vi ikke her har nogen anelse om, hvad vi engang skal blive.

Det var saaledes en aldeles unyttig forsigtighed, naar, som det fortælles, Nebukadnesars sön forat hævne sig paa sin fader lod hans döde legeme sönderhugge i hundreder af stykker, der skulde föres i alle retninger af rovfuglene, saaat han ei skulde kunne opstaa og komme tillive igjen. Thi denne spreden omkring foretager naturen selv paa en langt finere og mere beundringsværdig maade. Men fra aske af det forbrændte hjerte og fra den sidste livsgnists forsvindende rög svinger menneskesjælen sig ligesom en ny fönix op mod paradisets höiere egne, for i sit egentlige hjems evige lysthave at faa nyde et liv af uforgjængelig skjönhed, medens vort ubevidste stöv gjör sin verdensvandring

her paa jorden. Uagtet döden er den bestemte grænse for alt levende paa jorden, saa har dog aldrig mennesket kunnet vænne sig saaledes til denne gjæst, at den ikke altid efterlader mere eller mindre dybe spor efter sin vandring, det være sig i hytterne eller marmorpaladserne. Og om vi ikke havde noget andet haab, skulde vi fortvivle under bevidstheden om denne jordevandrings tilintetgjörelse. Thi ligesom döden er en befrielsens engel, der forlöser os fra al elendighed, al nöd, alle taarer, al möie og alle lidelser, saaledes er den ogsaa den forfærdelige magt, der foröder alt skjönt for os og gjör de gladeste hjem til sorgens, savnets og bekymringens boliger.

Her bortrykkes en kjær og elsket ægtefælle fra en grædende ven, der en fader eller moder fra sine uforsörgede börn. Her en stor og begavet mand fra en beundrende verden, og der et godt og velgjörende menneske fra alle de betrykte og nödlidende, som havde sin stötte i et varmt hjertes inderlige deltagelse. Hvor ofte begræder ikke en fader eller moder en forhaabningsfuld sön, en blomstrende datter eller et legende og leende barn,der længe vil savnes i familiens aftencirkel! Forgjæves kalder vennen sin ven, elskeren sin brud, manden sin stötte, glæde og forhaabning tilbage. Kinden er blegnet, de yppige og rige former visner i forgjængelighedens vold, det rige hjertes blomsterhaver er tillukkede, og alene mindet staar tilbage som en forbigangen dröm. Men om vi nu ikke her havde et haab om gjensynets salighed, skulde vi ikke da heller ville bortkaste elendigheden af et liv med alle disse skuffelser og hele denne forödelsens styggedom, end fortsætte mod det samme maal under alle dette livs uendelige forsagelser.

Udödelighedslæren var visselig bekjendt om end ei fuldt udtalt i hele fortiden; men hverken hos hebræer eller persere, hos grækere eller romere, der alle havde sin himmel eller sit elysæum beboet af guddommelige væsener, tænkte man sig for de döde noget andet end et skyggernes land, hvor ingen lyskalighed fandtes,men kun kval eller en drömmelig tilværelse. Paa den anden side af forglemmelsens flod havde man ingen sol, ingen smilende marker og intet hjem for ro og glæde, for fred og lys, men blot en underjord, hvor de dödes sjæle svævede som skyggebilleder i sit ynkelige eventyrland.*)

*) Hebræernes Schoel, der ofte forekommer i det gamle Testamente er ensbetydende med romernes Orcus og grækernes Hades eller Haidos og betyder "dödens rige," "skyggernes land," og aldeles ikke noget pinessted. Ordet Hades forekommer paa flere steder i det nye Testamente (Matth 11 23, 16: 48; Luc.10: 15, 16: 23; 1 Cor.15: 24,Aabenbaringens 1: 18), og oversættes ligesom Schoel med helvede; i det höieste kunde det fortolkes som "pröverum." Paa andre steder i det nye Testamente og oversat paa samme maade staar Gehenna(Matth.5: 22, 29, 30, 18: ö, 23: 15, 33; Marc. 9: 40, 47;Luc. 12:5),hvor mennes-

Visselig ligger der hos ethvert menneske en dunkel bevidsthed om sjælens udödelighed og et tilkommende. Thi man formaar ikke at tænke sig en ende paa sin egen tilværelse, ligesaalidt som man paa den anden side kan fatte en evighedens uendelighed. Men ogsaa i vore dage har man hört tilintetgjörelsens lære forkyndt af mange filosofer, der siger, at visselig slægten, men ikke den enkelte, er udödelig, og at menneskeaanden er en gjennem legemets organer udviklet sjæls-

---

keofringer fordum foregik, og hvor man senere kastede döde dyr, affald og döde personers legemer og brændte dem. Deraf talemaaderne, "Gehenna ild," kastes i evig ild, graad og tænders gnidsel," m. m., efter folkets forestillinger. Ifölge den latinske og græske mythologi var de dödes rige skilt fra de levendes verden ved floderne Styx og Lethe eller forglemmelsens flod, hvorover færgemanden Charon i sin baad förte de dödes sjæle, der da glemte sit foregaaende liv. Stranden bevogtedes af den med tre hoveder forsynede hund Cerberus, og Tartarus eller underverdenen beherskedes af Pluto og Proserpina (Persephone). Sjælene vandrede der som tause ubevidste skygger i de dystre cypress-skoves ensomme nat. Vore nordiske forfædres gudelære havde ogsaa et slags udödelighed. Den lærte, at alle döde helte kom til Valhalla, hvor de altid sloges og dræbte hinanden, men strax stod op igjen, og at alle, der döde sottedöd, kom til Hel, skyggerigets dronning (deraf ordet helvede = Hels hjemsted) Ogsaa hos de celtiske folkeslag med deres mange ofringer og mysterier og udviklede præsteregimente vil man finde spor til en udödelighedslære.

Nærmest kristendommen staar den religionslære, der fandtes hos de gamle iraniske folk og baktrierne (nordenfor Persien), saadan som den læses i den hellige bog Zend-Avesta, der tillægges en i en fjern fortid levende vismand, Zoroaster eller Zardutsch. Blot dele af Zend-Avesta findes opbevarede. Denne lære, der senere overflyttedes til meder og persere, har en lysets og en mörkets aand (bibelens Gud og djævelen), der stadig ligger i kamp med hinanden og hver er omgivet af sine engle eller dæmoner af forskjellig rang Den taler om en frelser eller gjenlöser, ved hvem det onde skal forsones og det gode seire, at verden skal ende med forstyrrelse og dom, at menneskene skal blive salige og opstaa, eller idetmindste faa et gjennemsigtigt legeme. Ved beröring med persiske og mediske magikere og vismænd under og efter fangenskabet kom disse ideer lidt efter lidt ind i den jödiske folketro og smeltede sammen med den mosaiske lære. Deraf læren om en ond magt, en personlig djævel og om dæmoner, engle og erkeengle· Denne onde magt kaldes i det nye Testamente sædvanligvis "Diabolos" (forvrænger, bedrageren, deraf det norske ord djævel), stundom ogsaa "Satan," der er et hebraisk ord (modstander). Paa nogle steder (Matth. 10: 15, 12: 24, 27, Marc. 3: 22, Lu. 11: 15, 18, 19), omtales "Beelzebul" (fluekongen), og kaldes "dæmonernes behersker." Naar der tales om "besatte af djævelen," bruges altid ordet "daimon" (Dæmon, ikke god, men ikke fuldstændig ond aand). Selve Messias-begrebet kan maaske, om ikke netop stamme fra, saa dog have udviklet sig efter Zend-Avesta. Profeterne efter fangenskabet, især Daniels og Henochs böger, skrevne i den makabæiske tid, har tydelige spor af berörelse med ideer fra denne religionslære.

kraft, der ikke kan existere uden disse organer og som med dem forsvinder og igjen bliver til et intet, uden engang af livet at efterlade saa meget som en dröm.*)

Denne lære er den ynkeligste og tröstelöseste under solen, al den stund man ifölge den skulde være kommen hid uden maal og uden bestemmelse blot for avexlende at lide og glæde sig og sluttelig forsvinde. Og det var paa en saadan lære den epikuræiske livsanskuelse grundlagdes af en del af Grækenlands tænkere, der fandt, at man

*) For fysiologien, der blot betragter mennesket fra et materielt standpunkt, har det visselig skinnet for sig, at mennesket baade i legemlig og aandelig henseende udgjör et harmonisk hele, der ikke synes at kunne adskilles. Sjælen födes med barnet og udvikler sig i samme grad, som legemet, er ligesom dette spæd, barnslig og svag i barndommen, vild, glad og sprudlende i ungdommen, og begge er stadige og ligesom kommer til fuld modenhed i manddomsalderen. Lidt efter lidt gaar baade legeme og sjæl tilbage og bliver ligesom stive og slöve for alle indtryk. Og ligesom legemet taber sin styrke og spændstighed, bliver stivt, hærdet og forbenet og taber sin nervestyrke, hvorved syn, lugt og hörelse slöves, saaledes bliver sjælen ogsaa mere og mere slöv, og mindre modtagelig for indtryk, medens forstandens skarphed samtidig aftager; tanken og fornuft bliver ligesom barnslig enfoldige, hukommelse og indbildningskraft aftager og forsvinder næsten, og tilsidst bliver legemet ligesom en fortörket mumie og sjælen næsten umærkelig, indtil det hele slukner ligesom en mat lampe, der ikke har mere olje. Ogsaa i livets bedre aldersperioder, er legeme og sjæl saa afhængige af hinanden, at naar den ene er syg, saa bliver den anden för eller senere ogsaa lidende. Undtagelsesvis findes visselig begavede naturer, som selv i alderdommen beholder sine aandskræfter usvækkede, men disse er sjeldne. Disse her anförte omstændigheder er de fornemste indlæg mod sjælens udödelighed og de hovedsageligste argumenter for den paastand, at sjælen födes og opvoxer med legemet og forsvinder med dette. Seet fra et mere psykologisk synspunkt stiller forholdet sig imidlertid anderledes. Tankens og sjælens virksomhed hviler aldrig, selv om legemets organer virker ufordelagtigt og hæmmende paa sjælen, saasom hos sindsvage eller gamle, hvilket beviser, at en sjælskraft lever, om den end kan være hindret fra at virke i sin fulde kraft, og at det saaledes er legemet, der har en skadelig indflydelse paa samme. Sjælen eller aanden kan ogsaa være andetsteds, end hvor legemet er, selv om det synes som om vi har dette med os; i tanken kan man f. ex. hensætte sig hvorsomhelst, og i drömmen eller visionen er man ogsaa andetsteds, uagtet det ogsaa da er sjælen som er i virksomhed gjennem legemets organer. En sjæl eller aand er desuden noget, der ikke kan deles eller oplöses i enkelte bestanddele og saaledes hellerikke tilintetgjöres eller forsvinde. Men at sjælen har existeret og været i himmelen eller et andet sted, inden den kom i mennesket, og at den har tabt erindringen derom, men igjen husker dette, naar den igjen bliver fri, er en urimelighed, der ikke kan bevises, ligesaa lidt som læren om sjælevandringen med alle dens unaturlige fölgesætninger.

Pige fra Schwartzwald.

burde gjöre livet saa glæderigt, sorglöst og vellystigt som muligt med fölgende bekjendte sætning som leveregel: vivo dum vivo, post mortem nulla voluptas. (Jeg lever, saa længe jeg lever, efter döden findes ingen vellyst.)

Modsætningen hertil var eremitlivet, forsagelsessystemet og renhedslivet i middelalderen, da man troede at gjöre sig fortjent til himmelen paa bekostning af legemets fornedrelse og spægelse, gjennem faste og forsagelser, eller, med andre ord, da man vilde berede sig en vei til saligheden ved en sultekur, under hvilken synden skulde udrenses.

Man forglemte herunder, at mennesket er menneske, der bör pröve alt men vælge det gode, at selve jorden er os givet til glæde og lyk-

salighed, og at livet med alle sine omvexlinger, rigtigt opfattet, dog er et skjönt liv baade til vor forædling og til vor legemlige fornöielse. Thi vi kommer ikke hid for blot at vaage og bede, sulte og forsage, men forat nyde af livets glæder, af naturens pragt, af aandens udviklinger, og for hver i sin stilling at arbeide for eget og andres vel, for jordens forædling og menneskeslægtens lyksalighed.

Man skal paa jorden skabe sig et himmerige, der kan fortsættes i evigheden. Men sandt er det, at for dem, der blot graver sig ned i smudset og hverdagsbekymringerne, maa himmelen være et fremmed eller ubekjendt land, hvor han egentlig aldeles intet har at gjöre. Derfor er det antageligt at enhver faar sin evighed i forhold til sine evner til at nyde og sætte pris paa den.

Men uagtet læren om sjælens udödelighed og et liv efter dette, som noget helt andet end et skyggeliv og som en fuldkommen tilværelse og fortsættelse af sjælens virksomhed, först fik sin egentlige betydning gjennem kristendommen, saa har man dog ogsaa ad erfaringens vei fundet betydelig stötte for sjælens fortsatte existens paa den anden side af det forgjængelige jordeliv. Man har anstillet sammenligninger mellem sjælen og en anden levende organisme, for ex. et træ, og mellem disse fundet den mærkeligste forskjel, og de stærkeste modsætninger, hvilket beviser, at sjælen har en ganske anden natur end selv de höieste blandt andre levende organismer

Naar et træ eller et andet naturprodukt har naaet en vis alder, blomstret og baaret frugt, saa har det ikke mere at gjöre, det har opfyldt sin bestemmelse. Men saaledes er det ikke med aanden; den kan aldrig siges at have naaet sin fulde udvikling, sin grænse eller sin bestemmelse. Naar en stor mand har gjort betydelige opfindelser, frembragt store tanker, ideer eller sandheder i verden, saa kan det ikke derved paastaaes, at hans virksomhed er afsluttet, men det hender tværtimod ofte, at han endnu fremkommer med flere nye ting, som man ikke har havt anelse om, og som beviser aandens uudtömmelighed. Dernæst har hvert træ eller dyr sine grænser, som de ei kan overskride. Thi om et enkelt træ eller en eneste dyreart skulde kunne voxe eller formere sig forat opfylde hele jorden, vilde alle andre træer og dyrearter derved fortrænges. Dette er ikke tilfældet med aanden, thi den kan udvikle sig i det uendelige uden at trænge sig ind paa andre aander, der tvertimod fra den henter lys, tröst og erfaring, jo mere den udvider sig og jo större virkekreds den faar.

Videre kan man sige, at om et træ eller dyr dör, saa er dette for træet eller dyret intet tab, om det end muligvis kan være det for andre. Men om aanden skulde forsvinde, vilde det netop være et tab for den selv, der aldrig kunde erstattes. Træet eller dyret har blot et nærværende, det har hverken nogen fortid eller nogen fremtid,

Grækerinde.

hverken noget minde eller noget haab. Aanden derimod har sin egen historie baade i det forgangne og for det tilkommende, og den kan umulig fatte tanken om sin tilintetgjörelse. Den kan ikke tænke sig andet end et fortsat liv og et ubegrændset maal.

Og sluttelig, om et træ eller et dyr dör, saa kan man ikke derfor sige, at det tilintetgjöres, thi det oplöses blot i andre partikler, til jord, til salte, til luftartede gaser og lignende kemisk oplöste elementer, der vedbliver at komme den levende natur til gode i form af næringsmidler. Men aanden kan ikke saaledes oplöses og söndersplittes. Skulde den gaa bort, maatte den helt og holdent tilintetgjöres, noget der ikke foregaar i den levende natur og endnu mindre inden aandens verden. En saadan kan ei deles i flere; thi jeg er og bliver mig

selv og ingen anden. Hvad jeg eier i aandelig henseende, mine fölelser, min forstand, mine naturgaver og min bevidsthed, kan aldrig blive nogen andens eller overflyttes paa nogen anden, om jeg selv kunde tilintetgjöres.

Ved disse og flere lignende sammenligninger har man ogsaa ad rationel vei fundet de mest ugjendrivelige beviseer for aandens udödelighed, hvilken hos folket ialmindelighed dog mere er en blot tro end en reflexionslære. Selve det onde, laster, brödefuldheden, eller hvad man nu vil kalde det, er et bevis for aandens udödelighed; thi uden last kan der ikke findes nogen dyd og uden strid ei heller nogen seier. Et dyr, der blot ledes af instinkt, 'kan hverken gjöre godt eller ondt. Men netop gjennem striden har aanden evne til at udvikle sig til altid höiere og höiere fuldkommenhed ved at forædle sig og saaledes voxe fra det onde, fra syndens og raahedens overmagt. Evigheden kan saaledes ikke være andet end aandens udvikling i uendeligheden, hvor den kommer til at stige til altid större og större fuldkommenhed, uden at trykkes af de materielle baand, som har gjort os afhængige af et liv paa det förste trappetrin af menneskelig, eller, om man saa vil, aandelig udvikling.

"Men ubelönnet skuer intet öie,sukker intet bryst mod himlen op," siger digteren.*) Og ligesom alt godt, selv det mindste, det for mennesket ubekjendte, erholder sin rigtige belönning hinsides forgjængelsen, saaledes maa det ogsaa være den höieste, den evige kjærligheds lov at före alt tilbage til ham, som gjör os rige, selv om dette sker gjennem prövelser, der ikke af os kan fattes eller anskueliggjöres.

Thi ligesom denne lære om altings gjenoprettelse,**) maa være i overenstemmelse med Guds ubegrændsede kjærlighed, saaledes er aandens stigen til fuldkommenhed det maal, hvortil denne kjærlighed leder, hvilket ogsaa synes at være apostelens mening, naar han siger,

*) Stagnelius.

**) Læren om alts gjenoprettelse, saa langt den kan bevises af det nye testamentes skrifter, kan i sin helhed blandt andet læses i Martensens Dogmatik. Hele den ældste kirke fra Origeness til Diodorus af Tarsus og Gregorius af Nyssa antog, at straffen i det andet liv kun er prövelser og redningsmidler, at lyksalighed er alle fornuftsvæseners endelige maal og at saaledes ogsaa djævelen og de onde aander kan forbedre sig og en gang blive salige. Noget andet ansaa man uforeneligt baade med Guds kjærlighed og hans retfærdighed. Först paa Augustinus's tid begyndte læren om straffens evighed at blive raadende i vesterlandet. Den förste kristne anskuelse var ogsaa den, at sjælen efter döden kommer til Hades,et mellemsted, og ei erholder sin fulde salighed eller sin straf för efter opstandelsen. Vor nuværende kirkes lære ansaaes den gang som et gnostisk kjætteri. Siden lærtes, at sjælen skulde gjennemgaa en rensningstid, og der igjennem opkom den materielle opfatning af skjærsilden.

at Kristus maa regjere, indtil den sidste fiende, döden—saaledes ogsaa den aandelige död, skal blive udryddet. (1 Cor. 15: 26.)

Thi da Gud har skabt alt af fuldkomment grundstof, til fuldkommen udvikling og til et fuldkomment endemaal, saa maa Guds bevæggrunde til hele denne skabelse være idel kjærlighed, ligesom skabelsen er anordnet af idel visdom. Og endemaalet med denne Guds skabelse maa være alle skabte væseners fuldendthed og salighed, afpasset efter ethvert skabt væsens natur og evne til at erholde og nyde denne salighed. Vi tror saaledes, at ikke blot mennesket, men alt levende föres til denne udvikling og denne salighed, og at ingen spurv falder til jorden uden vor faders vilje, og som han ikke forstaar paa en eller anden maade at gjöre yderligere glad og lyksalig. Hele den levende natur kan have sin udödelighed og har samme ret til lykke og fuldkommenhed, som vi.

Hvorledes alt dette sker eller fuldbyrdes, ved vi ikke, men ifölge Guds trang til at give og naturens trang til at modtage samt af skabelsens maal og hensigt maa vi drage den slutning, at alt skabt og ethvert levende væsen sluttelig kommer til at opnaa al den salighed og fuldendthed, som ifölge dets natur er mulig, og det ikke fordi naturen vil eller vi vil det, men fordi vor himmelske fader vil det. Vi behöver saaledes ikke at forske efter, hvad faderen gjör i sin magt eller hvorledes han opfylder sin kjærligheds evige bestemmelse, men blot vide, at vor fuldkomne salighed og lykke er gjenstandenne for denne kjærlighed. Under sorger og prövelser, uro og strid, lykke og modgang, glæde og forsagelser i livet og i döden kan vi trygt slaa os til ro med dette haab, at den kjærlighedsfulde Gud skal tage alle til sig og opdrage alle for det rige, som han fra evighed har bestemt for vor fuldendelse og lyksalighed.

Badende elefanter.

XXIX.

DE SALIGES ÖER OG BLIKKE PAA EVIGHEDEN.

Det evige liv og dets udviklinger ligger helt og holdent udenfor voi erfaring og er ufattelig for sanseverdenen. Vi kan vel ane og forestille os, men dette bliver dog mere en forhaabningsfuld tro, et poetisk syn eller en fantasiens dröm, end noget positivt og bestemt, da dette endnu ligger over vor nærværende fatteevne.

Dette forhindrer dog ikke, at vi kan tænke eller ane noget sandt eller virkeligt i disse forholde, ved at sammenligne det sanselige med det oversanselige, Gud og skabelsen, aanden og naturen, da vi ved, at hensigten med aandens udvikling er en fortsat stigen til lysalighed og dette til en vis grændse eller maaske uden grændse, hvad man nu helst vil antage. Men dette gjælder naturligvis ikke blot om aanden, som en blot legemlig skikkelse, men om mennesket, som en erklæret sön af Gud, et smukt evighedens barn, opdraget i sanseverdenen.

Det kan saaledes ingenlunde antages, at alle aander, eller rettere sagt alle mennesker, efter döden eller opstandelsen kommer til den samme lyksalighed, men man har tvertimod al grund til at tro, at enhver erholder netop sin passende plads anvist, paa hvilken han kan nyde sin salighed og fuldkommen fatte rigdommen af udödelighedens lyksalighed. Derfor lignes ogsaa denne lyksalighed med stjerner, af hvilke den ene overgaar den anden i klarhed, og Kristus selv siger til sine disciple: "I min faders hus findes mange værelser," eller rettere efter grundtexten Reiseherberger, det vil sige opholdsteder under aandens udvikling og stiger i det uendelige, fra den ene skjönhed til den anden, fra det ene lys til det andet og fra klarhed til klarhed i de himmelske boliger· Man har antaget, at disse de saliges boliger eller öer ligger inden den synlige stjerneverden, og at skaberen der har bestemt visse himmellegemer til bolig for aander fra andre verdenstrakter, for der at nyde og fortsætte livet i en evig fred og i forskjellige grader af en evig fuldkommenhed.

Man har visselig gjort den indvending, at en saadan aandevandring i rummet ei kan være tænkelig, da enhver verdensklode i sig selv maa

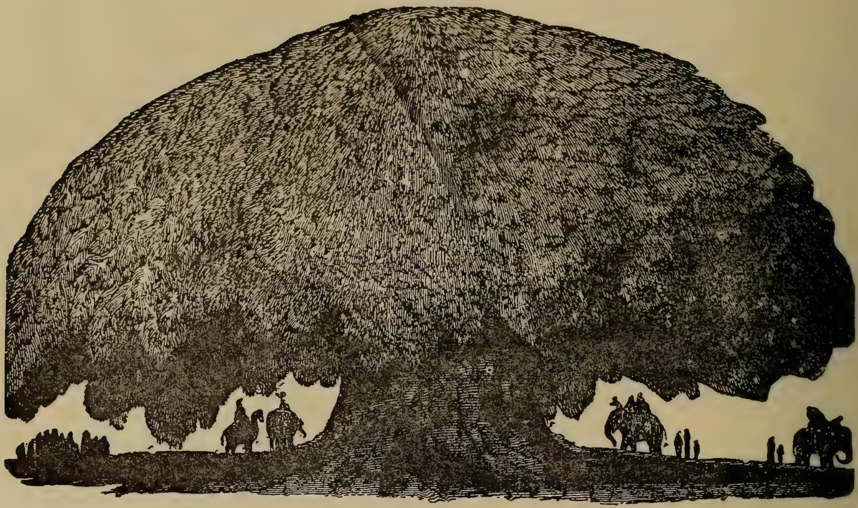

Boababtræet i Senegambien.

bære fröet til sin egen udvikling og befolkning. Men hertil kan igjen indvendes, at vi hidtil ikke har den ringeste erfaring udenfor vor jord, og saaledes ikke en gang noget dermed analogt fra vort eget solsystem, langt mindre fra fjernere stjerneverdener. Vi kan saaledes ikke vide, efter hvilke for os ubekjendte love livet paa andre verdenslegemer, af ganske anden beskaffenhed end jorden, udvikler sig; endnu mindre kan vi afgjöre, hvad den himmelske fader har bestemt i sin magt, og hvorledes han har ordnet alt i de forskjellige verdensrum.

Saaledes kan det blot rent paa slump antages, at visse verdensklo-der er bestemte til opholdsteder for salige aander, der ankommer did, maaske til og med fra de spredte planeter, for gjennem en fælles ud-vikling af lyksalighed at forenes med hverandre til en höiere fuldkom-menhed. Dog maa man ikke forestille sig dette liv som en blot og bar skygge eller en ulegemlig tanke, men som et fuldt udviklet virke-ligt liv i en evig ungdom og med vor egen individualitet bevaret for evigheden.

Forskjellen mellem naturens og udödelighedens metamorfoselære bliver dog altid den, at medens forvandlingerne i naturen paa samme tid forandrer individernes udseende og karakter, saa maa dette ikke være tilfældet paa det aandeliges omraade, hvor udseendet rimeligvis bibeholdes og blot forskjönnes, forklares og faar en himmelsk isted-etfor en jordisk betydning, og individualiteten, saa langt fra at for-svinde, i stedet forædles, forherliges og derved faar en baade höiere og fuldstændigere bestemmelse.

Det har gjennem alle tidsaldre af mörke og bedrageri eller af mere lys og fuldkommenhed været et af kristendommens haab og en af dens utopiske troeslærer, at ogsaa legemet sluttelig skal opstaa af stövet, for at blive forklaret til et höiere menneske i de udödeliges land. Og til denne forudsætning ledededes man af den tanke, at mennesket uden legeme ikke er noget menneske, men blot en aand, og at ogsaa legemet er en af dets væsens nödvendige bestanddele, om det skal kunne opnaa fuld nydelse, glæde og friskhed i de saliges boliger. Men paa den anden side er det tydeligt, at vi ikke faar det jordiske legeme med os i evighed, og at dette aldrig opstaar, men kastes bort som en udslidt klædning, et opbrugt jordisk hylster, for aldrig mere at tildeles os. Det er saaledes fysiologisk umuligt og kan aldrig bevises, at disse forraadnede og i sine kemiske bestanddele oplöste, forvandlede og i andre former indgaaede legemsdele atter kan samles, forbinde sig og i sin tidligere skikkelse aabenbare sig i naturens skjöd. Hvad vi alligevel kan sige er, at saavel naturen, som hvad der er endnu höiere, styres af en magt, hvis evige raadslagninger vi ikke kan fatte uden gjennem anelser og gjennem tro.*)

---

*) Af Matth. 22: 30 har man villet drage den slutning, at ethvert inderligere baand mellem mand og kvinde og at al kjærlighed mellem kjönnene skulde forsvinde med döden og ikke findes i evigheden. Vi deler ikke denne anskuelse og kan aldrig komme til den mening, at kjönsforskjellen skulde ophæves i et andet liv, forsaavidt nogen personlighed der existerer, eller at man der skulde blive kjönslös og derved forvandles til noget helt andet end menneske, hvilket er en urimelighed. Vi kan ikke tænke os menneskene anderledes end som to forskjellige kjön, der har attraa og drages mod hinanden af en uimodstaaelig naturdrift. Selve det typiske ved hvert kjön er saa forskjelligt, at de aldrig kan forvandles til en mellemting, der hverken er mand eller kvinde. Og denne ædle drift, der forener dem, er ei nogen abnormitet, noget unaturligt, men tvertimod naturen selv i overenstemmelse med sine höiere anordninger, og den er hos menneskene af langt höiere og mere spirituel betydning end hos dyrene. Skulde denne stærke og romantiske tilböielighed, som kan trodse alt, vove alt, opofre alt og lide alt, ophöre i et andet liv, og kan den mellem elskende sönderslides af den lumpneste ligegyldighed? Nei, visselig ikke, forsaavidt man ikke vil antage en psykologisk umulighed. De, som har elsket og tilhört hinanden, skal der endnu inderligere forbindes forat være sammen og leve et kjærlighedens liv uden ophör. Men de derimod, der ikke har tilhört hinanden uden gjennem et ydre baand eller en menneskelig lovbestemmelse, de, som er bleven sammenföiede af mennesker til og med under misbrug af Guds ord gjennem en præstelig vielse, de hverken forenes eller maaske endog mödes i et land af harmoni og lys, af fred og fuldkommenhed. Evigheden skal jævne alt der har været tilfældigheder og skal sætte enhver ting paa dens rette plads. Elskeren skal visselig træffe sin brud, men

"Guldgraverens hytte," Kalifornisk kjæmpetræ.

Det er saaledes blot i overenstemmelse med vor natur ogsaa at behöve et legeme forat være fuldt organiserede fornuftvæsener, og derpaa grunder vi vor tro og vort haab om en legemlig tilværelse ogsaa efter döden. Men al forskning og erfaring har ladet os i uvished om maaden, hvorpaa dette sker og om vor udvikling i et andet hjem, idet alt dette sandsynligvis er uforklarligt og ufatteligt for sanseverdenen, og det er hellerikke nytigt eller nödvendigt for os at vide det.

Thi uagtet det siges, at vi bliver ligesom Guds engle, saa maa vor forestilling om englene altid være hentet fra fantasiens rige. Derved forstaaes naturligvis, at det blot er vort bedre menneske der följer os over det dödeliges grændse, at vore lyster og tilböieligheder der

---

maaske ikke sin hustru, om han har elsket en og giftet sig med en anden, uagtet ogsaa elskerinde og hustru kan være en og den samme person. Man maa ogsaa kunne tænke sig grupper af elskende, der tilhörer hverandre, uden at den sandselige nydelse i samme forstand som her kommer til at forefindes i et liv af mere ideel og etherisk beskaffenhed.

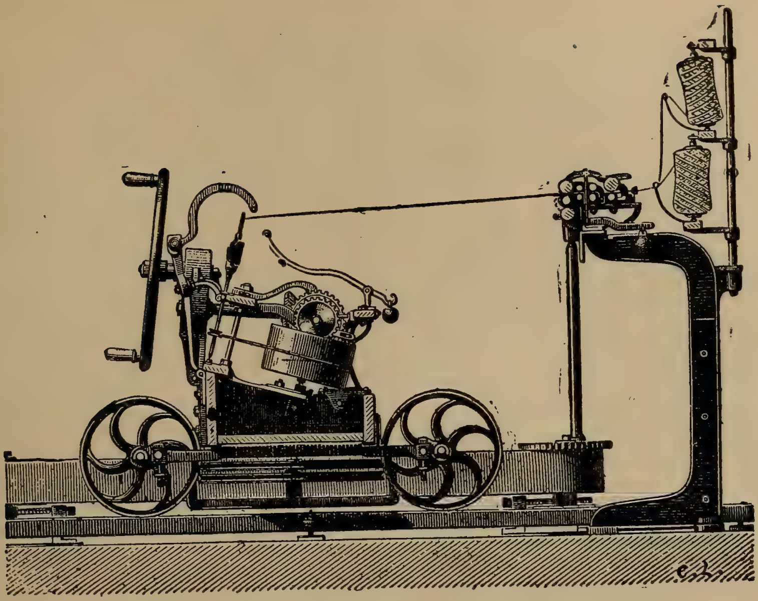

Den förste spindemaskine.

bliver forædlede og vort hylster eller vort nye legeme forskjönnes og erholder sin fuldkommenhed i skikkelse og udvikling uden ophör.

Lignelsen om sædekornet, der dör, men bliver ophav til en kommende höst, er dog ikke træffende, da kornet indeholder fröet og næringen for en ny udvikling, det er et levende æg eller celler, der skyder op til et andet individ, hvilket ikke kan siges om det döde menneskelegeme. Bedre derimod vilde en sammenligning med sommerfuglenes forvandlinger være, idet vort liv paa jorden lignes med larvetilstanden, döden med puppen og opstandelsen med et nyt og deraf fremtrædende forskjönnet exemplar, der ikke mere er dannet for jorden, men forklaret for evigheden.

Barndom, svaghed, legemsfeil, hæslighed og alderdom skal give plads for en evig ungdom af det skjönneste udseende. Og da vi ei kan tænke os en legemlig verden uden sanselighed, saa er det ikke umuligt at ogsaa en saadan kommer til at forefindes, men af en höiere, ömmere, mere forherliget og himmelsk beskaffenhed, langt over, hvad vi her kan tænke eller opfatte i vore forestillinger. Selv de börn, der her gaar bort, maa der kunne udvilke sig til fuld væxt, skjönhed og harmoni; men hvorledes og paa hvilken maade dette sker, maa forblive en hemmelighed ligesom alt andet om vor yderste bestemmelse.

Men om vi ifölge den evige kjærligheds lov maa antage, at der fin-

Austral-negere i krigerdragt.

des ulige grader af lyksalighed efter döden, og at vi i evigheden kommer til at udvikles uden ophör og saaledes stige altid höiere og höiere i lys, lykke og fuldkommenhed, saa kan vi hellerikke tænke os andet end at de, der har elsket hverandre, der kommer til at leve sammen i en evig harmoni, af glæde, fred, lyksalighed og ro.

Thi ligesom enhver bedre længsel der bliver stillet, enhver anet lykke fundet, ethvert haab forvirkeliget, enhver ædel tanke, enhver öm fölelse og enhver god handling belönnet, saaledes maa ogsaa de, der her af sjæl og hjerte har tilhört hinanden, mödes der bryst mod bryst i et andet hjem, hvor ingen skilsmisse mere existerer og hvor intet savn findes, men kun ömhed og kjærlighed forskjönner livet i de bevingedes land.

Det synes ogsaa at være klart, at om vi efter döden kommer til at faa noget legemligt hylster, saa bliver dette ei omgivet med nogen klædedragt, men i al naturens uskyld og i al den utilslörede pragt, hvormed skaberen har udrustet det fornemste af sine værker paa jorden og over jorden, som det skjönneste af alt hvad fantasien har drömt, tanken anet, eller kunsten har kunnet fremstille. Ironisk

Billede fra det indre af Afrika.

kunde man vel opkaste det spörgsmaal, hvad mennesket skulde gjöre i evigheden med lemmer, da det blues forat fremvise disse paa jorden, og om det ikke skulde finde sig staaende som et nögent billede og holde hænderne for öinene ligeoverfor uforgjængelighedens aasyn. Thi naar der tales om hvide og skinnende klæder, at et hvidt klædebon er de helliges dragt*,)saa bör dette tages symbolistisk og være omtrent ensbetydende med digterens**) velkjendte udtryk, at sjælens nationaldragt heder lys. Men vi maa for evigheden antage en ganske anden sædelighed end den, der er baseret paa de jordiske menneskers forvildende omstændighedslove.

*) Anledningen hertil er taget fra esseerne, der pleiede at være iklædte sine hvide mantler og ansaaes for sin tids helligste og mest pletfrie folk. I vor tid vilde man maaske tænke sig os sortklædte i himmelen.

**) Tegnér.

Tegn-sprog blandt Peru-indianer.

Runesten.

Præsterne taler om den yderste dag, en dommens og vredens dag da himmel og jord i et öieblik ligesom med et trylleslag skal forgaa og ödelægges, og da de döde skal opvækkes og stilles for Guds domstol for at dömmes efter sine gjerninger til et evigt liv eller evig fordömmelse. Denne lære, der for en stor del ogsaa er ubibelsk*), har til alle tider været fortræffelig til at ryste og skræmme svage sjæle og enfoldige mennesker, men staar ikke sin pröve ligeoverfor videnskaben og fornuften, idet en saadan forstyrrelse strider mod naturens love og aldrig kommer til at finde sted. Materien er evig, om end i en vis grad foranderlig, den tilintetgjöres ikke og kan ikke forgaa, selv om den undergaar sukcessive forvandlinger.

Da det ligger i hele skaberens plan, at en stigende udvikling fra en lavere til en höiere tilstand gjennemgaar hele universet, saa maa dette gjælde ikke alene om naturen paa vor jord, men ogsaa om jorden selv og hele det uendelige stjernerum, i hvilket alt gaar fremad mod en evig fuldendthed. Der kan saaledes ikke være nogen pludselig omstyrtelse, nogen forstyrrelse, det være sig ved ild, vand, söndersprængning eller gasoplösning, der fuldbyrder denne fortsatte udvikling, men

*) I det nye Testamente forekommer visselig læren om Kristi snare tilbagekomst til sit nye messiasrige paa jorden, da de döde skal opvækkes og dömmes og de ugudelige kastes i det yderste mörke (udenfor messiasriget), og hvilken ankomst skal bebudes ved store foregaaende tegn i solen, maanen og stjernerne. Men jorden selv skulde ikke forstyrres, da messiasriget netop skulde være paa jorden, hvor de, som för var de sidste skulde blive de förste, og hvor Kristus skulde regjere, indtil hans fiender og modstandere var beseirede og laa for hans födder. Senere skulde afslutningen, i fölge Pauli lære, komme, da han leverede riget og verdenstyrelsen tilbage til faderen. Ifölge aabenbaringen skulde dette messiasrige kun være tusindaarigt, og blot en opstandelse af de troende finde sted ved dets begyndelse, men derefter skulde en almindelig opstandelse og verdensforstyrrelse foregaa. Denne Kristi tilbagekomst skulde ifölge evangelierne indtræffe lige efter Jerusalems ödelæggelse, men ifölge aabenbaringen skulde den indtræffe under Nero, der efter Galbas död igjen skulde optræde. Blot ifölge de i de senere tider forfattede Petri breve skulde denne tilbagekomst være ledsaget af en verdensödelæggelse ved ild. Alle disse modstridende fantasier beviser blot, med hvilke drömmerier de förste kristne sysselsatte sig, og hvorledes de blev bedragne i sine messianske forhaabninger.

tvertimod er det denne udviklings langsomme indtræden og jevne gang, der afstedkommer hele skabelsens endelige idealisering. Og da Gud er ubegrændset, saa er denne udvikling ogsaa ubegrændset, den maa, saavidt vi kan forstaa, vedvare i evighed.

Det er for mennesket umuligt at vide, hvorledes disse udviklinger kommer til at blive, men det maa dog være klart og tydeligt, at jorden og alt hvad der findes paa den, mennesket iberegnet, efter millioner og millioner af aar vil være langt skjönnere og fuldkomnere end i vore dage. Naturen kan aldrig udtömmes, og menneskets dannelsesmidler tager aldrig ende, da Gud er uendelig, og han vil være i naturen og mennesket ligesaa meget efter millioner aartusinder som idag. Slægt efter slægt skal gaa bort forat fuldendes i andre verdensrum, men slægt efter slægt skal ogsaa gaa fremad i fuldkommenhed paa jorden, og nogen yderste dag eller nogen verdens undergang kommer aldrig til at indtræffe.

Krigere fra Sydhavsöerne.

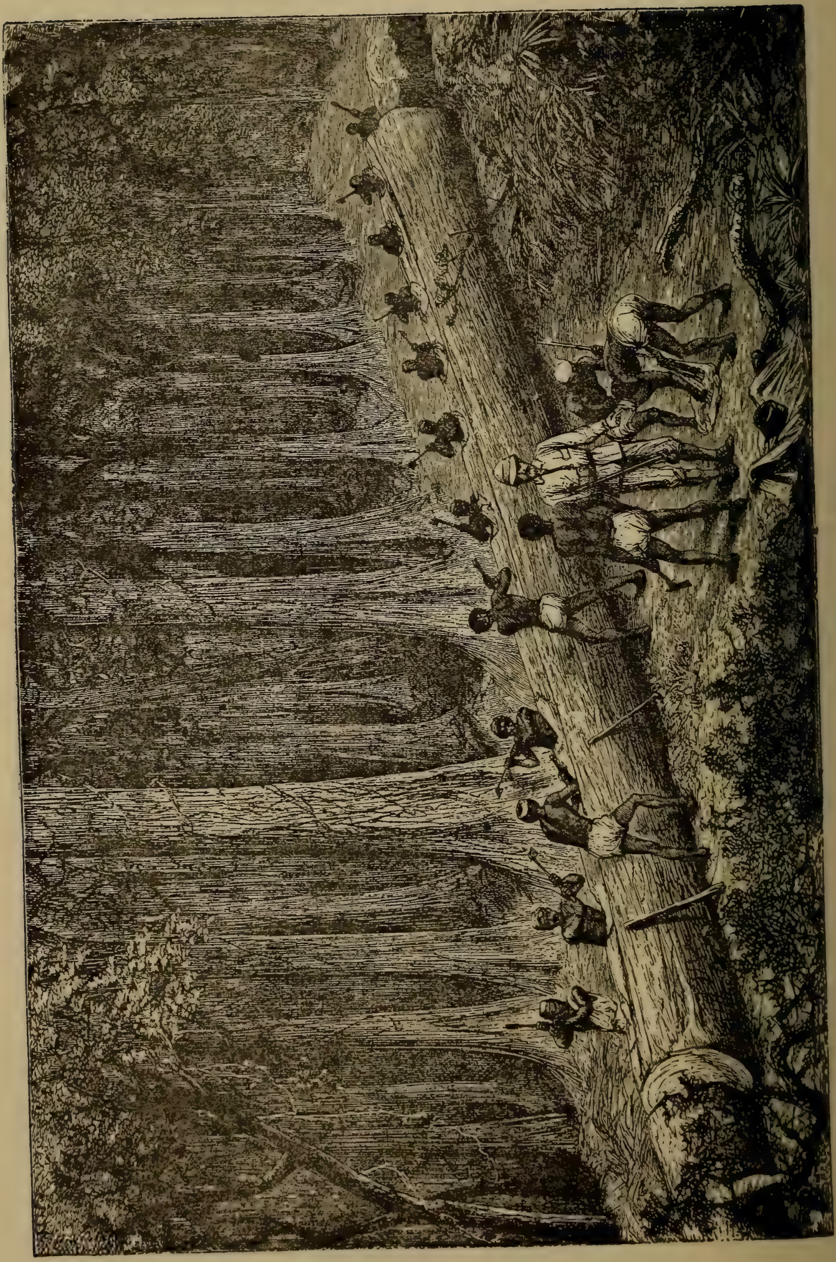

Kano-tilvirking i Afrika.

XXX.

STJERNEHIMMELEN OG VERDENSRUMMET.

Hvor mange tusinde mennesker beskuer ikke det lysende firmament i en klar stjernenat uden at vide hvilket et uendeligt felt for forskning og antagelser, her foreligger, og maaske uden engang at have kundskab om dette stjerneland som andet end en flade beströet med nogle lyse prikker til menneskenes veiledning og fornöielse? Og alligevel er det dette umaadelige rum, som med andre ord kaldes universet eller verden, der fremstiller skaberen i hans storhed og uendelige majestæt.

Thi alle disse millioner stjerner er intet andet end sole, svævende i det store rum, og ikke blot fra os men fra hinanden indbyrdes saa langt adskilte, at om afstanden kunde maales i mile, vilde der fremkomme tal for store til at fattes. Og som et bevis paa, hvor store disse afstande er, kan anföres, at vor egen sol, som dog ser langt större ud end nogen af de andre sole, fordi den ligger os meget nærmere, alligevel er 20 millioner geografiske mil fjernet fra os. Men den nærmeste fixstjerne er derimod 4 billioner mile borte fra solen, hvoraf man kan gjöre sig et begreb om afstandene og rummet i stjernelandene.

Til himmellegemerne kan vi ogsaa paa en vis maade henregne meteorerne, der foranlediger, hvad man kalder stjernefald. Meteorerne er mindre kosmiske partikler, rimeligvis i klodeform, svævende i luften. Naar disse kommer inden en planets tiltrækningskrafts omraade, falder de mod denne med utrolig hurtighed, saaat de bliver rödglödende ved gnidningen mod luften og maaske ofte forvandles til gas under farten, uagtet man har havt exempler paa, at mange og temmelig store meteorer er faldne ned paa jorden.*). En eiendommelig foreteelse, som viser sig paa himmelhvælvet, men som dog helt og holdent tilhörer jorden, uaget det kan stige til en betydelig höide,

*) I Humboldts Kosmos antages det, at visse trakter i rummet er rigeligere forsynede med saadanne meteorlegemer, og at jorden i aug. og sept. da stjernefald forekommer hyppigst, passerer en saadan trakt. Meteorer, der er faldt ned, eller saakaldte meteorstene indeholder gedigent jern tilligemed nickel og andre metaller.

er nordlyset. Det antages at være et produkt af jordens elektromagnetiske ström,der samler sig ved polerne eller rettere strömmer did fra hele jordens overflade og i en saaledes koncentreret form foranlediger dette höist interessante og lysende fenomen, der egentlig burde kaldes polarlyset.

Ved polerne er der visselig nat en betydelig del af aaret, men denne oplyses dog uophörlig af nordlysets flammer, der varierer i tusinde besynderlige og omvexlende skikkelser over de öde isfelter, og som ved sydpolen bringer en endnu mere magisk belysning end ved nordpolen. Stundom stiger disse nordlys saa höit paa himmelhvælvingen, at de ei blot kan sees i de nærmest polarcirklerne beliggende lande, men langt mod syd lige til det sydlige Europa og nordlige Afrika ligesom til Nordamerikas Forenede Stater. Et i höi grad storartet og pragtfuldt nordlys saaes over Kristiania i Norge den 7de januar, 1831.

Himmellegemerne bestaar egentlig af to slags, nemlig lysende og mörke. Til de förste, der kaldes fixstjerner eller -sole, af hvilke mange er meget större end vor sol, hörer de fleste af de stjerner, som öiet ser paa himmelhvælvingen, idet de mörke ikke kan naaes med det ubevæbnede öie, naar undtages nogle faa i vort eget solsystem. Solene har sit eget lys. Paa vor sol, hvis indre rimeligvis bestaar af en umaadelig ophedet halvtflydende masse omgiven af glödende gasarter, har man iagtaget de saakaldte solpletter d. v. s. mörke dele, der ofte kan have en betydelig udstrækning. Saadanne solpletter har, hvor smaa de end paa grund af den store afstand ser ud, en umaadelig udstrækning. Deres diameter gaar stundom op til hundrede tusinder af kilometer.

De mörke himmellegemer, vor jord iberegnet, modtager sit lys og sin varme fra en af solene, med hvilken de ogsaa i andre henseender staar i forbindelse derved, at de i en vis, længere eller kortere, tid, gaar omkring samme hvilket danner grundlaget for den astronomiske aarsbestemmelse; planeterne i vort solsystem har saaledes höist forskjellige omlöbstider eller aar, alt eftersom de er nærmere til eller længere borte fra solen. Jorden fuldender sit omlöb i omtrent 365 dage, men Uranus behöver ikke mindre end 84 af vore jordiske aar til sin omlöbstid. Og medens et aar for planeten Merkurius bestaar af blot 87 dage, i hvilken tid den fuldförer sit omlöb omkring solen, saa udgjör det hos den yderste planet, Neptunus ikke mindre end 166 af vore aar eller 5½ menneskealdre.

Planeterne har ogsaa sine biplaneter eller drabanter, nemlig maanerne, der ogsaa oplyses af solen og gaar omkring sin planet, hvilken de fölger rundt solen. Vi ved, at jorden har en, Jupiter 4, Saturn 7 og desuden sine lysende ringe, og Uranius 7 maaner til ledsagere. Men medens planeterne har sin luftkreds, der er tykkere og tættere,

jo længere de er fra solen, saa synes maanerne at mangle luftkreds og bestaar af nögne fjelde, paa hvilket intet liv, saaledes som det findes paa jorden, kan existere. De er sandsynligvis verdener, hvis liv er afsluttet

Vor maane er næsten 50 gange mindre end jorden og er omtrent 50 tusinde mile borte fra os, eller ikke længere end at, om jorden placeredes i solens midtpunkt, saa skulde maanen paa denne afstand dog befinde sig inden sollegemets omraade. Dette beviser solens umaadelige störrelse i forhold til jorden, der dog er en af de mindre legemer i vort planetsystem. Paa grund af maanens afhængighed baade af solens og jordens tiltrækningskraft og dens egen rotation om sin axe, hvorved hovedsagelig altid samme side vender mod jorden, har maanen ikke de samme dage og nætter som vor jord. Maanens dage og nætter har derimod en middellængde af 354 timer, hvorfor en mandag er næsten lige lang som 15 dage paa jorden, uden at tale om dens ofte belyste fjeldtoppe, medens dalene ligger nedsænkede i den natlige skumrings magiske halvmörke.

Desuden har den side af maanen, der aldrig vender mod jorden aldeles mörke nætter, medens den mod os vendende side derimod ogsaa belyses af jorden, ligesom vor jord af maanen, men maanen belyses naturligvis uhyre meget stærkere af jorden paa grund af dennes langt större dimensioner. Naar vi har fuldmaane, saa har maanen ny, og naar vi har ny, har maanen sin klareste jordbelysning.

Men foruden disse uligheder med jorden, saa maa maanekloden have langt mindre tyngdekraft end jorden,hvilket gjör,at om maanen end skulde have beboere,der, anderledes organiserede end jordens, kan leve uden luft,saa maa disse dog blot være puslinger af lige smaa dimensioner, som folkesagnet tillægger dem. Thi uagtet maanen er vort nærmeste himmellegeme, saa har den dog ligesom alle maaner sin eiendommelige beskaffenhed og er i saa fald mere forskjellig fra jordens organisation end de nærmeste planeter. Maanerne udgjör saaledes et system og planeterne et andet, hvert med sin bestemmelse i verdensbygningen.

Der findes ogsaa et andet slags mörke eller rettere halvlysende himmellegemer, nemlig kometerne, der synes at bestaa af et næsten gasartet, let og mere svagt lysende stof, der efter hastigheden i deres löb forener sig til et langt efterslæb. Paa grund af deres umaadelige elliptiske baner ser det ud, som om de skulde være et slags forbindelseslænker mellem solsystemet og verdensstoffet i dettes förste, lette og luftige uviklingstilstand.

At de skulde være farlige for verdensordningen og kunne stöde sammen med andre himmellegemer er en tanke, der blot er udkastet af uvidenheden. Man har seet kometer, der er gaaet mellem Merkurius og

solen og mellem Jupiters maaner, uden at have nogen virkning, uden maaske paa den lette komets egen vandring.

Deres hale eller lysende efterslæb er ofte af en forbausende længde. Hos den store komet, der saaes aar 1264, var denne hale ifölge kinesernes beretning saa lang ,at den, naar stjernen stod i vest, rak lige til midten af himmelen. Hos 1744'aarets komet var dette efterslæb dertil flere sværdlige ris eller kvaster, og 1811 aarets komet, hvis omlöbstid man har villet bestemme til 3,383 aar, havde en hale af over 22 millioner mils længde udstrakt i himmelrummet.

En del kometer synes at have verdensaldere til omlöbstid, medens denne hos andre er meget kort, 3 a 4 aar og derunder. Nogle kometer er större, andre mindre, og de forandrer let form paa grund af den bevægelige masse, af hvilken de bestaar. Denne er ogsaa aarsagen til, at deres baner ofte afbrydes og bliver afhængig af andre himmellegemers tiltrækningskraft og indflydelse, saa at astronomerne sjelden med fuldstændig sikkerhed kan udregne kometernes omlöbstider.

Men ogsaa fixstjernerne eller solene har sine bevægelser, ei blot vandringen om sin egen axe, men ogsaa sig imellem, saasom hos dobbeltsolene og de sammensatte solsystemer, og rimeligvis sluttelig omkring en for hver udvidet stjernering fælles centralsol. Man har opgivet plejadernes gruppe og syvstjernen med stjernen Alcyone som middelpunkt for vor stjernering.

Rimeligvis forekommer sol og planet sytemet uendelig mere sammensat end vort. Hos en del dobbeltstjerner har man saaledes lykkedes at paavise, at begge stjerner, gaar i elliptiske baner omkring hverandre. Om tillige dobbeltstjernerne er omgivne af planeter, saa maa vexlingen mellem dag og nat paa de sidste overflader være langt mere udviklet end tilfældet er paa jorden; tilværelsen af tvende sole, hvis op og nedgang ikke altid fölger paa hverandre i samme orden, og hvis lys ofte har forskjellige former, maa fremkalde höist eiendommelige omvexlinger mellem dagene paa planeterne.

Disse planeter maa rimeligvis have en evig dag og altid vaar eller sommer, da altid nogen sol belyser dem, og dage af forskjellige kulörer og lysfarver. Det kan ogsaa være muligt, at de ogsaa i andre henseender har en foranderlighed i skjönhed og rigdom, som vi ikke engang kan forestille os. De kan ogsaa have aarstider af forskjellige lysfarver, alt eftersom de er nærmere den ene sol eller den anden, saa atde under tiden kan forekomme med diamanthvide, guldgule, purpurfarvede, amethystviolette, azurblaa eller smaragdgrönne perioder og med et lys der i pragt og skjönhed overgaar al menneskelig indbildningskraft.

Sædvanligvis er disse dobbeltstjerner, sjelden 3 eller flere sammen. Men flere par udgjör ofte et sammensat system og staar i forbindelse med hverandre, saa at de i fælleskab lyser for de af dem afhængige planetverdener.

Med hensyn til farverne hos de forskjellige par har Struwe snart fundet begge stjerner af samme farve, hvide, hvidgule, gulagtige, gule, guldfarvede eller grönne, snart af beslægtede farver, 'gule og hvide, hvide og blaa, gule i forskjellige nyancer og blaa i forskjellige chateringer, og endelig af aldeles forskjellige farver, gule og blaa, gule og blaaagtige, grönne og blaa, hvide og höiröde, hvide og purpurröde, gule og röde, röde og blaa, guldgule og blaagrönne, guldfarvede og rödgrönne, orange og purpurröde med flere andre farver og sælsomme nyancer.

Men forat komme tilbage til vort eget solsystem, saa har man for længe siden bevist, at intet organisk væsen kan findes paa solen eller paa nogen sol af samme organisation, idet ethvert materielt væsen der blot vilde finde ulyksaligheden og lidelser istedetfor glæde og lykke. Solens uhyre tiltrækningskraft skulde gjöre, at et almindeligt menneske der ikke skulde kunne löfte sin fod fra marken men maatte blive staaende fast som et træ og urörlig som en stenmasse. Og ved ethvert fald paa den bare mark, skulde man stöde sig meget værre, end om man falder paa jorden, idet faldet fra den mindste tue skulde blive ligesaa voldsomt som fra en af nordens fjældstup.

For paa solen at kunne udföre legemligt arbeide skulde der udfordres större kræfter, end man tillægger fortidens titaner, og at ville lægge en mursten ovenpaaa en anden skulde være det samme som at flytte bjerge eller stable Pelion op paa Ossa, som det græske kjæmpesagn omtaler. Et legemligt solmenneske skulde derfor maatte være af umaadelige dimensioner. Men det er ikke nödvendigt, at solen skal have legemlige beboere. Det er snarere troligt, at den er tilholdsted for mere luftige og ætheriske væsener, der maaske er komne fra dens egne planeter, og som ikke er afhængige af materiens land.

Et sjælens tilholdssted paa solen, paa dagens lysende og livgivende stjerne, der maa være en verden af vidunderlig skjönhed og glæde, skulde befindes ganske anderledes end jordelivets möie og bekymringer eller vandringen i de yderste planeters ukjendte taageland. I en bestandig dag skulde livets höiere kræfter ogsaa stadigt udvikle sig. Og naar det bölgende lyshav fra oven viste sig eller sank ned bag horizonten, hvilken majestætisk udsigt vilde da ikke frembyde sig over verdensrummet og de utallige solsystemers herlighed.

Ganske anderledes forholder det sig med planeterne. De er af en mere ligeartet beskaffenhed med vor jord, om de end ikke frembyder netop de samme forhold. Venus har en meget tæt atmosfære, Merkurius og Mars derimod en ganske tynd. Jupiter, den största af alle planeterne, der er 1,500 gange större end vor jord er omgivet af en meget tæt atmosfære. Denne planet ligesom Saturn og rime-

Planetsystemet.

Denne tegning forklarer vort planet systems sammensætning. Solen staar i midten og omkring den sees planeterne paa sine baner; inderst er Merkurius, dernæst Venus, siden jorden med sin maane, Mars, Jupiter med fire maaner, Saturn med sin ring og syv maaner, Uranus med sex maaner og Neptun med en maane. Figurerne 1, 2 og 3 er kometer paa sine aflange baner, og udenfor altsammen fixstjernerne.

Anm. Tegningen er blot beregnet paa at anskueliggjöre systemets grundlag; den strider i flere henseender mod virkeligheden. Banerne synes saaledes her cirkelrunde, medens de alle er mere eller mindre elliptiske; af de större planeters maaner staar her to paa samme bane, hvilket i virkeligheden ikke er tilfælde; de mindre planeter er udelukkede og det rette forhold mellem de störres afstand fra solen er ikke iagtaget.

ligvis ogsaa de længere borte liggende Uranus og Neptun er endnu glödende.*)

Solen maa for disse fjerne planeter vise sig langt mindre end for os, og for den yderste ,eller Neptun, der er tredive gange saa langt borte fra solen som vor jord, ikke være större end en stjerne, saa dens beboeres öine rimeligvis mere er anlagte for natlyset, ligesom deres lemmer for kulden, idet varmen der ikke kan være saa stærk som paa jorden, forsaavidt den ikke underholdes af planetens indre ild.

For lysets vedligeholdelse har de ogsaa sine talrige maaner og Saturn desuden sine koncentriske ringe, hvorved det særegne tilfælde indtræder, at disse ringe foranlediger de betydeligste formörkelser ligesom ogsaa en længe uafbrudt belysning.

Derved er alligevel ikke sagt, at disse planeter blot beboes af natugler og flaggermus, men de kan tværtimod, ligesaa godt som vor jord være befolkede med fornuftige væsener, om disse end ikke netop er af samme beskaffenhed som her eller paa nærmere solen liggende himmellegemer. Thi skabelsens mangfoldighed her paa vor jord giver os rigelig anledning til den formodning, at den er ligesaa omvexlende i

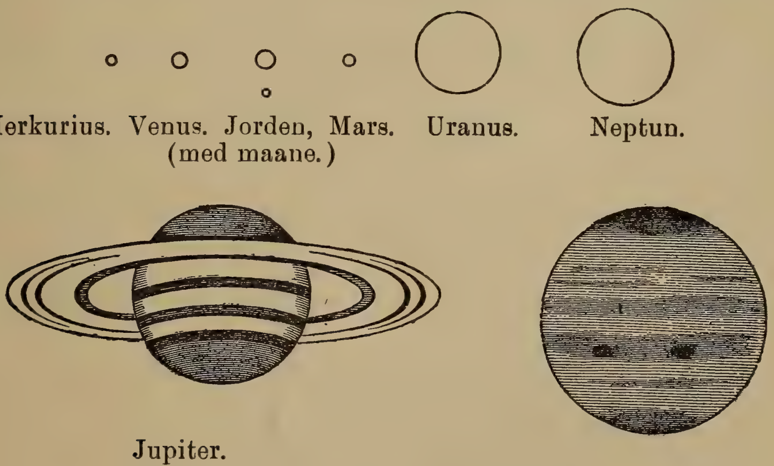

Planeternes indbyrdes störrelsesforhold.

*) Jupiter bevæger sig med forbausende hurtighed omkring sin axe, nemlig i 9 timer, 55 minuter og 26 sekunder, der udgjör dens dögn, men bevæger sig rundt solen först i 11 aar, 314 dage, 20 timer og to minuter, der er dens aar,og dette lange aar tæller 10,470 dage og nætter. Ogsaa Saturn löber hurtigt rundt sin axe nemlig i 10 timer, 29 minuter og 17 sekunder, men bruger 29 aar forat gaa omkring solen. Den yderste af de bekjendte planeter. Neptun, der opdagedes 1846 af Galle i Berlin, behöver 164 aar og 266 dage forat fuldende sin bane rundt solen.

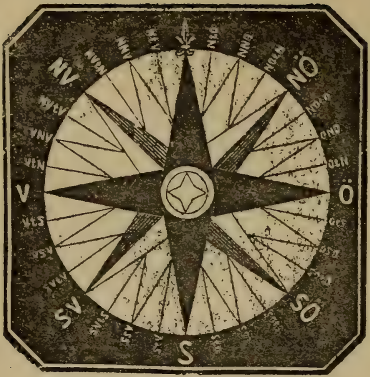

Kompassens skive

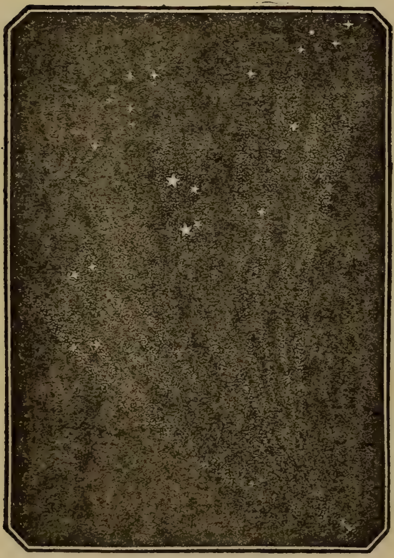
1744 ars komet.

Den store khmet af 1264.

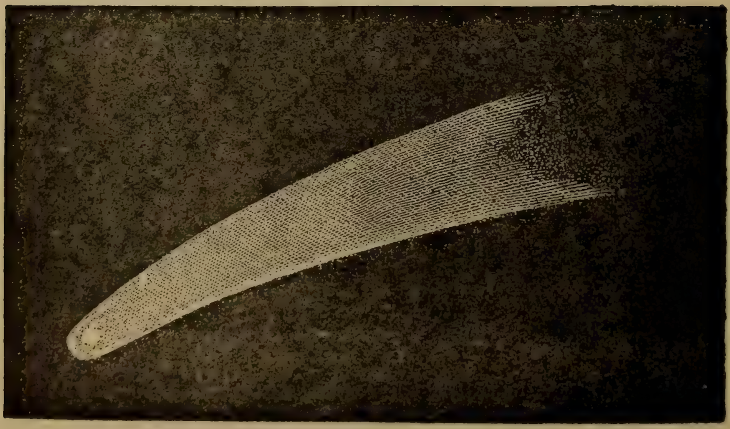
1811 aars komet.

det store verdensrum, og der optræder i saa vidunderlige og rige omskiftelser, at vi ikke engang kan fatte, ane eller begribe det.

Derfor er det ogsaa antageligt, at livet er skjönt, hvor det end aabenbarer sig, men alligevel gradevis opadstigende mod lykke og fuldkommenhed.

Forat give en ide om skabelsens uendelighed, vil vi her i korthed give en oversigt over stjernesystemet, efter de resultater, som de nyere forskninger gjennem Herschels observationer og lord Ross's kjæmpeteleskop har bragt for dagen til underretning for vor tids mennesker. Det stjernesystem, som vi tilhörer, udgjör en umaadelig stor planformet cirkel eller ring, der er sammensat af mange indeni hinanden liggende stjerneringe, der alle er adskilte ved större tomme rum, men alligevel hænger sammen ved visse baand eller radier, aldeles som ekerne i et vognhjul. Og alle saa vel ringene, som radierne er besatte med glimrende himmellegemer, hvis yderste ring slutter med melkeveien.

Den lyse vei paa himmelen, som vi kalder melkeveien, er nemlig blot en gruppering af stjerner, der kan iagtages gjennem teleskopet. Man har med et rundt tal anslaaet melkeveiens stjerner til 18 millioner, uden at medregne de millioner stjerner, der ligger udenfor samme, men alligevel tilhörer den samme uendelige stjernecirkel. I ringenes midtpunkt ligger plejadernes gruppe, en samling af ca. 100 stjerner, der paa to millioner aar fuldbyrder sit löb omkring selve centralstjernen Alcyone, uagtet hele plejadegruppen ansees som den store stjernerings centrum, da en enkelt sol ikke skulde have tiltrækningskraft nok til at sætte disse millioner stjerneverdener i bevægelse. Mellem plejaderne og den nærmeste stjernering findes et betydeligt större tomt rum ind mellem de övrige ringe, saa at man antager, at der mellem plejaderne og den nærmeste stjernering er en afstand af 96 billioner mil, medens selve plejadegruppen er 16 billioner mil i diameter.

Her maa imidlertid bemærkes, at man forat udtale afstandene i stjernelandet for det meste som maalestok benytter lysets hastighed, da alle andre tal skulde blive for store og umulige at udtale. Lyset gaar med en hastighed af 29,000 norske mil i sekundet, og man synes,at det med denne fart i en hast skulde kunne gjennemreise hele stjernerummet. Men dette er alligevel ikke saa; thi dette rum er, naar undtages for lysets vedkommende, saa at sige umaaleligt. Saaledes har man udregnet, at lyset, der paa 8 minuter tilbagelægger den tyve millioner mil lange vei mellem solen og jorden, behöver 12 aar forat gjennemlöbe plejadernes diameter og 70 aar for fra plejaderne at naa den nærmeste stjernering.

Selve jordbanens omkreds, paa hvilken vi om vaaren befinder os over

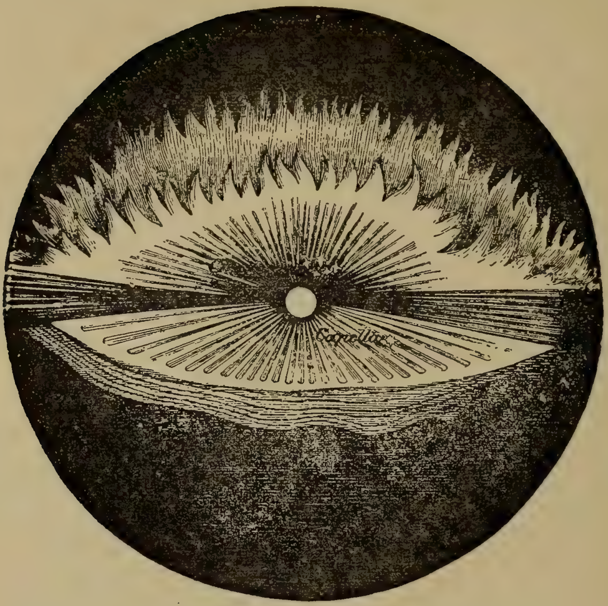

Nordlys i Kristiania januar 1831.

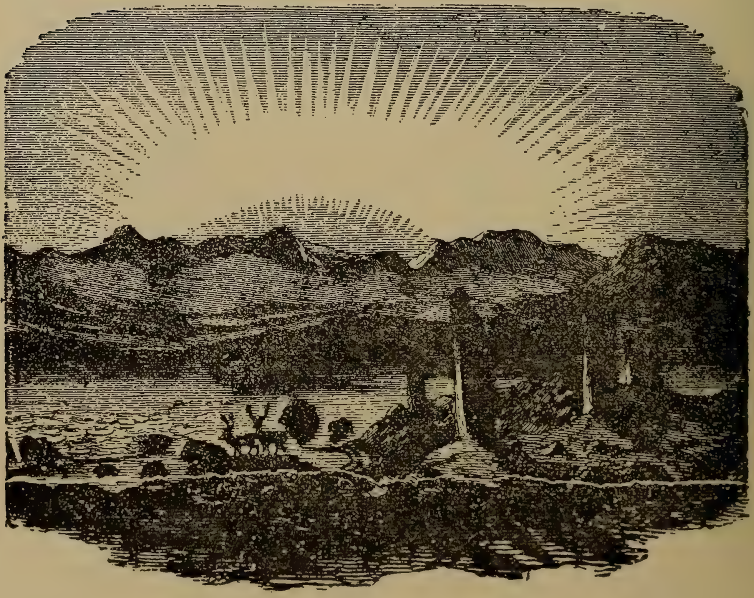

Nordlys i Lappland.

28 millioner mil fra det sted i rummet, hvor jorden befinder sig ved höstjevndögnstiden,er af liden betydning i forhold til jordens afstand fra de andre stjerneverdener. Forat vise de uhyre afstande kan anföres, at vor sol, der befinder sig i et forholdsvis stjernefattigt rum, ligger 498 aars lysvei fra centralstjernen Alcyone og har 9,934 aars lysvei til melkeveiens nærmeste rand.

Alcyones afstand fra den indre kant af melkeveien antages at være 3,380 og fra den ydre 4,282 aars lysvei, hvilket med andre ord vil sige at en solstraale vilde behöve 4,282 aar forat naa frem fra midtpunktet til stjernecirkelens yderste rand og saaledes 8,564 aar forat gaa igjennem hele ringens diameter eller tvært over hele stjernecirkelen. Ja man har udregnet, at lyset fra de yderte stjerner, man har iagtaget i teleskopet bag vor store stjernering, skulde behöve 90 millioner aar forat naa til jorden, hvilket beviser, at denne fjerntliggende verdensdel havde et fuldt udviklet stjernesystem for 90 millioner aar siden.

Ligesom tanken bliver tvivlraadig,naar den forsöger at opfatte de geologiske tidsaldres længde, saaledes bliver den svimmel ved at betragte stjernerummet, thi vi maa ikke tro, at den umaadelige stjernering, som vi har omtalt,til hvilke vi hörer,og inden hvilke vi dödelige kan anstille vore observationer, er de eneste, at det dermed er slut, og at ingen synlig verden mere findes til. Nei, dette er tværtimod blot en liden del af det hele, thi man kan se det ene lyse stjernebillede eller nebulosa, som man kalder det,bag det andet, og af saadanne har man allerede observeret 3 a 4 tusinde, der hver for sig maaske udgjör en ligesaa stor stjernering som vor, saaat man heraf kan gjöre sig et om end dunkelt begreb om skabelsens storhed og Guds umaadelige magt, som den er aabenbaret for det svage menneskeöie.

Hvorvidt kommende slægter med endnu mere fuldkomne instrumenter skal kunne trænge saa dybt ind i dette skabelsens rum, at en del af disse fjerntliggende stjerneringe lader sig maale og yderligere undersöge, er vanskeligt at afgjöre; men utroligt er det ikke, naar man betænker,hvilke fremskridt denne herlige videnskab allerede har gjort i vore dage. Naar man nu hertil lægger, at disse stjerner, som man ser i vor stjernering, er blot de större lysende himmellegemer, og at det mangedobbelte antal findes af andre, der er mindre lysende eller rent mörke og ikke kan sees eller observeres,saa har man al grund til at anse skabelsen for uendelig eller grændselös, og til at tro, at verdenernes antal er utallige, og at de er flere end havets sandkorn eller oceanets draaber, af hvike altid en vil være den sidste—det sidste sandkorn eller den sidste vanddrabe.

Men hermed staar man ved grændsen for sin egen tanke og kan ikke andet end med ærefrygt böie knæ for den evige, der har skabt alt med samme visdom og tager vare paa alt med samme kjærlighed, fra

verdensystemerne til infusionsdyret i vanddraaben, og med digteren*) erkjende, at hans kjærlighed er et rum uden grændse og hans visdom en sol uden skygge.

*) Assar Lindeblad.

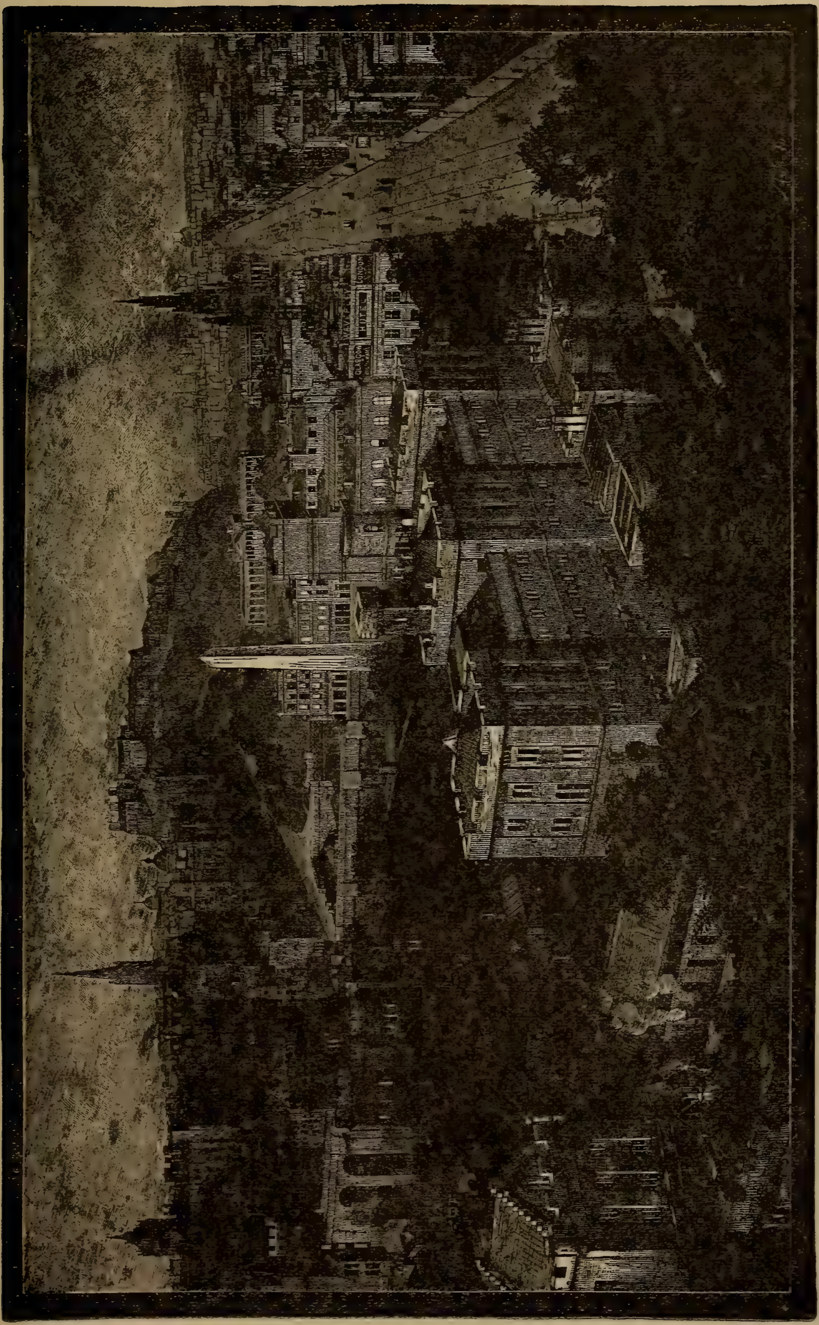

Edinburg Skotland.

XXXI.

GUD I NATUREN OG I MENNESKEHJERTET.

Efterat have betragtet skabelsen i dens rige og skjönne mangfoldighed og grændselöse uendelighed samt specielt vor jord i dens stigende udvikling og mennesket som livets krone, har vi kastet et flygtigt blik ud i det store rum blandt verdener og sole i luftens uendelige oceaner og maa efter alt dette komme tilbage til udgangspunktet for hele den synlige skabelse eller til skaberen selv, til tingens ophav, til alt levendes fader og beskytter, til det uendelige væsen, til Gud.

Vi mennesker, som i vor tanke og forskning og i vor viden er indskrænkede til et bestemt omraade, kan kun for en ringe del gjöre os et begreb om Gud og hans væsen, idet Guds uendelighed og fuldkommenhed er for langt adskilt fra os til at kunne fattes og klart anskueliggjöres. Men vort begreb om Gud, saalangt vor fatteevne gaar, kan dog være sandt og rigtigt, hvor ringe det end er, og hvor lidet vi end formaar af fatte af Guds fuldkomne egenskaber. Et fingerböl, siger Parker, kan ikke rumme atlanterhavets vand, men alligevel kan det vand, der fylder fingerböllet, være fra Atlanterhavet. Paa samme maade kan vort begreb om Gud være et sandt gudsbegreb, hvor lidet det end indbefatter af Guds uendelige og fuldkomne egenskaber.

Da vi er materielle og legemlige væsener, kan vi ikke fuldkommen gjöre os rede for, hvad aand er, hvad en ulegemlig personlighd kan være, men vi maa dog antage, at en saadan ulegemlig personlighed existerer, da al aandelighed og hele sjælens udödelighed ellers vilde være en saga blot, hvilket dog er umuligt, da det aandelige aldrig kan gaa tilgrunde. Saalænge vi er legemlige paa jorden, kan vi derfor kun fuldt fatte, hvad legeme, men ikke hvad ulegemlig aand er. Derfor vil vi saa gjerne legemliggjöre ogsaa det aandelige. Man vil saaledes ikke alene forsyne menneskesjælen med legeme i et andet liv, men engle og aander tænkes og males ogsaa med legeme, ja Gud selv forestilles ofte i legemlig skikkelse og fremstilles som et menneske samt udmales i alle folkeslags gamle sagn med fuldstændig menneskelige feil, nykker og egenskaber, uden at præsterne i sin lære endnu idag har ganske frigjort sig fra disse falske og forvildende forestillinger.

Gud er en aand, et ulegemligt men personligt væsen, hvis egenskaber er absolut fuldkomne, saaledes at han ikke alene er absolut fri og uafhængig af tid, rum og indskrænkninger, men er opfyldt af absolut godhed, kjærlighed, almagt, visdom, hellighed og retfærdighed. Disse og andre af Guds absolute og fuldkomne egenskaber er af os vel dunkelt anede og tænkte, men selve det absolute, det i höieste grad fuldkomne kan ikke fattes af nogen menneskelig tanke og endnu mindre anskueliggjöres ved ord eller paa noget menneskesprog. Vi maa saaledes blot antage, at en absolut fuldkommenhed findes, og denne absolute fuldkommenhed er Gud selv, hvis tilværelse intet menneske kan benægte, da han overalt aabenbarer sig for os i sine skabte verker.

Hele skabelsen er udgaaet og udgaar fra Gud, der aldrig hviler, men fra evighed altid skaber, og derfor er skabelsen ligesom Gud selv fra evighed til evighed. Og ligesom Gud i sit væsen er ubegrændset, saaledes er hans skabelse grændselös, hvor lidet vi end formaar at fatte saavel en ubegrændset tid, den vi kalder evighed, som et ubegrændset rum, uagtet vi paa den anden side ikke kan fatte, at verdensrummet skulde have nogen grændser. Men naar skabelsen udgjör Guds tanker, der udgaar som forvirkeligede ideer, saa maa disse ideer, denne skabelse være udgaaet fra evighed og udgaar i evighed. Og da Gud i sine tanker er ubegrændset, saa maa disse hans ideer være ubegrændsede. Vi taler paa menneskevis og formaar ikke at forklare det paa anden maade.

Gud har skabt og skaber alt af et fuldkomment grundstof, af fuldkomne bevæggrunde og til et fuldkomment endemaal. Grundstoffet maa være fuldkomment, da det er udgaaet fra Guds egen fuldkommenhed. Bevæggrunden er fuldkommen, da den er fuldkommen kjærlighed og godhed, og endemaalet er ogsaa fuldkomment, nemlig enhver skabnings videre udvikling, saaat ethvert væsen og ethvert individ kan opnaa al den glæde og fuldkommenhed, som det er istand til at naa og erholde. Denne fuldkommenhed ligger visselig i enhver skabt tings natur og væsen, men opnaaes ikke med en gang men kommer lidt efter lidt med en fortsat udvikling. Enhver skabning og ethvert væsen har saaledes evne til at udvikle og oparbeide sig selv til det standpunkt af lykke, som det ifölge sin natur er istand til at nyde og modtage.

Vistnok staar Gud höit over naturen og sit skabte værk, men alligevel er han overalt nærværende i samme, og uden denne Guds nærværelse skulde skabelsen og naturen ikke være til. Ligesom Gud er i det lysets rum, hvor ingen kan komme, som et gammelt ord siger, saaledes er han nærværende overalt i skabelsen, paa alle steder og til alle tider. Gud er saaledes ikke alene nærværende i verdensaltet, paa himmellegemerne, paa sole og planeter; men i mennesket, og i hver

Rrasiliansk urskov.

fibre i dets legeme, i fjeldene og i planterne, i havets vanddraaber og i det mindste stövgran. Intet sted, ingen plet, og intet punkt findes i den for os synlige eller usynlige verden, hvor Gud ikke er tilstede, og uden denne nærværelse skulde alt skabt, stort eller lidet, strax ophöre at være til. Men denne Guds nærværelse indskrænker sig ikke blot til materien, men udstrækker sig ogsaa til det aandelige, saa at Gud er lige meget nærværende i blomstens og fuglens liv som i menneskesjælen og i aandeverdenen.

Japanesisk soveværelse.

Guds virksomhed i den synlige verden sker gjennem naturlovene, der er saaledes forenede med Guds natur, at de ei kan forandres eller være anderledes; thi de udgjör grundlaget for Guds virksomhed paa materiens omraade. Planeternes bevægelser og udviklingslove, jordens, planternes og dyrenes udvikling, menneskets og verdens kulturhistoriske udvikling staar under disse naturlove, ved hvilke Guds virksomhed paa jorden aabenbarer sig. De maa fra evighed være saaledes og kan i evighed ikke forandres, ophöre eller blive anderledes. En hændelse eller tildragelse, der staar over naturlovene, det vil sige en undergjerning i bogstavelig forstand, er derfor en ren umulighed, idet det strider mod Guds egen maade at arbeide og aabenbare sig paa. Men paa samme maade, som der gives naturlove, efter hvilke den materielle verden ordnes og udvikles, saaledes er der ogsaa love for aandens verden, for aandens liv og for aandens udvikling. Denne

Guds nærværelse og denne hans maade at virke paa udgjör Guds forsyn,paa hvilket vi saaledes med tryghed kan forlade os for tid og evighed og være forvissede om, at han leder alt til det bestemte maal af lykke og udvilking, om end maaden og midlerne er os fuldstændigt ubekjendte.

Der gives intet höiere og bedre i verden end den rolige fortröstning og tillid til, at Gud tager vare paa os og alt sit skabte værk. Intet i verden kan lignes med den faste overbevisning,at Gud ved for os ubekjendte midler skal sörge for vor sjæls udvikling og fuldkommengjörelse, og at han mere og mere skal give os al den glæde og lyksalighed, som vi higer efter at naa, og Guds kjærlighed föler trang til at give os. Her paa jorden maa vi kjæmpe med bekymringer, modgang og dette livs sorger. Gud har villet og bestemt, at saa skal være, men han har desuden sörget for tilstrækkelige midler til at tilfredsstille baade legemets og sjælens behov for vor legemlige og aandelige udvikling allerede her i sanseverdenen. Og ligesom Gud giver, saaledes er det vor skyldighed at modtage og at samle ikke blot jordiske men aandelige skatte, for derved at drages nærmere til ham og fuldbyrde den udvikling, som han har bestemt, og som han har givet os midlerne til, i den tid, han har ladet os være til,og med de dannelsesmidler, som denne tid har at tilbyde.

Paa samme maade sörger Gud for hele menneskeslægtens udvikling paa kulturens og dannelsens bane. Nye frö og opfindelser fölger paa hinanden, og nye videnskabelige opdagelser gjöres, idet man tager forlöbne tiders erfaringer til rettesnor og vildfarelser til advarsel. Menneskeslægten gaar stadig fremad i skjönhed og kultur, i frihed og sædelighed. Gud sörger for, at saa sker, og at slægten mere og mere nærmer sig til jordisk fuldkommenhed. Paa samme maade maa Gud sörge for vor sjæls udvikling i et andet liv. Hvad vi her har forsömt, maa der indhentes og tages igjen, og det maal, vi her ikke har kunnet naa paa grund af mangel paa kultur og dannelsesmidler, maa der kunne naaes i en langt större udstrækning, end vi her kan ane eller drömme om. Derfor maa graderne i det andet liv være meget forskjellige. Den vilde og den forsömte eller vildfarende maa der begynde paa et ganske andet punkt end det sædeligt dannede og fuldt udviklede kulturmenneske, ligesom det nyfödte eller uudviklede barn paa en anden plads end det til en moden alder naaede menneske, der for en stor del allerede har udviklet sig inden materiens verden. Men at benægte den slags udvikling i et andet liv vilde være det samme som at fornægte Gnds kjærlighed og visdom samt hensigten med hans skabelse af mennesket, der i saa fald vilde være temmelig betydningslös.

Det er vistnok sandt, at Gud ikke forandrer eller kan forandre sin

Skovlandskab i Australien.

handlemaade og sine naturlove, og at menneskenes bönner og paakaldelser i saa henseende er ligesaa unyttige som taabelige og hensigtslöse, men derfor er naturen og skabelsen ikke en blot og bar maskine, et mekanisk verk, der ligesom trækkes af en nödvendig naturlov, men tværtimod et levende hele, hvor livet virker paa tusinder for os ubekjendte maader, uden at vi har rede paa Guds styrelse og handlemaade.

Derfor er det en trang hos mennesket at henvende sig til Gud med sine bönner at bede til Gud og i sine tanker hæve sig til sit væsens ophavsmand og daglige velgjörer. Der ligger en stor tröst i bönnen

Indiske silkevævere.

og i at kunne nærme sig Gud og undfly sandseverdenen. Enhver, som lever i naturen og efter dens love, lever ogsaa i Gud det höieste og skjönneste liv, et menneske her kan leve. Men uden bön findes dog ikke noget sandt liv i Gud og i hans selskab, da mennesket vil og maa bede, ikke om det umulige og unaturlige, men om det gode og kjærlighedsfulde efter hans vilje og evige bestemmelse. Og da Gud allerede fra evighed kjendte vore bönner og deres bevæggrunde, saa kan disse bönner til en vis grad blive opfyldte, uden at naturlovene derved paa nogen maade forandres, især da livets omskiftelser ligger i Guds og ikke i vor haand.

Vi har allerede delvis omtalt de gamles unyttige forestillinger om Gud og præsternes falske Gudsbegreb ogsaa i vore dage. Vi taler ikke

om den tid, da mennesket som et naturbarn tilbad og dyrkede naturlige ting, i sær solen og maanen, eller en senere tid, da det ansaa solens og maanens Gud for personligheder (jödefolkets gudsdyrkelse för fangenskabet), men om den tid, da mennesket var vognet saa meget til bevidsthed, at det antog en Gud, der var ophöiet over de skabte ting, hvis ophavsmand og skaber han var. Dette var jödernes gudsbegreb efter det babyloniske fangenskab, hvorunder en del af dette folk kom i berörelse med Asiens da mest civiliserede folkeslag. I samme retning gaar ogsaa gudsbegrebet hos Grækenlands filosofer, især hos Plato, der har udviklet dette, og hvis anskuelser for en stor del overförtes til kristendommens lære.

I de ældste bibelberetninger, hvor man visselig har sögt at skjule folkets ældste Baals eller soldyrkelse, forekommer en gud, der blot er en österlandsk suveræn, et lidenskabeligt, lunefuldt og hævngjerrigt menneske. Han omgaaes med menneskene som med sine undersaatter, straffer det förste menneskepar strængt, men ynkes over deres nögenhed og skaffer dem klæder; han angrer at han har skabt menneskene og udrydder dem ved en oversvömmelse, men angrer ogsaa dette og redder nogle fra ödelæggelsen; han besöger, spiser og drikker hos patriarkerne, skriver love for Moses og slutter forbund med et vist folk, ligesom stormagterne pleier sig imellem. Dette er den mest menneskelige form, i hvilken mennesket har tænkt og digtet sig en Gud. Men eftersom raaheden aftog, forhöiedes gudsbegrebet. Gud selv viser sig aldrig mere paa jorden, men sender i stedet sine engle forat bringe meddelelser til sit folk. Saaledes er troen under dommerne og i begyndelsen af kongeperioden. Sluttelig viser ikke engang englene sig, men Gud aabenbarer sig blot gjennem drömme eller syner, og kun paa den maade fik profeterne sine gudsindgivelser. Denne anskuelse holdt sig langt ud i det nye testamentes tider, uagtet man endnu inden de lavere klasser troede paa englesyner, hvorom det nye testamentes skrifter beretter os.

Den græske filosof Plato havde visselig et langt höiere gudsbegreb end jöderne, men han begik den feil at anse Gud altfor langt skilt fra verden, som en fjern og hvilende Gud, der blot gjennem det skjönnes, sandes og godes ideer aabenbarede sig i sanseverdenen. Disse anskuelser kom kristendommen vel tilpas, hvilket især viser sig i det gnostiske Johannesevangelium. Gud, sagde man, vil men kan ikke aabenbare sig i verden og for menneskene. Men Gud er ikke et enkelt individ, men delt i personligheder; han har en sön med ligesaa guddommelige egenskaber, og som kan inkarnere sig, det vil sige, blive til kjöd og i menneskeskikkelse aabenbare den skjulte Gud og hans vilje for menneskene Jöderne troede altid paa en absolut individuel Gud, men ikke saa de förste kristne, der hentede sin inkarnationslære fra grækerne og hedenskabet.

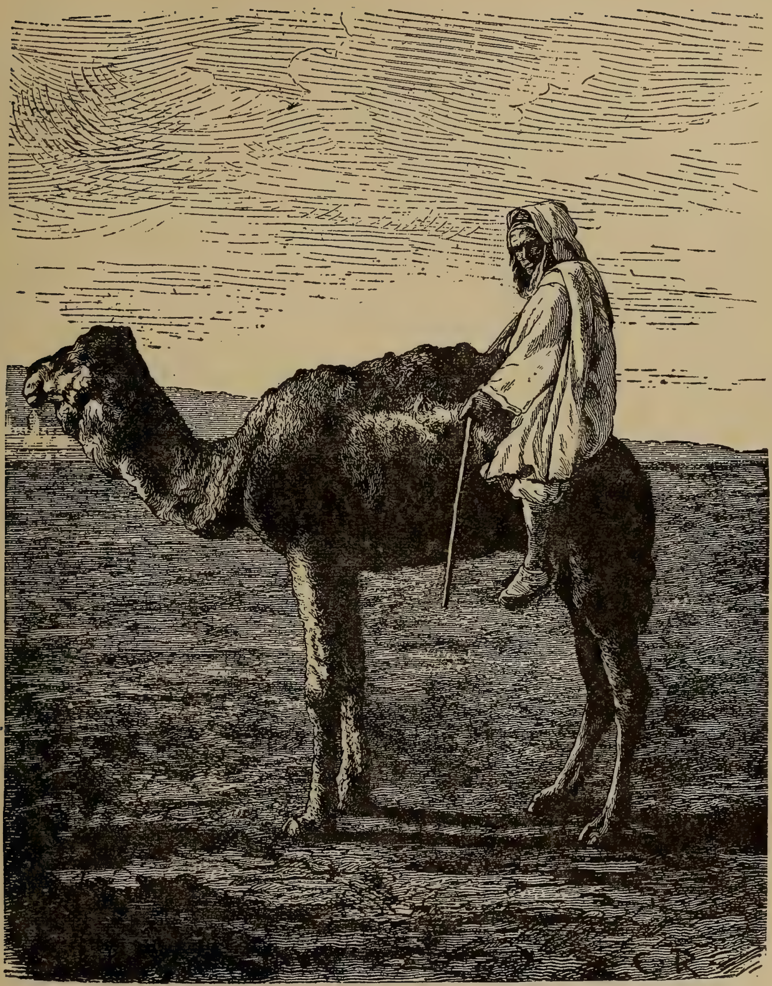

Dromedarridt.

De gamle ariere i Mellemasien troede paa to höieste væsener, et godt og et ondt, der stadig laa i strid med hinanden om herredömmet over verden, hvor den onde sædvanligvis havde overmagten, men sluttelig skulde blive beseiret. Denne lære hyldedes ved det persiske hof og forplantedes til jöderne under fangenskabet. De optog saaledes en ond magt, Guds modstander, satan, eller forkasteren (Diabolos=Djævelen), der ifölge jödernes anskuelser var en fra Gud falden engel, men som dog var bleven næsten ligesaa mægtig som Gud selv, hersker over et eget rige og med evner og kraft til at bringe de fleste mennesker over paa sin side eller til evig fordömmelse. Denne Guds modstander blev ifölge den jödiske lære vistnok for en del tugtet, men

aldrig beseiret, og kom til at regjere over den store skare af fordömte mennesker til evigheders evighed, som det heder i aabenbaringen. Denne urimelige og gudfornedrende lære, der opstod blandt de asiatiske horder og forplantedes til de ligesaa raa og barbariske jöder, adopteredes med begjærlighed af kristendommen og dens forkyndere og har været gjældende som en usvigelig og "saliggjörende" kirkens lære lige til den dag idag. Djævelen, helvede og den evige fordömmelse har været de ligesaa fanatiske som rædsomme lærer, der har bragt nöd sjælekval, vanvid eller forhærdelse over mange mennesker, som ikke har havt tilstrækkelig kundskab, tænkeevne eller mod til at lösrive sig fra de hedenske forestillinger.

Præsternes Gud er en forfærdelig Gud, for hvem ethvert tænkende menneske maa ræddes. Ifölge deres lære giver han liv til millioner efter millioner af mennesker forat fare ilde og slide ondt her paa jorden, forat trækkes med bekymringer, sorger, lidelser og al slags elendighed og for endelig siden at fordömmes og pines paa legeme og sjæl af djævelen og hans haandlangere i helvede, "hvor ormen aldrig dör og ilden aldrig udslukkes." Og alt dette vidste Gud allerede fra evighed, han vidste, at disse mennesker skulde födes, lide og fordömmes, og dog lader han dem födes og gaa denne forfærdelige skjæbne imöde. Er ikke en Gud, der finder denne grusomhed forenelig med sin kjærlighed og godhed og lader denne fordömmelse være endemaalet for sit skaberværk, for disse fordömte milliarder menneskers liv og indkomst i verden, er ikke en saadan Gud frygtens og forfærdelsens Gud, som ingen kan elske, men blot ræddes for? Thi da mennesket ifölge den samme lære "har tilböielighed til det onde, og udueligbed til det gode," og da dets salighed blot afhænger af en "naade," der ei bliver det tildel, saa bliver det jo uden egen skyld aldeles givet tilspilde.

Vi vender os bort fra dette forfærdelige gudsbegreb og önsker, at man vil betænke, hvorledes Gud fornedres og bespottes gjennem en saadan helvedeslære. Gud er visselig uendelig retfærdig, og enhver afvigelse fra det rette förer sin straf med sig. Det onde, man har bedrevet, kan aldrig hverken ved anger eller bön gjöres ugjort eller udslettes, og den eneste og rette forladelse opnaaes ved et forædlet og forbedret liv. Vi fornægter saaledes ikke straffen i evigheden, men vi betragter den som et lægemiddel for en syg, vildfarende og lidende sjæl, thi det er kjærlighedens og salighedens og ikke vredens Gud vi fortröster os til, og denne fortröstning kan ingen jordisk magt fratage os. Vi haaber saaledes paa en endelig godtgjörelse, paa alts gjenoprettelse og paa den aandelig udvikling, som skal komme.

Hele verden er Guds rige, hvor Gud overalt er tilstede og virker, saa hele universet inden materiens og aandens verden staar under Guds stadige forsyn, beskyttelse og kjærlighed. Noget helvede, noget

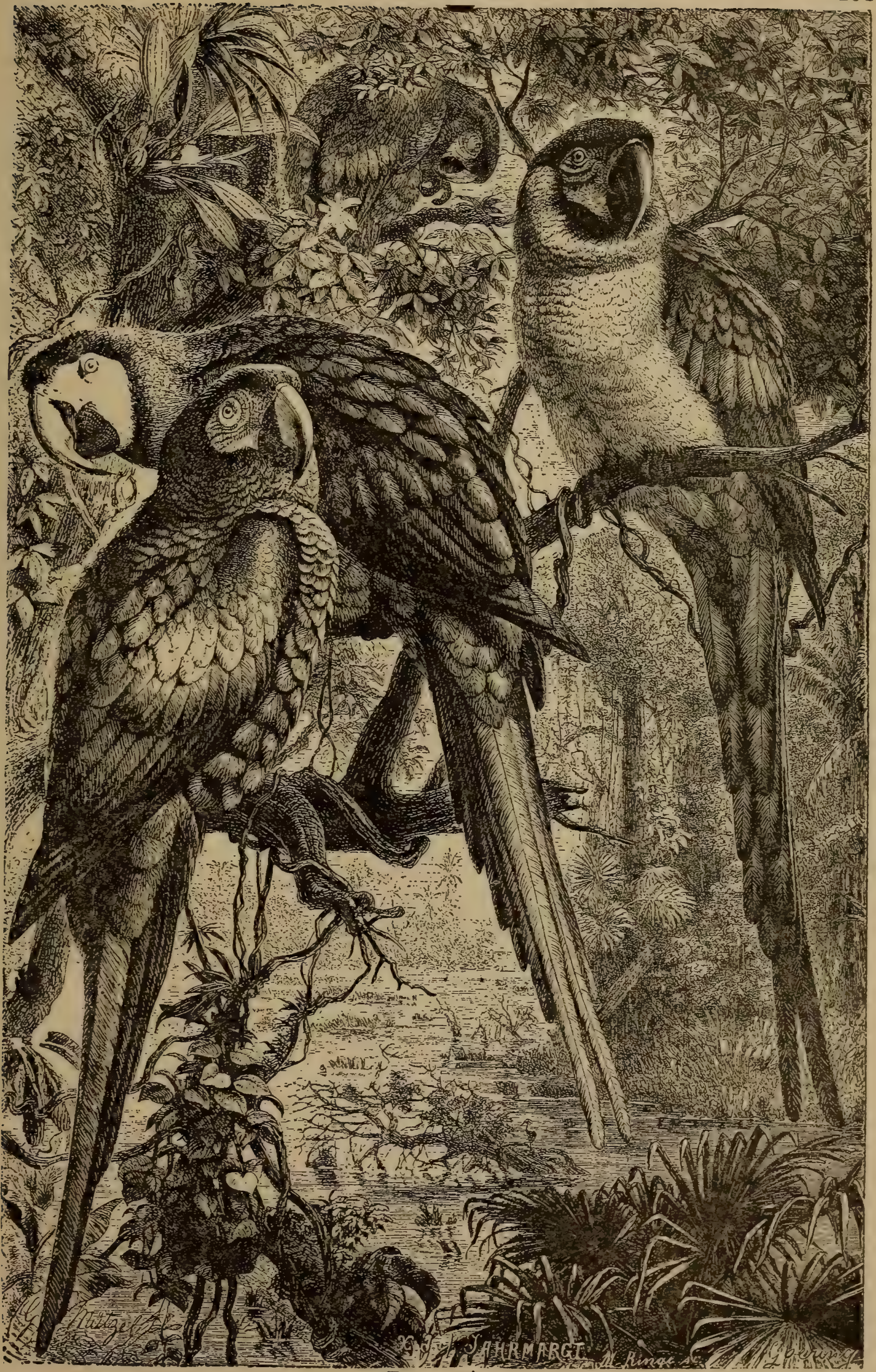

Papegöier.

evigt pinselsrum kan derfor ikke findes, da det skulde stride mod Guds kjærlighed og visdom og være et sted uden Gud, da Gud aldrig kan findes hos det absolut onde. Noget absolut ondt kan saaledes ikke existere, thi det onde, feiltrin, feilgreb og afvigelser, eller hvad præsterne kalder ondskab og synd tilhörer alene sanseverdenen og findes blot paa det endeliges omraade. Saaledes kan der ikke findes nogen eller nogle absolut onde og faldne sjæle, der forbliver onde i evighed. Læren om djævelen og helvede er blot opdigtelse opfunden i österlandene og gjennem jöderne forplantet til kristendommen, som hidtil ikke har villet bortkaste denne for menneskenes udvikling hæmmende og fordærvelige og for et sandt begreb uværdige lære, som filosoferne for længe siden har opgivet, men præsterne bibeholdt og derved bidraget til den enfoldige masses forvildelse og samvittighedstvang.

Gud har hos hele skabelsen nedlagt en evne til at udvikle sig til stadig höiere skjönhed og fuldkommenhed, og denne evne er ogsaa blevet mennesket til del. Mennesket, som en fortsat udvikling af den övrige dyrekjæde, begyndte paa et meget lavt og dyrisk standpunkt, men der laa og ligger i dets natur en stor evne til udvikling og fremadskriden. Hvilken forskjel finder man ikke mellem de ældre raae folkeslag, der boede i jordhuler, klædte sig i dyreskind og levede af jagt og fiskeri, og saaledes ogsaa mellem den barbariske men dog over dyret staaende vilde cg kulturmenneskene i vore dage? Der fandtes dog för disse barbariske horder en eller flere menneskeslægter, der stod paa et langt lavere og mere dyrisk standpunkt end de. Det laa saaledes i skaberens verdensplan, at mennesket paa denne maade skulde gaa sin udvikling og fuldkommenhed imöde. Alligevel staar endnu i denne henseende meget tilbage, för menneskene faar arbeidet sig ud af raahedens, syndens, de utöilede begjærligheders og lidenskabernes vælde, til sædelig frihed og til det sande, skjönne og ideelle liv, som er i Gud.

Thi ligesom Gud lever og virker i verden og i skabelsen, saaledes er det menneskets skyldighed at leve og virke i Gud, det er efter hans vilje og for hans endemaal. Guds rige, heder det, kommer ikke til os udenfra; det maa begynde og först udvikles i vort indre. Guds riges begyndelse er altid i menneskehjertet, ligesom alle store civilisationsarbeider begynder med Gud. Men uden at lade sig lede af Guds aand, at elske Gud og stræbe at gjöre hans gjerning for jord og evighed, kan civilisationen aldrig bære nogen frugt; den bliver et skal uden kjærne, et lysskin uden varme og liv, en ydre politur over ormebiddets indre. Vor tids politiske, sociale og filantropiske indretninger er et bedröveligt bevis herpaa, da de grunder sig paa tvangslove for menneskehjertets hærdelse og ikke paa den almene aand og menneskekjærlighed. Derfor bærer de heller ingen frugter, men er blot elendige for tilfældet anvendelige paliativkure.

Saaledes maa og kan det ikke være. Samfundet maa gaa en ny udvikling imöde og omskabes i samme grad som et rigt og skjönt Gudsrige voxer op i menneskenes hjerter. Samfundslovene maa forandres og forædles, arbeidet og alle gode indretninger fremmes, proletariat og fattigdom forsvinde, embedsmændene være folkets tjenere og ikke dets herrer, regjeringen være alle tjeneres tjener, nationalhadet maa bort, forbrydelser maa udryddes og alle mennesker blive lykkelige og frelste med fuld religionsfrihed og uden censur for tanke og forskning. Hele samfundet, hele den civiliserede menneskehed og sluttelig alle jordens beboere maa udgjöre en eneste familie, der lever sammen i broderlig fred, enighed og kjærlighed, understötter hverandre med kjærlighed og hjælpsomhed, med raad og oplysning uden tvang men af et varmt hjertes tilböielighed. Först da, naar egoismen og herskesygen er forsvunden, naar jorden bliver et samfund af fromme og ædle sjæle, der hver efter sin evne arbeider for jorden og evigheden, först da er guds rige i sin ædlere forstand begyndt paa jorden, hvor det vil fortsættes uder ophör.

Negerpar fra Vestafrika

Vandfald paa rhinen nær Südhaffhausen.

XXXII.

VOR FÖRSTE OG YDERSTE BESTEMMELSE.

(Slutningsbetragtninger.)

Blot ved at betragte skabelsens uendelige storhed og mangfoldighed lærer vi at indse den ubetydelighed, hvortil vor jord nedsynker i det store hele, i forhold til hvilket den er lige liden eller endnu mindre end en vanddraabe i forhold til oceanet, saa at den kun udgjör et neppe mærkbart punkt ved en almindelig oversigt over de utallige verdenslegemer.

Endnu mindre maa vi mennesker være, der er saa smaa i sammenligning med jorden, og ligesaa gjerne som vi skryder og hovmoder os af vor storhed, vor magt og vor anseelse, kunde vi være stolte af vor lidenhed og af ubetydeligheden af vor flygtige tilværelse.

Thi ligesom der findes hundreder af smaa usynlige væsener, der tilbringer sit liv i en vanddraabe, cg for hvem denne er en verden af tilstrækkelig störrelse og rum, saaledes er vi mennesker ikke andet end infusionsdyr i en af det store lufthavs draaber og vilde være helt og holdent mikroskopiske for et verdensöie, konstrueret efter den menneskelige organismes love.

Infusionsdyrene betragter maaske sin verden fra sit synspunkt, og vi vor fra vort, og resultatet bliver, at, hvor betydeligt end vor synskreds er udviklet i forhold til deres, saa er den dog indskrænket imod aandernes, der er langt fuldkomnere end de jordiske menneskers börn.

I skabelsen er saaledes al storhed og al fuldkommenhed relativ. Thi om vi ogsaa kan sige med hensyn til infusionsdyrene, at vi er meget mere end de, saa gives der dog væsener, der ligeoverfor os staar paa et ligesaa overlegent standpunkt og for hvem al vor viden og al vor intelligents blot er som en tanke, der er födt inden det mikroskopiske muslingskal.

Vi kan saaledes glæde os ved, at naturens herre har sat os, ikke paa det laveste, men paa det höieste trappetrin af organisationen i vort verdenslot; at han har udrustet os ikke alene med ydre skjönhed og med et legeme, der i fuldkommenhed og organisation staar langt höi-

ere end hos alle andre levende væsener paa jorden, men ogsaa begavet os med en sjæl, en uudslukkelig gnist af hans höiere lys, der skal udvikle sig i det evige lysets rige.

Thi uagtet vor materielle ubetydelighed i forhold til verdensbygningen, har vi dog faaet evne til at tænke og forske, til at ane og udgrunde, til med vort blik at trænge ind i skabelsens umaadelige rum med en udvidet udsigt over selve evighedens uforgjængelige herlighed.

Vi er komne hid ikke forat nyde og more os, at samle og vegetere, ikke forat grave os ned i jordens bekymringer og hverdagstræv, men forat beherske jorden ved udvidet anvendelse af naturens kræfter og forat gjöre den til en Herrens lysthave,i hvilken ikke alene skjönhed men ogsaa retfærdighed bor.

Vi er komne hid forat være hverandre til hjælp og tröst, forat være enige i al ydmyghed, fred, forsonlighed og forhaabning, idet vi vender vore blikke opad og gjör os værdige til at modtage en höiere glæde og stige i fuldkommenhed fra det ene verdensslot til det andet i de for sanserne ufattelige boliger.

Vi skal dyrke, forskjönne og opfylde den jord, som Gud har givet os til eiendom her i livet, paa samme tid som vi studerer skabelsen og naturen i dens uendelige rigdom, mangfoldighed og fuldkommenhed og derved lærer at opfatte Guds umaadelige magt, visdom, kjærlighed og omsorg for hans skabte verk. Men ved siden heraf maa vi leve for vor egen og menneskeslægtens forædlelse og fuldkommengjörelse i frihed, lys og kjærlighed.

"Menneskeslægten," siger Agardh, "skal blive en slægt af brödre, der alle ad forskjellige veie stræber mod samme maal, jorden et sted, hvor alle dyder og al lykke skal blive mere og mere hjemme.

"Dette maal er uendeligt og kan visselig ei fuldkommen naaes; det er, hvad filosoferne kalder et ideal, og alle veie, der förer did, kaldes ideer.

"Saaledes maa alle mennesker leve for ideer, det vil sige vandre paa veie, der förer til det uendelige maal, menneskets uendelige lyksalighed ogsaa paa jorden."

Vor höieste og skjönneste tanke maa saaledes altid være den, at vi har en vis bestemmelse her paa jorden,et maal at stræbe efter, en mission at opfylde,en ide at leve for, selv om vor lod er ringe og vor samfundsstilling lav.

At leve for en ide er ikke at leve for det hæslige, unaturlige og forstyrrende i livet, men for et uendeligt maal af skjönhed, kjærlighed og oplysning, hvorunder man forglemmer sig selv og sætter egenkjærligheden tilside forat give plads for de ædleste opofrelser.

Ideerne er mangfoldige, baade höiere og lavere, men altid forædlende for menneskesjælen, den de byder de rigeste nydelser af fred og lyksalighed under livets omvexlinger.

Og den, der arbeider paa jordens forædling og forskjönnelse eller opofrer sig af kjærlighed til den han elsker har ogsaa sit ideelle, ædle og sande höiere livsmaal, ligesaa vel som den, der egner sit liv til nogen stor opfindelse, kunst, eller videnskab, til forskning og skjönhed, til fremskridets sag eller til sandhedens gudemagt.

Den höieste ide er alligevel at leve for menneskeheden, at opofre sig for lys og sandhed, for kultur og forædling. Det er kjærlighedens höieste maal og menneskets skjönneste bestemmelse. Men det kræver en stor forsagelse at glemme sig selv forat egne sig til menneskehedens tjeneste og være sine medbrödre til oplysning, hjælp, tröst og husvalelse.

Og ligesom kristendommen saa at sige er en ideernes ide og omfatter baade liv og död, baade tid og evighed, saaledes er Kristus selv et forbillede for kjærlighedens opofrelser for menneskehedens vel, hvortil alle hans bekjendere har stræbet forat ligne sin mester i ömhed og fred, i ydmyghed og tolerance, i mildhed og forsagelse.

Den, som alligevel ikke efter evne arbeider paa at faa et sind som hans, at lade sit lys lyse for menneskene i ord og tænkemaade, i fred og venlighed, at elske som han elskede, ydmyge sig som han og taale som han, eller som med andre ord ei söger at være kjærlighedsfuld i livet og rolig og tilgivende i döden, en saadan hörer kristendommen ikke til og han er lidet værd trods sit ydre skin og sin munds bekjendelse.

Thi forat være et kristendommens barn maa man gjöre kristendommens gjerninger. Men som i vore dage, blot at holde sig til tomme fraser, troeslærer, dogmer og törre udenadlexer eller at gjöre kristendommen til en overnaturlig lære, "om synd og naade, om fald og oprettelse," det er ikke andet end at tage skallet for kjernen, bogstaven for aanden og fornedre mennesket til en ynkelig maskine af den mest aandsfattige slövhed og udueligbed.

Netop paa grund af disse forkjærte begreber om kristendommen, hvilken man har gjort til en grusom pinselshistorie og til tiggermunkenes religion, har den hidtil udrettet saa lidet i verden til menneskenes gjenfödelse, og istedet fremkaldt religionssekter, splittelser, ufordragelighed og de blodigste forfölgelser. Man har overbydt hinanden i dumme anskuelser, i skjæve bibelfortolkninger og de ynkeligste vildfarelser, idet man har ladet kristendommens grundvæsen ude af betragtning og folket forsmægte i den tykkeste uvidenhed.

Og præsterne, som ansees som forkyndere af ydmyghedens, kjærlighedens og fredens skjönne lære, har ikke de været de mest hovmodige, ufordragelige, egennyttige og fanatiske under det kristne samfund? Noget, hvorom kirkehistorien paa den mest utvetydige maade underretter forskeren. Den historiske erfaring saavel fra heden-

skabet som fra en senere tidsalder burde saaledes have overtydet menneskeheden om, at der blot gives et middel til at redde friheden, kulturen, sandheden, troesfriheden og kristendommen, og det er det samme, som anvendtes under den franske revolution, nemlig helt og holdent at lade præstestanden forsvinde, hvilket vil sige det samme som at fordrive præsterne baade fra kirken og samfundslivet.*) Disse bemærkninger gjælder dog blot præstestanden i almindelighed, saaledes som den hidtil har aabenbaret sig i verdenshistorien, og ingenlunde noget enkelt lands præsteskab eller endnu mindre nogen bestemt personlighed, idet det vel maa bemærkes, at der ogsaa inden denne klasse har vist sig undtagelser af den ædleste beskaffenhed.

*) I de omtalte ignatianske breve udtales der for præsterne ligesaa kraftige anbefalinger som i senere tider. "Til biskopen," heder det, "skal man altid holde sig og intet foretage uden ham, ligesom Kristus ikke foretog noget uden faderen og i enighed med ham. Er man biskopen ligesaa underdanig som Kristus, saa lever man ikke paa menneskevis, men paa Kristi vis, som döde for os paa det at vi i troen paa hans död maa undgaa döden. Det er en aandens befaling intet at foretage uden biskopen, elske ensomheden, fly larmen, og anamme Kristus, som han anammede faderen. Det er ikke tilladt uden biskopens tilladelse hverken at döbe eller gaa til nadværen, men hvad han paabyder, det erkjender ogsaa Gud, og blot saaledes kan alt, hvad man gjör, være sikkert og retfærdigt. Den, der ærer biskopen, bliver æret af Gud; men den, som uden biskopens vidende foretager noget, tjener djævelen. De kan ikke nok prises lykkelige, der er paa en god fod med biskopen, ligesom kirken med Kristus og Kristus med faderen, hvormed alt samstemmer i evighed. Derfor skal man ikke modsætte sig biskopen, og forat være Gud underdanig maa man holde biskopen i ære som herren selv, som Kristus, faderens sön m. m." Af disse uddrag ser man, at præstemyndigheden har sine temmelig gamle aner inden kristenheden Saadan er ogsaa grundtanken i de elementariske skrifter og den apostoliske konstitution m. fl. understukne og af herskersyge præster forfattede skrifter fra samme tid, rimeligvis för midten af det 2det aarhundrede. Ogsaa Cyprianus (martyr 258) arbeidede fortvivlet for præstemagt og bispevælde, hvilket ogsaa senere end mere udvikledes. De gamle titler episkopos, Presbyteros og Diakonos, der för var lige gode, idet ingen var herre men alle lige, og af hvilke diakonen var ældst, fik nu hver sin rang, saa at biskopen stod over presbyteren og denne igjen over diakonen etc.' hvorved et ordentlig hierarchi opstod, og præsterne blev folkets embeds og herremænd Der blev en forskjel mellem klerus (folk af stand og rang) og laikus (folk udenfor, massen, pöbelen) og saaledes har det været indtil vore dage. Det har været præsterne, som har regjeret verden, og folket, som har ladet dem regjere.

Evangelierne foreskriver ingen præstestand, ingen prælatmyndighed ingen aandelige previlegier, ingen kirkelig magt, nei ikke engang nogen synlig kirke eller nogen ydre dyrkelse, men siger blot, at Gud er en aand, som skal tilbedes i aand og sandhed, og at han er nærværende saavel hos den enkelte i lönkammeret, som hvor to eller tre er forsamlede til ydmyge andagtsövelser.

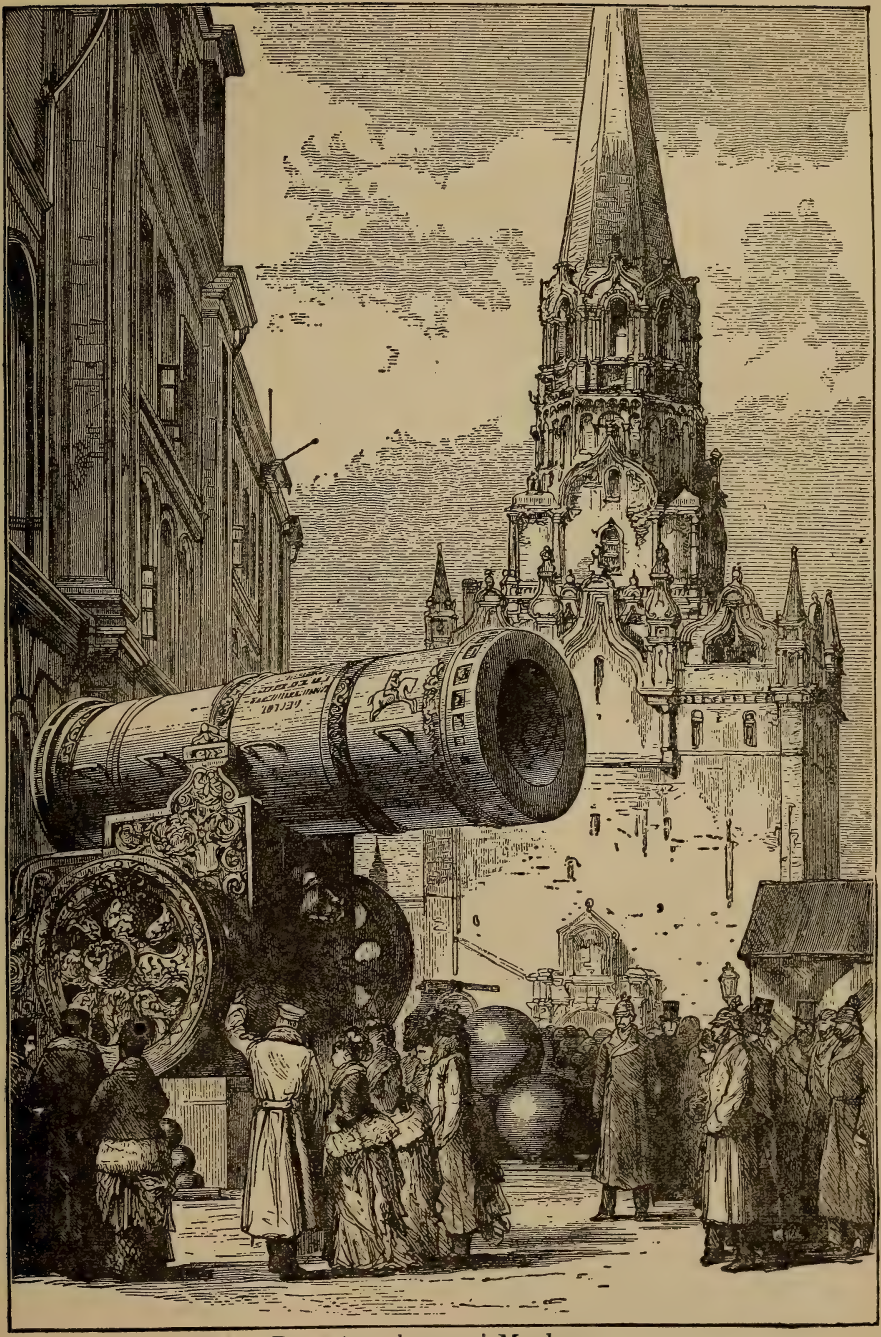

Den store kanon i Moskwa.

Men ligesom Gud er det höieste ideal af kjærlighed, barmhjertighed og fred, saaledes er ogsaa kristendommen idealets religion, der bör lære os at være kjærlighedens börn og at nærme os til fuldkommenheden af al öm ydmyghed og al den rigdom af ömhed, fordragelighed, fred og forsonlighed, som er mulig paa jorden.

Thi ligesaa lidt som kristendommen er en blot og bar henrykkelse og enthusiasme, en prunkende, ensidig og sværmerisk fanatisme, ligesaa lidt bestaar den i udenadlærte lexer, theologiske læreböger eller filosofiske haarklöverier, der aldrig vil före menneskeheden en haarsbred frem paa forbedringens vei, men fortörke hjertet og före forstanden paa vildspor.

Bulgarisk kvindedragt.

Kristendommens eneste maal er at indföre kjærligheden, denne paa jorden næsten aldeles ubekjendte gudemagt, blandt menneskene. Ifölge skriften er det ogsaa menneskenes mangel paa kjærlighed, der skal dömme dem; thi det heder: "Jeg var hungrig, og I gav mig ikke at spise, törstig og I gav mig ikke at drikke, husvild, og I gav mig ikke herberge, nögen, og I klædte mig ikke, syg eller i fængsel, og I besögte mig ikke; og —tillægger Guds röst videre—alt det I ikke har gjort mod en af de ringeste af mine brödre, (saaledes det ringeste menneske i verden), det har I ikke gjort mod mig."

Dette er den dom over vor slægt, som vi haaber i tidens fylde skal blive borttaget. Thi vi haaber paa kristendommens og saaledes hele menneskehedens gjenfödelse til lys og sandhed, til liv og virkelighed, til ro og skjönhed.

Men i samme grad, som kristendommen opnaar at kunne fattes ikke blot af faa, men af mange, i samme forhold skal ogsaa menneskeheden stige i forædling og frigjöre sig fra meget af den elendighed, der nu trykker menneskene, og som har sin grund i en altfor raa opfattelse af aabenbarelsens velsignelser.

Thi kristendommens lys er civilisationens sommersol, der kommer til at indföre menneskeheden i en verden af skjönhed og fagerhed. Men det store maal at leve for en ide, at opofre sig for lyset og menne-

skeheden, maa ikke lades ude af betragtning selv i tider, der hengives til den mest materielle stræben under egennyttens ledelse.

Dette höiere liv er saavel den enkeltes som generationernes bestemmelse; men hvor lidt dette menneskets höiere endemaal hidtil har formaaet at gjöre sig gjældende og blive opfattet af folket og dets sagförere, viser sig daglig og kan sees ved det mest flygtige blik paa verdenshistorien.

Thi menneskene har ialmindelighed sat sig et andet endemaal, nemlig at fordærve jorden ved vildfarelser, udryddelseslyst, selvtægt magtsprog, menneskelovbud, despoti eller ved et aandeligt fornedrelsessystem bygget paa ruinerne af en forkætret kristendom og paa statskirkens ufordrageligbed, der er en haan mod menneskeheden.

Af daglig erfaring ser vi, hvorledes ikke blot kabinetter óg denne jordens mægtige underhandler og vexler noter med hverandre, og hvorledes de undertiden bringer nationerne til blodige krige og skjændige ödelæggelser, men ogsaa i det almindelige liv vil den ene samle paa den andens bekostning, og man ser altid, hvorledes den ene er misundelig paa den anden og vil staa over den anden i ære, pragt, anseelse, rigdom og samfundsstilling.

Saaledes har altid været tilfældet, saa længe mennesket har optraadt i verdenshistorien. Det er paa den ene side herskesyge, erobringslyst, pengegridskhed og higen efter vinding og materielle fordele og paa den anden egenkjærlighed, folkegunst, hovmod og lærd stolthed, der har gjort menneskene til hinandens bödler, plagere, tugtemestere og misundere.

Det er rimeligvis paa grund af dette menneskenes stadigt fortsatte barbari, at de bibelske beretninger begynder menneskenes förste historie med et brodermord. Og netop som fölge af disse overveiende lidenskaber har man i vore dage maattet gjöre barmhjertigheden til en institution og hjælpsomheden til en fattigvæsenforordning.

Man ser ogsaa, at menneskekjærlighed, broderlighed, velgjörenhed og opofrelser for andre vel mere er at betragte som tomme navne og filantropiske fraser end som nogen egentlig virkelighed. Thi nutidens ridderlighed bestaar mere i snak end i opmuntring og gavmildhed, og man uddeler ikke sine gaver efter nogen anden regel, end den samfundslovene foreskriver.

Disse beklagelige forhold er ogsaa aarsagen til al den nöd og elendighed, der findes i samfundet, og om hvilken man skriver og taler saa meget i böger og aviser, men uden at nedlade sig til det universalmiddel, som kan afhjælpe dem, nemlig kristendommens kjærlighedsbud.

Alt saadant kan visselig tilregnes tidsaanden og folkenes tænkemaade i almindelighed, men maa i særdeleshed bebreides dem, der er

folkets ledere, idet de ikke har sögt at kue egoismen, hovmodet og magtvæsenet eller at indföre en mere kjærlighedsfuld aand i samfundslivet i forbindelse med ydmyghed og tolerance, indbyrdes bistand og menneskehedens sammenknytning ved et broderligt baand.

Og om vi ikke havde haab om noget bedre, der skal komme, eller ventede paa en ny heltekraft, der skal forlöse den sukkende menneskehed og bortviske taarerne fra de grædendes kinder, kort sagt, om vi ikke troede paa en idealisering af stat og kristendom, saa skulde vi anse menneskeheden som fortabt og vende blikket foragteligt bort fra den skjönne jord, der er bleven traadt under födder og vanskjöttet af denne ynkelige kræmmerslægt.*) Men för eller senere kommer den nok, denne oplysningens seiersdag, thi det er humanismens store ide at knuse den hydra, der hidtil har ligget ubeseiret og ruget med sine sorte vinger over menneskenes börn.

Den dag kommer nok, da det trodsige Ilion falder, og da slægtens hjertelöshed, hovmod og skinsyge begraves under ruinerne, eller som digteren siger, da Priamus' mægtige æt forgaar i dens aske.

Men at dagen er fjern fra vor tid kan vi forstaa af de faa forkjæmpere, der optræder og arbeider i denne fremtidsretning. De har hidtil kun kunnet betragtes som meteorer, lysende men enslige baal i den mörke nat, der enten har vakt forbauselse eller fremkaldt styrtregnskurer af mere eller mindre vanvittigt pennesmöreri.

Thi læren om menneskehedens gjenfödelse gjennem kjærligheden har hidtil været jöderne en forargelse og grækerne en galskab. Reaktionens og det gamle vældes parykblokker ryster paa hovedet eller tramper i gulvet til enhver ny sandhed, der vil gjöre sig gjældende, og de, der kalder sig vise og fint dannede, smiler eller haanler af ideer, der ei er deres egne, og som de finder saa simple, at de ikke kan begribe dem.

Saaledes var det ved kristendommens förste optræden og saaledes

*) Vi venter os ikke en ny Messias eller en ny kristendom, men kun en helt, der bringer kristendommen tilbage til dens oprindelige ide og giver den aand og liv til menneskehedens gjenfödelse. Thi den tid kommer, da man er bleven træt af denne ynkelige opfatning af kristendommen og denne menneskets antagne udueligbed, denne dets frelse og saliggjörelse blot af naade uden dets hjertes og livs forædling, da man er bleven træt af disse tomme, ofte uklare eller mystiske dogmer, disse törre og dumme katekismuslexer, der hverken tilfredsstiller tanken eller trænger ind i hjertets dyb, disse mundsveir og troesformularer, bönner og kirkesalmer, disse konfirmationer eller kristelige komedier, som Kirkegaard kalder dem, hvor man propper det unge barnlige hjerte fuldt med al slags aandeligt kram og tager löfter, der hverken holdes eller kan holdes, samt fremfor alt af denne blinde tro uden egen forskning eller eftertanke og disse prækener, der sees og höres og glemmes uden at före menneskeheden en haandsbred frempaa den sande forædlings bane.

vil det fremdeles blive indtil et höiere lys opgaar ikke over den lærde men over folket, som mer og mer drager den övrige verden med sig og hvorved de mest halstarrige ligesom en Julian bliver staaende igjen som fortidslevninger fra forgangne samfundsforholde.

Og for os staar saaledes intet andet tilbage end at haabe og fordrage, i det vi i det mindste venter os en forlösning til et uforgjængeligt liv. Og om vi end lever for jorden, saa bör vi endnu mere leve for himmelen, idet ogsaa for os den dag kommer, da Ilion falder og al strid ophörer maaske uden at efterlade et eneste blad i historiens bog eller digtningens episke testamente til efterverdenen.

Thi ligesom verdenshistorien, kulturen og selve religionen har sine metomorfoser at gjennemgaa i tidernes löb, saaledes har ogsaa den enkelte sin forvandling ikke blot i aandens verden gjennem nye anskuelser og höiere udviklingsgrader, men ogsaa paa materiens omraade, hvor man har sin ungdom, sin manddomsalder og sin alderdom samt sluttelig den sidste og vigtigste af alle jordens metamorfoser nemlig den yderste forvandling.

Men vi venter os ogsaa endnu en metamorfose, nemlig overgangen til et andet liv, da vi forvandles til uforgjængelig skjönhed og liv i det rum, som vi nu blot ser gjennem et dunkelt glas, men hvor vi da skal komme fra det ene lys og den ene klarhed til den anden forat fortsætte en höiere tilværelse i de saliges land.

"Thi ikke skulde den himmelske fader," som en bekjendt forfatter*) udtrykker sig, have nedlagt i vort inderste væsen denne dybe længsel, der drager os mod de venlige lys i de blaa skyer, om det ikke var besluttet i hans kjærligheds raad, at denne længsel engang skulde blive tilfredsstillet udover alt, hvad vi kan begjære eller tænker os.

Han skulde ikke have tilladt os med vort blik at trænge ind i hans herlige skabelses underfulde regioner, om det var hans vilje for evigt at "formene os nærmere adgang til de boliger, ved hvis skjönhed han allerede her har fortryllet vort ydre syn."

Og tilægger han sluttelig: "Ikke har han saa prægtigt smykket de utallige sale i verdenspaladset, forat de skulde staa der paa stads, ubesögte og blot sete paa afstand. Han kan ikke have villet bortslöse en omsorg paa den bevidstlöse bygning, der ikke skulde opveies af en endnu större for de væsener, der er skabte i hans billede og udrustede med evne til at fatte hans verker og glæde sig uden ophör i deres betragtning."

Vi kan ikke slutte denne lille afhandling med vakrere ord end fra Vitalis' aanderöster,*) der de venligt vinkende stjerner siger til mennesket:

---

*) H. M. Melvin.

*) Se Vitalis's samlede digte.

"Hvorfor skuer, lysets sön, du traurig
ned til stövet! Hvorfor staar dit öre
for det lavere livs röster aabent?
Se du er som vi! Din höie bane
over skyen höit og over solen
straaler smilende i fred og klarhed.
Se du er som vi! Du er ei tidens
træl, du er tværtom som vi dens herre
og kun fra dig har den sit hele ophav.
Derfor lyt nu blot til guderösten,
som din genius udi dit hjerte
uden ord til dig i vellyd hæver.
Derfor fölg din aands og lysets love,
stræb iveiret mod det höie hjem,
gaa i fred, som vi, din höie bane,
gaa i fred! Du er som vi udödelig."

AUG 3 1940

LIBRARY OF CONGRESS
0 029 726 914 8